MINISTERUL EDUCAȚIEI, CERCETĂRII
ŞI TINERETULUI

ANALELE
UNIVERSITĂȚII DIN ORADEA

ISTORIE – ARHEOLOGIE

TOM XVI

2006

ANALELE UNIVERSITĂȚII DIN ORADEA

SERIA ISTORIE – ARHEOLOGIE

CONSILIUL ŞTIINȚIFIC
Prof. univ. dr. Nicolae BOCŞAN
Prof. univ. dr. Gheorghe BUZATU
Prof. univ. dr. Vasile DOBRESCU
Prof. univ. dr. Roman HOLEC (Bratislava)
Prof. univ. dr. Toader NICOARĂ
Prof. univ. dr. Alexandru Florin PLATON
Prof. univ. dr. Nicolae PETRENCU (Chişinău)
Prof. univ. dr. Frank ROZMAN (Maribor)
Prof. univ. dr. Ioan SCURTU

COLECTIVUL DE REDACȚIE:
Redactor-şef
Prof. univ. dr. Barbu ŞTEFĂNESCU
Redactor-şef adjunct
Prof. univ. dr. Mihai D. DRECIN
Membrii
Prof. univ. dr. Sever DUMITRAŞCU
Prof. univ. dr. Viorel FAUR
Conf. univ. dr. Ion ZAINEA
Secretar de redacție
Conf. univ. dr. Antonio FAUR

Manuscrisele, cărțile, revistele pentru schimb, precum şı orıce corespondenţă se vor trımıte pe adresa colectivului de redacție al revistei „Analele Universității din Oradea", seria Istorie – Arheologie.

The exchange manuscripts, books and reviews as well as any correspondance will be sent to the adress of the Editorial Staff.

Les manuscrits, les livres et les revues proposés pour échange, ainsi que toute corespondance, seront adresses à la redaction.

Responsabilitatea asupra textului şi conținutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

ADRESA REDACȚIEI:
UNIVERSITATEA DIN ORADEA
Departamentul de Istorie
Str. Universității nr. 1
410087 - Oradea, jud. Bihor, România
Tel.: (040) 259 408 167
Fax: (040) 259 408 443

FASCICOLA ISTORIE – ARHEOLOGIE
ISSN 1453-3766

Tipar: METROPOLIS SRL
Oradea, str. Nicolae Jiga nr.31
Tel.: 0729 845 160, 0788 845 160
Tel./ Fax: 0259 472 640
e-mail: metropolis@rdslink.ro

CONTENTS <> CUPRINS <> SOMMAIRE

STUDII

Florin SFRENGEU, *Câteva considerații privind popoarele de graniță din estul regatului maghiar (secuii, pecenegii, böszörmenii) ◄►Some considerations on the border peoples from the eastern part of the Hungarian Kingdom (the seklers pechenegs,bőszőrmen)……5*

Mihai GEORGIȚĂ, *Aspecte ale raportului dintre biserica calvină şi cea ortodoxă din Ardeal în a doua jumătate a secolului al XVII-lea ◄► Aspects of the relationship between the transylvanian calvinist and orthodox church in the second half of the 17th century……15*

BODO Edith, *Dificultățile aplicării reglementării urbariale. Consemnarea mărturiilor iobăgeşti ◄►Difficulties to put into operatio the urbarial settlement. Registering the serf's evidences……25*

Ioan CIORBA, *Două tipărituri din prima parte a veacului al XIX-lea privind combaterea holerei în Transilvania ◄►Two printed works in the first part of the 19th century concerning the cholera control in Transylvania……..29*

Emilia-Adina GALE, *Cârciumă vs. biserică în Episcopia greco-catolică de Oradea (mijlocul secolului al XIX-lea) ◄► Drinking house vs. Church– perspective of drinking house's frequentation in the Greco-Catholic bishopric of Oradea (in the middle of the 19th century) ……51*

APÀTI Timea, *Înființarea muzeului Asociației de Arheologie şi Istorie din județul Bihor şi Oradea ◄► The Foundation of the Historical and Archaeological Association's Museum in Bihor County and Oradea……63*

Mircea PAŞCA, *Locuințe de confort minimal în Oradea la începutul secolului al XX-lea ◄►Houses of minimal comfort in Oradea at the biginning of the 20th century……77*

Radu ROMÎNAŞU ◄► *Activitatea culturală inițiată de Marea reuniune „Cele trei Crişuri" pentru înființarea de biblioteci în vestul țării (1919-1940) ◄►The*

cultural activity initiated by the Great Reunion „Cele trei Crişuri" to set up libraries in the western part of the country (1919-1940)……99

Mihai D. DRECIN ◄► *Capitalul şi creditul din Oradea şi Bihorul interbelic într-o monografie inedită a judeţului, redactată în 1938* ◄► *About the Capital and the Credit in Oradea and the Inter War Bihor County in an Unpublished Monography of the County - Elaborated in 1938……..111*

Monica POP, *Strategia economică şi politică a Marii Britanii faţă de România (1938-1940)* ◄►*The economical and political strategy of Great Britain vs Romania 1938-1940……121*

Antonio FAUR, *Din nou despre consideraţiile consulului francez Gabriel Richard cu privire la Uniunea Populară Maghiară* ◄►*Again about the french consul Gabriel Richard's remarks as regarding the Hungarian popular union.133*

Ion ZAINEA, S*peculă şi sabotaj economic în Oradea şi judeţul Bihor (1947-1948)* ◄►*Economic speculation and sabotage in Oradea and Bihor county (1947-1948)……149*

Luís Reis TORGAL, *Partidos e movimentos políticos em Portugal no século XX* ◄►*Partide şi mişcări politice din Portugalia în secolul al XX-lea……175*

Clara Isabel Calheiros de MELLO SERRANO, *Euskal Herria: a small contribution for the understanding of the basque nationalism* ◄► *Euskal Herria: O mică contribuţie la înţelegerea naţionalismului basc……191*

Gabriel MOISA, *History and politics in Romania under Ceausescu system. Some considerations about Transylvanian historiography* ◄► *Istorie şi politică în România sub regimul Ceauşescu. Câteva consideraţii despre istoriografia transilvăneană……205*

Cronica activităţii ştiinţifice a Departamentului de istorie pe anul 2006 *(Radu Românaşu)……215*

CÂTEVA CONSIDERAȚII PRIVIND POPOARELE DE GRANIȚĂ DIN ESTUL REGATULUI MAGHIAR (secuii, pecenegii, böszörmenii)

Florin SFRENGEU

Aşezaţi la graniţa răsăriteană a regatului maghiar, precum şi la celelalte graniţe, ca populaţii călăreţe şi trupe de graniţă, în secolul al XI-lea, în vestul Crişanei, secuii au fost amplasaţi la nord de Oradea, între Tileagd şi Săcuieni, pecenegii la sud de Oradea, între Tinca şi Salonta, iar böszörmenii la vest, pe teritoriul de azi al Ungariei[1]. Cercetările istorice şi vestigiile arheologice ale noilor veniţi, nediferenţiate încă, au permis formularea următoarelor consideraţii:

„a) aşezarea lor în zona de câmpie vestică a Crişanei numai în secolul XI.

b) venirea, aşezarea, colonizarea lor marchează prezenţa efectivă a regatului feudal maghiar în Crişana, numai după un secol, un secol şi jumătate mai târziu, decât atacurile cetelor maghiare din sec. al X-lea.

c) aşezarea, colonizarea lor ca *trupe de graniţă, marchează* tocmai *graniţa*, limita dintre voievodatul bihorean, respectiv dintre voievodatul Transilvaniei şi maghiari şi apoi regatul feudal maghiar, până în sec. XII-XIII, când graniţa regatului feudal maghiar va fi împinsă spre est şi secuii vor fi colonizaţi în sud-estul Transilvaniei (în Harghita şi Covasna)”[2].

1. Secuii

După părerea unor specialişti, originea secuilor ar fi maghiară, numele lor însemnând apărător de graniţă, după alte opinii, ei ar fi doar înrudiţi cu ungurii sau chiar o populaţie diferită. Cercetările mai noi au ajuns la concluzia că aceştia „sunt rezultatul unui amestec de elemente etnice diferite: turcice orientale şi ungare”[3].

În cronicile latino-maghiare apar ca o populaţie mai veche, în centrul Europei, decât ungurii. În cronica lui Anonymus sunt menţionaţi ca participanţi alături de unguri la luptele împotriva ducatului lui Menumorut[4]. Din text

---

[1] H. Göckenjan, *Hilfsvölker und Grenzwächter in Mittelalterlichen Ungarn*, Wiesbaden, 1972, *passim* (apud S. Dumitraşcu, *Biharea*. *Săpături arheologice (1973-1980)*, Oradea, 1994, p. 248-249)

[2] S. Dumitraşcu, *op. cit.,* p. 249

[3] I. Ferenczi, Th. Nägler, *Aşezarea secuilor şi colonizarea saşilor. Cavalerii teutoni în Ţara Bârsei*, în *Istoria Românilor*, vol. III, Bucureşti, 2001, p. 412

[4] *Cronica notarului Anonymus. Faptele ungurilor* (trad. P. L. Tonciulescu), Bucureşti, 1996, Cap. L: “...ducele Arpad şi nobilii săi, printr-un sfat comun au trimis o oaste contra lui Menu

observăm că sunt consideraţi o altă populaţie, urmaşi ai hunilor lui Attila şi luptau în avangardă. De fapt, în întreg evul mediu au fost consideraţi ca o populaţie diferită de unguri chiar dacă vorbeau, în momentul stabilirii în Transilvania, limba maghiară. Asimilarea lingvistică dovedeşte o îndelungată convieţuire cu ungurii chiar înainte de a se stabili în regiunile pe care le locuiesc şi în prezent.

Cele mai noi opinii se referă la originea turanică a secuilor. Înainte cu mult de venirea ungurilor în centrul Europei, tribul secuilor s-a alăturat acestora, convieţuind împreună. Şi cronicarul Simon de Keza afirmă că secuii le-au ieşit în faţă ungurilor înainte de pătrunderea lor în Câmpia Tisei, cucerind apoi împreună Pannonia[5]. În cazul admiterii originii turanice a secuilor au fost formulate trei ipoteze:

„1) secuii sunt urmaşii avarilor în sensul cel mai larg al noţiunii, incluzând deci resturile populaţiilor avare şi avaroide existente în vremea stabilirii ungurilor la Dunărea de Mijlocie;

2) sunt descendenţii unei populaţii turanice, aduse sau venite pe teritoriul Ungariei, după aşezarea ungurilor acolo, similară unor grupări de pecenegi, uzi, cumani sau berendei;

3) sunt descendenţii triburilor cabare desprinse pe la anul 830 din Imperiul chazarilor."[6]

Ultima ipoteză a fost considerată ca fiind cea mai plauzibilă. Din această perspectivă numele secuilor a fost căutat în familia numelor de triburi turanice. Unii cercetători au identificat forma originară a numelui *sikül* cu numele turcic *dûigildûegil-čigil*, în schimb, după alţii numele derivă din numele turcic *siköl*, care înseamnă „om de neam ales". S-a mai propus identificarea secuilor cu o ramură a populaţiei numită îskil din zona Siberiei de sud-vest. Ca argument lingvistic al teoriei conform căreia secuii sunt urmaşii cabarilor este chiar numele lor, „în sensul că grupul conducător al uniunii cabare – compusă din trei triburi, dar socotită în cadrul uniunii tribale ungare, ca o singură unitate – a fost tribul *sikül*-ilor"[7]. La rândul ei, scrierea runică secuiască a fost legată de

Morout, ducele bihorean. Cărei oştiri i-au fost făcuţi şefi şi conducători Usubuu şi Velec. Care au plecat din insulă călărind prin nisip şi au traversat, navigând fluviul Tisa, în portul Beuldu. Şi de aici, călărind pe fluviul Couroug, şi-au aşezat taberele şi toţi siculii, care la început erau popoarele regelui Athila, după ce vestea lui Usubuu a fost auzită, au venit paşnici înaintea lor şi le-au dat de bună voie pe fii lor ca ostateci, împreună cu diferite daruri. Şi au început să lupte înaintea oştirii lui Usubuu, în prima linie, contra lui Menu Morout. Şi, pe dată, au trimis pe fii siculilor ducelui Arpad şi, după ce siculii au mers înainte, au început să călărească împreună contra lui Menu Morout." Cap. LI: "Syclii şi ungurii omorâseră mulţi oameni cu lovituri de săgeţi. Usubuu şi Velec au ucis 125 ostaşi cu belistele. Şi s-au luptat între ei 12 zile şi dintre ostaşii lui Usubuu şi Velec au fost omorâţi 20 unguri şi 15 secui".

[5] I. Ferenczi, Th. Nägler, *op. cit.*, p. 413

[6] *Ibidem*, p. 414

[7] *Ibidem*

sistemele de scriere turcice din Siberia centrală şi Mongolia din perioada secolelor VI-VII. Caracteristici orientale s-au păstrat în muzică, în cultura lor materială şi spirituală, iar din punct de vedere antropologic, procentajul mongoloizilor este mai mare decât la alte grupuri maghiarofone.

Secuii, care aveau misiunea de a lupta în avangardă, au fost stabiliți inițial în partea de sud a Moraviei Mari, în depresiunile din apropierea Vienei şi pe cursul râului Morava, unde există o serie de sate (Sekula) în care mai trăiesc descendenții secuilor. Probabil că în urma înfrângerilor suferite de unguri la Merseburg, în 933, şi în apropiere de Augsburg, în 955, cabarii au fost retraşi în partea de est a Ungariei, la poalele munților Mátra, pe câmpia „Cigla" şi în Câmpia Crişurilor, pentru a apăra întăriturile (prisăcile). După organizarea statului ungar, în urma luptelor regelui Ștefan I cu Ahtum şi Gyula, sau poate mai târziu, după luptele regelui Ladislau I împotriva cumanilor, o parte a cabarilor numiți în această perioadă *siküli* au fost mutați în partea de sud a Transilvaniei. Acest prim grup de secui, venit de pe teritoriul Ungariei, a fost aşezat într-o regiune locuită pe atunci de o populație românească, la sfârşitul secolului al XI-lea, odată cu extinderea spre est a regatului maghiar. În a doua jumătate a secolul al XII-lea, după venirea coloniştilor saşi, secuii s-au deplasat spre colțul sud-estic al Transilvaniei, în depresiunea Sf. Gheorghe, unde vor organiza aşa numitele „trei scaune": Kézdi, Orbai şi Sepsi[8].

Alte grupuri de secui, care vor constitui viitoarele scaune Odorhei şi Mureş, au fost aşezate în zonele unde locuiesc în prezent cu un secol sau chiar trei secole mai târziu. S-au păstrat mai multe toponime în zona Bihorului care dovedesc existența lor pe aceste locuri, înainte de a fi aşezați în viitoarele scaune Odorhei şi Mureş, precum: Tileagd, Săcuieni, Secusigiu, Sititelec. Aceste comunități au aparținut, din punct de vedere al organizației bisericeşti, de vicariatul de Thelegd, al cărui corespondent laic este comunitatea secuilor din Tileagd (*universitas Siculorum de Thelegd*)[9].

După cum afirmă cronicarul Simon de Kéza, secuii din nord-vestul României trăiau împreună cu populația locală românească, de la care învață scrisul. Mai apoi, după ce ungurii avansează spre est până în apropierea Carpaților, în a doua jumătate a secolului al XII-lea, acest grup de secui a fost mutat în zona situată la est de munții Harghita, Gurghiului şi Perşinari, luând locul secuilor din *genus*-ul de Kezd. „În concluzie, secuii din răsărit, ajunşi în Transilvania în mai multe etape, fac parte din cel puțin două grupe mari: cel tripartit de pe teritoriul fostului județ Trei Scaune, şi cel de pe teritoriul fostelor județe Odorhei, Mureş şi Turda, respectiv Ciuc. Secuii par a avea o origine etnică mai complexă, cabară în primul rând, deoarece chiar şi cei veniți din Țara

[8] *Ibidem*, p. 416
[9] *Ibidem*

Crişurilor pot fi priviţi ca descendenţi ai tribului Tárkány, care a fost şi el cabar”[10].

Chiar dacă majoritatea opiniilor ne arată că secuii sunt o populaţie cu atribuţii militaro-grănicereşti, există şi altele, conform cărora secuii n-au avut astfel de atribuţii decât mai târziu, ei fiind doar fugari din zona Tisei, ca urmare a înăspririi relaţiilor de tip feudal în regatul Ungariei[11]. Ipoteza a fost susţinută şi de către Bakó G., care o argumentează astfel: „în perioada timpurie a evului mediu legăturile feudale dintre regatul ungar şi populaţia de secui erau inexistente, iar sarcinile militare nu erau obligatorii”[12]. În opinia aceluiaşi autor, cu toate că în secolul al XII-lea secuii locuiau în Transilvania, apărarea graniţei pe valea Oltului a fost încredinţată pecenegilor şi ceangăilor[13].

Apărarea graniţelor regatului a fost una din principalele preocupări ale regilor maghiari. Conform părerilor exprimate de cercetătorii maghiari, încă din secolele XI-XII, teritoriul locuit de populaţiile călăreţe delimita şi teritoriul ce aparţinea statului maghiar, unde erau ridicate liniile de fortificaţii. La sfârşitul secolului al XI-lea, apărarea teritoriului, conform aceloraşi cercetători, se pare că a fost asigurată de comunităţi de ţărani „grăniceri”, aduşi din Ungaria. I. M. Ţiplic, care a studiat recent problematica apărării Transilvaniei, îşi exprimă dezacordul în ceea ce priveşte numărul comunităţilor transferate din Ungaria. „Este cunoscut faptul că populaţiile de secui, pecenegi şi cumani aşezate în graniţele statului maghiar au fost folosite pentru a asigura avanposturile cuceririlor, dar trebuie avut în vedere şi faptul că un număr însemnat de pecenegi se afla pe teritoriul Transilvaniei şi după 1068, când forţa lor politico-militară a fost definitiv înfrântă, ei au fost deplasaţi doar în teritoriul transilvănean, fără să fie mutaţi sau înlocuiţi cu alte grupuri etnice”[14].

2. Pecenegii

Pecenegii apar desemnaţi în izvoare sub diferite forme: *Bjnak/Bjanak/Bajanak* la persani şi arabi, *Pacinnak* la armeni, *Patzinakitai/Patzinakoi* la greci, *Peceneghi/ Pecenezi* la slavii răsăriteni, *Besenyö/Becenäk* la unguri, *Pieczyngowie/Piecinigi* la polonezi, *Bisseni, Bessi, Pizenaci* în textele latine ale Europei centrale. Caracterul turcic al pecenegilor este arătat explicit de numeroşi cronicari, iar cele câteva antroponime păstrate întăresc acest lucru. Ei duceau o viaţă predominant nomadă, deplasându-se de-a lungul unor trasee, în funcţie de anotimp, împreună cu familiile şi tot avutul lor,

[10] *Ibidem*, p. 417
[11] I. M. Ţiplic, *Contribuţii la istoria spaţiului românesc în perioada migraţiilor şi Evul Mediu timpuriu (secolele IV-XIII),* Iaşi, 2005, p. 157
[12] Bakó G., *Evoluţia socială şi economică la secui în secolele XIII-XIV*, în *SAI*, 2, 1957, p. 48, (apud I. M. Ţiplic*, op. cit.*, p. 158)
[13] G. Bakó, *Contribuţii la problema originii ceangăilor*, în *SAI*, 4, 1962, p. 43
[14] I. M. Ţiplic*, op. cit.*, p. 158

în căutarea unor terenuri de păşunat. Pecenegii se adăposteau în căruțe sau care, pe care le foloseau, după ce le aşezau în cerc şi le legau, ca țarcuri pentru cirezi, precum şi ca tabere întărite în timpul confruntărilor războinice[15].

Contactele ungurilor cu pecenegii au oscilat între conflict şi colaborare. În primele decenii după stabilirea în Europa centrală, ungurii au promovat o politică de atragere a unor comunități războinice pentru a putea stăpâni şi apăra teritoriul cucerit. Printre cei dispuşi să accepte postura de trupe auxiliare s-au numărat şi pecenegii. Încă de la începutul secolului al X-lea, în timpul lui Zoltán, urmaşul lui Árpád, sunt semnalați în această calitate. În timpul domniei lui Taksony (955-970), un nou detaşament de pecenegi, condus de Thonuzoba, s-a stabilit în Ungaria, urmat de altul în timpul regelui Ştefan I. Ulterior, alte grupuri de pecenegi au fost colonizate în regiunea Tisei şi în apropierea Dunării Mijlocii[16]. Cel mai mare teritoriu care li s-a încredințat a fost situat în bazinul râului Sárviz, între Dunăre şi lacul Balaton. Acolo şi-au menținut o formă de guvernare semiautonomă până în perioada secolelor XIII-XIV. S-au descoperit şi vestigii arheologice specifice inventarului turanic: arme, piese de harnaşament şi de podoabă[17].

În anul 1051, în timpul campaniei întreprinse în Ungaria de împăratul Heinrich al III-lea, trupe de pecenegi făceau parte din armata regelui Andrei I, contribuind în mod decisiv la eşecul incursiunii germane. În timpul regelui Géza I (1074-1077), pecenegii sunt pomeniți din nou în cadrul armatei ca trupe auxiliare. Trupele de pecenegi şi secui sunt pomenite şi în deceniile următoare ca făcând parte din armata regală, în timpul regilor Ştefan al II-lea (1116-1131) şi Géza al II-lea (1141-1162)[18].

Alți pecenegi, în acest timp, au organizat incursiuni de pradă în Transilvania şi Ungaria. În a doua parte a domniei lui Ştefan I s-a produs o astfel de invazie în Transilvania, iar în 1068, probabil, a avut loc ultima incursiune care a afectat şi estul Ungariei. Pecenegii, după ce au trecut prin pasurile Carpaților Orientali, pătrund în Transilvania, forțează prisăcile de la Poarta Meseşului şi devastează provincia Nyr până la cetatea Biharea, apoi se întorc în Transilvania, pe valea Someşului, ducând cu ei numeroşi prizonieri şi animale. Regele Salomon, împreună cu ducii Géza şi Ladislau, au pornit în urmărirea lor şi, în final, i-au înfrânt pe pecenegii conduşi de Osul, în apropierea localității Chiraleş, situată pe râul Şieu, afluent al Someşului[19]. În opinia lui I. A. Pop, acest eşec al pecenegilor „marchează începutul primei

[15]V. Spinei, *Marile migrații din estul şi sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, Iaşi, 1999, p. 88-92
[16] H. Göckenjan, *op. cit.,* p. 96-98
[17] V. Spinei, *op. cit.*, p. 119
[18] *Ibidem*, p. 119-120
[19] *Ibidem*, p. 124

etape a pătrunderii ungurilor şi a cuceriri organizate a Transilvaniei de către regatul arpadian"[20].

În vederea contracarării incursiunilor pecenegilor la care, spre sfârşitul secolului al XI-lea, participau şi cumanii, regalitatea maghiară a aşezat, la sud de Oradea, grăniceri pecenegi, fie din cei aflaţi deja în Ungaria, fie colonizaţi cu acest scop. Numele aşezărilor întemeiate derivă de la forma latină a numelui pecenegilor, *Bisseni*, trecut prin filieră maghiară, *Besenyö/Becenäk*. Aşezările, azi dispărute, au fost atestate documentar începând cu secolul al XIII-lea: *Bessenew*, lângă Arad, în 1202-1203, *Bessenew*, la sud vest de Oradea, în 1273, *Beseneu*, la est de Oradea, în 1226, *Kysbesenew*, la sud de Resighea (jud. Satu Mare), în 1316, *Bissena*, lângă Chişineu Criş (jud. Arad), în 1202-1203[21]. În hotarul localităţilor Tinca, Tileagd, Diosig, Livada de Bihor, Girişu de Criş (jud. Bihor) şi Chisău (jud. Satu Mare) se găsesc toponime *Beseneu*[22].

3. Böszörmenii

Böszörmenii sunt grupuri de războinici musulmani care au venit în secolul al X-lea în centrul Europei din regiunea fluviului Volga, iar originea lor este turcică. Au avut legături strânse cu ungurii încă de pe vremea când aceştia locuiau în aceeaşi zonă a Volgăi. Descoperirile arheologice de la Kaibel şi Bolsie-Tarkhani au confirmat opinia potrivit căreia, în secolul al VIII-lea, grupe de populaţii apropiate din punct de vedere cultural de cultura Saltovo, pătrund în regiunea Volgăi mijlocii sosind din sud. Analiza ritului funerar şi a inventarului mormintelor de la Tankeevka demonstrează că, în secolul al IX-lea, importante grupe de populaţii ajung pe Volga, venind din est, din teritoriile Kamei superioare şi mijlocii şi din regiunile başchirilor, dinspre Munţii Ural. Aceste grupuri au intrat în contact cu triburile bulgare, jucând un rol important în formarea unei etnii omogene, cunoscută în istorie sub numele de bulgarii de pe Volga[23].

Cimitirele de la Tankeevka şi Tietiouchi dovedesc stabilirea grupurilor de pe Volga şi din zona Uralilor de-a lungul malului drept al Volgăi. După venirea, la sfârşitul secolului al IX-lea, în bazinul carpatic a unui grup important de triburi noi dinspre est, în această regiune apar monumente foarte apropiate de cimitirele menţionate de pe Volga mijlocie, atât prin cultura lor, cât şi prin ritul funerar. Materialele de la Tankeevka oferă analogii foarte evidente cimitirelor maghiare din *epoca cuceririi patriei*. După părerea lui E. A. Khalikova, analogiile arată un element etnic comun Bulgariei de pe Volga şi Ungariei din

[20] I. A. Pop, *Istoria Transilvaniei medievale: de la etnogeneza românilor până la Mihai Viteazul*, Cluj-Napoca, 1997, p. 152
[21] I. Crişan, *Aşezări rurale medievale din Crişana (secolele X-XIII)*, Oradea, 2006, p. 61
[22] *Ibidem*
[23] E. A. Khalikova, E. P. Kazarov, *Le cimetière de Tankeevka*, în *Les ancienes Hongrois et les ethnies voisines à l'Est*, Budapesta, 1977, p. 21

perioada de formare a statelor. Prezența acestui element comun avea să contribuie la menținerea contactelor între cele două state în secolul al X-lea, contacte despre care vorbeşte în cronica sa Notarul Anonim al regelui Béla, care relatează că în jurul anului 970, grupuri venite din Bulgaria de pe Volga ajung în Ungaria, grupuri care la acea vreme erau deja musulmane. Contactele au fost menținute până la invazia tătarilor[24].

În evul mediu, pentru popoarele mahomedane era folosită denumirea de *ismaeliți*, precum şi denumirile de *sarazini* (*saraceni, sarraceni, sarateni* în latină şi *szerecsen* în maghiară) şi *bessermeni* (*bisermeni, bezzermini* în latină şi *böszörmény* în maghiară). Semnificația numelui de *saraceni* este destul de neclară. I. Melich a încercat să-l explice după originea sa arabă, *šarakijune*, *šarakina*, ce înseamnă *estic*, dar nu a reuşit s-o dovedească. Cercetătorii sunt de acord că acest nume se trage din arabă, dar au mai fost evidențiate şi influențele din greacă, latină şi slavă. Denumirea aceasta apare în Ungaria încă din 1138 sub varianta *scerecin*, din care mai târziu s-a ajuns la *szerecsen-szerencsen*. S-a ajuns la concluzia că acest cuvânt nu denumea o etnie, ci un popor de credință musulmană, de aceea, în Ungaria evului mediu, *chalizii* au fost şi ei incluşi aici când se vorbea de *ismaeliți* sau *sarazini*. Chiar şi Anonymus i-a denumit pe acei chalizi, conduşi de Billa şi Bocsu, care s-au stabilit la Pest, ca *ismaeliți*. În 1218, succesorii *chalizilor* apar sub denumirea de „*saracenii de Pest*”[25].

Denumirea de *bessermeni* apare în numele unor localități, *Böszörmény, Böszörménytelek*, datorită religiei musulmane a străinilor. Semnificația cuvântului maghiar *böszörmény* este clară. Ea se trage din cuvântul de origine arabă *muslim*, care înseamnă „cel care se lasă în voința lui Dumnezeu”, „susținător al Islamului”. Din cuvântul *muslim* derivă şi denumirea persană *muslimān, müsülmān* şi cea turcă *müsülman, müsürmeu*. În anumite limbi turcice litera *m* se transformă în *b*, astfel la karaghirghizi şi kazantătari apare sub forma *busurman*. Aşadar, cuvântul maghiar *böszörmény* este derivat din cel de origine turcă *busurman*, înainte de 1300. Pe lângă semnificația sa generală, cuvântul mai are şi una etnică, nu întotdeauna înseamnă *muslim* (*susținător al Islamului*), după cum ne arată o singură notă, din scrisoarea lui Premysl Ottokar al II-lea al Boemiei (1253-1278) adresată Papei, în care îi povesteşte despre bătălia de la Kressenbrunn din 1260, unde l-a învins pe regele maghiar Béla al IV-lea (1235-1270). El îi descrie pe cei care i-au ajutat pe maghiari, printre care apar *Bezzermini* şi *Hysmahelitae*. Faptul că aceştia au fost amintiți împreună ne obligă să facem o distincție între cele două popoare, după cum precizează arată H. Göckenjan[26]. Izvoarele ne arată că popoarele care i-au ajutat pe maghiari au fost amintite după etnie şi nu după religie. *Bezzerminii* nu au fost o comunitate de credință islamică sau chiar toți mahomedanii din Ungaria, ei au fost mai mult

[24] *Ibidem*, p. 22
[25] H. Göckenjan, *op. cit.*, p. 56
[26] *Ibidem*, p. 56-57

o anumită grupare etnică. Originea lor a fost descoperită de I. Hrbek, care a dovedit că Johan de Plano Carpini, trimis de papă la mongoli, când se referea la *bisermini* era vorba de fapt de *choresmieni*. În prezent locuitorii udmurți de pe teritoriul fostei U.R.S.S. se denumesc *beserman* şi nu udmurți sau tătari. Zeki Validi Togan îi vede ca urmaşii choresmienilor, veniți ca şi colonişti comercianți din zona Volga[27].

Se mai poate spune că denumirile de *ismaeliți, sarazini* şi *bessermeni* se referă uneori şi la *chalizii* mahomedani, ceea ce nu înseamnă că fiecare dintre aceştia este la origine *chaliz*. Dacă unele grupuri nu pot fi încadrate din punct de vedere etnic, există însă posibilitatea ca printre ei să se afle şi *chalizi-choresmieni* musulmani[28].

În Ungaria s-a păstrat toponimicul tipic *Hajdúböszörmény*[29], iar pe teritoriul României a existat o aşezare medievală cu numele de *Bezermen*[30].

Pecenegii vor dispărea ca factor politic odată cu invazia tătară, bösörmenii aflați în număr mai mic se vor asimila în masa populației din zonă, iar secuii vor fi aşezați în zona Arieşului şi Târnavelor, apoi în județele unde se află şi în prezent[31].

SOME CONSIDERATIONS ON THE BORDER PEOPLES FROM THE EASTERN PART OF THE HUNGARIAN KINGDOM (THE SEKLERS, PECHENEGS, BÖSZÖRMEN)

(*Abstract*)

This paper presents some considerations on the peoples settled down by the Hungarian Kingdom, both on the Eastern border and on the others, as horsemen and frontier troops. During the 11th century, on the Western side of Crişana, the Seklers were placed on the Northern side of Oradea, between Tileagd and Săcuieni, the Pechenegs on the Southern side of Oradea, between Tinca and Salonta, and the Böszörmen on the Western side, the present-day Hungarian territory.

The most recent opinions refer to the Seklers' Türk origin. Before the Hungarians came in the central part of Europe, the Seklers' tribe had joined them living together and having the mission of a vanguard fighting. The Hungarian royalty settled down the Pecheneg frontier guards, either of those being already in Hungary or those colonized with that end in view, on the Southern part of Oradea. The naming of the locations come from the Latin form

[27] *Ibidem*, p. 57
[28] *Ibidem*
[29] S. Dumitraşcu, *Biharea...*, p. 249
[30] I. Crişan, *op. cit.*, p. 59
[31] S. Dumitraşcu, *Biharea....*, p. 249

of the Pechenegs' name, Bisseni, passed through the Hungarian way, Besenyö/Becenäk. The Böszörmen, of Turkish origin, are Muslim warrior groups who came in during the 10th century in the central part of Europe, the Volga river area. The Hajdúböszörmény typical toponym was preserved in Hungary, while the medieval location named Bazermen was to be found on the Romanian territory.

ASPECTE ALE RAPORTULUI DINTRE BISERICA CALVINĂ ŞI CEA ORTODOXĂ DIN ARDEAL ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA

Mihai GEORGIȚĂ

După scurtele domnii ale lui Acaţiu Barcsai şi Ioan Kemény, timp în care Transilvania fusese răvăşită de lupte pentru tron, stările optează – în scopul salvării principatului – pentru omul trimis la Poartă, Mihai Apaffy, inaugurându-se astfel o domnie de lungă durată şi de mare stabilitate. Mihai Apaffi ajunge principe într-un moment neprielnic, când ţara era secătuită economic, iar stările şi-au redobândit supremaţia. Deşi debutează sub semnul unei vizibile slăbiciuni, se înregistrează treptat o consolidare a puterii princiare prin recâştigarea unor atribuţii politice şi însuşirea unor domenii în proprietatea principelui. Apaffi avea, totuşi, o slăbiciune, era uşor influenţabil, de aceea se spunea atunci că în locul lui au ajuns să hotărască membrii consiliului, format din rude şi apropiaţi, care au constituit, în 1671, aşa numita „Ligă blestemată". Dintre ei s-a remarcat nobilul Mihail Teleki, o persoană extrem de influentă când austriecii au intrat în Transilvania[1]. În prima parte a domniei era apropiat de partida filohabsburgică, dar după ce ungurii reformaţi din Ungaria îşi caută refugiul în Transilvania, din cauza intoleranţei catolice a „Vienei", Mihai Apaffi îşi reorientează politica spre puterea otomană. Cu mici excepţii, acest principe a întreţinut în mod constant relaţii de strânsă prietenie cu Moldova şi Ţara Românească, chiar dacă aici au avut loc dese schimbări de domnitori. Aceste relaţii s-au materializat prin constituirea unor confederaţii[2].

Mihai Apaffi reia propaganda confesională începută cu dârzenie de către principii calvini Rákóczi I şi II. Politica prozelitismului calvin, susţinută de acest principe faţă de biserica românească, se afirmă chiar de la începutul domniei. În 20 aprilie 1662, Mihai Apaffi îl confirmă pe Daniil în funcţia de episcop al românilor de peste Olt, scoţându-l de sub jurisdicţia lui Sava Brancovici şi subordonându-l superintendentului calvin maghiar. Între prevederile diplomei de confirmare se solicită, de asemenea, să asigure răspândirea Cuvântului Divin în limba română, prin respectarea condiţiilor impuse episcopilor anteriori. În acest scop, beneficia de sprijinul autorităţilor laice în efortul de reformare al bisericilor[3]. În 12 martie a avut loc un sobor al

[1] *Istoria României. Transilvania*, vol. I, Editura George Barițiu, Cluj-Napoca, 1997, p. 604-610
[2] *Ibidem*, p. 618-622
[3] Ana Dumitran*, Aspecte ale politicii confesionale a principatului calvin faţă de români; confirmarea în funcţii ecleziastice şi programul de reformare a Bisericii Ortodoxe din*

protopopilor din opt oraşe şi ținuturi din Ardeal, care s-au întrunit la Alba Iulia, pentru a-l alege din nou pe mitropolitul Brancovici[4]. Într-adevăr, la trei zile după numirea lui Daniil, se emite decretul de reconfirmare a acestuia. Cu excepția teritoriului de peste Olt, el primeşte toată Transilvania şi părțile ei anexe. El trebuia să respecte, în schimb, condițiile stabilite de superintendentul Gheorghe Ciulai, ceea ce îl face pe Zenovie Păclişanu să afirme că şi la prima sa numire în 1656 i s-au impus anumite condiții necuprinse în diplomă, şi care, având în vedere pe autorul lor, nu puteau fi decât cele de calvinizare[5]. În rest, ca şi în diploma anterioară i se solicită să-şi cheltuiască veniturile pentru tipărirea cărților în limba română şi întreținerea şcolilor[6].

Primii ani de domnie au fost marcați de o perioadă de acalmie, când principele a avut răgazul să se ocupe de problemele interne, între care şi cele confesionale. Dintr-o scrisoare a acestuia, adresată în 19 septembrie acelaşi an căpitanului din Alba Iulia şi dregătorilor fiscali din Deva, aflăm că din pricina vremurilor tulburi de război, nu li s-a mai cerut românilor din Deva să presteze două zile de coasă pentru predicatorii calvini maghiari, ori să dea 50 de bani pe cap, astfel încât românii nu mai vor să facă acum pe pofta predicatorului. Totodată, din aceleaşi motive de neorânduieli, preoții români pun să li se facă cruci şi îndeamnă pe unele femei nobile să facă pomană la moartea copiilor, menționându-se că ei ar urma datinile superstițioase şi ar deprinde şi alte lucruri potrivnice creştinătății. Prin urmare, le cere acestor autorități să-i pună pe români în serviciul predicatorilor, iar pe preoții români să-i oprească de la săvârşirea ceremoniilor superstițioase: „nici cu crucile, nici cu pomenile, nici cu deprinderea superstițiilor, nici să nu-i lăsați să îndeplinească nici un fel de rit potrivnic cuvântului lui Dumnezeu şi obiceiului creştin, deoarece Belial nu poate locui împreună cu Cristos”[7].

Totuşi, pretențiile pentru reeducarea clerului nu puteau fi impuse fără să li se ofere condițiile necesare, lucru de care era conştient principele. Probabil la sesizarea unor abuzuri față de privilegiile acordate preoților români, Mihai Apaffi, confirmă în 1 septembrie 1663 aceste privilegii acordate de predecesorul său Acațiu Barcsai, adăugând şi scutirea de dijmă din vin[8].

Transilvania, în „Mediaevalia Transilvanica”, tom V-VI, nr. 1-2, 2001-2002, p. 172-173 (în continuare: Ana Dumitran, *Aspecte…*)

[4] Andrei Vereş*, Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Țării Româneşti*, vol. XI, Bucureşti, 1936, p. 17

[5] Zenovie Păclişanu*, Istoria bisericii româneşti unite,* Ediția a II-a, în „Perspective”, 1994-1995, nr. 65-68, p. 66

[6] Ana Dumitran, *Aspecte…*, p. 173-174

[7] Ioan Lupaş*, Documente istorice transilvane*, vol. I, Cluj, 1940, p. 308-309

[8] Ana Dumitran*, Privilegiile acordate preoților români de principii calvini ai Transilvaniei*, în „Confesiune şi cultură în evul mediu”, Editura Universității Al. I. Cuza, Iaşi, 2004, p. 91-92 (în

Instalarea dominației otomane într-o parte a ținuturilor anexe ale Transilvaniei a contribuit la o redresare a tradiției bisericii româneşti de aici. Cu acest prilej protopopiatul calvin de la Ciuci, din Zarand, cucerit după 1658, pierde suportul oficial şi dispare[9], iar influența calvinismului în Bihor scade după înființarea Paşalâcului de Oradea, la 1660[10].

Turcii cunoşteau sensibilitatea românilor la patrimoniul lor spiritual, şi reuşeau uşor să îi atragă de partea lor, motivându-i în acest sens. În realitate, turcii mențineau o stare de conflict între confesiunile creştine. Sprijineau îndeosebi pe ortodocşi, apoi pe reformați, împotriva catolicilor, care prin papalitate şi imperiul habsburgic amenințau poziția imperiului otoman. Mai ales ortodocşii de la granița imperiului beneficiau de o serie de scutiri pentru a rămâne fideli turcilor. Această politică o preiau habsburgii atunci când acordă privilegiile ilirice. De asemenea idei este străbătută *Istoria Ungariei până la pacea de la Carlovitz*, scrisă de Aloisie Ferdinado Marsigli, la 1701[11]. Un raport de la Viena, din 27 mai 1663, ne stă mărturie că Ali Paşa a mărşăluit cu armata sa în Transilvania, şi de acolo a cerut tătarilor, împreună cu contingente de români, să facă un raid în Ungaria inferioară pe Tisa şi pe râul Potok, zonă lipsită de sisteme defensive, „pentru ca să le poată restitui lor abia apoi bisericile" (dass mann ihnen erst ihre Kirchen restituiren solle)[12]. Evident, era vorba de bisericile româneşti confiscate de calvini sau catolici. Un alt document, din 1664, ne vorbeşte despre tratamentul rău la care erau supuşi credincioşii ortodocşi în aceste părți ale Ungariei[13]. În otomani ortodocşii au găsit un aliat important împotriva prozelitismului calvin sau catolic. Patriarhii de la Constantinopol nu de puține ori obțineau de la Sultan dreptul de a converti la credința ortodoxă răsăriteană pe catolicii şi reformații aflați sub stăpânirea otomană[14]. O scrisoare a sinodului calvinesc din 6 noiembrie 1664, întrunit la Cetariu, comitatul Bihor, adresată superintendentului de la Debrețin, arată cum, sub oblăduirea administrației otomane, au apărut în Bihor vlădici ortodocşi, care, cu împuterniciri din partea patriarhului de la Constantinopol, vizitează satele, mai ales pe cele din zona Aleşd, Pomezău, Beiuş – deci în teritoriul ocupat de turci –, verificând dacă

continuare: Ana Dumitran, *Privilegiile*…); ANIC-Bucureşti, *Colecția de microfilme Vatican*, rola 60, cadrele 87-89

[9] Eugen Arădeanul, *Contribuții cu privire la viața bisericească românească din părțile arădene în secolul al XVII-lea*, în „Mitropolia Banatului", anul 32, 1982, nr. 4-6, p. 263

[10] Liviu Borcea*, Bihorul medieval*, Editura Arca, Oradea, 2005, p. 189-190

[11] ANIC-Bucureşti*, Colecția microfilme Italia,* rola 66, cadrele 122-176

[12] Nicolae Iorga*, Acte şi fragmente cu privire la istoria Românilor adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului*, Bucureşti, 1985, p. 263

[13] Andrei Vereş, *op. cit*., vol. XI, p. 51

[14] *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1527-1717*), editat de István György Tóth, Roma-Budapesta, 2002, p 304; Simion Mattovich, preot din Bosnia, aduce la cunoştință Congregației de Propaganda Fide, că patriarhul Chiril al Constantinopolului a obținut mandat de la sultan să-i convertească pe toți latinii (calvini, arieni şi catolici) la credința sa schismatică.

preoții români respectă prescripțiile dogmatice ale Bisericii ortodoxe. Aceştia pedepsesc în special pe cei care se află la a doua căsătorie, ori pe cei ce încalcă morala creştină. Episcopii sunt însoțiți de spahii turci, semn că au încuviințare şi din partea marelui vizir să acționeze potrivit scrisorilor primite de la Patriarhie. La Beiuş a fost adus în fața vlădicului şi a soldaților turci predicatorul calvin din acest târg. L-au întrebat, unde îi este episcopul, iar în cazul în care nu avea, turcii i-l impuneau pe vlădicul, „căci acesta are la el Scrisoare de la Marele Vizir”[15]. Putem lesne constata că exista, de asemenea, pericolul unui prozelitism ortodox în rândul calvinilor din Bihor. La Chişlaz, se arată într-un alt document, „după războiul cu turcii”, a venit un episcop român, care a pedepsit şi bătut pe preoții trecuți la calvinism[16]. Cu toate acestea, calvinii au mai hirotonit în Bihor până în anul 1691 peste zece preoți români ortodocşi[17].

Victoriile catolicilor îi determină pe potentații calvini să cedeze în favoarea contrareformei. Astfel, Petru Partenie, episcopul unit de Muncaci, prigonit atâta vreme de Susana Lorantfi, primeşte sprijinul imperial pentru a se instala ca episcop cu atribuții depline la Muncaci, domeniu care, din 1660, după revenirea la catolicism a văduvei lui Rákóczi, Sofia Báthori, nu mai era un puternic bastion al protestantismului[18]. În martie 1664, principesa, la insistența lui Constantin Şerban, trece pe toți supuşii de lege grecească sub autoritatea lui Petru Partenie, dăruindu-i reşedința de la mănăstirea din Muncaci, cu obligația să o păstreze în stare bună. În 21 aceeaşi lună, episcopul unit depune un act de credință față de principesă[19].

Centru al protestantismului rămâne pe mai departe domeniul princiar al Făgăraşului, unde îşi avea jurisdicția episcopul Daniil. Cum era de aşteptat, acesta va pierde din autoritate şi va ajunge la bunăvoința predicatorilor calvini. Mai întâi, la intervenția predicatorului din Făgăraş, Mihai Apaffi, reduce autoritatea lui Daniil numai la satele din jurul oraşului, neîngăduindu-i să se amestece în viața bisericească a românilor din oraş, care rămâne pe mai departe sub ascultarea consistoriului reformat local. Apoi, prin decretul emis de principesa Ana Bornemisza, la 11 aprilie 1665, bisericile româneşti din districtul Făgăraşului, proprietatea ei, sunt supuse consistoriului din Făgăraş, compus din predicatorii şi inspectorii bisericii reformate, care, potrivit regulamentului introdus de Suzana

[15] Ştefan Lupşa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I, Oradea, 1935, p. 17-18; Liviu Borcea, *Scrisori de la Constantinopol. Un document cu privire la istoria Bisericii ortodoxe din Bihor în secolul al XVII-lea*, în „Familia”, 1996, nr. 1, p. 61-65

[16] Nicolae Firu, *Biserica ortodoxă din Bihor în luptă cu Unirea*, Caransebeş, 1913, p. 33

[17] Ştefan Lupşa, *op. cit.*, p. 19-20; Csernak Béla, *A református egyház nagyváradon, 1557-1660*, Oradea 1992, p. 162

[18] Ovidiu Ghitta*, Naşterea unei bisericii. Biserica greco-catolică din Sătmar în primul ei secol existență (1667-1761)*, Presa universitară clujeană, Cluj-Napoca, 2001, p. 88-89

[19] Andrei Vereş, *op. cit*., vol. XI, p. 45-50

Lorantffi, aveau dreptul să viziteze pe preoţii români şi să conducă pe protopopii români după învăţăturile Scripturii[20].

Nici vlădica Sava Brancovici nu a scăpat de stricta supraveghere a ierarhilor calvini. După devastarea triplă a mănăstirii de la Alba Iulia, Sava se preocupă să refacă mănăstirea trainică ca în tradiţia ortodoxă din principatele române, astfel comandă cruci de fier şi globuri de aramă aurite în Ţara Românească. Calvinii, văzând că nu s-a preocupat de şcoală şi tipografie, conform dispoziţiilor din diploma de numire, ci de consolidarea simbolurilor ortodoxe, îl denunţă la Apaffi, care, în 24 mai 1667, emite un decret cu privire la analiza situaţiei şcolii şi tipografiei, ce ar fi trebuit restaurate din veniturile anuale ale mănăstirii din Bălgrad. Au fost îndrituiţi în acest sens Ioan Zoba, Toma Topay, Dumitru Logofătul şi Gheorghe Chira, epitropii mănăstirii şi ai averii ei, care să ceară lui Sava Brancovici socoteală de veniturile încasate de când a fost numit mitropolit, care să ia măsuri pentru ridicarea şcolii şi reînfiinţarea tipografiei şi să cerceteze pricinile tergiversării acestor lucrări, iar dacă s-ar afla în ţară preoţi români, care să fi suferit vreo nedreptate din partea Vlădicului, principele vrea să le facă dreptate. În acest scop, trebuia convocată o adunare la care poate să-şi înainteze jalbele oricine. Mitropolitul era pus astfel la discreţia celor patru epitropi. Sava, desigur, a justificat învinuirile prin insuficienţa banilor, obţinând aprobarea de la Apaffi să meargă la Moscova, să ceară ajutor[21]. Cu toate acestea, se înrăutăţesc relaţiile între principe şi mitropolit. Mihai Apaffi trebuia să respecte promisiunea făcută preoţilor români de a-i lua sub protecţia sa. În 22 martie 1668 confirmă scutirea de dijmă a preoţilor români şi le întăreşte imunităţile, întrucât au venit la el preoţii români ce s-au plâns că nu le sunt respectate privilegiile, aducând exemplul preotului din Ticuşul Românesc, supus, împotriva privilegiului de scutire, să dea dijmă preotului luteran din Ticuşul Săsesc[22]. La 9 septembrie 1669 reconfirmă scutirile preoţilor români[23].

Relaţiile lui Sava cu marea putere ortodoxă de la răsărit a stârnit îngrijorarea calvinilor din Ardeal, care au cerut diminuarea autorităţii lui şi instituirea controlului total al calvinilor în biserica românească[24]. Astfel, la solicitarea superintendentului Kovasznai Peter, Mihai Apaffi solicită capitlului de la Alba Iulia copii după privilegiul acordat în 1608 preotului român calvin Mihai din Voievodeni şi după diploma de confirmare a lui Simion Ştefan, adăugând în 20 februarie 1669 încă patru condiţii reformatoare, alături de cele 15 impuse în 1643, care se refereau la necesitatea deschiderii unor şcoli româneşti la

[20] Zenovie Păclişanu, *op. cit*., p. 69
[21] Marina I. Lupaş, *Mitropolitul Sava Brancovici 1656-1683*, Cluj, 1939, p. 55-56
[22] Hurmuzaki-Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor* , vol. XV-2, Bucureşti, 1913, p. 1337
[23] Ana Dumitran, *Privilegiile*…, p. 93
[24] Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, Editura Ştiinţifică şi Pedagogică, Bucureşti, 1989, p. 187

mănăstirea din Bălgrad, în comitatele Hunedoarei, Maramureşului şi ţinutul Chioarului, reluarea activităţii tipografice, interzicerea utilizării slavonei în biserică şi supunerea mitropolitului şi sinodului acestuia faţă de superintendent şi sinodul calvin[25]. Însă Sava se mai bucura de ajutorul domnilor munteni cu care avea relaţii excelente. Un ajutor bănesc anual în valoare de 6000 de taleri urma să primească de la Antonie Vodă, care a luat exemplul de la înaintaşi săi, Matei Basarab şi Constantin Şerban. Suma era acordată pentru biserica românească ortodoxă din Ardeal, „pentru că o ştim ca pe o corabie ce se leagănă în mijlocul valurilor mării, lipsită de cele din urmă mijloace, stând în mijlocul a tot soiul de eretici de felurite credinţe şi fiind hulită de ei din toate părţile, în deosebite chipuri”[26]. Sava nu intrase definitiv în dizgraţia principelui, fiind încă solicitat pentru a-i traduce tainice scrisori româneşti de peste munţi[27] şi păstrând prerogativele vizitelor canonice în diferite parohii[28]. În 17 noiembrie 1672, principele confirmă scutirea preoţilor români de dijme, none, quinte şi quarte, în baza privilegiului emis de Acaţiu Barcsai, şi a propriului privilegiu din 1663, beneficiind direct de aceste scutiri preoţii Gheorghe şi Vasile Pop din Daia, comitatul Cluj[29], iar în 20 decembrie 1673 îi scuteşte pe preoţii români de dijmele din produsele agricole şi din vin[30].

Propaganda calvină se desfăşura, totuşi, în paralel cu aceste scutiri. Prin urmare, prerogativele mitropolitului erau mereu diminuate în favoarea superintendentului calvin. În acest sens, în 14 iunie 1674, principele acordă noului superintendent, Gáspár Tiszabecsi, dreptul de a vizita bisericile româneşti, de a interveni pentru corectarea erorilor şi abuzurilor şi de a cerceta unde se află tipografia achiziţionată de principele Rákóczi I[31]. Nemulţumit de ritmul accelerat al programului de reformare al superintendentului, mitropolitul cere lui Apaffi să interzică schimbarea obiceiurilor în biserica românească. Se pare că mai avea trecere la principe, pentru că, la finele anului 1675, acesta emite un decret prin care interzice pe viitor de a „răsturna vechile lor privilegii, slujba dumnezeiască şi obiceiurile bisericii lor”, totodată interzice ieşirea preoţilor şi protopopilor de sub jurisdicţia mitropolitului[32]. Probabil, mitropolitul şi-a recâştigat încrederea lui Apaffi, în urma marelui sobor ţinut în acel an la mănăstirea din Bălgrad. Măsurile luate aici priveau îmbunătăţirea vieţii religioase la românii transilvăneni, măsuri

[25] Ana Dumitran, *Aspecte*…, p. 175-177
[26] Ioan Lupaş, *op. cit.*, p. 325-327
[27] Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 188
[28] În 1672 sfinţeşte mănăstirea Moisei, în 1674 biserica din Vlădeni, iar în 1675 se afla la Şchei pentru aplanarea unor conflicte între preoţii de acolo: Mircea Păcurariu*, Istoria bisericii româneşti din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş*, Cluj -Napoca, 1992, p. 163
[29] Ana Dumitran, *Privilegiile*…, p.94-96
[30] *Ibidem*, p. 96-97
[31] Idem, *Aspecte*…, p. 177-178
[32] *Ibidem*, p. 178

care se găseau şi în programul de reformare cerut de calvini; serviciul divin în limba română în toate duminicile şi sărbătorile, ca şi miercurea şi vinerea, iar în timpul posturilor zilnic; disciplinarea preoţilor cu un control mai sever al protopopilor şi mitropolitului, înlăturarea superstiţiilor, mai ales cele legate de cultul morţilor, catehizarea maturilor, dar mai ales a copiilor, de către preoţi în biserică. Unele măsuri au fost puse în practică imediat de mitropolit. Bunăoară, când hirotonea un preot nu pregeta să-i amintească să se străduiască foarte mult să propovăduiască *Evanghelia*, curat şi limpede, şi să povestească *Scriptura* oamenilor în limba în care vorbesc[33]. În 12 august 1676, Apaffi confirmă din nou scutirea de dijmă a preoţilor români[34].

Principele era fireşte de partea ungurilor calvini, atunci când află în primăvara anului 1676, că românii, „o naţiune de tot spornică", au reuşit să ocupe o mare parte din localitatea Săcădate, luând ungurilor şi pământul bisericii, iar serviciul religios a încetat[35]. De asemenea, intervine, în aprilie 1677, la magistratul oraşului Braşov, ca să nu fie obstrucţionată activitatea dusă de biserica calvină, ale cărei servicii religioase se desfăşurau în casa unui credincios din suburbia oraşului[36], unde se aflau pe atunci şi mulţi români.

Numirea unui nou superintendent în persoana lui Mihail Tofoi, fost predicator la curtea principelui, un adversar declarat al ortodoxiei, şi organizarea unui complot împotriva lui Apaffi, de care ştia şi mitropolitul, au dus la înlăturarea lui din scaun, în 1680[37]. După demiterea şi împrocesuarea lui Sava Brancovici, şi în urma alegerii cu vot unanim a lui Iosif Budai în locul lui, principele emite, la 28 decembrie 1680, diploma de confirmare a noului mitropolit cu jurisdicţia peste Transilvania şi părţile anexe, cu excepţia Ţării Făgăraşului, impunându-i spre respectare 19 condiţii calvinizante[38]. Intervine domnul muntean, pentru ca românii ortodocşi din Ardeal să-şi poată păstra toate ceremoniile lor religioase, încuviinţare pe care o primeşte în august 1681[39]. La plângerea preoţilor români din Săcădate şi Avrig, principele le confirmă scutirea de dijmă în 5 iunie 1682[40]. Iosif Budai n-a rămas decât doi ani în scaunul mitropolitan, iar urmaşii lui, Ioasaf şi Sava, datorită faptului că nu au fost agreaţi de superintendent, fiind aduşi cu sprijinul domnului muntean, au fost alungaţi. Numirea lui Varlaam a fost condiţionată tot de cele 19 puncte calvine, însă

[33] Marina I. Lupşa, *op. cit*., p. 67-70
[34] Ana Dumitran, *Privilegiile*…, p. 98
[35] Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, vol. XV-2, p. 1363
[36] Arhivele Naţionale-Direcţia Judeţeană Braşov, *fond Primăria oraşului Braşov-colecţia Schnell*, vol. I, doc. 83
[37] Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 164. Vezi amănunte despre destituirea şi supliciul lui, precum şi încercările de reabilitare, în Marina I. Lupşa, *op. cit*., p. 73-88
[38] Ana Dumitran, *Aspecte*…, p. 178-180
[39] Andrei Vereş, *op. cit.*, vol. XI, p. 188-189
[40] *Ibidem*, p. 191-192

propaganda calvină pierde din intensitate, deoarece în 1688 noii stăpâni ai Transilvaniei erau habsburgii catolici[41].

Biserica românilor este scoasă de sub influența politică calvină de către imperiali, care urmăreau o reechilibrare a balanței politice interne prin unirea românilor cu biserica Romei. Diploma imperială din 1692 oferea clerului românesc posibilitatea de emancipare şi de ameliorare a statutului social. Calvinii au încercat şi ei o replică prin numirea noului mitropolit al Ardealului, Teofil, în decembrie 1692, pe baza celor 19 condiții[42]. În timpul anchetelor privind unirea, efectuate în 1699, s-a constatat că unii preoți preferau să rămână alături de biserica calvină, solidaritate care era privită ca un aranjament oficial, ce nu presupunea schimbări în viața lor religioasă[43]. La vizitele episcopului unit Iosif de Camilis în nordul Bihorului au ieşit la suprafață unele din efectele relației dintre ortodocşi şi calvini. Clerul ataşat unei astfel de relații n-a vrut să i se supună, de aceea episcopul le-a aplicat un tratament mai dur. Popa Ioan din Ciuhoi îşi amintea cum episcopul Camilis, aflând preoții hirotoniți de calvini, îi pedepsea şi alunga, sfințind în locul lor alți preoți români ortodocşi. După plecarea lui, preoții români calvini s-au reîntors la parohiile lor[44]. Marcat de această realitate, episcopul avea să noteze, în 1701, că acei români, „cu ajutorul lui Dumnezeu i-am readus la unirea cu Sfânta Biserică romană, ba mai mult, la credința creştinească, căci pe timpul când domneau acolo turcii, preoții lor nu aveau altă hirotonire decât patentele date lor de predicatorii calvini şi luterani, în înțelesul cărora le fu permis a funcționa. Din biserici scoseseră deja icoanele şi sfintele cruci şi pe popor îl dezvățaseră de la sfânta mărturisire, cuminecătură şi alte devoțiuni catolice, în aşa măsură, că deşi profesau ritul grec, în realitate însă trăiau ca ereticii”[45]. Firește, acțiunea prozelitismului calvin n-a încetat în aceste ținuturi. În 3 februarie 1701, doi asesori ai comitatului, Gabriel Pop şi George Korosi, arată episcopului romano-catolic Augustin Benkovics, comite suprem al Bihorului, cum predicatori calvini din Cetariu, Tileagd şi Urveniş au venit în ținutul Beiuşului, la Sudrigiu, Răbăgani şi Băița, unde nu lăsau pe preoții români de aici să-şi desfăşoare serviciul divin, iar pe enoriaşi să participe la el. În consecință, s-a dispus audierea a nouă persoane[46].

[41] Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 166-167
[42] Pompiliu Teodor, *Politica confesională a habsburgilor în Transilvania (1692-1659).Cazul românesc*, în „Caietele David Prodan”, anul I, 1994, nr. 2, p. 18-22
[43] Keith Hitchins*, Clerul român din Transilvania înainte de unirea cu Roma*, în *300 de ani de la Unirea Bisericii române din Transilvania cu Biserica Romei*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000, p. 66
[44] Nicolae Firu, *op. cit*., p. 32-38
[45] Ovidiu Ghitta, *op. cit.*, p. 143-144
[46] Arhivele Naționale-Direcția Județeană Bihor*, fond Episcopia romano-catolică. Instrumenta literaria, fascicola XVf*

ASPECTS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE TRANSYLVANIAN CALVINIST AND ORTHODOX CHURCH IN THE SECOND HALF OF THE 17TH CENTURY

(*Abstract*)

The Calvinist proselytism politics as against the Transylvanian Orthodox Romanians continued under the reign of Mihai Apaffi too, sometimes even at the level of that promoted by the Rákóczi princes. Transylvania's entering into the influence sphere of the Catholic Habsburgs' dynasty in the last decade of the 17th century has determined a diminution of the Calvinism politics in the favour of the Catholicism one; but, in many cases the Calvinist church tried to maintain its own position in the manner of confessional propaganda between the Romanians.

DIFICULTĂȚILE APLICĂRII REGLEMENTĂRII URBARIALE. CONSEMNAREA MĂRTURIILOR IOBĂGEŞTI

BODO Edith

Reglementarea urbarială a Mariei Tereza o putem considera, pe bună dreptate, de importanță decisivă pentru țărănime, ea fiind prima încercare a statului de a regla de sus relațiile dintre stăpânul domenial şi iobag.

Primul pas l-a constituit ordonanța Mariei Tereza din 29 decembrie 1766 privitoare la introducerea urbariului unic în comitatele Zala, Vas, Sopron, Somogy, Tolna şi Baranya, luată la cunoştință la 23 ianuarie 1767. Motivul introducerii: „frecventele plângeri ale supuşilor referitoare la abuzurile şi excesele în problemele urbariale comise de către stăpânii şi slujbaşii lor, care au dat naştere la nemulțumiri şi chiar la răscoale fățişe în unele comitate, perturbând liniştea internă". După aceasta, lucrările de introducere au început şi în celelalte comitate. Acestea, deşi inițial ar fi trebuit îndeplinite conform ordinelor Mariei Tereza, în două luni, au ținut până în 1774.

În comitatul Bihor, lucrările premergătoare au început în anul 1769, cunoscând mai multe etape, care de altfel erau obligatorii pentru fiecare comitat. În lucrarea de față ne referim la cele nouă întrebări, sau cu alte cuvinte, la mărturiile iobăgeşti care constituie de fapt fundamentul pe care se aşează întreaga reglementare.

Imediat, după sosirea comisarilor regali, s-a convocat Adunarea generală comitatensă, în cadrul căreia au fost desemnați deputații care urmau să participe la lucrări, la diverse conscrieri. O condiție esențială era repartizarea conscriptorilor în plăşile în care nu aveau domenii. Interogatoriile s-au desfăşurat în perioadele octombrie-decembrie 1769 şi între ianuarie-martie 1770, în cele mai multe cazuri desfăşurându-se după următorul model: câțiva localnici, în frunte cu prim-judele, în localitățile în care exista, şi notarul, erau convocați în centrul vreunui domeniu, într-o localitate sau târg mai mare pentru a răspunde la cele nouă întrebări.

Reiese, din izvoare, că administrația comitatului Bihor nu a respectat întru totul instrucțiunile centrale. Potrivit acestora, comisiile însărcinate cu interogatoriul sătenilor ar fi trebuit să se deplaseze în fiecare sat. Comisarul regal nu a fost mulțumit cu răspunsurile astfel consemnate astfel că au fost trimişi conscriptorii din nou, în unele localități unde în noiembrie-decembrie 1770 şi ianuarie-februarie 1771 i-au interogat din nou pe săteni, de această dată conform prevederilor, la fața locului. Aşa se face că, pentru unele localități din

comitatul Bihor s-au păstrat mărturiile consemnate în două-trei date diferite. Sunt numeroase astfel de exemple: Ant[1], Berechiu[2], Bicaci[3], Batăr[4], Homorog[5], Cociuba[6], Valea Mare[7], Şauaieu[8], Tulca[9] din plasa Salonta; Câmpanii de Jos[10], Topa de Jos[11], Bârzeşti[12], Belejeni[13], Duşeşti[14], Fânaţe[15], Delani[16], Hăşmaş[17], Cucuceni[18], Călacea[19], Ponoarele[20], Copăceni[21], Cărbunari[22], Căbeşti[23], Câmp[24], Chişcău[25], Măgura[26], Pietroasa[27], Roşia[28] etc., din plasa Beiuş.

Nu cunoaştem exact dacă, în cazul conscriptorilor, faptul că erau repartizaţi într-o plasă în care existau proprietari cu care se aflau într-un anumit grad de rudenie, era contrar instrucţiunilor. Există şi asemenea exemple. Este cazul conscriptorului Nicolae Baranyi, trimis în plasa Oradea, unde Gabriel Baranyi era coproprietar în mai multe localităţi (Delureni, Cetea, Borod, Uileacu de Criş, Săcădat şi Groşi).

O altă problemă ar fi cea a limbii. Se cunoaşte faptul că formularele necesare interogării au fost redactate în limba maghiară, germană şi slovacă, pe care conscriptorii le puteau traduce şi în alte limbi. Deşi aceştia erau datori să consemneze răspunsurile la cele nouă întrebări în mod clar, inteligibil, în limba poporului şi să le recitească apoi iobagilor, respectiv reprezentanţilor lor, această poruncă a împărătesei nu a fost tot timpul respectată. Cele scrise în alte

[1] 6 ianuarie 1770; 14 noiembrie
[2] 7 octombrie 1769; 15 octombrie 1770
[3] 8 decembrie 1769; 29 septembrie 1770
[4] 5 ianuarie 1770; 10 decembrie 1770
[5] 27 septembrie 1769; 4 ianuarie 1770
[6] 6 decembrie 1769; 12 octombrie 1770
[7] 21 septembrie 1770; 10 octombrie 1770
[8] 9 octombrie 1769; 5 octombrie 1770
[9] 19 decembrie 1769; 26 septembrie 1770
[10] 2 octombrie 1769; 7 noiembrie 1770
[11] 21 ianuarie 1770; 15 noiembrie 1770
[12] 24 noiembrie 1769; 10 ianuarie 1770
[13] 10 decembrie 1769; 10 ianuarie 1771
[14] 20 ianuarie 1770; 22 noiembrie 1770
[15] 4 octombrie 1769; 16 septembrie 1770
[16] 20 decembrie 1769; 22 decembrie 1770
[17] 9 ianuarie 1770; 17 decembrie 1770
[18] 2 decembrie 1769; 16 noiembrie 1770
[19] 13 ianuarie 1770; 1 ianuarie 1771
[20] 6 octombrie 1769; 28 septembrie 1770
[21] 16 ianuarie 1770; 10 octombrie 1770
[22] 12 decembrie 1769; 4 ianuarie 1771
[23] 17 decembrie 1769; 17 decembrie 1770
[24] 27 noiembrie 1769; 2 octombrie 1770
[25] 4 decembrie 1769; 20 ianuarie 1771
[26] 5 decembrie 1769; 21 ianuarie 1771
[27] 6 decembrie 1769; 18 ianuarie 1771
[28] 16 decembrie 1769; 15 decembrie 1770

limbi, (în slovenă, română, ruteană, sârbă) trebuiau traduse în limba latină. În comitatul Bihor, unde majoritatea satelor erau româneşti, conscriptorii sau notarul, în afară de limba latină şi maghiară trebuiau să cunoască, în mod obligatoriu, şi limba română. Cu toate acestea, răspunsurile au fost consemnate în limba maghiară şi nu în cea latină, cum era prevăzut în instrucțiuni.

În ceea ce priveşte conținutul întrebărilor, acestea au fost alese astfel încât să aibă în vedere toate elementele care au influențat viața iobagilor.

Primele trei întrebări se referă la modul în care iobagii îşi prestau sarcinile față de stăpânul domenial, dacă au avut urbariu sau au prestat, pe baza unui contract, sau în cazul în care nu au avut urbariu, conform obiceiului. Reiese din răspunsuri de când au urbariu sau de când prestează munci pe bază de contract; dacă au avut înainte un alt urbariu sau contract sau au prestat tot timpul pe baza unei înțelegeri verbale. Mărturiile conțin de obicei date de 20-30 de ani, în unele cazuri chiar de 50-60. În unele cazuri s-au păstrat urbarii sau contracte mai vechi, care au fost anexate la cele nouă întrebări. Este cazul localităților Ciocaia, Diosig, Tarcea.

La punctul patru, au dat declarații despre avantajele şi neajunsurile localităților.

La punctul cinci, despre mărimea şi calitatea arabilului şi păşunelui, corespunzătoare unei sesii întregi, precum şi despre câte metrete de Pojon de grâu obişnuiesc să semene într-un iugăr şi dacă se poate cosi otavă? Răspunsurile date la această întrebare trebuie analizate poate cel mai critic, deoarece cu cât iobagul declara că are teren mai mare, cu atât i se repartizau sarcini mai mari. El declara incorect mărimea sesiei, nu numai din interes, ci şi datorită faptului că nu cunoştea exact unitățile de măsură, „un iobag cu sesie întreagă poate semăna 10 metrete de Pojon”[29], spun cei din Archiş, „un iobag cu sesie întreagă poate semăna 8 metrete de Pojon”[30] (Băleni), 12 metrete de Pojon în Bochia[31], în Groşeni 14 metrete de Pojon[32] (plasa Beiuş); în plasa Ierului „iobagul considerat cu sesie întreagă, are arabil în care se pot semăna 54-56 metrete de Pojon” spun cei din Albiş; în Diosig 64-66 metrete de Pojon.

Întrebarea a şasea se referă la cantitatea şi felul de robotă prestată, adică manuală sau cu animalele, cu câți boi, dacă mersul şi venitul erau incluse în robotă.

La punctul şapte, iobagii sunt întrebați asupra faptului dacă dau nonă şi în caz afirmativ, din ce constă aceasta.

[29] Bársony István, Papp Klára, Takács Péter, *Az úrbérrendezés forrásai Bihar vármegyében, III. A belényesi járás (Izvoarele reglementării urbariale în comitatul Bihor, Plasa Beiuş),* Debrecen, 2001, p. 33
[30] *Ibidem*, p. 34
[31] *Ibidem*, p. 53
[32] *Ibidem*, p. 94

La punctul al optulea majoritatea localităţilor au declarat că nu au terenuri deserte.

Punctul al nouălea ne poate da informaţii despre o problemă foarte importantă din punctul de vedere al istoriei sociale, şi anume asupra faptului dacă iobagii erau veşnici sau de liberă migraţie.

Importanţa, ca sursă istorică, a celor nouă întrebări, constă în faptul că ele au fost realizate deodată, aproape în acelaşi timp, după criterii unitare. Urbariile mai vechi n-au avut un caracter unitar, de masă.

În afară de acestea, este pentru prima oară în existenţa zbuciumată a ţărănimii când au fost ei înşişi întrebaţi, consultaţi asupra soartei lor, despre raporturile cu stăpânul lor domenial, precum şi despre alte împrejurări, care le-au influenţat viaţa de zi cu zi. În epocile anterioare, ei îşi făceau auzite glasurile doar în actele litigioase, în plângeri. De data aceasta însă, ei au fost chestionaţi cu intenţia de a le îmbunătăţi soarta şi nu pentru a-i pedepsi. Faptul că nu erau obişnuiţi cu un astfel de tratament, se observă încă de la începutul lucrărilor, când iobagii, neştiind ce să creadă despre acest interogatoriu, au bănuit gânduri ascunse. Cu toate acestea, ei n-au avut interesul să dea informaţii false cu bună ştiinţă. Răspunsurile trebuiau date de către juzi, juraţi şi „bătrânii satului", sub jurământ[33]. La citirea jurământului au fost atenţionaţi asupra repercusiunilor grave în cazul mărturiilor false.

Întrebările au fost formulate în aşa fel încât să reiasă şi cele mai mici amănunte privitoare la relaţiile urbariale.

DIFFICULTIES TO PUT INTO OPERATION THE URBARIAL SETTLEMENT. REGISTERING THE SERF'S EVIDENCES

(*Abstract*)

The nine questions, or in other words, the serf's evidences are in fact the basis on which the whole urbarial settlement is put on. But different sources proved that the administration of Bihor county hadn't respected entirely the central instructions.

With all these troubles, it's for the first time when the peasants themselves have been asked and consulted about their fate, their relations with the domain master, as well about other circumstances that had influenced their life day by day.

[33] Vezi textul jurământului în limba maghiară, slovacă şi germană la Arhivele Naţionale – Direcţia Judeţeană Bihor, *fond Episcopia romano-catolică Oradea. Acte economice, inv. 246,* dos. 2443, f. 42-42v

DOUĂ TIPĂRITURI DIN PRIMA PARTE A VEACULUI AL XIX-LEA PRIVIND COMBATEREA HOLEREI ÎN TRANSILVANIA

Ioan CIORBA

Sfârşitul veacului al XVIII-lea şi debutul celui următor au consemnat manifestarea în cadrul lumii transilvănene a unui mare număr de nenorociri (ani repetaţi de foamete, creştere exagerată a preţurilor, izbucnirea războaielor ce au urmat Revoluţiei Franceze şi de aici o sporire a fiscalităţii şi obligaţiilor în natură sau muncă, precum şi izbucnirea unor epidemii ca ciuma, vărsatul sau holera) ce au provocat răni adânci, ulterior greu cicatrizate şi vindecate.

Este temeinic demonstrat astăzi faptul că holera a reprezentat una din cele mai teribile calamităţi care au afectat spaţiul românesc în decursul secolului al XIX-lea şi, fără îndoială „cea mai ameninţătoare afecţiune epidemică (…) atât prin imprevizibilitatea propagării flagelului, prin desfăşurarea dramatică a cursului îmbolnăvirilor, prin relativ slaba eficienţă a măsurilor de prevenire şi alungare a molimei, cât şi prin groaza semănată în populaţia de pe aproape întreaga planetă”[1].

Luând locul în cadrul mentalului colectiv ciumei, holera se va face responsabilă încă de la apariţia sa pe continentul european de un mare număr de bulversări în domeniul vieţii economice, sociale, a sensibilităţilor etc. De asemenea, implicaţii profunde vor fi resimţite şi la nivel demografic, pierderile de populaţie atingând valori de ordinul zecilor de mii. Potrivit estimărilor lui Samuil Vulcan, de pildă, în 1831 „în Ţera Nostra aque bola cumplita (…) în 1464 de oraşe şi sate au făcut Bolnavi 124 474, dintre quare au muritu 62 280 de persone şi s-au sănătoşitu până aquuma 34 522 numai, era suptu cura sunt 27 672”[2]. La nivelul Ungariei în acelaşi an au fost înregistrate un număr de 201 214 victime, iar în cel următor aproximativ 250 000[3].

În pofida faptului că prezenţa vibrionului holeric pe teritoriul continentului european nu a fost consemnată nicăieri înainte de debutul veacului al XIX-lea, apariţia sa în imediata vecinătate a hotarelor Transilvaniei în jurul anului 1830 (după un lung periplu având ca punct de plecare India cu începere din anul 1815) a generat o stare de acută nelinişte, într-o primă fază cu precădere

---

[1] Gheorghe Brătescu, Paul Cernovodeanu, *Biciul holerei pe pământ românesc. O calamitate a vremurilor moderne*, Bucureşti, 2002, p. 5

[2] Arhivele Naţionale, Direcţia Judeţeană Bihor (în continuare: A.N.- D..J.Bh.), *Fond Episcopia Greco-Catolică de Oradea,* inv. 881, dos. 450, f. 38

[3] Anton Csérveny, *Cronica calamităţilor şi epidemiilor din Ardeal, Banat şi teritoriile mărginaşe de la 1007-1872. (Din 1svoare ungureşti)*, Cluj-Napoca, 1934, p. 22

în rândul autorităților, pentru ca, mai apoi, odată cu extinderea molimei, aceasta să se generalizeze şi în rândul populației, întreținând o stare de haos şi panică.

Având deja încă din cursul secolului al XVIII-lea o substanțială tradiție în promovarea unei politici populaționiste coerente[4] autoritățile habsburgice nu au întârzâiat să intervină prompt în pofida faptului că duritatea măsurilor luate a fost de natură să cauzeze mari suferințe generale şi să îngreuneze şi mai mult existența – oricum, deloc uşoară – a multor oameni. Străduințele acestora au cunoscut odată cu trecerea timpului o lentă deplasare dinspre intenția de oprire a pătrunderii epidemiei pe teritoriul spațiului transilvănean înspre aceea a prevenirii şi acționării concrete împotriva acesteia, mai cu seamă în momentul în care Transilvania a fost şi ea calamitată. Cordonul austriac antiepidemic[5] de la granița sud-estică a spațiului ardelean a fost automat activat, în regiunea regimentului grăniceresc năsăudean fiind consemnate impunerea unor măsuri stricte încă din anul 1830[6]. Nerespectarea regulilor sanitare putea atrage după sine chiar pedeapsa executării prin împuşcare, scop în care, pentru evitarea unor astfel de situații, în periodicul german *Der Sibenbürger Bothe* din septembrie 1831 a fost republicat de mai multe ori decretul elaborat la data de 21 mai 1805 privind pedepsele aplicate în cazul încălcării dispozițiilor pe timp de epidemie[7].

Un capitol important în întreg efortul depus în vederea împiedicării şi, mai apoi, a combaterii holerei, a fost cel al emiterii unui mare număr de circulare ce au fost puse la îndemâna preoților cu scopul popularizării în rândul credincioşilor a conținutului acestora. Cu trecerea timpului sporirea cunoştințelor legate de propagarea, simptomele şi manifestarea flagelului au permis o augmentare consistentă a bagajului informațional pe care acestea îl cuprindeau, devenind astfel mai exacte şi eficiente[8]. Au crescut, de asemenea, şi numărul

[4] Nicolae Bocşan, *Populaționismul în politica reformistă a Habsburgilor în Banat în secolul al XVIII-lea*, *în Sabin Manuilă. Istorie şi demografie. Studii privind societatea românească în secolele XVI-XX*. Coordonatori: Sorina Bolovan, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 1995, p. 80-90; Ioan Ciorba, *Crize existențiale şi intervenționism statal în Transilvania la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor*, în *Analele Universității din Oradea,* Seria *Istorie-Arheologie*, XIII, Oradea, 2003, p. 87-95; Idem, *Politica populațională a Imperiului Habsburgic în Transilvania la cumpăna secolelor XVIII-XIX. Cu privire specială asupra regiunii Bhorului* (în curs de apariție).

[5] Inițiat încă din timpul domniei lui Carol al VI-lea şi al Mariei Tereza acesta a avut la început ca obiectiv împiedicarea pătrunderii ciumei în cadrul Imperiului Habsburgic dinspre Turcia; odată cu dispariția pericolului ciumei rostul acestuia va fi extins şi la stoparea altor epidemii ce generau o mortalitate ridicată. Pentru mai multe detalii, a se vedea Erna Lesky, *Frontul austriac împotriva ciumei la granița militară cezaro-crăiască*, *în Din istoria luptei antiepidemice în România,* sub redacția lui G. Brătescu, Bucureşti, 1972, p. 95-114

[6] Virgil Şotropa, *Răboaje din trecut*, în *Arhiva Someşnă*, nr. 4, Năsăud, 1926, p. 98

[7] Iosif Pervain, Ana Ciurdariu, Aurel Sasu, *Românii în periodicele germane din Transilvania, 1778-1840. Bibliografie analitică*, Bucureşti, 1977, p. 129

[8] Valeriu Leu, *Banatul între arhaic şi modern. Mentalități în Veacul Luminilor*, Reşița, 1993, p. 19-24; Idem, *Epidemii şi mentalități în Banatul Luminilor*, în *Banatica*, II, Reşița, p. 205-210

documentelor cu caracter sanitar difuzate sub formă tipărită, alături de cele în limbile maghiară şi germană un rol important revenindu-le şi celor apărute în română cu caractere chirilice, precum cele două documente supuse atenției noastre în paginile de față .

Primul dintre ele[9] având titlul *Diregăciunea pentru Superioritățile Sănătății şi pentru Mădularile Institutului Contumațialnic spre acea înțântită ca hotarele Țărilor Austriace Crăeşti Împărăteşti de năvălirea boalei colera, care în Țara Rusască peste popor stăpâneşte să se poată scuti; şi întâmplarea năvălirii, lățirea numitei boalei să se poate împedeca* a fost inventariat şi de către Aurel Răduțiu şi Ladislau Gyémánt în *Repertoriul* lor privind actele oficiale tipărite în Transilvania în intervalul 1701-1847[10], fiind tipărit la Buda în 1830 la „Tiparul Crăiestei Tipografii a Universității Ungureşti" ce funcționa acolo cu începere din anul 1777. Tipăritura, compusă din 4 mari părți (I. ***Lipsa, spre păzirea Sănătatatei, toate ceale Politiceşti reguli a le întrebuința în contra lipicioasei koleri, care reguli peste tot în contra ciumei sânt prescrise*** II***. Scutirea de năvălirea boalei până când încă în Țara vecină stăpâneşte*** III. ***Împedecarea lățirei ei, în întâmplarea de se va ivi kolera întră hotarele Țărei Împărăteşti, sau doară a Țării Ungureşti.*** IV***. Cura, sau lecuirea bolnavilor***) şi din 36 de puncte a fost până în prezent utilizată tangențial ca instrument de lucru de către unii istorici fără ca prin acest lucru bagajul informațional să se fi epuizat. Înmulțirea studiilor şi cercetărilor privind fenomenul epidemiologic în trecut – facil atestată şi în cadrul peisajului istoriografic românesc contemporan – ce-şi propun să adâncească sondajele efectuate în cadrul generosului şantier al „istoriei corpului uman" deschis de reprezentanții ***Şcolii de la Anale*** în prima parte a secolului recent încheiat reclamă în mod automat o valorificare cât mai completă a tuturor documentelor existente, inclusiv prin reinterpretarea acestora, ori prin scoaterea în evidență a unor aspecte rămase până în prezent neexploatate.

Cel de al doilea document - ***Învățătura După care toți cei Maimari a Comuniteților (Obştelor) la o întâmplare, când boala cea din Părțile de către răsărit (orientale), carea se numeaşte Scursoare cu Vomut (Cholera Orientalis) sau altă lipicioasă boală în vecinătate, sau întru însuş acelaş loc (sat sau oraş) se arată, au de a se ținea***[11] **-**, compus tot din 4 mari capitole (I. *Comune luări de seamă despre ciumoasele betejuguri şi despre orientalnica boală Scursoare cu vomut* II. *Arătarea mijlocirilor, prin care intrarea colerei şi alte ciumoase şi lipicioase betejuguri se poate împedeca* III. *Îndrepteri care la întâmplarea intrării bolei cei orientalnică Colera sau al altui ciumos şi lipicios betejug sunt*

[9] Identificat de către noi la A.N.D.J.Bh., *fond. cit.*, f. 64-69

[10] Aurel Răduțiu, Ladislau Gyémánt, *Repertoriul actelor oficiale tipărite în limba română 1701-1847*, Bucureşti, 1981, p. 303-304

[11] A.N.D.J.Bh., *fond. cit*., f. 59-63. Nu apare inventariat în *Repertoriul* lui Aurel Răduțiu şi Ladislau Gyémánt.

de a întrebuința IV. *Păzirea celor Sănătoşi de boala Orientalnică Scursoare cu Vomut numită, şi de alte ciumoase şi lipicioase betejuguri*) este subîmpărțit în 22 de puncte şi a apărut în aceiaşi perioadă. Nu are indicat locul unde a fost tipărit şi nu apare inventariat în *Repertoriul* lui Aurel Răduțiu şi Ladislau Gyémánt, Tirajul (ținând cont şi de pericolul mare pe care urmau să-l combată) e posibil să fi atins sau chiar depăşi valoarea de 2000 de exemplare.

Ambele tipărituri au înainte de toate meritul de a fi oferit tuturor celor care eu fost inițiați cu cuprinsul lor un mare număr de informații esențiale în prevenirea şi combaterea holerei. Niciun aspect esențial menit a stopa dezvoltarea flagelului nu a fost uitat sau tratat cu superficialitate, începând cu localizarea spațiului geografic de proveniență a morbului şi continuând cu descrierea principalelor simptome, a posibilelor căi şi mijloace de pătrundere, a sarcinilor ce reveneau reprezentanților statului în teritoriu, ori a medicamentației şi a regimului cerut pentru a preîntâmpina contagiunea sau, când acesta era deja înfăptuită, a aduce însănătoşirea. În plus, toate aceste detalii, dar mai cu seamă ultimele două, denotă o schimbare majoră în îndelungata confruntare dintre om şi epidemii: pe tot parcursul documentelor accentul este pus în vederea dobândirii vindecării pe aplicarea unor tratamente medicale având la bază principii ştiințifice deja verificate, axate pe diferite tipuri de substanțe ori plante medicinale (numele acestora sunt trecute cu caractere latine) şi nu pe practici magico-religioase cum se întâmplaseră în destule cazuri anterioare, uneori chiar şi atunci când măsurile veneau direct din partea statului. Aspectul, în opinia noastră mai mult decât relevent, dovedeşte că ultimele rămăşițe medievale legate de abordarea marilor epidemii erau pe punctul de a fi aproape complet şi definitiv dislocate.

Fără a intra în alte detalii legate de cuprinsul celor două tipărituri ne exprimăm convingerea că redarea lor în întregime poate aduce un plus de înțelegere vizavi de marile calamități care au afectat spațiul transilvănean, evidențiind o dată în plus şi complexitatea fenomenelor şi proceselor care au însoțit apusul vremurilor medievale şi naşterea celor moderne.

Anexa 1

1

Diregăciunea pentru Superiorităţile Sănătăţii şi pentru Mădularile Institutului Contumaţialnic spre acea înţântită ca hotarele Ţărilor Austriace Crăeşti Împărăteşti de năvălirea boalei colera, care în Ţara Rusască peste popor stăpâneşte să se poată scuti; şi întâmplarea năvălirii, lăţirea numitei boalei să se poate împedeca. În Buda cu Tiparul Crăiestei Tipografii a Universităţii Ungureşti, 1830

Cuprinderea părților

I

Lipsa, spre păzirea Sănătatatei, toate ceale Politiceşti reguli a le întrebuința în contra lipicioasei koleri, care reguli peste tot în contra ciumei sânt prescrise**.**

II

Scutirea de năvălirea boalei până când încă în Țara vecină stăpâneşte.

III

Împedecarea lățirei ei, în întâmplarea de se va ivi kolera întră hotarele Țărei Împărăteşti, sau doară a Țării Ungureşti.

1. Cunoaşterea boalei şi a curețerei ei.
2. Cum trebue Oastea a se păzi întru bolnavii de holeră, şi întru cei sănătoşi.
3. Grija pentru starea Sănătatei comună a lăcuitorilor, mai vârtos acelor, carii sânt în ori ce legare cu bolnavii de koleră, spre ai păzi de lipicioasa însuşire a ei.
4. Prăpădirea, sau stâlcirea substanței lipicioase.

IV

Cura, sau lecuirea bolnavilor

I

Lipsa, spre păzirea Sănătatei[12], toate ceale Politiceşti reguli a le întrebuința în contra lipicioasei koleri, care reguli peste tot în contra ciumei sânt prescrise.

1

De lipicioasa însuşire a kolerei despre Răsărit (carea boală la anul 1817 pe râpele apei Gange s(-)au ivit şi în anii următori nu numai toată India apusului prăpădise, ci încă, şi până la Ceylon 1818, Siam 1719[13], China 1820, Iawa 1820. Ea şi spre Persia, Siria 1822, spre Marea Caspicei 1823, se lățise şi apoi la anul 1824, mai vărtos (în) 1829 şi 1830 pela Astrachan şi Orenburg în Țara Rusască străbătu), multor doftori încă nu e cunoscută; ba încă alții mai vârtos ligliții de tot o tăgăduiesc; şi totuşi multe şi greale adeveriri sânt spre învingere despre lipicioasa ei însuşire; prin carea spre cei sănătoşi încă şi întru hotărâta îndepărtare se poate întinde.

2

Pentru că dacă nu s(-)au hotărât încă adevăratul mod a lățirii numitei boale, carea doară pretutindene întru un mod, sau doară prin stările împrejur strămutându-se, mai în multe moduri se lățeşte; şi pentru că despre altă parte multe şi triste mărturii sânt

[12] Apare diferit de cuvântul din primul titlu.
[13] Probabil greşeală în text, în realitate vrând a se indica anul 1819.

spre adeverirea lipicioasei a ei însuşiri, de oare ce atâtea milioane de oameni prin lipsa se strânseră; cu adevărat, mintea şi dragostea omenimei pofteaşte, ca ori carea bine organizată Țară spre binele supuşilor şi spre scutirea Țărilor vecine, primejdia ceasta groaznică, ce ne încetat ameninţă totdeauna înaintea ochilor ce o (…)[14] şi nici o mijlocire, nici un mod necercat să nu lase, care groaznicei cestei boale hotar ar putea pune.

3

De unde luminat să şeade, cum trebue socotită groaznica peste popor stăpânitoare koleră în înțelesul politico-doctoresc şi din ce loc privită: adecă cum că în contra ei toate acele Reguli ale întrebuința e de lipsa, care ori ce Poliția a Sănătatei în sperința, şi în minte împroptit, în contra ciumei le prescrie.

II

Scutirea de năvălirea bolei până când încă în Țara vecină stăpâneşte

Până când kolera stă oprită întră depărtatele Provinții ale Rusiei atuncea acolo fiind şi kordonul gătit, în contra tuturoror ce vin din ținutul în care boala aceasta până acum stăpâneşte, tocmai aşa trebue lucrat, precum se pofteşte în contra celor de ciumă bolnavi socotiți în al doilea grad aşişderea şi în marginile marei în contra tuturor ce vin din valiaeantele mariticeşti a Rusiei ținuturi, tot aceiaşi grije trebue să să poa(r)te, iară în timpul de lipsă kordonul a întări şi spre toată Marginea Rusiei al întinde e de lipsă. Deacă s(-)ar apropia primejdia: atunci Poliția, Salirisații, a Sănătății Grijitori, şi toți ceilalți doctori se vor obliga ca, ori ce boală ar aţâța îndată de koleră, deloc celor Maimari a o arăta, şi superioritatea sănătatei din Ungaria aşişderea să se îndatoreze aşa (…) de întâmplări fără întârzâiere înaintea Krăiescului Concilium ale aşterne, însă până atunci să se orânduiască toate celea ce în contra apropietoarei ciumi sunt prescrise; atunci însuşi scrisorile ce vin din Rusia, în Marginile Tarei, aceiaşi griji trebue supuse, precum scrisorile care vin din Țările de ciumă cu adevărta cuprinse.

III

Împedecarea lăţirei ei, în întâmplarea de se va arăta întru hotarele Țării Împărătesci, sau doară ai Țării Ungureşti

5

Pentru ca de loc, cum se va arăta, răul, lăţirea lui prin gătiri scutitoare să-l poată impedeca, sau barem a mai înceta, e de lipsă din teiu a avea cunoscinţă despre boală. Aceasta şi din acel temeiu e ne smintit de lipsă, fiind că după zisa doctorilor, carii au avut până acum prilej a cunoasce, şi a se deprinde întrânsa, numai atuncea e nădejde de sănătate, când a tuturor în pripă să aduce (la cunoştinţă).

De lipsă e dară ca nu numai doctorii ci şi cei ce nu sânt doctori să cunoască seamnele prin care kolera a se arăta şi a decurge se obişnuieşte, precum şi să ş(t)ie e de lipsă câtă primejdie să nasce dacă grabnicul doctoresc ajutoriu se întârzâie.

[14] Text rupt.

1) Cunoaşterea boalei

6

Seamnele răului celea mai obişnuite care mai întâiu să zăresc sânt: slăbia, tremurarea, zgăceirea mădularelor, durerea, lâncezeala şi ameţeala capului, perderea apetitului, neodihna trupului, nepăciuirea sufletului, baterea neorânduită a inimei, simţirea de o apăsare în gropiţa inimei, îngrozitorul frig, acum în fierbânţeală schimbat cu sudori răci.

De loc după astea urmează o mare cărăire şi înmulţire a maţelor cu înflarea sau îngâmfarea foalelui, apoi greaţa cu o simţire de sugrumare de săturare şi de multă învărare a rânzei.

7

Dezvăluirea boalei este foarte grabincă, carea precum despre o parte despre o parte din multe slăitoare urdinări care cu apătoase, zăroase la şezut ardere aţâţătoare (…) împreunate sânt, se cunoaşte aşa despre alta parte prin vomarea unia materie asemenea alea, carea mai adesea şi fără miros, fără gust, cu gogoluţa de muci mestecată este, se adevereaşte fără mai adesea ori nu se veade a fi, au barem foarte puţină. Răsuflarea din ce în ce mai mult se îngreunează, şi cu mai mare nepăciuire a inimei cu o simţire de apăsare şi strâmsură în ţinutul inimei împreunându-se prin suspinuri ce adeseori se împedecă.

În partea cea din jos a trupului dureri cu ferbinţeală la olaltă se schimbă şi păţuirea spre golirea maţelor pe din sus şi pe din jos neîncetat creaşte, cu udul sau urina foarte puţină sau nemica. Setea a se stâmpăra nu se poate nici prin multă apă reace carea bolnavul foarte o pofteaşte ca simţirea arderii în ţinutul rânzei sale să o mai stâmpere. Neodihna în scurt întru atâta vreame, cât bolnavii nici o clipă nu pot rămânea întru acelaşi loc. Pelcuţa gurei din lăuntru se zvântă şi uscă, limba puţin băzătiaşte, au albeaşte şi în grai bălbuceşte; apoi de loc încep a răci mâinile şi picioarele, întâi dureri şi rumpituri se pun întracele; acestea apoi trec în smâcituri şi în mari zgârciuri care mai vârtos în deagete sau a mâinilor sau a picioarelor, precum şi în pulpea acestora se privesc, acestea şi departe spre foale, şeale şi spre cea din jos a peptului parte se lăţesc. Pulsul sau baterea baielor scade, aşea se simte ochii aprinşi, roşii ca ulcea, sclipitori, ţeapeni, retraşi în gropile sale, şi cu un întunecos inel încinşi, aşa cât precum din cea frică a moartei se poate ceti; aşa din cestea premejdea vieţii negreşit se cunoaşte. Sângele din mâini sau roşit, e gros şi negru.

8

Decurgerea lipicioasei boale e aşa grăbită, cât soartea Bolnavilor în celea din teiu 24 ceasuri se hotărăşte. Unii încă după 7, 10, sau 12 ceasuri scapătă din viaţă. Rare ori treace (…)[15] peste dou(ă) zile, şi atuncea mai mare e nădejdea spre sănătoşire, carea aşişderea grabnică purceade.

9

Deacă frigul periferiei trupului, până pealea cam ţăpeneaşte, întru una creaşte şi spre împrejurul inimei spre limbă să lăţeaşte; deacă răci să ivesc; deacă pealea degetelor sau de la mâni sau de la picioare se încreaţeaşte, să zbârceaşte, durerile deodată încetează şi zgărciurile întru o stare paralitică trec (o stare a părţilor foarte

[15] Neinteligibil

lâncedă mai fără viață); deacă cu seamnele mincinoasei însănătoşiri se împreună cu pearderea semțirei şi a cunoştinței sale, şi pre față precum şi pre mâni, picioare acei bolea peteace vânete se nasc; atunci moartea e la cap.

Înainte de năvălirea zgârciurilor, deacă de odată apătoasele umezeli, sau pe din sus, sau pe din jos cu ceva fiere se golesc şi deacă frigul mădularilor încetează a creaşte: atunci cum că va învinge viața pă moarte, mare nădeajde este.

2) Cum trebuie oastea a se păzi întru bolnavii cu coleră, şi întru cei sănătoşi

10

Deloc ce în cutare parte a marginilor Țării Ungureşti sau împărăteşti vreo boală se naşte, carea sau cu toate seamnele mai sus numite sau cu unele numai din trânsele e însemnată, îndată să se chiame doftorul, şi despre aceasta nemijlocită înştiințare la diregătoria locului să se facă, de aci apoi mijlocită prin superioritatea sănătatei naintea Crăescului Ungurescu Consilium să se aştearnă. Toată negrijirea, lăsarea şi ascunderea boalei trebue din adins căutate: apoi aflate, după mărimea primejdiei ce de acolo se naşte, drept pedepsite.

11

Apoi despărțirea bolnavilor trebue făcută după celea reguli, care în contra ciumei sunt propuse. Gătirile contumantialice în deplina mişcare sânt acum, şi în lucrare. Acei dară, toate celea cunoscute până acum în contra năvălirei ciumii întrebuințate reguli, trebue luate în minte şi îndată acestea întru întreaga a sa întindere, cu cea mai mare grijă în lucruri şi în capăt deduse: ca împreunarea sănătoşilor cu cei bolnavi de coleră să se poată împedeca.

3) Grija pentru sănătatea comună a lăcuitorilor, mai vârtos a celor ce sânt în orice legare cu bolnavii de coleră spre ai păzi de lipicioasa însuşire a ei.

12

Aerul umed, răceala, mai vârtos a nopții, lăcaşuri inculte umede năzuirile peste măsură sufleteşti şi trupeşti, nutrețul rău, nestâmpărarea sau nemăsura, cădere a sufletului, lipsa veştmântelor scutitoare, şi toate ce slăbesc trupul, negreşit mult fac spre dezvălirea boalei. În ținuturile noroioase adânci, şi ceale de apă vărsate mai curând răsare, şi mai mari primejdii face, decât în cele uscate, şi la loc înalt puse. Diregătoria locului iară. poliția, şi doftorii sânt datori toate ce sânt de lipse ale vizita, ca influzul rău a numitelor vătămătoare pricini încât e cu putință să se aline, sau să se împedece.

13

Clădirile care spre primirea bolnavilor de coleră se hotăresc, trebue, de e cu putință, la loc nalt să stea, şi uscate, svântate să fie, cu bolnavii ale umplea, nici de cum nu e bine, pentru că aerul cu aburii bolnavilor îngreoat şi stricat, foarte lesne şi bolnavilor şi ajutătorilor lor poate fi spre stricare.

14

În chiriile bolnavilor trebue mare grijă purtat spre curățenie, zvântarea aerului, şi spre bună temperatură, ca de la 15 grade *Reamur* mai vârtos în partea aspră a anului,

chiriile bolnavilor barem de dou(ă) ori întru o zi cu aburi de oțet, au cei bine, cu aburi de *Chlor* ale afuma e de lipsă. Spre scopul acesta se poate întrebuința sau mixtura den *Guyton Morveaux*, adecă dou(ă) ounțe sare comună, ½ ounți *Acidi Sulfurici* şi 2 ounți apă; au cu *Solutione Chloratis Calcis* luând 1 ounță cu oun font de apă se poate stropi chiliia de vreo doao ori în zi. Bine trebuie păzit acei să nu se dezvălească mult abure, că plămânele negreşit nu vor mulțămi.

Fiind că mai departe, toate celea pe din sus şi pe din jos golite oumezeli şi turiăciuni, se văd a fi cu lipicioase însuşire pline; trebue negreşit căutat, ca acestea primejdioase împuțăcenii din căşile bolnavilor, cât mai curând afară să se scoață; şi nu în râtârâtul comun să se lapede, ci în adânci numai spre acest scop făcute gropi să se cearce, şi deloc cu pământ, sau cu var nestins să se acopere. Cestea gropi de (…)[16], deacă nu sunt mai mult de trebuință, trebue bine împlute, şi cu o dâlmă de pământ, cum se cade, acoperite.

15

Lăcuitorilor în cutare loc, ounde colera stăpâneaşte sănătoasă, nutritoare, şi ouşoară să se comănde stâmpărata întrebuințare a codimentelor, adeca: piparca, piperul, anisul, aiul sau usturoiul, ceapa, şi altele cu adevărat sânt foarte folositoare. Toate fructurile celea crude, mai vârtos acre, apătoase, pre cum şi celea necoapte adecă: strugurii, pepenii, lubeniții, castraveții ş.a. toate trebue depărtate aşişderea ori ce ouşor se acreşte, şi râjnirea rânzei îngreoiază, precum: bearea, medul, laptele acru, curechi, ciuperci, peşti sărați sau stricați, şi mâncare rece. Precum puținel vin (…)[17], mai vârtos cel cu vin, cu greţeşoară (*cum baccis jumperis*) gătit, mai vârtos de se va împreuna peste zi un vre un păhărel vin bun, tognesc foarte sănătos în contra boalei; tocmai aşa stricătoare sânt toate acestea deacă peste măsură se vor întrebuința; aşişderea strică şi ne stâmpărata întrebuințare a mâncărilor cu miros pătrunzător gătite. Ba şi toată încărcarea rânzei cu orice mâncare şi băuturi, mai vârtos seara, spre sănătate rău lucrează; iară nemic nu apleacă pre om spre coleră, şi nu-l găteşte ca beția. De ounde luminat se veade câtă grijă trebue diregătoria locului se poarte spre hrana lăcuitorilor, spre pâne, tracteruri, virtuți şi spre beție, carea ca oun puț amultor boale şi răutăți cu aspre legi să se oprească.

16

Tuturor lăcuitorilor în cutare loc ounde seamne de coleră se ivesc, trebue propus, ca întoată zi să vânture căşile sale aerul cel peste noapte stricat, şi cu oțet ori *chlor* săle arunce; cu rânza goală nici când să nu iasă afară, apoi mai vârtos dimineața puțin vin ars au ceva cald, precum *thea* de camomilă, meliisă creţiişoară, să pună la rânză.

17

Tot lucrul peste măsură, mersurile silite a soldaților, şi a soliilor, oumblări în viață neorânduite, precum şi oumblarea de noapte trebue oprite.

18

Spre a abate de la trup vătămătoarea puteare a frigului şi a aerului umed, potrivite şi țiitoare veştminte sânt de lipsă.

[16] Neinteligibil
[17] Neinteligibil

Nime să nu cerce dară afară în aerul reace a dormi, au fără de a se bine învălui mainainte, noaptea de locu după somn cu trupul asudat a eşi din culcuş afară. A griji neîncetat de o potrivită şi stâmpărată a trupului transfuflare (*transpiratio cutis*) e oun lucru nu prea de mic preț. Spre aceasta e de lipsă ca veştminte de flaner ne mijlocit îmbrăcate să se poarte, sau barem trupina de jos cu legături de pănuri să se înfăşoare. Şi picioarele de oumezeală, mai vârtos de cel reace să se apere, iar trupul peste tot seara şi dimineața cu încălzită pănură de lână sau cu oțet cald, cât de bine a-l freca este de lipsă.

19

Să poate cere ca ouneori de lipsă e şi sfatul religios a preotului întru ajutorul sufleşesc a primi, pentru ca, ațâțând în bolnav credința spre Dumnezeu şi spre viața viitoare, sufletul şi viața bolnavului încă să se ațâțe, şi să se întărească.

20

Doctorii, Hirurghii, Preoții şi grijitorii bolnavilor să nu cuteaze datorințele sale pe lângă bolnavi cu rânza goală ale împlini, adecă a nu primi la sine mai nainte ceva ce rânza întăreaşte. Trebue păzit cât e cu putință, ca aerul ce împresură bolnavii, sau cel de dintâi răsuflat să nu se tragă în plămâni, fiind că acesta va (cuprinde) şi spurcăciunile bolnavilor, de lipicioasa însuşire plină a fi se veade. Aşişderea bine va fi nainte de intrat în chiliile bolnavilor, mâinile cu oțet ale bine spăla, şi întru o oueguță *Chloratis Calcis solutionem* sau alt ceva ce întărâtă viața (aromaticesc oțet) nu e rău a purta la sine, cu carea ținuturile părțile să-şi oude sau din trinsa adese ori miros să tragă; gura cu oțet cu apă amestecat, *cum aqua Cocolosi*, sau cu orice altă apă aromatică binişor să-şi speale, după visita bolnavilor, veştmintele, de loc desbrăcate trebue, şi afumate, ba încă cu alte schimbate.

21

Acestea păziri şi la inima grijitorilor, şi Purtătorilor de morți, trebue culcate, ca cât e cu putință şi dânşii atingerea nemijlocită a mortului să o încunjure. Descrierea sau desmădularea anatomică, fără cu cea mai mare privință şi păzire, a se face e op(r)it, şi numai deacă mainainte mortul întreg şi toate loiturile lui (*Viscera cum solutione Chloratis Calcis*) se vor bine stropi şi ouda numai atunci, zău, se poate întâmpla.

4) Prăpădirea sau stingerea substanței lipicioase

22

Spre scopul acesta acelea reguli sunt de ale întrebuința care la stângerea contaghiului de ciumă se țin şi se împlinesc: adecă care pe scurt întru acestea se cuprind: în curățirea au nemicirea lucrurilor celor negreşit spurcate, au numai spurcate socotite, în lecuirea bolnavilor şi în curățirea lăcaşului lor.

IV
Cura sau lecuirea bolnavilor de coleră

23

Fiind că îndepărtatul mod a lecuirii colerei (ca ounuia nou forma a boalelor asiaticeşti), carea despre Răsărit amărunță spre Europa, încă nu e deplin cunoscut; delipsă e ca toată sperința despre boala aceasta, şi modul lecuirei ei, până acum cel mai

bun a anglilor doctori şi a Ruşilor, doftorii noştri încă să-l cunoască şi să-l întrebuințeaze, mai vârtos cei de pe Margini, ounde şi frica boalei e mai mare, şi boala dară mai vârtos de față.

24

Dacă la începutul boalei, adecă înainte de năvălirea zgârciurilor şi frigului doftorul se va chiema, atunci tă(i)era vânei oun lucru e mai totdeauna folositoru. Dela cei şi cu vâne mari, sânge mai puțin de 12-16 ounțe să nu se tragă. De va curge sânge din vână, tăta numai câte puțintel atunci e de lipsă Periferia trupului şi mădularilor cu pănuri încărcate a o freca şi învălui, apoi cu tragerea sângelui mai departe a purcede. Deacă altă stare nu împedecă, şi scăldarea de 30 grade Rehmur cald a întrebuința se poate ca cercuirea sângelui în bani mai întărâtat purceade. Însă cât sânge trebue tras, acesta timpului anului, clima, caracterul epidemii, temperamentul, învierea trupului (*Constitutio Corporis*) vor determina, însă nici ouşurarea ce ourmează după tragerea sângelui, să nu se treacă cu …

25

După întâmplata a sângelui tra(g)ere, sau deacă pentru năvălitoarei a rânzei dureri, zgârciurile şi frigul mădularilor au pentru pulsul mic ce doară abea se simte, tragerea sângelui nu se poate face (fiind că mai mare primejdie s-ar naşte), atunci *Calomel* şi *Opium* trebue cu ajutorință căutat, care dou leacuri, după speriințele doctorilor până astăzi făcute, ca ceale mai bune în contra colerei şi întrebuințate trebue însă potita ourmare din doza mare.

26

Câte 10-15 până la 20 grade de Calomel cu zahăr şi *Gumi de Arabia* în forma pulferului (pravului) la olaltă mestecate, şi după ½ de ceas 40-50 de picături *Laudani Liquidi Sydenhami* trebue dat bolnavului, şi acestea leacuri cu această doză (porții) tot peste 2 sau 3 ceasuri după mărimea boalei, până atunci tot a le înoi e de lipsă, până când sămnele boalei celea de chepetanie, mai vârtos vomarea, slăvitoarea ourdinării, arderea în partea din jos a trupului, şi zgârciurile nu vor mai înceta. Doza aceasta mare pentru prici[18] la jumătate trebue scovorâtă.

27

Apoi de odată cu cestea ce se ziseră, trebue căutat, răcitele şi zgârcitele mădularii, mai vârtos ținuturile rânzei şi a inimei cu ceva întărâtori, precum cu vin ars, sau sigur sau cu sopon şi canfor mestecat sau cu *Spirtus salis amoni dil* ale bine freca şi pe bolnav cu pănuri bine încălzite ale învălui. Din ce mai puternic cresc zgârciurile şi frigul mânilor, au a picioarelor, din ce mai tare scad puterile trupului şi se prăvălesc; cu atâta mai des trebue întărâtoarele frecări ale înoi, şi aluatul de *Sinapi* (*Sinapismus*) pe tălpile picioarelor sau pe ținutul rânzei lipit se împreună, sau întrebuințarea ounia apă aromatică, carea cu celea mai sus numite tot acum, acum schimbate trebue, încă ce comânda, apoi nici picăturile *olei menthae piper*, pe zahăr picurate cu vederea trebue trecute.

28

Deacă bolnavul leacurile din rânză le voame, ce foarte ouşor se poate întâmpla, de se va chiema doftorul târziu, atunci mai mici doze, însă mai des întrebuințate sânt de lipsă. Şi deacă rânza nici acestea nu poate suferi, atunci cu o mixtură ce stă din 2

[18] Copii

gramuri opii, 15 gramuri calomel, şi 5 sau 4 drahme miere, limba şi părețiі gurei din lăuntru ai ounge e de lipsă, ca încet prin nepreceputa a scuipatului înghițire, leacul pe neştiute să vină în rânză.

29

Spre stâmpărarea năzuirei şezutului, şi a durerilor groaznice, cristururi molcuțe cu ceva opium sânt de lipsă; adecă 3 sau 4 ounțe fertură limpede (*Decoctum*) de oriz, orz, *Salep*, sau de zdrobită sămânță de cânepă cu 20 sau 30 picături *Laudani Liquidi Sydenhani* împreunat în tot a doilea sau a treilea ceas înoite.

30

Setea mare cu fertura de oriz sau de orz se poate stâmpăra au cu vărsura *(Infusum) florum camomillae*, carea călduță numai, şi în mai micutele părți înoită se întrebuințează.

31

Deacă peste 5, 6 ceasuri nici vomarea, nici slăbitoarele ourdinări nu se mai ivesc, zgârciurile încetează, periferia trupului a se încălzi, şi a asuda începe, şi deacă puterea opiului (*pium*) prin amețeală şi somn, iară acea a Calomelei (*Calomellae*) prin multă curgere a boalelor, şi prin molcuțe cu fiere amestecate goliri a şezutului se adeveresc; atunci întrebuințerei leacurilor a face capăt se cuvine, şi apoi spre întărirea rânzei o mixtură lină din apa Creițişoarei, şi a Melisei cu picăturile lui Hoffmann împreunate, sau vreo păreche picături olei menthae piper, pe zahăr picurate, sânt foarte folositoare.

32

Spre încunjurarea curei sau a lecuirei folositoare e şi *Thinctura Rhabarbarae* cu apă aromatică şi cu *Gumi de Arabia* mestecată.

33

De loc ce încetează vomarea, trebue căutat pre bolnav cu bună zamă de oriz sau orz, când şi când, şi cu vreo lingură plină de vin bătrân al mai rădica.

34

Deacă sus însănătoşarea (*Convalescentia*) încuerea şezutului se va ivi, atunci 1 ounță *Olei Ricini*, sau o miztură din 1 drahmă *Magnesiae* cu 10-15 gramuri a pulfărului de *Rhabarba*, la olaltă împreunate nu vor fi fără folos.

Puternica foame carea după lupta vieții cu boala se iveaşte, prin păzire mare, cu mică măsură trebue stâmpărată.

35

Hotarnicele a sănătatei Instetute se vor îndatora a purta grije spre Apaticele din prejururile sale, ca toate leacurile numite, care spre păzirea şi tămăduirea colerei sânt de lipsă aşa destule ca bune să se afle întrânsele.

36

Judecătorii, Diregătorii locului se vor lăsa ca prescrisele cestor reguli, puterea înaintea tuturor să le agonisească, şi ca pre lăcuitorii Marginilor ounde poate şi fi, negreşit doară să şi află colera, spre modurile cestea a păzirei vieții cât de bine să se învețe; care moduri şi reguli precum spre binele său, şi a aproapelui său trebue a le împlini; aşa pentru cei bolnavilor nemijlocit ajutoriu aduc sunt foarte şi foatre de lipsă.

Introducerea acestor reguli în limbile de țară din Oungaria spre acest scop sau şi făcut, şi Diregătorilor de Margini spre întrebuințare şi pentru ca acum când Primejdia tuturor amerință spre cea mai mare şi păzire în toate Țările să se Împrăştie.

Anexa 2

Învățătura După care toți cei Maimari a Comuniteților (Obştelor) la o întâmplare, când boala cea din Părțile de cătră răsărit (orientale), carea se numeaşte Scursoare cu Vomut (Cholera Orientalis) sau altă lipicioasă boală în vrcinătate, sau întru însuş acelaş loc (sat sau oraş) se arată, au de a se ținea

I. Comune luări de seamă despre ciumoasele betejuguri şi despre orientalnica boală Scursoare cu vomut (1-5).

II. Arătarea mijlocirilor, prin care intrarea colerei şi alte ciumoase şi lipicioase betejuguri se poate împedeca (6-7).

III. Îndrepteri care la întâmplarea intrării bolei cei orientalnică Colera sau al altui ciumos şi lipicios betejug sunt de a întrebuința (8-16)

IV. Păzirea celor Sănătoşi de boala Orientalnică Scursoare cu Vomut numită, şi de alte ciumoase şi lipicioase betejuguri (17-22).

I
Comune luări de seamă despre ciumoasele betejuguri şi despre orientalnica boală Scursoare cu vomut

1

Toată boala primejdioasă, carea repede se lățeaşte, şi pre cei mai mulți bolnavi, mai ales lipsiți fiind de grabnicul ajutor a doftorului, omoară, se numără între boalele cele ciumoase. Lângă aceasta mai cu seamă se numără Orientalnica Scursoare cu Vomut (Cholera Orientalis), o boală de neam din Ostindia foarte primejdioasă, care în Părțile cele călduroase de acolo mulțime de oameni răpeşte, şi nu de mult prin ceale asiaticeşti în mai multe Districturi Ruseşti sau premutat, şi până la Marginile Krăimii Galiției sau întins.

2

După judecarea doctorilor, colera cea Orientalnică ar fi Scursoarea cu Vomut, carea numai când şi când în Părțile noastre mai ales la începutul toamnei, şi carea numai pre acela îl bagă în primejdie, carele prin întrebuințarea stricăcioaselor mâncări şi beuturi, prin repedea răceală şi alte de sănătate stricătoare întâmplări se strică şi cărui şi alte betejuguri i se însoțesc, de tot osebită Colera e aşa plasă de boală, care în Patria noastră şi întralte Țări supt Climă stâmpărată de sine sigură nu se scorioase, ci numai în Părțile ceale fierbinți, şi încă numai atunci poate să ajungă şi până la noi, când Materia cea lipicioasă, prin oameni sau prin dobitoace, prin haine sau prin alte negoțuri (marfe) se vâreşte. Această boală e ca şi frigurile ceale reale, care se numesc *Nervenfieber*, Scursoarea şi alte mai multe betejuguri, deacă încă n-au ajuns la înalta Treaptă (Grad), sau deacă prin bune Mijlociri se potoleaşte, puțin lipicioasă; iară deacă iasă din rând şi deacă capătă altă fire primejdioasă, se face moştenitoare sau lipicioasă, pentru că prin petrecerea sa în trupul cel bolnav ațâță oun venin înfricoşat, adeacă Materie lipicioasă, carea întru alți oameni, întru cât au ei aplecare spre aceea, o asemenea boală incită întru mica treaptă a primejdioasei Boală Colera, înştiințată moştenire a boalei e mai puțin lucrătoare pentru că aceea numai pre cei slabi, rău hrăniți, beției şi altor necureţenii trupeşti subpuşi, întru necurate, puturoase şi oumede căşi lăcuitori oamenii

acață. Iară deacă boala aceasta Orientalnică Scursoare cu Vomut la mai înaltă treaptă a primejdiei se înalță, care înainte nu se poate cunoaşte, nici se poate priceape, atunci se naşte în trânsul oun venin înfricoşat, carele pre nime nu cruță, şi atât prea putearnici, tineri şi sănătoşi oameni asemenea răpeaşte, cât şi pre slăbănoci bărbați şi cătră pământ aplecați bătrâni.

3

Această înştiințătoare şi lipicioasă Materie a Colerei cei Orientalnice iastă de o parte zburătoare sau trecătoare, şi aerul (văzduhu), cel prin multe plase scricăcioase[19] sudori şi în mici lăcaşuri închis se poate prinde, şi prin aceasta altor oameni se poate împărtăşi; însă aerul slobod în grabă răsfiră zburătoarele părți a acestei lipicioasă Materii, şi-l face neprimejdios. Nedreaptă e judecata ounora a creade, cum că această boală prin aer cătră ceale mai îndepărtate Țeri se poate muta. Din cercare (iscusință) cunoscut iastă cum că lipicioasa materie (a) acestei boală, prin aerul slobod, mai ales întru aşa locuri ounde se poarte grije despre curețenia lui, dabea dintr-o casă întralta poate să se mute.

4

Altminterea e cu lipicioasa Materie a Scursoarei cu Vomut, cei Orientalnice (Cholera Orientalis), şi a altor mai multe ciumoase betejuguri, care de oameni, de dobitoace, veştminte, negoțuri (marfe) şi de alte lucruri se acață şi petrunde. Această întărită parte a Materiei cei lipicioase nu poate aerul ouşor să o facă trecătoare, şi drept aceea nici nu o poate întru sine prinde, şi prin stricăcioasa sa puteare fără de primejdie a o face. Această lipicioasă moştenire e scânteoaoa sau aţâţarea boalei, prin carea Orientalnica Scursoare cu Vomut până acuma departe şi răsfirat cătră toate Părțile pământului prin oameni călători şi prin negoțuri de venin acățătoare sau lățit. Însă spre mângâerea tuturor întru a noastră virtute stă, această lipicioasă Materie, cum şi toate alte moştenitoare şi lipicioase boale, prin spre acel scop întrebuințate Mijlociri nu numai a o opri, ci şi de tot a o strica.

5

Îndreptările care împotriva acestei şi a altor boale ciumoase sânt de a le întrebuința, au ourmătoare scopuri: intrarea lipicioasei boale din Provinciile ceale din vecinătate a o împedeca; lățirea mai departe ounei boală ca aceea, deacă s(-)au arătat în vreun loc a o opri; celui cuprins de asemenea boală tot putinciosul ajutoriu a(-)i da; pre cei sănătoşi de bolnavi oameni a(-)i apăra; şi întoarcerea iarăşi a boalei, carea într-un loc s(-)au fost stins a o împedeca.

II
Arătarea mijlocirilor, prin care intrarea colerei şi alte ciumoase şi lipicioase betejuguri se poate împedeca

6

Întru cât Orientalnica Boală Scursoare cu Vomut în clima noastră nici odată nu s-au dezvălit, deacă însuşita ei lipicioasă Materie nu s-au întors (…) se veade că mântuirea lăcuitorilor Țării de a lipicioasei Materii atârnă. Spre acest scop îndată, cum se veade a fi de lipsă în Provințiile sau locurile ceale înciințate cu zisa boală, să se tragă Cordon, şi ca să nu se împeadece Negoțitoria, şi nepăgubitoare sau primejdioase să fie

[19] Probabil „stricăcioase”

acele locuri, să se ridice Contumanțuri cu toate ceale întrebuincioase lucruri pentru curețenie.

7

Drept aceea, ca Scursoarea cu Vomut sau altă lipicioasă Boală din Provinţiile ceale de prin vecinătate şi sate, să nu se poată introduce şi să se lăţască tuturor celor Mai mari a locului şi lăcuitorilor, cărora primejdia înştiinţării lipicioasei boală aproape le iastă ourmătoarele datorinţe a i se pun(e) înainte:

a) Cei mai mari a comuniteților, când pentru închiderea liniei (Cordon) Privighetori a pune se îndatorează, îndată fără zăbavă după numerul cel poruncit să rânduească, luând bine seama, ca aceea vrednici şi statornici oameni să fie.
b) Cu asemenea luare de seamă au aceşti Maimari a comuniteților, întru cât vor fi căpătat Poruncă dela Stăpânire, şi pentru vrednici(i) şi statornici(i) Privighetori şi slujitori de curețenie întru Contumanțuri grijă să aibă.
c) Însă, fiind că pe lângă toată privigherea la linia Graniței, totuş să poate întâmpla ca oamenii ocolind Contumanțul, pre căi ascunse din înştiinţate sau prepuse Provinţii şi locuri se vârăsc şi intră; tuturor celor Maimari a Comuniteților şi altor lăcuitori de prin prejur, ca o aspră datorinţă li se comândă, pre toţi streinii, carii cu Paşoşe noi dela Stăpânire sau dela Contumanțuri îndestulat nu se vor putea arăta, cum că ei din Părțile sau din locurile ceale sănătoase şi de nici o înştiinţare primejdioase cuprinse vin, şi numai peste locuri fără de primejdie au trecut; sau cum că prescrisul timp al Contumanțului şi al curețeniei l(-)au plinit, ori pe câmp, ori în mijlocul locului de se vor afla, îndată a(-)i opri şi cu bună luare de seamă a nu se atinge de ei, sub strajă împreună cu toate pacheturile, din case în case alergătorii, Jidovii, Ţiganii, Cerşetorii, şi pre alţii asemenea bine în seamă a(-)i lua, şi a(-)i opri. Drept aceea şi Privighitorii (Străjarii) de Sate şi de Câmpuri, de chilii să se rânduească, a cărora datorinţă să fie ziua şi noaptea a priveghia, şi la rânduitul lor loc până atuncia rămânea, până când ei prin alţii se vor schimba sau altă rânduială vor căpăta.
d) Sub aspra pedeapsă tuturor lăcuitorilor ounelor locuri ca acelea oprit iastă, oamenii streini, până ei ori din cotro vor veni, ca încă şi Nemotenii sau Cunoscuţii să le fie fără de ştirea şi slobozenia Stăpânirii în casele sale a-i primi sau pre ascuns aduse mărfuri, veştminte, chemeşi şi alt spre pază a le lua şi ale ascunde. Cei Maimarii a Comuniteților îndatoraţi sânt întru aşa întâmplare, căşile ceale supt prepus, mai cu seamă birturile, morile singure (…), iţeurile sau budae şi alt din timp în timp, fără de veaste, mai ales noaptea cu amăruntul ale precăuta, şi dacă la aşa precăutare oamenii subt prepus, mărfuri sau alte asemenea lucruri se vor afla, aceea casă subt pază să se pună, şi ceale acolo aflate credincioasei stăpâniri spre mai departe Rânduială să le înştiinţeze.
e) Vitele din locuri neştiute fugite (cai, boi, vaci, oi şi alt) întru chiline de aer străbătătoare şaluri sau păşune, să se ţină, şi adesea ori preste râu curgătoriu să se mâne; iar nefiind râu curgătoriu, să se spele adesea ori cu apă, şi înainte de 14 zile cu alte vite să nu se mestece. Cânii streini încoaci şi încolo privăţitorii, cum se vor vedea îndată să se oucigă, şi cu mare luare

de seamă, afund în pământ să se îngroape. Mai ales lăcuitorii acelor locuri, care de o Provincie închisă, sau de alt loc, pentru acolo intrata primejdioasa şi lipicioasa boală în vecinătate se află, bine au a lua seama, ca turmele lor şi păstorii cu ceale dincolo turme şi Păstori să nu se atingă sau să se mestece. Pentru aceea vitele lor întru îndepărtate locuri să le mâne la păşune, iar deacă nu s-ar afla îndestulată păşune în Părţile ceale fără de primejdie, toată Gazda de casă îndatorat să fie vitele sale acasă ale ţinea, şi ca pre jivinei la apropierea vreunui primejdii cu bună pază ale închide, şi nici oun câine carele încolo şi încoci aleargă în casă să nu se sufere.

f) Fiind că la aerul cel curat şi nestricat, ca la o mai covârşită Mijlocire a apăsării Boalei cei încintoase şi lipicioasă bine e de a lua seama; drept aceea cei Maimari a locurilor să se grijească ca cum oulițele, aşa şi căşile să fie curate, pre ouliți nici o spurcăciune să nu se deschidă ca aer curat prin trânsele să treacă.

g) Mai pre ourmă pentru covârşită băgare de seamă iaste, ca locuitorii oricărui loc sau sat, timpuriu să se îndeamne, ca ei după putința şi după starea lor sa-şi câştige înainte ceva pentru hrană, lemne pentru ars şi de încălzit, nutreț pentru vite, dobitoace şi alt, ca întâmplându-se a se închide locul să n-aibă lipsă şi să pătimească. Dacă şi aceasta să lisă poruncească, ca nimic din averile sale, din veştminte, chemeşi şi alt la vreo primejdie a înfricoşatei boală să nu ascundă oundeva, sau să îngroape, spunându-le, cum că întru toată întâmplarea averilor păzite şi scutite vor fi.

III
Îndrepteri care la întâmplarea intrării bolei cei orientalnică Colera sau al altui ciumos şi lipicios betejug sunt de a întrebuința

8

Întâmplându-se ca înfricoşata boală, preste toate prescrisele Rânduieli, prin întârzâierea şi de pedeapsă vreadnică călcare de poruncă, sau prin osebite întâmplări totuşi întru vreun loc să fie adus; atunci întâi datorință iaste răul acesta al descoperi, ca mai departe lățirea lui prin cădincioase Mijlociri îndată să se poată opri. Spre acest scop toți cei Maimarii a Comuniteților, şi toți lăcuitorii supt aspra respundere datori sânt ourmătoarele Rândueli întreg ale păzi.

9

Toate casele şi toate lăcaşurile de osebi, în toate locurile sau sate care mai aproape sânt de lipicioasa şi încinitetoarea primejdie, în toate zilele deacă nu se află acolo nici oun doctor sau fedoer, prin statornici, de cei Maimarii a Comuniteților spre aceea rânduință Privighetori, cu bună luare de seamă să se precaute, ori aflăse întrânsele oameni bolnavi, şi de ce plasă de boală pătimesc. Pre ori care bolnav datori sânt Privighetorii al întreba despre începutul, timpul şi întâmplările boalei, şi apoi şi însuşi spre priceputele arătări sau seamne întru cel ce pătimeaşte bine să ia seama ca să se încreadă, doară aceea a lui boală, cu boala ce se zice Scursoare cu Vomut, sau cu alta lipicioasă sau ciumoasă boală vreo asemănare are, au ba.

10

Seamnele cele mai de căpetenie a boalei lipicioasă Scursoare cu Vomut acestea sânt: scârba cu adesea sugrumare (*Bürgen*[20]) multă cu o ardere a maţului de şezut apătoasă surdinare; aşişderea iarăşi multă vomătură cu asemenea apătoasă, albicioasă, mai totdeauna fără gust, cu bucăţi de flegmă, amestecată versare; seate cu ardere; simţire de apăsare şi strângere în gropiţa inimei; grea cuprinsa neputinţă sau slăbiciune, cu mâinile şi cu picioarele reci, cu dureri, rumperi şi tremurătoare întrânsele.

Aceste arătări sau seamne, care afară de alte întâmplări în ourmă mai tare cresc, mai cu seamă se arată la boala Scursoarei cu Vomut, deacă curând, ouna după alta mai mulţi oameni, mai ales din aceiaşi familie, sau aceia, carii de aşa plasă de bolnavi sau atins, de asemenea arătări sau seamne sau cuprins; deacă se va dovedi, cum că bolnavul întru ori de care mod ar fi căzut în primejdia încintării, şi deacă mai pe ourmă deodatată s-ar fi arătat boala, şi în puţine zile, sau numai în câteva ceasuri cu moartea se svârşeaşte; şi acestea se vor face cunoscute lăcuitorilor acelora locuri, la vreo întâmplare de lipsă.

11

Deacă s-ar întâmpla oundeva vreo boală, carea cu zisa Scursoare cu Vomut, sau cu altă ciumoasă boală vreo asemănare ar avea; atunci toţi Privighetorii (luătorii de seamă) şi doctorii, precum şi Părinţii de oameni sânt datori despre aceasta îndată să facă înştiinţare cădincioasei stăpâniri de loc, carea fără întârzâiare casa aceia, întru care s-ar afla vreun asemenea bolnav om, supt pază o va pune, ca mestecarea înainte cu ceilalţi lăcuitori de tot să se curme, şi cu grijă să se oprească, ca nici oun dobitoc de casă afară să nu scape, sau orice din avere din acea casă să nu se mute. Deacă n(-)ar fi doctor în loc fără întârzâiere să se aducă şi acea întâmplare cădincioasei stăpâniri cunoscută să se facă.

12

Cei Maimarii a Comunitatei, până când se va face rânduială dela cădincioasa Stăpânire, Privegherea să o înmulţească, şi mai ales la aceale familii, care de Bolnavul cel cu boală prepusă sau atins, sau asemenea primejdie a înciintării sau subpus, bine să ia seama. Acei oameni, carii sânt subt prepus că ar fi înciintaţi, să fie siliţi câtva timp a nu eşi afară din casă, de toate amestecăturile cu alte familii a se păzi, veştmintele şi chemeşile adease ori ale preschimba, şi ceale de pe trup scoase cu Sumpor, Sălitu şi cu tărâţe sau abure de oţet ale afuma, apoi ale spăla, şi în aer ale ousca; aşişderea casele lor, şi toate casele şi ounealtele din casă curat ale ţinea, şi întru asemenea mod ale afuma şi în aer ale prescutura. Afară de aceasta tuturor celor ce au fost la vreo întâmplare în primejdia înciintării, se comandă trupurile sale în toată ziua cu oţet ale spăla.

13

Întraltele cei Maimarii a locului întru aşa întâmplări grijă întru câtva au a avea ca familiile ceale despărţite adecă oprite, bine luându-se în seamă a nu se atinge de dânsele, cu toate ceale de lipsă pentru hrană ale îndestula, şi pre cei Bolnavi de cei Sănătoşi, întru cât va fi cu putinţă ai despărţi; ouna sau alta Persoană (Faţă) din familia celui bolnav, spre ajutori să(-)i fie; pentru curetenia şi slobozirea aerului curat în casă, pentru cămeşi şi altele grijă să poarte, şi ca ceilalţi din familie de cei bolnavi despărţiţi,

[20] În germană

pe lângă lucrurile ceale de casă, mai ales pentru ținerea curățeniei în toată casa, să se grijească.

14

După făcuta, despre în vreun loc asemenea întâmplerii a Boalei Scursoarei cu Vomut înştiințare, îndată din Partea cădincioasei Stăpâniri se va trimite întracolo on Ofițiant şi oun doctor, ca întâmplarea aceia mai cu amăruntul să o ispitească, şi după aflarea boalei trebuincioasele Mijlociri să le rânduiască. Maimarii a Comunitatei vor fi îndatorați acestor persoane despre toate ce se va atinge de aceea întâmplare, respuns a le da, şi după ştirea lor bizuită (adevărată) înştiințare ale face; Toate Rânduiale(le) lor acurat a le plini, şi din toată viartutea împreună a lucra, ca lățirea mai de parte a Boalei să se poată împedeca.

15

Deacă în vreun loc va afla doctorul cel rânduit, cum că boala cea de acolo ar fi primejdioase, atunci aceale, de cei Maimarii a Comunitatei, introdusele îndreptări (12-14), împreună cu ceale de Magistralnica Persoană şi de doctorul de lipsă a fi sau aflat, şi mai încolo ale întrebuința sau rânduit, până atunci cu toată strângerea a păşi, până când cădincioasa Stăpânire după căpătata încredințare, cum că acee sub prepus înştiințată şi lipicioasă boală; şi apoi tot prepusul despre casele acealea se va putea rădica, şi de tot se vor deschide.

16

Măcar că întru o întâmplare încă tot îndoită, locurile ceale atingătoare nu sânt cu totul de a le închide; totuşi nici oun lăcuitori din aceale locuri fără de osebit Paşoş sau Poruncă a Persoanei cei stăpânitoare, din loc a eşi nu e slobod; aşişderea până când va sta Porunca cea opritoare, nici oun străin, deacă asemenea Paşoş nu va putea arăta, în lăuntrul locului a intra nu va fi slobod.

IV
Păzirea celor Sănătoşi de boala Orientalnică Scursoare cu Vomut numită, şi de alte ciumoase şi lipicioase betejuguri

17

Prin apriata ourmare celor până aici rânduite, şi prin mai înalte Stăpâniri şi mai încolo ourmătoare îndrepteri, lățirea ori căreia lipicioasă şi primejdioasă Boală se va împedeca; lăcuitorii sânt de acelea, toate pricinile să vor îndepărta, care încintătoarei Materii de o parte aplecările spre asemenea boală înmulțesc.

18

Aerul (Văzduhul) necurat şi stricat aici e îndoit stricătoriu; acela e pentru primirea şi pentru primirea şi pentru mai departe lățirea a lipicioasei Materii mai cu seamă îndemnat, şi pune pre om întru o înaltă Treaptă de aplecare spre Boală, şi spre primirea tuturor încinterilor. Încontră aerul cel curat şi nestricat sparge şi răsfire toată lipicioasa inciintare, ține sănătatea şi dă vieții ceii lucrătoare îndestulată puteare, tuturor de betejug pricinutoarelor cause (pricini) împotrivă ale sta.

Întâia şi mai covârşita grijă să fie pentru ținerea curatului şi pentru diregerea mult sau puțin stricatului aer. Acestui scop ajută ourmătoarele îndrepteri:

a) Nici când să nu lăcuiască mulți oameni laolaltă în lăcaşuri strâmte, mici, apuse şi oumedoase.

b) Întru acealea lăcaşe (sobe) care îndestulat largi trebue să fie, nime să nu lăcuiască, şi numai acelor feaţe, care poartă grijă de cel Bolnav săle fie slobod a intra întrânsele.
c) În toate lăcaşurile (sobele) căşii, mai vârtos în lăcaşurile celor bolnavi, în toate zilele adese ori să se sloboadă aer curat dimineaţa, şi în zi limpede, şi la amează, şi câtva timp ferestrile deşchise să stea.
d) În tot locul, în toate lăcaşurile curețenia, mai ales în lăcaşurile celor Bolnavi foarte să se ţină. Precum cei sănătoşi aşa şi cei bolnavi Oameni adease ori să(-)şi schimbe cămeşile şi hainele, şi să le scoată la aer; însă pe lângă aceia chemeşile, aşternutul şi veştmintele celor bolnavi să se depărteze de ale Sănătoşilor, şi după Prescripţie numai prin aceale feaţe sau Persoane, care sânt rânduite pentru slujirea celor bolnavi sau pentru curețenie, să se cureţe. Acestea şi aceea datorinţă au, materia cea din cei bolnavi scursă (imatul), totdeauna curund fără zăbavă din lăcaşul cealui bolnav să se scoată.
e) Şi alte închisori, cleturi, cuhine, aiaturi, podrumuri (pivniţe), avlii, şaluri, poduri, eşitorii, gropi şi alt curat să se ţină.
f) În timpul de iarnă cuptoarele (*Defen*[21]) să nu se prea încălzească, pentru că prin prea tarea încălzire se strică aerul din casă, şi se face primejdios. Asemenea fumul cel din cuptoare iară mai ales cel primejdios de cărbune să se păzească, ca să nu intre în sobă.
g) Afară de strebaterea aerului prin casă, pentru mai bună direagerea a aerului mult foloseşte para de lemnul ce se numeşte *Bafbolber Dolz*[22] şi fumul de oţet, fiind fereştile deşchise. Toată altă afumare strică aerul, şi drept aceea să nu fie.
h) Mai în ourmă cea după osebită introducere a afumării acriciunilor celor mineralice mai cu seamă se comândă; acelea curăţă aerul de toate stricăcioasele mestecături, şi răsfire sau sparge toate din oamenii cei bolnavi, şi din dobitoace scornite lipicioase Materii.

19

Fiind că cercarea (iscusinţa) învaţă, cum că toată bolnava stare primirea lipicioaselor boale o înalţă; drept aceia toţi lăcuitorii acelor locuri, care despre Betejugul cel Orientalnic cel Orientalnic Colera sau altui ciumos betejug în primejdie sânt sau întru care au şi intrat aceea boală, mai alea aceale feaţe carea pentru lucrul lor puţin, sau mult de primejdie mai aproape datori a fi sânt, sănătatea sa prin plinirea ourmătoarelor Reguli să o păzească.

a) De toată receala, mai ales fiind trupul înfierbântat, de lipsă e a se păzi drept aceia foarte mare stricare iaste în zilele de veară afară sub cerul slobod a dormi, mai ales când e pământul oumed şi nopţile reaci. Abureala sudorei prin curețenia pealei, prin spălarea a tot trupului cu apă călduţă de sopon sau de oţet, prin scălderi şi frecări preste tot trupul cu petece de lână, prin adesea preaschimbarea cămeşilor, prin ţinerea picioarelor calde, şi

[21] În germană
[22] În germană

prin calde în timp aspru întrebuincioase veştminte, cu bună luare de seamă, şi cu grijă să se ţină şi să se păzească.

b) După pătimita răceală, ba tocmai şi la însuşi ceale mai din teiu seamne a Colerei, mai ales e de a le lua seama, ca pelea, cât va fi cu putinţă să(-)şi capete buna lucrare; întru aşa întâmplare frecarea a tot trupului cu calde petece de lână; spălarea cu oţet cald, scăldarea fierbintecu sare şi oţet amestecate; sau învăluirea a tot trupului cu peatece de lână, care adese ori mainainte în oţet fierbinte, sau în vin, ori răchie cu vin amestecate, întinate au fost. Încălzirea picioarelor prin scalderi de picioare (cu) înfierbântate ţigle, sau cu apă fierbinte oumplute butele de peatră, cald tei din flori de soc sau ceiu, melise şi alt făcut şi adese ori băut şi calde acopereminte de pat, foarte se comândă.

c) Mâncări hrănitoare şi lesne de mistuit sânt sănătăţii folositoare, şi apără de toate betejugurile; încă se comandă întrebuinţarea Gevirţilor (Piperiu, Ciumer, Chim, Anis, Ai, Ceapă, piparcă, erburi aromatice şi alt) prin care se ajută mistuirea. Încontră toate tari şi ounsuroase mâncări, carie rea şi jumătate stricate, stricaţi şi seraţi peşti, ciuperci, pâne rău făcută, poame rău necoapte, acre şi care pricinuiesc friguri şi scursoare să se depărteze. Mai cu seamă prea multă mâncare şi îngreoarea stomahului aduce mare stricare, mai ales seara.

d) Înmăsurata întrebuinţare a vinului, a răchiei şi altor spirtuoze beuturi, mai ales acelor ce comândă, carii cu întrebuinţarea lor îndătinaţi au fost. Însă nimica la această boală mai tare nu strică decât beţia, căci de multe ori s-au băgat în seamă cum ounii oameni, carii beţiei au fost subpuşi, însătaţi încă fiind de odată rău (i-au) cuprins colera, sau altă ciumoasă boală, şi în puţine ceasuri au şi murit.

e) Somnul e pentru ţinerea sănătăţii şi pentru întărirea puterilor foarte de lipsă, căci celui bolnav nu e mai greu, decât petreacerea nopţii fără de somn. Drept aceia timpuriu e de a se pune în pat, şi de petrecerile ceale îmbuibate de noapte, şi de alte netrebnice şi necurate lucruri, care slăbesc trupul şi întru betegoasa stare îl pune, a se păzi.

f) Când e stomahul gol, Materia cea înciintetoare a Betejugului mai ouşor poate să se lipească de trup; drept aceia se comândă dimineaţa să se bea supă de vin, sau cei de erburi, de rădăcini, sau flori cu puţină substanţie spirtoasă amestecat.

g) Mai pe ourmă pacinicul cuget e apărătoriul cel mai mare a oamenilor împrotiva tuturor betejugurilor. Drept aceea tot insul să se păzească de mânie, de supărare, de frică şi de spaimă. Celor ce se tem de stăpânitoarea boală li se comândă ca cu îndrezuire să nu se pună în primejdia înciintării; încă mai bine se vor păzi, deacă frica şi spaima vor căuta să o slăbească prin încredinţarea cum că prin acurata plinire a îndreptărilor şi prin cuvincioasa ţineare, de înfricoşata boală mai ouşor va scăpa, de cât când cu ne încetata spaimă se luptă, sau vreun ounghiu întru vreun lăcaş cu aer închis şi stricat a se ascunde va căuta. Spre mângâiare poate fi, cum că Colera după făcutele cercări (iscusinţe), cu atâta mai mult întru puteare şi întru înciintare slăbeaşte cu cât mai departe întru stâmpăratele Părţi ale

ceriului se lăţeaşte, şi cum aceasta, şi alte primejdioase şi reale Climei noastre streine betejuguri, măcar cât întralte dinafară Părţi înfricoşată să fie, în educata Europă, la îndată întrăbuinţatul ajutoriu a doctorilor, întru multe întâmplări să poate vindeca.

20

Acei oameni, carii pentru lucrurile lor, cu Colera sau cu altă ciumoasă Boală cuprinşi sânt, cu văpaia lor şi cu alte lucruri, întru care Materia cea înciintătoare se cuprinde, întru aproapea atingere vin: aceia datori sânt osebite luări de seamă aă aibă, şi adeacă, din doao pricini: ouna singur de înciintare să se păzească, alta ca Materia cea înciintătoare, de cumva de dânsul va fi lipită, mai departe să nu răsfire. Doctorii, feldcerii, Preoţii şi feaţele ceale de Stăpânire rânduite, carii sânt oamenilor în locurile ceale înciintate, spre ajutoriu, precum şi slujitorii de Bolnavi, şi cei de Cureţenie, asemenea şi îngropătorii de morţi au ourmătoarele reguli ale păzi:

a) Aceste feaţe sânt datoare a păzi mai vârtos regulele (19) ca să(-)şi ţină sănătatea nestricată. Deacă se va arăta la dânşii vreun rău, îndată să încete de toate lucrurile lor îndatorate, până când nu se vor însănătoşa.
b) Nici când să nu pleace aceste Persoane la lucrul său cu stomahul gol; încă şi aceasta li se comandă, când şi când ceva Ghevirţ, precum o bucăţea de Kolmus, Imvir sau rădăcină de fală, loveer, piper alb, coji de pomerance, chim, aiis şi alt, în gură să roadă. Afară, în aer slobod, sau în loc cuviincios pot bărbaţii să tragă duhan.
c) Fiind că aerul necurat şi stricat la întâmplarea betejugurilor lipicioase, foarte stricăcios iaste, şi înciintării mult ajută, se îndatorează doctorii şi alte feaţe care poartă lucrul în căşile ceale bolnave, şi în spitaluri, pentru întocmirea şi ţinerea curăţeniei şi, adesea în aer scuturare a aşternutului celui bolnav, cu cea mai mare asprime bine a griji.
d) Iară pentru ca Slujitorii de Bolnavi, şi alţi slujitori prea mult în lăcaşurile celor bolnavi să nu stea, şi prin lucruri prea tare să nu ostenească la hotărât timp prin alţii să se schimbe. Nici ounui slujitoriu de bolnavi, nici altui căruia nu e slobod, cu cel de colere sau de alt primejdios betejug cuprins de bolnav, într-o casă (sobă) a dormi fiind că prin aceia va răbda slujba datorinţei, şi fiind că primejdia a înciintării pre timpul somnului mai mare e, de cât când e omul deşteptat, şi cuprins cu lucru.
e) Fără de mare lipsă de cel Bolnav nu e de a se apropia, iară când va ceare lipsa, atunci cât va fi cu putinţă, răsuflarea să o ţină oprită, mai ales suflarea şi duhoarea celui bolnav prin gură şi prin nas să nu o tragă.
f) Mai departe mult ajută cureţenia acelor feaţe carii au de lucru cu cei bolnavi, ca să se poată feri de înciintare, sau de lăţirea Materiei ceii încintătoare şi lipicioase, carea prin trânşii ouşor se poate întâmpla. Doctorii şi slujitorii de cei bolnavi, carii cu cei de Boala Scursoare cu Vomut întru aproapea atingere se află, adease ori a(-)şi spăla mâinile cu oţet amestecat cu apă, sau ce e mai folositoriu cu apă de clorcalc, veştmintele şi chemeşile adease ale schimba, precum şi tot trupul lor în toate zilele cu zisa apă ale spăla, aşişderea gura şi nasul cu oţet cu apă, sau cu însupţiată apă de clorcalc a spăla.

g) Mai pre ourmă, după osebita introducere, întrebuințarea afumărilor, a acriciunilor celor minerale, a acorului de clor, sânt foarte aplecate spre aceaia toate animaliceşti Materii înciintătoare, precum şi înciintoarea lipicioasei Orientalnice boală Scursoare cu Vomut, a o strica şi neprimejdioasă a o face.

21

Aceale feațe bisericeşti care stau spre ajutoriu celui cu lipicioasă boală insercinat Om, Slujitorii de Bolnavi şi de Curețenie, precum şi îngropătorii de morți, întralte case, ba nici în ceale cu prepus nu le iaste slobod să intre, şi supt grea răspundere să se păzească de toată amestecarea cu alți oameni. Şi numai atunci, când întru altă, spre aceea rânduită, şi de nici o încintătură prepusă casă, sau în Contumaț prescrisul timp şi curățenia au plinit, sânt în luntrul ainei cei învinse locului slobod.

22

La sfârşit tuturor Maimari a Comuniteților, şi lăcuitorilor, carii în primejdia stăpânitoarei boală Scursoare cu Vomut, sau a altui rău lipicios betejug se află, spre aspră datorință ai se face, îndreptările ceale prescrise întru această învățătură, şi toate rânduielile, care întru aşa întâmplări dela cădincioasele stăpâniri se va porunci, şi prin, spre aceia rânduite Maghistratulnice feațe, la împlinire sânt de ale aduce, apriat şi acurat ale păzi, şi oamenilor cealor pătimitorii cu toate putearile între ajutoriu a le fi.

TWO PRINTED WORKS IN THE FIRST PART OF THE 19th CENTURY CONCERNING THE CHOLERA CONTROL IN TRANSYLVANIA

(*Abstract*)

On the basis of a great number of studies and searches, they demonstrated that the cholera had represented the most terrible calamity which affected Transylvania during the 19th century, following after the pestilence. Because of the ten thousand of victims, the authorities have deeply involved themselves in stopping its evolution by using all kinds of measures: one of the most remarkable of them was that of printing into Romanian several documents comprising advice for an efficient struggle against this disease. Our study is based on two such printed works full of advice and recommendations meant to keep the situation under control and remove the "evil".

CÂRCIUMĂ VS. BISERICĂ ÎN EPISCOPIA GRECO-CATOLICĂ DE ORADEA (MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA)

Emilia-Adina GALE

În lumea satului se remarcă două spații publice, cu o importanță deosebit de mare la nivelul vieții țărănești: biserica şi cârciuma. Ambele sunt locuri de maximă sociabilitate, puncte fixe, polarizatoare, centre ale „vieții de relație", centre de grupare, locuri de întâlnire[1] ; aici sunt comentate informații şi apoi răspândite mai departe; aici mocnesc agitații țărăneşti etc. Fiecare dintre ele îşi are rolul său: una vine în întâmpinarea unor nevoi religioase, iar cealaltă satisface trebuințe profane ale țăranului, cum ar petrecerea timpului liber, distracție, fiind adevărate „cabarete țărăneşti"[2].

Între aceste două centre ale vieții sociale se stabilesc o serie de raporturi, prin faptul că îşi fac concurență uneia celeilalte, fără a se exclude în totalitate una pe cealaltă, căci nu se poate nici fără biserică, nici fără cârciumă. Astfel, zilele de sărbătoare, timpul sacru pe care Biserica şi l-a adjudecat[3], îi adună pe membrii comunității la liturghie, dimineața, şi la cârciumă sau horă, după-amiaza. Această situație este bine scoasă în evidență de rapoartele pe care preoții şi administratorii parohiilor greco-catolice le fac, drept răspuns circularei episcopului Vasile Erdelyi din 10 octombrie 1852, pe parcursul a aproximativ 20 ani[4]. Prin această circulară se cerea să se facă descrierea stării morale şi religioase a credincioşilor (avându-se în vedere mersul la biserică, respectarea zilelor de duminici şi sărbători, cuminecarea şi împărtăşania etc.), rapoarte despre văduvele şi copii orfani de preoți, inventare ale averilor şi clădirilor bisericeşti şi şcolare[5]. Aceste documente trebuie cercetate cu prudență, căci exprimă puncte de vedere ale preoților despre comunitatea pe care o au în grijă.

---

[1] Jacques Le Goff, *Civilizația Occidentului medieval*, Ed. Ştiințifică şi Enciclopodică, Bucureşti, 1970, p. 408

[2] Robert Muchembled, *Societe et mentalites dans la France moderne, XVIe – XVIIIe siecle*, Armand Colin, Paris, 1990, p. 78

[3] Toader Nicoară, *Transilvania la începutul timpurilor moderne (1600-1800). Societate rurală şi mentalități colective*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2001, p. 58-59

[4] Arhivele Naționale - Direcția Județeană Bihor, *fond Episcopia Greco-Catolică de Oradea* (în continuare A.N.-D.J.Bh, f*ond Episcopia Greco-Catolică...*), dos. 1368 – 1370

[5] *Ibidem*; această circulară este amintită de Iacob Radu, *Istoria diecezei române-unite a Orăzii-Mari*, Tipografia „Ateneul" Societate Anonimă, Oradea, 1930, p. 111

Oamenii caută o cale de mijloc şi le frecventează pe amândouă: în dimineaţa zilelor de duminică şi de sărbători, merg la biserică, „*dupe datină*”[6], „*cu toata evlavia*”[7], „*cu cea mai mare pietate şi zelu*”[8], după modelul „*mantuitoriului nostru Isus Cristos*”[9], iar seara „*petrecandu în birturi*”[10], „*unde tenu vecernia*”[11]; „*S. Dumineci si Serbatori se ţenu si pastredia, ânse mai virtos rugaciunile de sera le incungiură*”[12], mărturiseşte protopopul Ardusatului, Ştefan Văleanu; sau dacă vin şi la Vecernie sunt în număr mic: enoriaşii parohiei Mădăras (jud. Bihor) „*sunt dedati a umbla la Beserica Dumineca si in Serbatori la [...] şi la S Lyturghie, dară la Vecernie mai nime nu vine*”[13]; „*la Vecernie e(i)*”, sătenii din Chilia (jud. Satu-Mare) „*su(nt) mai rari*”[14]. În alte cazuri, la slujba de seară nu mai vin de loc: „*Cea mai mare parte din poporul acesta silitu vine la Beserica, si arare ori mai vartosu de cand este timpul lucrului vine la Beserica cu numeru cuvenitu si aceasta la Liturgie, iara la Vecernie nici candu*”[15].

Analiza relaţiilor dintre biserică şi cârciumă trebuie făcută în strânsă legătură cu cei care le frecventează şi cu diversitatea genurilor lor de viaţă, cu motivele pentru care ei merg într-unul dintre aceste locuri şi nu în celălalt, cine merge la biserică şi cine la cârciumă, în ce măsură sunt ele într-o opoziţie. Trebuie avut în vedere faptul că alcoolul este o parte importantă a culturii[16], prin prezenţa acestei licori în viaţa omului, care se învârte în jurul paharelor şi sticlelor pline atât în zile de sărbătoare, cât şi în zilele obişnuite, acasă sau la cârciumă, cu diferite ocazii festive, ritualuri familiale ori religioase sau înainte de masă. Nu trebuie uitate nici implicaţiile sociale ale abuzului de alcool – beţia fiind un păcat ce duce la sărăcie, crimă şi violenţă (în mod deosebit la bătaia soţiei[17], o cauză importantă de destrămare a familiei), la neglijarea educaţiei copiilor. În Suplacul de Barcău se găseşte o asemenea „*căsătorie învrăjbită*”: „*Nyika Ioanu prin aplecamentulu nevindecabilu spre beuturi spirtoase, si aru si resipi casa sa propria prin constrangeri de datorii preste stirea legiuitei sale socii de casatorie,ca unu salbaticitu, de odata aflanduse despoiatu de tota*

[6] A.N.-D.J.Bh, *fond Episcopia Greco-Catolică...*, dos. 1368, f. 97, 259
[7] *Ibidem*, f. 44
[8] *Ibidem*, f. 33, 63, 244, 251
[9] *Ibidem*, f. 63
[10] *Ibidem,* f. 2
[11] *Ibidem*
[12] *Ibidem,* f. 3
[13] *Ibidem*, f. 133
[14] *Ibidem*, f. 252
[15] *Ibidem*, f. 142
[16] ***, *Alcohol in Perspective,* în Erich Good (editor), *Drugs, Society and Behavior*, Dushkin Publushing Group Connecticut, 1995, p. 107
[17] W.J. Rorabough, *Alcohol in America,* în Erich Good (editor), *Drugs, Society and Behavior*, Dushkin Publishing Group Connecticut, 1995, p. 16

avere, au inceputu a o urgisi pe legiuta sa muere ca cum ea aru fi fost motivatoare seraciei la care au devenitu nelucrandu nimic pelenga case, ba si ura nesuferita aratandu in contra, de odata si cu omoru amenintanduo din bona sa voie sau despartitu anulu de catra olaltum, se nu se intimple primejdia omorului de aru candva beatu acesta tiranu salbatecu barbatu"[18].

Biserica este centru al vieții parohiale, focar de viață spirituală comună; în jurul temelor de propagandă a bisericii se formează mentalități şi sensibilități. Cu toate străduaniile clerului de a o reduce la rolul său de casă a lui Dumnezeu [19], ea rămâne un centru social cu funcții multiple[20]. Prin intermediul bisericii greco-catolice, s-au popularizat printre enoriaşi dispozițiile guvernamentale, cum au fost şi cele care vizau combaterea viciilor[21].

Mersul la biserică este condiționat în afară de „datină", şi de legi laice şi ecleziastice: în Pocola, „*Santele dile de Duminici si sarbatori dupa legile prescrise sa tinu*"[22]. Țăranii din Dindeşti (jud. Satu-Mare), „*S Dumineci si Sarbatori, dupa poruncile S Beserici si Inaltele Ordinaciuni, neocupanduse cu lucruri economicale, cu zelu le tenu si sierbesc umblandu la S Beserica si ascultand Cuvantul lui DDeu si Santele Invatiaturi*"[23]. Şi cei din Vetiş (jud. Satu-Mare) „*la Beserica umbla in S(antele) Dominici si Santele Sarbatori dimineata la Santa Liturgie, dupa amiada la Vecernie, care se face la Santele inveceturi si catecisatie*"[24]. Locuitorii greco-catolici din Păuleşti, „*cuvioşi*" şi „*temători de Dumnezeu*", „*Dumineca si in dilele de Serbatore alearga spre a versa fierbinte rugaciuni lui D(umn)iedeu si a asculta Santu Cuventul lui. Serbatorile le tinu cu tota pietatea ...*"[25]

Prezența în biserică poate fi explicată şi prin motive sufleteşti, care țin de nevoia de a nu supăra divinitatea şi „*Maica Biserică*", căci frica de pedepsele lui Dumnezeu îl urmăreşte pe om pretutindeni şi devine constrângătoare: „*Poporul de Ciocariu e cu frica lui D-dieu. Pietosu S. dile de Dumineci si Serbatori le tinu in cunostintia sufletului. Cea mai frumoasa caracteristica a poporului acestuia cumca ei place S. M(aică) Biserica*"[26]. Participarea la slujbele religioase a țăranilor din Betfia este asociată cu moralitatea şi este pusă pe seama moştenirii principiilor religiei greco-catolice de la înaintaşi. „*Poporul acesta fiind introdus in principiile GCath religiuni*

[18] A.N.-D.J.Bh, *fond Episcopia Greco-Catolică...*, dos. 1369, f. 100
[19] Jacques Le Goff, *op.cit.*, p. 407
[20] A se vedea, în acest sens, Doru Radosav, *Sentimentul religios la români. O perspectivă istorică (sec. XVIII-XX)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1997, p. 196-224
[21] Blaga Mihoc, *Biserica şi secularul sau despre oficierea binelui*, Ed. Treira, Oradea, 2007, p. 85
[22] A.N.-D.J.Bh, *fond Episcopia Greco-Catolică...*, dos. 1368, f. 325
[23] *Ibidem*, f. 244
[24] *Ibidem*, f. 259
[25] *Ibidem*, f. 17
[26] *Ibidem,* dos. 1368, f. 338

care de la stramosi (...) creditatu ci statornica si viatia este moraliter bine. Spre ascultarea S Liturghii in Dumineci si in sarbatori poporul acesta dedatu fiind la pietate spre ascultare a cieloru sante alerga nu antardia"[27].

Se poate considera că preotul Demeter Hossu din parohia Sanislău (jud. Satu-Mare) este un caz fericit, căci enoriaşii săi umplu biserica atât dimineaţa, cât şi seara la vecernie. Şi ce poate fi mai emoţionant pentru un preot devotat, decât să îşi vadă turma de credincioşi de care se îngrijeşte, înghesuindu-se în biserică, de îndată ce aud sunetul clopotelor? „*La clopotitu cu toate campanelelor e adunat in S Beserica si pene la inceputul S. Liturgii se roga lui Ddeu in genunchi – asia la Lyturghie – si sera la vecernie, macar ca beserica e destul de ampla, totusi arare ori potu ingenunchia de multimea aice adunata, ca in postu religionariu a poporului si canticele dulci in choru cu armonie din gura tinerimei si atat poporului indesuit nu facu solatiu spirituale, si me sci Ddeu ca nu mintiu nici me inaltiu ci spunu adevarul, audindule aceste scapu cate o lacrima (a) versa...*"[28]. În decursul a 6 ani (1852 – 1858), ei nu îşi pierd fervoarea religioasă, preotul lor putând fi la fel de mulţumit şi mândru de enoriaşii săi, pe care cu drag îi numeşte *„oile"* sale[29]: „*Poporul cestei Parochiei in tot cuprinsul cuventului e religiosu si [...] asia catu du pe datina de aice in Serbatori cându se face lit(urgh)ie la 5 ore deminetia, in Dumineci la 6 ore matinal, oamenii dinainte de pulsu campanelor asceptându intrare – cari apoi ingenunti se roga lui Ddeu pena la inceputul mai santiselor lit(urgh)ii [...], care multu solatiu spiritalu face oricui bunu credintiosu la anima*"[30].

Numai că nu peste tot se întâmplă astfel. În faţa cârciumii, celălalt mare centru social, dar un adevărat „demon" pentru clerici, biserica pierde teren. Cârciuma face concurenţă nu întotdeauna loială bisericii, răpindu-i enoriaşii; ea este un fel de „contra-biserică", o „biserică a diavolului"[31], punct focal, ce rezumă foarte bine sociabilitatea ţărănească, având funcţii bogate şi multiple[32].

Preotul parohiei se dezlănţuie împotriva acestui „centru al viciului"[33], în care jocul de noroc şi beţia nu-şi află frâu, „*aducându-le pagubă sufletească şi trupească*"[34]. Este cazul preotului Alexandru Corb din Ciuleşti (jud. Bihor), care, „*despre tinerea Serbatorilor si a S. Dumineci cu durere amu a marturisi, cum ca aqueste nici de cum nu se tine dupa cuviintia ba togma din contra intru aquestu poporu este un obiceiu reu tare insedecindu, din quare ei mai mare plecare au in S: Duminica si Serbatorii a merge intralte laturi ba si togma la*

[27] *Ibidem*, dos. 1369, f. 134
[28] *Ibidem*, dos. 1368, f. 28
[29] *Ibidem*
[30] *Ibidem*, f. 97
[31] Giovanni Cherubini, *Ţăranul şi muncile câmpului,* în Jacques Le Goff, *Omul medieval*, Editura Polirom, Iaşi, 1999, p. 116
[32] Robert Muchembled, *op. cit.*, p. 77
[33] Jacques Le Goff, *op.cit.*, p. 409
[34] A.N.-D.J.Bh, *fond Episcopia Greco-Catolică...*, dos. 1369, f. 86

birt decat la S: Beserica si nu se sfiescu Domenica si in Serbatori mai in togme ca intralte dile in contra mandatelor DDesci si omenesci a umbla cu carele dupa trebile si lucrurile suale"[35]. Alexandru Corb ia poziție în fața nepăsării ciuleştenilor în îndeplinirea rânduielilor sfinte „*dumnezeieşti şi omeneşti*", când, într-o duminică, mergând să oficieze liturghia, se vede nevoit să intre în cârciuma plină de oameni şi să îi apostrofeze pentru lipsa lor de la biserică: „*... pana acolo am fost silit a veni ca mergind eu la S: Beserica cu carte in mana, dupa que sau trasu clopotele si trecend penga birt unde audiu un zgomot mare de oameni am fost silit a intra la densi si ai mustra pentru a tota nepasarea de servtiul DDeescu*"[36]. S-a încercat acest „*nerav reu al desradacina (...) prin pedepse*", dar preotul mărturiseşte cu „*durere*" că „*la pucini*" ciuleşteni a avut „*efectu pana acum*"[37].

Dojenile preoților nu sunt întotdeauna ascultate, țăranii continuând să frecventeze cârciumile în defavoarea bisericii, necinstind, astfel, sfințenia acestor zile şi îndurerându-l pe Dumnezeu: „*...din poporenii cuviinciosi in anulu curinte au dovedit o moralitate re si scandaloasa pentru ca in S dile de Dumineci si Serbatori, în locu a merge la S Biserica, la ascultarea S Liturghii si a S învatiaturi au frequentat popinele unde imbatanduse de poturile spirtoase au vetematu pre Dumnedieu Ziditoriul seu. Santele dile de Dumineci si serbatori nu sau tinutu strens dupa santienia sa, causa au fostu [...] nebagand in seama dogeana pastoriului sau cel al sufletului si ei inca au profanat [...] S dile de Dumineci si sarbatori*"[38] (Adoni – jud. Bihor). Când autoritatea preotului local nu este suficientă, sunt chemate în ajutor instanțele bisericeşti superioare şi cele civile. „*De dogenirea archipastoreasca suntu demni poporenii de Sânmiclusiu ca in cele sufletesti sa fie ascultatori de Preutulu sau, si tinerimea cu mai mare sarguintia se o trimita la scola si la invatiatura catechetica iara crasma, care aduce paguba sufleteasca si trupasca, se nu o padiasca*"[39]. Se poate pune întrebarea a cui responsabilitate sunt beții, din moment ce ei există deja? A preotului, a comunității, sau a autorităților ecleziastice şi guvernamentale? Căci preotul din Sătmărel remarcă faptul că „*de betivi nimeni nu poarta de grijă*"[40].

Mersul repetat la cârciumă este asociat, în primul rând, lipsei moralității. Despre locuitorii Nădlacului (jud. Arad) „*cu convingere se pote dice ca daca poporul roman nar fi dedat betiei moralitatea sar pute dice peste tot buna – Asta înse nu sta despre rutheni ca dinsi au dovedit moralitate deplin buna*"[41]; se

[35] *Ibidem*, dos. 1368, f. 5
[36] *Ibidem*
[37] *Ibidem*
[38] *Ibidem*, dos. 1369, f. 43
[39] *Ibidem*, f. 86
[40] *Ibidem*, f. 242
[41] *Ibidem*, f. 278

poate sesiza opoziția dintre comunitatea de români din Nădlac, care frecventează birtul, şi cea de ruteni, care merge cu regularitate la biserică. Tot aceasta este şi situația „*poporului de Sântandreiu dedatu cu totul betiei*", care, altfel, ar fi „*destul de moralu*."[42]

O cauză a frecventării cârciumii este ignoranța, lipsa de învățătură a țăranilor, căci şcoala i-ar putea trezi la o viață mai morală: „*Poporul in anul acesta neci o purtare morala nu au dovedit – neci pote dovedi o purtare morala descitinita un poporu, care mai tare iubeste crâsma, decât beserica; si precum cei batrani sunt neînvatiati in Religiune asia si pe fii sai nau trimisu neci la scola neci la invatiatura catechetica, unde se se destepte la viata morala – ceva faradelegi mari totusi nu sau ivitu*"[43]. (Sânmiclău, jud. Satu-Mare), Preotul din Popeşti (jud. Bihor) descrie starea morală a enoriaşilor săi ca fiind „ *foarte de josu catu de josu nu pote fi*", şi dă ca exemplu elocvent sfânta zi de Paşti, când în loc să meargă la biserică, „*au fost toci in crâsma de s-or batut*"[44]. Cum băutura înfierbântă spiritele, birtul contribuie puternic la adoptarea de către societatea rurală a unui ton pătimaş, a unor exaltări îmbătătoare, care fac să fiarbă şi să izbucnească clocotul lăuntric[45]. „*Poporul de Gurbesci si Seliste forte dedatu cu beutura si asia se intampla multe nelegiute lucruri intre trânsi*"[46]. După cum se poate vedea, cârciuma este un loc al rupturii solidarității şi al încăierărilor, aici se descarcă tensiunile acumulate de o lume rurală introvertită. Dar totuşi, mai frecvent, este un loc al exprimării sociabilității, din moment ce toate problemele țăranilor vin acolo cu ei, pentru a se exprima adesea într-o manieră indirectă, ritualizată, simbolică. Ea țese cu încăpățânare legături sociale, la dimensiunile unei comunități întregi, împiedicând tensiunile şi urile să aibă efecte definitiv distructive. Echilibrul lumii săteşti depinde, în mod fundamental, de o asemenea reglare, echilibrare[47]. Solidaritățile stabilite aici se revarsă larg dincolo de legăturile de sânge şi de vecinătatea imediată[48], întărind, astfel, sociabilitatea comunitară.

Consumul de alcool, un păcat în sine, este „*izvorul si a altor faradelegi*"[49], şi determină o serie de fapte care sunt în contradicție cu principiile morale ale comunității şi autorităților[50]: țăranii din Şimand sunt

[42] *Ibidem*, f. 38
[43] *Ibidem*, f. 86
[44] *Ibidem*, f.101
[45] Jacques Le Goff, *op. cit.,* p. 409
[46] A.N.-D.J.Bh, *fond Episcopia Greco-Catolică...*, dos. 1369, f.172
[47] Robert Muchembled, o*p. cit.*, p. 78
[48] Barbu Ştefănescu, *Sociabilitate rurală, violență şi ritual. Cartea în practicile oblative de răscumpărare a păcii comunitare, Transilvania, sec. XVII-XIX*, Ed. Universității din Oradea, 2004, p. 70
[49] A.N.-D.J.Bh, *fond Episcopia Greco-Catolică...*, dos. 1369, f.236
[50] Alcoolul în exces predispune la violență şi crimă, indiferent de structură psihică a individului, fiind recunoscut ca un factor declanşator al comportamentului auto- şi heterodistructiv.

„*dedati bauturei spirtoase ... si luandu afara vo 2-3 familii toti sunt aplecati spre lucruri imorale furturi, sudalmi, furaciuni ilegale si alte datine rele*” [51].

Alcoolismul şi imoralitatea pot fi puse şi pe seama greutăților vieții cotidiene, când țăranul, datorită sărăciei, a lipsei bucății de pământ, din care să îşi poată asigura cele necesare traiului familiei sale, preferă să se refugieze în înşelătoarele dar „*ametietoarele beuturi spirtoase*”. Este cazul parohiei Spinuş: „*Stare religioso morala a Poporenilor din Spinus e forte stricata den parte ce mare in cari sê necediescu, neavend 90 de familii nici un pas de pamintu ei duce la irreligiositate si immoralitate neindestuliti fiind cu viatia, de unde picand in desperatie fuse multi dintre dansi, anca cei mai mult sintu si aprinderi intre dansi multi stricetori si pangeritori multi care nu tinu legatura matrimoniala si santienia sua*”[52]. Nici locuitorii parohiei Nădar nu sunt într-o situație mai bună: „*poporul de Nadariu e un popor simplu, înse fara de reutate, apesatu de miserie fiindca nu au pamanturi din care se se poata provede cu cele de lipsa de multe ori, de multe ori e si causa stemperarea acestor dureri in ametietorele beuturi spirtoase*”[53]. Alcoolul este un adevărat drog al satelor[54], prin care se încearcă o evadare, o refugiere din față condițiilor dure de trai şi crearea unui paradis artificial.

Consumat cu moderație, alcoolul ar fi putut fi un binevenit mijloc de a evada din realitatea sumbră[55], datorită scurtei, dar intensei senzații de relaxare, de tihnă, de veselie, pe care o aduce[56]. Preotul din Apateu, Nicolae Szabo, afirmă cu destulă îngăduință, că „*In Parocia aceasta pe semestrul acesta, toti Poporeni au fostu cu purtare buna – **sau ferit de beuturi fara cumpat*** (s.n.) – *sau aretat dupa putintia zelosi, umblatori la S. Beserica...*”[57]

Un alt fenomen care determină abuzul de băuturi spirtoase, se consideră a fi exemplul negativ pe care îl dau unii preoți ortodocşi: „*Fostau mai alesu dedati vitiului betii din quare apoii adese urma si alte rele, causa au fost cum insusi meriturisescu esemple de quele rele a Preotilor neuniti de aparte, pe quare iau avutu pana acum tot in mare masura betivi ansa aquestu vitiu*

[51] A.N.-D.J.Bh, *fond Episcopia Greco-Catolică...*, dos. 1369, f.148
[52] *Ibidem*, dos. 1368, f.13
[53] *Ibidem*, f.19
[54] Marius Rotar, *Apa care arde în flăcări. Dimensiuni ale alcoolismului în Transilvania celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea,* în „Caiete de antropologie istorică”, anul V, 2006, nr. 1-2, p. 167
[55] Frederick Cartwright, Michael Biddiss, *Bolile şi istoria,* Ed. Bic All, Bucureşti, 2005, p. 180
[56] În cantitate mică, alcoolul apare ca un excitant, datorită efectului dezinhibitor pe care îl are. V. Angheluță, Şt. Nica-Udongiu, Lidia Nica-Udongiu, *Psihiatrie preventivă*, Ed. Medicală, Bucureşti, 1986, p. 272. Părerile medicilor specialişti coincid asupra faptului că alcoolul este un drog sedativ (consumul lui afectează sistemul nervos central, făcând celulele să lucreze mai încet) şi depresiv (după primele senzații de euforie şi deconectare are loc o scădere a inhibiției, o diminuare a discernământului şi autocontrolului, urmate de o stare de depresie ce se manifestă printr-o stare de melancolie sau agresivitate)
[57] A.N.-D.J.Bh, *fond Episcopia Greco-Catolică...*, dos. 1368, f.206

speradie ca nu va domni multiu"[58] (Ciuleşti). Se naşte, astfel, o îndepărtare între preotul-model cum ar trebui să fie pentru enoriaşii săi, indiferent de confesiune, şi ceea ce poate el deveni datorită abuzului de alcool.

Nu trebuie ignorată dorința de sociabilitate a indivizilor (alcoolul este un „lubrifiant" social[59]), care găsesc ca loc de realizare a contactelor interumane tocmai cârciuma şi îi strânge laolaltă pe oamenii satului, dar îi primeşte şi pe străini, fiind un loc obligatoriu de oprire şi odihnă pentru drumeți[60]. Adesea este şi han; crâşmarii nu au voie „să primească, nici măcar să găzduiască, necum să locuiască" străini care pot fi suspecți[61], fără ştirea judelui satului[62]. Crâşma poate fi folosită şi ca loc de judecată: juzii din Cauaceu (jud. Bihor) se întrunesc pentru rezolvarea unei situații, la cârciumă[63]. Constituie un nod esențial al rețelei de relații. Se difuzează ştiri, legende, mituri. Cuvintele schimbate aici determină formarea de mentalități[64].

Birtul este un spațiu preponderent masculin, locul unde se adună bărbații[65], dar aceasta nu înseamnă în mod necesar că prezența feminină este cu totul absentă de aici. Protopopul Ardusatului (jud. Maramureş), Ştefan Văleanu menționează că sătenii din filiala Buşag, chiar dacă „*poporul totdeauna se adună in formos numer la Biserica ânse – pe langa tota sirguintia Preotului de ai desvatia – mergu şi alearga dupa S. Lyturgie la birturi, cu barbati, cu muieri*"[66]. Dar, prezența femeilor la cârciumă, printre soldați şi oameni care pot fi socotiți suspecți, nu este văzută cu îngăduință de comunitate[67].

---

[58] *Ibidem*, f. 20

[59] Jill Neimark, Claire Conway, Peter Daskoeh, *Back fron the Drink*, în Erich Good (editor), *Drugs, Society and Behavior*, Dushkin Publushing Group Connecticut, 1995, p. 256

[60] Dumitru Sim, *Aspecte ale percepției spațiului şi timpului în comunitățile rurale din Crişana (secolul al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, teză de doctorat, Oradea, 2004, p. 214

[61] „Suspecți se socotesc toți cei care sunt fără lucru, trândăvesc, petrec în cârciume", David Prodan, *Judele satului iobăgesc în Transilvania în secolele XVII şi XVIII*, în (David Prodan, *Din istoria Transilvaniei. Studii şi evocări*, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1991, p. 310).

[62] *Ibidem*

[63] Bodo Edith, *Câteva considerații privind rolul de judecător al stăpânului domenia în secolul al XVIII-lea*, în *Analele Universității din Oradea*, Seria Istorie-Arheologie, tom XI, 2001, p. 80

[64] Robert Muchembled, o*p. cit.*, p. 78

[65] Jacques Rossiand, *Orăşeanul*, în în Jacques Le Goff, *Omul medieval*, Editura Polirom, Iaşi, 1999, p. 144

[66] A.N.-D.J.Bh, *Fond Episcopia Greco-Catolică...*, dos. 1368, f. 2

[67] Aici putem exemplifica prin cazul cazul unui cuplu din localitatea Abram, Iosif Millian şi Anna Szakács, în care bărbatul denunță autorității judecătoreşti purtările soției sale, în ideea divorțului, descris de D. Sim, o*p. cit.*, p. 215: „*De trei ani încoace sau turburatu pace între noi şi nu şedem la olaltă, ea mau lăsatu că au fost nebună şi au plăcutucu alții, au umblatu cu cătane în crâşma la Szépi Gyúri, acolo au umblatu cu unu ..., de acolo sau mutatu altă crâşmă, acolo au umblatu cu Nuzsáş Georgie ... înainte cu trei anii am fostu bolnavu la pat, muierea mea mau lăsatu bolnavu în patu, şi sau dusu cu cătanele în crâşme, venind cătanele la mine acasă şi ducânduo pre ea în crâşmă*."

Preoții îi identifică pe cei care frecventează în mod obişnuit cârciuma şi devin elemente perturbatoare ale liniştii comunității sătești. Sunt soldați, păstori şi servitori, care, prin natura „meseriei", sunt considerați „*pleava*" societății. Această categorisire are la bază câteva motive: fiind plecați de la casele lor, nu pot participa la liturghie decât foarte rar, la marile sărbători creştine; soldații, scăpați de sub tutela comandanților lor, provoacă scandaluri, iar pe unde trec, se nasc copii nelegitimi; servitorii, care slujesc unor stăpâni de confesiuni protestante, sunt nevoiți să lucreze în zilele de sărbătoare. Administratorul parohiei Cărăşeu (jud. Satu-Mare) îi descrie pe sătenii greco-catolici ca fiind în „*ce mai mare parte religiosi cu evlavie, zelu si pietate, cu moralitate deplina ce se vede de acolo ca intre dânsii nu se intâmpla ceva fapte groznice precum ucideri sau mai mari batai nu talharii jefuiri si aprinderi. Sunt totusi intre cei mai de josu pleava adeca intre soldati si intre pastori si serbitori, intre cari se afla dedati la sudalmi si beutori*"[68]. Locuitorii Dernei se confruntă cu amenințarea cetelor de hoți care stau în pădurile din vecinătate şi umblă liber în cârciumile din zonă: „*Starea Religiosa-Morala a Poporului nunumai acestuia, ci a tot tinutului esce in ce mai trista sorte intru a tota cat neci averile, neci insasi viatia omului nui scutita, padure sent pline de lotri, carii fara neci o sfiala din alungu la sate si beu in birturi*"[69]. O categorie aparte a celor ce merg prea des la cârciumă sunt tinerii, care devin tot mai nesupuşi şi ajung să „*nu i pese de nime*". Vicearhidiaconul Gabriel Renic scrie în rapoartele sale: „*Este dedatu beuturei mai vartosu vinarsului, furtisagului si nu se rusinedia celea mai crâncene sudelmi, mai alesu tenerimea carue nu i pasa de nime. [...] In Dumineci si Serbatori se cuprind in beuturi cei mai de vrasta, iara tinerimea in jocuri si beuturi*"[70].

La biserică mai merg bătrânii, femeile şi fetele. „*Bătrâni [...] şi cativa juni, femei şi fete cu pietate morală sa purtat ci multi mai alisu juni sunt corupti. Bătrânii şi femeile şi fetele mai in tote Dominecile si serbatorile cu tota santienia au fost (la biserică), ci juni ba multi sunt lenesi*"[71] (Petrani). Bărbații, dacă nu sunt în cârciumă, sunt prinşi în alte activități: construirea de drumuri[72], lucrul la câmp[73], cărăuşie[74]; adesea, nici tinerii nu pot participa la învățăturile

[68] A.N.-D.J.Bh, *fond Episcopia Greco-Catolică...*, dos. 1368, f.251
[69] *Ibidem*, f. 212
[70] *Ibidem*, f. 142
[71] *Ibidem*, dos. 1369, f. 28
[72] La construirea drumurilor spre Cluj, Oradea, Marghita sunt cooptați şi săteni din Surplacu de Barcău, care „*neci Domenica si in serbatori nu potu sa se reintorca ca se fie partasi la serbitiulu cultului divinu – multi adeveratu sub decursulu acestu semestru au remasu departati de ascultarea S. Liturgii. De unde macar ca raciala in frecventarea celor sante sar supune a respectivilor poporeni acestue la S. beserici mai de aproape unde sau deprinsu cu lucratu manilor sale*". (*Ibidem*, dos. 1368, f. 213).
[73] În Galşa (jud. Arad) „*SS Dile de Dumineci si Sarbatori nu sa tinu dupa cuviintia sua indresnindu a lucra in contra oprelisti nostre canoniale*". (*Ibidem*, dos. 1369, rola 1095, f.264).

religioase, pentru că sunt ocupați cu „*grigirea vitelor, si alte lucruri netrbnice*”[75]. Se remarcă o decreştinare a bărbaților, pentru care sociabilitatea rămâne puternic legată de cârciumă, şi nu numai, în timp ce femeile îşi conservă mai mult ataşamentul față de religie[76].

Trebuie trase câteva concluzii, în final. Frecventarea cârciumilor şi alcoolismul la nivelul lumii țărăneşti, la mijlocul secolului al XIX-lea, nu sunt noutăți. Reprezintă o stare de fapt, de care autoritățile sunt pe deplin conştiente[77].

Caracteristica începutului secolului al XIX-lea este schimbarea, care aduce cu ea modificări la toate nivelurile vieții social-economice şi culturale. Dar transformările cu cel mai mare impact asupra destinelor umane au loc la nivelul universului cotidian, a mentalității, a comportamentelor, a sentimentelor, a imaginarului, schimbându-se ritmurile vieții private cotidiene[78]. Ritmul alert al schimbărilor sociale duce la apariția unor stări de anxietate, ce favorizează creşterea consumului de alcool. „Apa vieții” întăreşte strategia mai mult sau mai puțin conştientă a lumii țărăneşti de rezistență în fața autorităților laice şi ecleziastice şi aduce un sens reînnoit de solidaritate împotriva pericolelor venite din exterior[79], cârciuma rămânând, astfel, un pivot al vieții sociale comunitare. Succesul alcoolului ține de faptul că asigură pe ascuns supraviețuirea şi difuzarea valorilor colective denunțate de elite[80]. În aceste condiții, Biserica resimte tot mai puternic concurența cârciumii, care se ridică ca un loc alternativ de formare a atitudinilor colective. Dacă recursul la sacramente este rar şi sezonier[81], frecventarea cârciumii devine zilnică[82]. În fața unei astfel de sfidări este chemată intervenția unui stat[83] care şi-a asumat controlul timpului şi gestiunea echilibrului comportamentelor publice[84].

---

[74] Locuitorii din Sânlazăr, nu respectă duminicile şi sărbătorile, ei „*mergu de cărăuşi de dimineatia*”, (*Ibidem*, dos. 1368, f. 201).

[75] *Ibidem*, f. 215

[76] Robert Muchembled, *op. cit.*, p. 79

[77] Episcopul Vasile Erdelyi dă o circulară „*ca pana dupa vecernie se nu deie bauturi spirtoase*”, A.N.-D.J.Bh, *fond Episcopia Greco-Catolică...*, dos. 1370, rola 1095, f. 11

[78] Sorin Mitu, *Imagini europene şi mentalități româneşti din Transilvania la începutul epocii moderne*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000, p. 195

[79] Robert Muchembled, *op. cit.*, p. 117-118

[80] *Ibidem,* p. 120

[81] „*... numai în Saptamana Mare se merturisescu si se cuminecă...*”, (A.N.-D.J.Bh, *Fond Episcopia Greco-Catolică...*, dos. 1370, f. 15); „*Confesiunea pascala nu mai forte puini au absolvitu, cominecatusa: barbati cu prunci 14, femei cu fete 21*”, (*Ibidem*, f. 24). Exemplele, în acest sens, ar putea continua.

[82] Daniel Barbu (coord.), *Firea românilor*, Ed. Nemira, Bucureşti, 2004, p. 71

[83] În Santăul-Mare, în anul 1867, duminecile şi zilele de sărbătoare în „*mare parte nu s'a tinutu, caci din partea autoritatei politico-civile ajutoriu n'au capatatu pentru tinerea loru* ”, (A.N.-D.J.Bh, *Fond Episcopia Greco-Catolică...*, dos. 1370, f. 26).

[84] Daniel Barbu (coord.), *op. cit.*, p. 71

DRINKING HOUSE VS. CHURCH – PERSPECTIVE OF DRINKING HOUSE'S FREQUENTATION IN THE GRECO-CATHOLIC BISHOPRIC OF ORADEA IN THE MIDDLE OF THE 19TH CENTURY
(Abstract)

In the rural life, there are two very important public spaces: the church and the drinking house. Between these two, relations are establishing; they are satisfying different needs of the peasant, who can not leave without one or without the other. The frequentation of the drinking house answers for two big problems: this place has a good fellowship function and it is a form, more or less consciously, of resistance in the face of changes and ecclesiastic and laic authorities. Peasants do not go at the church like they use to.

ÎNFIINȚAREA MUZEULUI ASOCIAȚIEI DE ARHEOLOGIE ŞI ISTORIE DIN JUDEȚUL BIHOR ŞI ORADEA

APÁTI Tímea

Procesul de construire a infrastructurii instituțiilor culturale, pe teritoriul Ungariei, s-a declanşat cu o întârziere de aproximativ un secol față de vestul Europei, desfăşurându-se de-a lungul întregului secol al XIX-lea şi extinzându-se chiar şi în primul deceniu al secolului următor. Apare necesitatea unor instituții culturale moderne, capabile să îndeplinească cerințele societății în plin proces de îmburghezire şi a economiei aflate pe calea industrializării, care să corespundă cerințelor timpului şi să transmită bunurile culturale spre cei interesați.

Din infrastructura culturală amintită fac parte totalitatea instituțiilor, organizațiilor şi resurselor tehnice, care fac posibile sau ajută crearea operelor şi valorilor culturale, dar şi răspândirea şi păstrarea lor. Acesteia îi aparțin şcolile, colecțiile publice, muzeele, bibliotecile, arhivele, academiile, instituțiile de cercetare ştiințifică, laboratoarele, diferitele asociații (ştiințifice, literare, artistice, culturale, societăți, cercuri), teatrele şi trupele de actori, orchestrele permanente, de asemenea instituțiile, tehnicile şi mijloacele de răspândire a operelor culturale, cum ar fi cărțile, periodicele, editurile şi tipografiile. I se asociază şi cadrul juridic al funcționării infrastructurii culturale (dreptul de autor, dreptul la întrunire, cenzura[1] etc.).

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în monarhia austro-ungară are loc transformarea radicală a structurii şi a conținutului culturii, realizându-se o spectaculoasă animare a vieții ştiințifice şi culturale. Acest fapt se datorează, în mare parte, activității instituțiilor de specialitate deja existente, precum Academia Ştiințifică Maghiară, Biblioteca Națională şi Muzeul Național, universitățile etc., dar şi preocupările statului de a înființa altele noi. Importantă este şi contribuția societății, prin activitatea desfăşurată de diverse persoane în mod individual sau grupate în asociații şi societăți.

În afara capitalei, tot mai multe oraşe şi comitate, recunoscând importanța culturală şi ştiințifică a colecțiilor de antichități sau obiecte de artă, a celor de cărți şi manuscrise, au făcut posibil accesul publicului, la acestea prin

[1] Katus László, *A polgári kultúra intézményrendszerének kiépülése Magyarországon a XIX. században* (*Construirea infrastructurii instituționale ale culturii burgheze pe teritoriul Ungariei în secolul al XIX-lea*), în *Társadalom és kultúra Magyarországon a XVII.-XIX. században*, Pécs, 2003, p. 12

înființare de muzee, biblioteci şi arhive. În perioada dualistă au fost înființate 38 de muzee şi 45 de biblioteci publice pe tot teritoriul țării[1]. Se impunea crearea asistenței de specialitate din partea statului. În anul 1897, Wlassics Gyula, ministrul cultelor şi educației, a creat *Inspectoratul General al Muzeelor şi Bibliotecilor din* Ungaria[2].

Cu toate acestea, sistemul de instituții culturale din provincie rămâne slab dezvoltat. Instituțiile de aici nu au reuşit să slujească, cu suficientă eficiență, viața culturală şi cea ştiințifică locală. Slaba lor dotare, greutățile organizării, lipsa specialiştilor au împiedicat buna funcționare a acestora. Adesea înființarea unor instituții locale s-a realizat prin inițiativa unor persoane fizice, aristocrați sau clerici, conform vechii practici a mecenatului, şi a autorităților locale, care, treptat îşi vor asuma tot mai mult din cheltuielile legate de sprijinul culturii. În alte cazuri, unele asociații de specialitate, locale sau regionale, pe teritoriul lor de acțiune, au grupat reprezentanții comunității, oamenii de ştiință, intelectualii, iubitorii de literatură, şi pe cei interesați de păstrarea valorilor naționale. Chiar dacă multe dintre ele nu şi-au stabilit scopuri ştiințifice, importanța lor este conferită de activitatea de răspândire a acestor valori, până şi în mediul rural.

Asociațiile regionale de istorie locală şi muzee au avut un real succes pe tot teritoriul țării. Acestea, prin prelucrarea şi publicarea izvoarelor istorice, au încercat să modeleze gândirea istorică națională. Au înființat numeroase muzee la care, de obicei, erau asociate biblioteci publice. Mai târziu o parte dintre aceste instituții asociaționiste vor trece in proprietatea statului.

La sfârşitul secolului al XIX-lea, la Oradea asemănător altor oraşe provinciale, au lipsit încă instituțiile culturale. Societatea orăşenească a resimțit lipsurile din acest domeniu. A apărut cererea pentru un teatru, pentru un muzeu şi pentru biblioteci publice. Demersurile pentru realizarea lor fiind procese cu durată în timp, au necesitat implicarea autorităților şi a societății locale.

Problema muzeului, ca în multe alte localități din țară, a fost îmbrățişată de către o societate de specialitate, denumită *Societatea de Arheologie şi Istorie*. Încă de la formarea sa, în vara anului 1872, în articolul numărul 3 al Statutului de bază al *Societății*, se precizează ca scop principal activitatea de căutare şi colecționare a obiectelor vechi, vestigii istorice şi arheologice, opere de artă, documente, cărți referitoare la istoria locală şi națională. *Societatea* dorea salvarea acestora de la dispariție, prin depozitarea adecvată şi prezentarea lor în fața publicului larg. Ideea clară a înființării unui muzeu apare, însă, doar în Statul modificat în anul 1892.

[1] Fónagy Zoltán, *Modernizáció és polgárosodás (1849-1914)* (*Modernizare şi îmburghezire*), Debrecen, 2001, p. 225
[2] Katus László, *op.cit*., p. 20

Bazele colecției *Societății de Istorie şi Arheologie din Județul Bihor* au fost puse odată cu înființarea ei. Din procesul verbal notat în *Adunarea generală* din august 1872[3], aflăm că *Societatea* a primit deja, din partea unor persoane fizice, primele donații de antichități: monedă din timpul lui Bela al IV-lea, cărămizi romane de la Alba Iulia, mobilier din timpul Mariei Tereza, acestea constituind bazele colecției. Sporirea ei a fost continuă, chiar şi în perioadele de latență a activității *Societății*. Donațiile constituie principala sursă de proveniență a obiectelor, răspunzând la repetatele chemări adresate publicului în acest sens, multe persoane vin să doneze obiecte organizației. Acestea puteau proveni din colecții proprii sau din noile descoperiri ocazionale făcute în timpul lucrărilor agricole, a celor de construcții de poduri, drumuri, căi ferate, baraje sau clădiri. Puteau fii donații de cărți, din operele proprii ale unor oameni de ştiință, biblioteci sau părți ale acestora lăsate moştenire. Puteau fi cedate din partea unor instituții, ca de exemplu cărți şi manuscrise, obiecte vechi din Arhivele oraşului, sau obținute prin tratative de către *Societate*, ca de exemplu în cazul preluării arhivelor unor familii vechi bihorene: Telegdi, Baranyi, Fráter, Csanády, Bagossy, Ravaszdy, Nadányi şi Kazinczi. Multe obiecte provin în urma săpăturilor arheologie efectuate de *Societate*. Comparativ cu toate aceste surse, cumpărarea rămâne mult în urmă din punct de vedere al numărului de obiecte, aproape nesemnificativă.

Primul sediu al *Societății* au fost cele două săli oferite, de oraş, în Palatul primăriei. Aici a fost organizată prima expoziție având ca scop obținerea de fonduri în vederea procurării mobilierului necesar inaugurării acestui sediu[4]. Cele două săli erau umede şi întunecoase ne corespunzătoare deschiderii unei expoziții. În ciuda condițiilor grele, expoziția permanentă a fost deschisă în timpul sărbătorilor de Paşti din anul 1873[5]. Primul custode al colecției a fost Bölöni Sándor, care a îndeplinit această funcție până în octombrie 1892, când, în locul lui, a fost ales Cséplő Péter, având ca ajutoare pe Középessy Gyula şi Dr. Némethy Gyula[6].

În scurt timp, colecția sporeşte considerabil. Conform raportului pe anul de activitate 1874/1875 întocmit de custodele colecției[7], în muzeu se aflau 3110 de obiecte. Dintre acestea 2930 erau în proprietatea *Societății*, iar 184 depuse doar pentru îngrijire. Obiectele au fost trecute într-un jurnal de casă cu şase rubrici şi într-un registru pe bază de fişe. Colecția era formată din: obiecte

[3] A.N.-D.J.Bh, *fond S.A.I.*, dos. 1/a, f. 4
[4] *Ibidem*, dos. 5/a, f. 1
[5] *Ibidem*, dos. 5, f. 22
[6] *A Biharmegyei és Nagyváradi Régészeti és Tőrténelmi Egylet Jelentése az 1888/92 évekről* (*Raportul Societății de Arheologie şi Istorie din Bihor şi Oradea pe anii 1888/92*) (în continuare: *Jelentés 1893*), Oradea, 1893, p. 72
[7] A.N.-D.J.Bh, *fond S.A.I.*, dos. 5, f. 28

antice (503), monede şi medalioane (185), documente (100), cărți (11) şi alte obiecte aparținând colecției de științele naturii (462).

Rămânând fără sediu, *Societatea* şi-a depozitat colecția într-o încăpere oferită de *Societatea Economică*, aflată într-un imobil nefolosit de aceasta, în locul numit „Epreskert" (Grădina cu fragi). Aici va rămâne până în anul 1885, când prin intermediul activității omului de știință dr. Romer Flóris Ferenc, au fost închiriate pe trei ani, cu 240 frt. anual, două săli spațioase şi luminoase din casa lui Tóth Ferencz, de pe strada Apácza. Aici se va muta noul sediu al *Societății* şi se va deschide muzeul ei[8]. La această dată, custodele raportează existența a 4737 de obiecte. Acest număr prezintă o creştere față de anul 1875, cu 2376 de obiecte[9]. Dintre acestea 1063 erau obiecte preistorice şi antice egiptene, etrusce şi romane, şi alte obiecte, piese de îmbrăcăminte feminine, tablouri, arme, drapele, porțelanuri şi ceramică, pipe, dulapuri etc. Colecția de numismatică număra 3097 de piese, bancnote erau 95, documente – 143 bucăți, la care se adaugă 12 volume de manuscrise, 251 de cărți, 16 hărți şi fotografii. Acest număr nu cuprinde colecția de naturale formată din colecția de botanică, colecția de ouă, păsări împăiate, oase de animale şi, de asemenea, cele 3 piese de etnografie, precum şi obiectele de inventar. În colecție mai existau 184 de obiecte păstrate ca depozit în Muzeu.

Deschiderea festivă a Muzeului a avut loc la 14 iunie 1886[10], a doua zi de Rusalii, la ora 11. Locul activității era stabilit în sala mare a Consiliului județului Bihor. A fost editat şi un catalog care cuprindea lista exponatelor şi descrierea celor mai valoroase piese. Broşura a fost tipărită pentru a fi distribuită gratuit vizitatorilor. Expoziția putea fi vizitată în fiecare zi de sărbătoare, între orele 10 şi 12. În prima sală era aşezată colecția *Societății*, iar a doua sală găzduia colecția de numismatică şi biblioteca. Piesele erau expuse în nouă dulapuri împărțite pe secțiuni[11].

Sporirea continuă a colecției proprii şi sosirea în oraş a *colecției Ipolyi*, au făcut necesară construirea unei clădiri adecvate pentru a le găzdui. La 18 februarie 1886 a fost numit episcop romano-catolic de Oradea Ipolyi Arnold[12], proprietarul unei deosebit de valoroase colecții. Mutarea acesteia, de la Bistrița la Oradea, s-a desfăşurat sub conducerea elevului şi prietenului său Czobor Béla. După donarea unei părți a ei pentru *Muzeul Național*[13], la Oradea sosesc 120 de lăzi, în patru vagoane[14]. Biblioteca personală, formată din 14000 de

[8] *Biharmegyei Régészeti és Történelmi Egylet Évkönyve*, 1885/6-1887/8 (*Anuarul Societății de Arheologie şi Istorie din Bihor*) (în continuare: *Évkönyv 1888*), Oradea, 1888, p. 93
[9] *Ibidem*, p. 89
[10] *Ibidem*, p. 106
[11] *Ibidem*, p. 128
[12] Céfalvay Pál, *Ipolyi Arnold a műgyűjtő* (*Colecționarul Ipolyi Arnold*), în *Nagyvárad tudós püspökei. Partiumi füzetek*, nr. 25, Oradea, 2003, p. 72
[13] *Ibidem*, p. 73
[14] *Ibidem*

volume, 40 de bucăți de gobelinuri, 60-70 de covoare orientale, 4-5000 de tablouri şi picturi, giuvaericale, ceramică, faianță şi obiecte bisericeşti[15]. Uriaşa colecție rămâne încă nedespachetată, când proprietarul ei moare, la 2 decembrie 1886. În anul 1892, valoarea estimată a colecției era de 16000 frt, iar valoarea ei artistică era de cel puțin patru ori această sumă[16].

Din testamentul episcopului Ipolyi, aflăm despre intențiile defunctului legat de colecție. Înainte de toate dorea ca aceasta să servească ca bază a unui muzeu înființat la sediul episcopiei sale, dacă însă acest lucru nu era posibil, atunci, la Esztergom sau Budapesta, trebuia înființat un Muzeu Creştin pentru a o găzdui. Astfel, după construirea Muzeului orădean, colecția va fi depusă în aceasta ca depozit, rămânând în continuare în proprietatea Diecezei.

Primul pas în vederea construirii clădirii muzeului îl reprezintă încercarea obținerii unui teren adecvat, în prima fază de la oraş, întâi în piața aflată în fața străzii Ujsor. În acest sens este adresată o cerere oficialităților orăşeneşti. Fără ca cererea să fie soluționată, prin răspuns i s-a sugerat *Societății* să caute un alt teren[17]. *Societatea* şi-a îndreptat atunci privirea spre un potențial teren din parcul din zona străzii Ország, iar apoi spre un altul din apropierea reşedinței de vară a abatelui Gondocs Benedek[18]. Problema terenului cerut de la oraş, în scopul construirii unui muzeu. se rezolvă prin acordarea sumei de 2767 frt de către Consiliul orăşenesc, reprezentând contravaloarea minimă a unui teren, hotărârea fiind aprobată şi de Ministerul de interne[19].

La 5 ianuarie 1890 are loc *Adunarea* organizată de Gyalokay Lajos, în problema construirii unei clădiri pentru găzduirea muzeului permanent[20]. Vicepreşedintele *Societății*, cheamă într-o şedință publicul cultural al oraşului, cerând sprijin în acest sens. Din cadrul *Adunării* este numită o *Comisie executivă*[21] care, alături de conducerea *Societății,* va activa în scopul amintit. Prima preocupare a ei a fost propunerea făcută Episcopiei romano-catolice din Oradea, cum că *Societatea* va oferi adăpost *colecției Ipolyi*, dacă Dieceza este de acord să o aşeze ca depozit în viitorul muzeu. Episcopul şi-a dat imediat

[15] Hegedűs József, *Az Esztergomi Primás Levéltár Ipolyi-gyüjteménye* (*Colecția Ipolyi a Arhivelor din Esztergom*), în *Nagyvárad tudós püspökei. Partiumi füzetek*, nr. 25, Oradea, 2003, p. 62
[16] *Jelentés 1893*, p. 23
[17] *Ibidem*, p. 41
[18] *Ibidem*, p. 43
[19] *Ibidem*, p. 20
[20] *Ibidem*, p. 43
[21] Comisia a fost formată din: Bölöni Sándor, Bunyitay Vincze, Dr. Berkovics Ferencz, Des Echerolles Károly, Géczi Lajos, Hegyesi Márton, Huzella József, Lauránu Ágoston, Rimanóczy Kálmán, Petrovich Ferencz, Knapp Ferencz, Ritoók Zsigmond, Sal Ferencz, Sipos Orbán, Dr. Szemályi Kálmán, Tóth Jenő, Winkler Lajos, Iosif Vulcan, comisia fiind completată la 10 ianuarie 1890 cu Hlatky Endre şi Rácz Mihály.

acordul, oferind chiar şi un teren corespunzător construcţiei. Se preconiza încheierea unui contract în acest sens[22].

Actul de donare a terenului a fost aprobat doar în vara anului 1893, după efectuarea modificărilor necesare în statutul *Societăţii* şi îndeplinirea tuturor condiţiilor impuse de oraş, de episcop şi apoi de Ministrul învăţământului şi cultelor. Terenul a fost preluat în mod oficial în numele *Societăţii* de comisia formată din Gyalokay, Galbory, Hegyesi şi Mezely[23]. Intrarea legală în proprietatea societăţii a fost declarată în şedinţa conducerii din 5 februarie 1894[24].

În şedinţa *Comisiei executive* din 28 ianuarie 1890, au fost stabilite criteriile importante în proiectarea clădirii muzeului, hotărându-se totodată invitarea inginerilor şi meşterilor constructori orădeni: Rimanóczy Kálmán, Knapp Ferencz, Guttmann József, Rendes Vilmos, Alpár Ignácz şi a inginerului Buch Dávid, la întocmirea unor proiecte ale construcţiei însoţite de oferte de preţ[25]. Cele trei planuri înaintate au fost analizate de o *Comisie de* experţi[26], fiind ales *Proiectul Ipolyi* al lui Rimanóczy Kálmán[27]. Resortul pentru construcţii al Ministerului învăţământului şi cultelor căreia i-au fost înaintate planurile prin episcopul Schlauch, a ales acelaşi plan, dar a propus numeroase modificări[28]. S-a hotărât expunerea proiectelor la sediul Muzeului, ca să poată fi văzute de toţi membrii *Societăţii*, iar hotărârea definitivă să fie luată în *Adunarea generală*[29]. Contractul negociat cu proiectantul, a fost acceptat de conducere după ce a fost analizat şi de *Comisia de experţi* la 14 octombrie 1894[30] şi aprobat ulterior de *Adunarea generală*. Conform acestuia, construcţia valora 30994 frt şi 96 kr, fundaţia de beton trebuia terminată până la sfârşitul anului 1894, până în noiembrie 1895 clădirea trebuia ridicată, iar până în mai 1896 întreaga construcţie trebuia finalizată[31].

Paralel cu pornirea activităţii pentru obţinerea terenului pentru construcţie, a pornit şi activitatea de strângere a fondurilor necesare. Au fost pornite primele liste însoţite de o scrisoare de apel adresată publicului, s-a hotărât contactarea instituţiilor financiare. Sume însemnate au sosit din partea

[22] *Jelentés 1893,* p. 11
[23] A.N.-D.J.Bh, *fond S.A.I.*, dos. 5/a, f. 84
[24] *Ibidem*, f. 88
[25] *Jelentés 1893*, p. 46
[26] Preşedintele comisiei de experţi a fost Gyalokay Lajos, membrii: Buch Dávid, Bach Nándor, Gyurkovics Kornél, Huzella Gyula, Száhlender Károly, Szőke N., Szűcs Izsó, Tóth Jenő.
[27] *Jelentés 1893*, p. 52
[28] *Ibidem*, p. 53
[29] *Ibidem*, p. 57
[30] A.N.-D.J.Bh, *fond S.A.I.*, dos. 5/a, f. 98
[31] *Ibidem*, f. 90

Casei de Economii din Oradea 300 frt şi din partea *Băncii Comerciale din Bihor* 200 frt [32].

Conducerea *Societății*, prin intermediul deputatului oraşului Oradea, fostul prim-ministru Tisza Kálmán, a făcut o vizită în primăvara anului 1890 la ministrului finanțelor, Wekerle Sándor la Budapesta, obținând promisiunea acordării în scopul construirii muzeului a 1/10 din fondurile rezultate din organizarea unui joc național de tombolă[33].

Urmau să fie contactați în mod asemănător oficialitățile locale. Episcopul Schlauch Lőrincz a fost vizitat de o delegație la 4 aprilie 1890, care a obținut promisiunea sumei de 1000 frt. Au mai fost vizitați Episcopul Fraknói Vilmos, care a oferit 1000 frt, şi Racsek János, care a oferit suma de 200 frt[34]. Episcopul Mihai Pavel nu a putut primi delegația, dar, în aceeaşi zi, prin secretarul său, a trimis suma de 500 frt. Canonicul Vinkler József a donat suma de 200 frt pentru îngrijirea colecției Ipolyi în 1896 devenind membru fondator al *Societății*[35].

Prin hotărârea Împăratului, din 10 martie 1892, s-a aprobat acordarea sumei de 5347 frt şi 33 kr pentru *Societate*, reprezentând o treime din valoarea estimată a *colecției Ipolyi*. Condiția stabilită era ca suma să fie întrebuințată pentru construirea unei clădiri adecvate pentru a o găzdui[36].

Au fost depuse cereri atât la Consiliul orăşenesc, cât şi la Consiliul județean în scopul obținerii unor ajutoare în vederea construirii muzeului. Din partea consiliului județean Bihor s-a obținut suma de 2000 frt, primiți în anii 1895 şi 1896 în două tranşe, a câte 1000 frt[37].

În scopul popularizării şi obținerii de noi fonduri, la începutul anului 1892 se începe organizarea unei expoziții dintr-o parte a *colecției Ipolyi*. Sarcina organizării este dată comisiei formată din preşedinte, vicepreşedinte, alături de membrii conducerii: Bölöni Sándor cel tânăr, Gálbori Sámuel cel bătrân, Petrovich Ferencz, Cséplő Páter, Nemeskei Andor[38]. Fiind apoi completată cu Des Echerolles Károly, Ritoók Zsigmond şi Hegyesi Márton[39]. În iarna anului 1895/1896 a fost organizat un *bal al Muzeului*, ce a adus suma de 955 frt. Organizarea unui concert a fost un alt proiect pentru care a fost contactată *Asociația Iubitorilor de* Muzică[40].

[32] *Ibidem*, f. 52
[33] *Jelentés 1893*, p. 49
[34] *Ibidem*, p. 51
[35] A.N.-D.J.Bh, *fond S.A.I.*, dos. 5/a, f. 115
[36] *Jelentés 1893*, p. 64
[37] A.N.-D.J.Bh, *fond S.A.I.*, dos. 5/a, f. 107
[38] *Jelentés 1893*, p. 63
[39] *Ibidem*, p. 70
[40] A.N.-D.J.Bh, *fond S.A.I.*, dos. 5/a, f. 110

La 5 februarie 1894[41] lipseau încă 13000 frt din suma necesară construcției. Lucrările au început în primăvara anului 1895, la 1 octombrie pentru terminarea construcției mai era nevoie de 10000 frt, iar pentru amenajarea muzeului era nevoie de încă 2000 frt. În ședința din 24 noiembrie a fost hotărâtă luarea unui împrumut de 12000 frt prin ipotecarea terenului din proprietatea *Societății*[42]. La 12 februarie 1896 au început deja tratativele cu *Banca Maghiară de Credit Ipotecar*, care însă cerea ca şi garanție întreaga avere mobiliară, imobiliară şi toate veniturile *Societății*[43]. Din suma împrumutată, *Societatea* dispunea de 11103 frt 70 kr, rămasă după plătirea comisioanelor şi taxelor referente.

Noi probleme apar, legat de aranjarea grădinii. Propunerea făcută de Nadady Dániel, prin care s-a oferit să aranjeze modern grădina, a fost socotită prea costisitoare. Cerea suma de 800 frt pentru aranjarea inițială şi 600 frt anual, pentru întreținere[44]. Datorită lipsei de fonduri, *Societatea* a fost nevoită să găsească alte modalități pentru a rezolva această problemă. În ședința Comisiei, din 12 februarie 1896, au fost analizate două proiecte, al lui Barenyi Lajos, grădinarul şef al Episcopiei romano-catolice, şi al lui Halbora József, grădinarul şef al oraşului. Acestea au fost trimise *Asociației de Înfrumusețare*, care a sprijinit cu 500 frt planul lui Barenyi[45]. Episcopul Schlauch a fost căutat solicitarea ca din pădurea Episcopiei să fie aduse plantele necesare, să fie construit un gard în fața clădirii şi să fie cedate pietrele de ruină a vechii catedrale din cetate, pentru a înfrumuseța viitoarea grădină. Episcopia a cedat pietrele cu păstrarea dreptului de proprietate asupra lor, fiind preluate, în octombrie 1896, de custodele colecției muzeului, gardul a fost construit pe cheltuiala episcopului, iar copacii necesari au fost ceruți şi primiți din pădurea contelui Zichy Ferenc[46].

Poarta principală a clădirii a fost realizată din donația lui Bunyitay Vincze de aproximativ 1000 frt[47]. S-a hotărât aşezarea a două plăci din marmură de cele două părți ale intrării, pe care să se înscrie numele tuturor celor care au colaborat la construcția muzeului[48], pe frontonul principal a clădirii s-a hotărât să se aşeze inscripția: *Muzeul Societății de Arheologie şi Istorie din Bihor şi Oradea, 1896*[49]. La propunerea preşedintelui s-a hotărât aşezarea stemei oraşului Oradea de asupra plăcii comemorative[50].

[41] *Ibidem*, p. 74
[42] *Ibidem*, f. 111
[43] *Ibidem*, f. 113
[44] *Ibidem*, f. 105
[45] *Ibidem*, f. 116
[46] *Ibidem*, f. 125
[47] *Ibidem*, f. 111
[48] *Ibidem*, f. 112
[49] *Ibidem*, f. 107
[50] *Ibidem*, f. 116

La 19 martie 1896 *Societatea* dispunea de suma de 2350 frt pentru amenajarea muzeului. Din aceştia intenționa să cheltuie 900 frt pentru grădină, 200 frt pentru cele două plăci de marmură de la intrare, 850 frt pentru tipărirea ghidului muzeului, a catalogului şi obiectele necesare pentru dotarea interioară[51].

La 30 aprilie 1896 colecția proprie se afla deja în noua clădire[52], iar la 20 iunie a fost transportată şi *colecția Ipolyi* împreună cu toate registrele de evidență[53].

Data festivității de deschidere a fost stabilită la 27 iunie 1896. Au fost tipărite invitații elegante, ghiduri ale muzeului ce urmau să fie distribuite gratuit membrilor alături de legitimații pentru aceştia[54].

În şedința din 28 iunie au fost aleşi în funcția de custozi ai colecțiilor Középesi Gyula pentru colecția proprie a *Societății* şi Dr. Némethy Gyula pentru *colecția Ipolyi*. Cheile muzeului se aflau la cel din urmă datorită faptului că locuia mai aproape[55]. Conducerea a numit ajutoare în persoana lui Tarnay Károly, Barczy László şi Hegyesi Pál[56].

A fost stabilit şi programul Muzeului. Inițial comisia de organizare a propus ca în zilele de sărbătoare, de duminică şi joi să fie deschis între orele 10 şi 12.30. Ca taxe de vizitare 20 kr joi, 10 în alte zile. Taxe reduse de 5 kr pentru şcolari însoțiți, gratuit pentru membrii *Societății* şi pentru studenții seminarului catolic din Oradea. În afara orelor stabilite taxa era 50 kr[57]. Cu câteva zile după deschidere, programul inițial a fost modificat. Luând în considerare interesul publicului în zilele de joi şi marți muzeul era deschis între orele 15 şi 17, vizitarea costând în aceste zile 20kr[58].

Din inițiativa conducerii, cu ocazia deschiderii primului Muzeu permanent din Oradea, *Societatea de Istorie şi Arheologie din Oradea şi Bihor* publică un volum omagial[59]. Scopul acestuia era de a comemora întâmplările din ziua respectivă, cuprindea cuvântările rostite în cadrul festivității, programul acestuia şi scurta prezentare a clădirii şi a colecțiilor. Festivitatea a avut loc la 27 iunie, în ziua sărbătorii Sfântului Ladislau. Locul festivității a fost sala mare a Palatului episcopal. Adunarea festivă extraordinară a fost convocată pentru a sărbători

[51] *Ibidem*, f. 115
[52] *Ibidem.*
[53] *Ibidem*, f. 121
[54] *Ibidem*, f. 119
[55] *Ibidem*, f. 121
[56] *Ibidem*, f. 123
[57] *Ibidem*, f. 119
[58] *Ibidem*, f. 123
[59] *Emlékkönyv - A Biharmegyei és Nagyváradi Régészeti és Történelmi Egylet Múzeum-Épületének s a benne lévő kettős gyűjteménynek megnyitó ünnepéről* (*Album comemorativ despre festivitatea de deschidere a Muzeului şi dublei colecții a Societății de Arheologie şi Istorie din Județul Bihor şi Oradea*) *(*în continuare*: Emlékkönyv)*, Oradea, 1896

existența milenară a statului maghiar şi deschiderea clădirii Muzeului cu colecțiile aflate în acesta.

Conform ordinii de zi cei prezenți au asistat la slujba de la ora 9, din Catedrala romano-catolică, celebrată de către Episcopul Schlauch Lőrincz. La ora 11 au trecut în Palat. La intrare se afla garda de pază şi drapelul. În sală se afla o masă acoperită cu postav, un pupitru pentru cuvântări şi scaune aşezate în formă de semicerc pentru auditoriu.

La ora 11 au sosit episcopul Schlauch Lőrincz, episcopul greco-catolic Mihai Pavel, comitele județului Bihor Beöthy László, preşedintele tablei regale Ritoók Zsigmond, primarul oraşului Oradea Sál Ferencz şi vicecomitele Szunyogh Péter. Punctul de deschidere al festivității a fost intonarea imnului național, de către *corul Societății Iubitorilor de Muzică* cu dirijarea lui Beleznay Antal.

Alături de oficialitățile locale au mai fost prezenți din partea EME, *Asociația Muzeului Transilvănean,* dr. Finalyi Henrik, din partea *Asociației Muzeului Maghiar de Nord* Dr. Pacz Sándor, Laday Kázmér, din partea *Asociației Istorice Maghiare* şi a *Comitetului Național al Monumentelor* dr. Czobor Béla, din partea *Societății de Arheologie şi Istorie din Békés* Oláh György şi Dombi Lajos. *Academia Ştiințifică Maghiară* a fost reprezentată de Bunyitay Vincze. Prințul Joszif a trimis o scrisoare cu un mesaj călduros, citită de către preşedintele societății, precum şi din partea *Muzeului Național* a sosit o telegramă în care a fost salutat evenimentul, construcția muzeului fiind numită opera a trei episcopi.

Beöthy László a rostit cuvântarea de deschidere în care şi-a exprimat părerea că Muzeul este rezultatul muncii membrilor *Societății*, realizarea acestei idei mărețe s-a făcut posibilă datorită activității neîncetate de strângere de fonduri şi obiecte.

În continuare, dr. Fraknoi Vilmos a vorbit despre sarcinile ştiințifice care revin Muzeului din Oradea, iar Bunyitay Vincze a prezentat o lucrare referitoare la Bihorul din timpul pătrunderii maghiarilor pe acest teritoriu.

Următorul punct al şedinței festive a fost prezentarea pe etape a înfăptuirii Muzeului de către secretarul *Societății*. Acesta a amintit toate greutățile întâmpinate şi importantele ajutoare primite. După încheierea şedinței prin interpretarea corală a poeziei *Szózat* de Vörösmarthy Mihály, cei prezenți, în ploaia care s-a iscat, au intrat în clădirea Muzeului. În hol, corul a interpretat piesa *Honfi imája* de Beleznay Antal. Beöthy a mulțumit tuturor pentru prezență după care a predat Muzeul celor doi custozi, Dr. Némethy Gyula şi Középessy Gyula. S-a trecut la vizitarea expoziției sub ghidajul lui Dr.Némethy.

Clădirea, construită în stil eclectic, prezintă elementele caracteristice neorenascentiste. Portalul împodobit cu un dublu şir de coloane ionice îl încoronează cu un timpanon. De cele două părți ale intrării principale pe marile suprafețe ale pereților separați cu pilaştri, au fost aşezate ferestre marcate prin cadrane din piatră. Asemănător sunt aranjate şi fațadele laterale. Deasupra sălii mari a muzeului a fost ridicată o cupolă. Ferestrele care asigură iluminarea sălii se

ridică de asupra clădirii. Porțiunea ridicată a clădirii fiind încoronată cu un brâu care o înconjoară şi care deasupra intrării principale se termină într-un arc attic. Aici se află inscripția *Muzeum*. Clădirea, la data deschiderii, avea nouă săli[60].

Colecția *Societății* continuă să sporească, o creştere însemnată o înregistrează în anul imediat următor deschiderii, prin cele 3097 de piese dintre care majoritatea, 1604, sunt cărți şi alte câteva sute de documente din biblioteca şi arhivele lăsate ca moştenire de către fostul custode al colecției, Bölöni Sándor. Numeroase sunt obiectele care intră în patrimoniul Muzeului, necesare expunerii şi depozitării corespunzătoare a colecțiilor[61]. Creşteri mari au mai avut loc în anul de activitate 1902/1903, când au fost înregistrate 1074 de obiecte noi[62], iar anul următor încă 1377 de obiecte[63].

Muzeul a suferit pierderi în urma unei spargeri din noaptea de 22 aprilie 1904, când au fost furate din *colecția Ipolyi* 40 de obiecte de giuvaericale, care nu au mai putut fi recuperate[64]. Ca urmare, au fost luate măsuri de prevenire şi mărire a siguranței.

În scurt timp, clădirea s-a dovedit prea mică, fiind necesară mărirea ei, prin adăugarea a noi săli. În acest scop a fost contactat *Inspectoratul Muzeelor şi Bibliotecilor*, pentru aprobarea unui plan de extindere a clădirii. S-au primit, din partea *Inspectoratului*, 600 coroane, a publicului bihorean, 400 coroane, a oraşului Oradea, 300 coroane, iar din partea episcopului Fraknoi Vilmos 400 coroane, la care se adaugă donațiile din partea unor case de economii locale. Ministerul Învățământului şi Cultelor a hotărât trimiterea sumei de 10000 coroane în acest scop. Planurile extinderii construcției au fost executate de Rimanóczy Kálmán junior. Planul cuprindea construirea a două încăperi la parter şi a trei încăperi la subsol. Lucrările trebuiau să aibă în vedere utilitatea acestor încăperi şi sincronizarea cu forma şi stilul clădirii existente. Construcțiile au început în primăvara anului 1908 fiind terminate în cursul anului următor. În sălile recent construite, Muzeul a găzduit şi o nouă expoziție de etnografie, fiind aranjate o cameră românească şi una maghiară din Bihor[65].

În anii următori creşte mai ales colecția de antichități, datorită numeroaselor descoperiri, atât ca rezultate ale unor săpături arheologice organizate, cât şi datorită avântului de construcții de pe teritoriul oraşului. În

---

[60] Péter I. Zoltán, *Nagyvárad építészeti emlékei* (*Monumente arhitectonice ale Oradiei*), Oradea, 1998, p. 74

[61] *A Biharmegyei és Nagyváradi Régészeti és Történelmi Egylet Évkönyve* (*Rapoartele Societății de Arheologie şi Istorie din Județul Bihor şi Oradea*) (în continuare: *Évkönyv 1897*), p. 61

[62] *A Biharmegyei és Nagyváradi Régészeti és Történelmi Egylet Évkönyve* (*Rapoartele Societății de Arheologie şi Istorie din Județul Bihor şi Oradea*) (în continuare *Évkönyv 1909*), p. 74

[63] *Ibidem*, p. 79

[64] *Ibidem*, p. 70

[65] *Biharvárad. A Biharmegyei és Nagyváradi Régészeti és Történelmi Egylet Jelentései* (*Biharvárad. Rapoartele Societății de Arheologie şi Istorie din Județul Bihor şi Oradea*)(în continuare: *Biharvárad 1913)*, Oradea, 1913, p. 84

cursul anului 1912/1913, colecția a sporit cu 800 de antichități, 121 cărți şi documente, 167 piese de etnografie, 15 obiecte de artă şi altele 5 care au intrat în dotarea Muzeului[66]. Conform raportului pe anul 1913/1914[67], întocmit de custodele colecției Középesi Gyula, colecția a sporit cu 1486 obiecte[68], în anul următor a sporit cu 944 de obiecte[69], iar la 6 iunie 1915 aceasta cuprindea 230025 de piese[70].

În luna septembrie a anului 1916, imediat după declarația de război a României, Muzeul a fost închis. La Oradea a sosit Varjú Elemér, directorul *Muzeului Național*, cu scopul de a supraveghea împachetarea celor mai prețioase exponate. Acestea au fost trecute într-un registru, fiind astfel pregătite ca, în orice eventualitate, să poată fi transportate imediat într-un „loc mai sigur", pentru a fi astfel „salvate"[71].

La 9 iunie 1918 are loc, în sala mare a primăriei, şedința Comisiei dirigente, iar apoi şi Adunarea generală a *Societății*, în prezența unui public numeros, a directorului de la *Muzeul Național*, Dr. Mihalik József, şi al lui Dr. Servich Tibor, profesor universitar particular şi delegat al *Inspectoratului General al Muzeelor şi Bibliotecilor*. Cei doi au fost prezenți la Oradea, însoțind o colecție formată din 37 de tablouri, având valoarea în jur de 80000 coroane, depuse spre păstrare în Muzeul orădean de către *Muzeul de Artă* din Budapesta[72]. După catalogarea tablourilor şi aranjarea expoziției s-a dorit deschiderea cât mai rapidă a întregului Muzeu.

Cu permisiunea din partea Ministerului, la sfârşitul lunii decembrie 1918, la Oradea soseşte Gerevich Tibor, cu scopul de a supraveghea împachetarea *colecției Ipolyi*[73]. Acesta constată lipsa unor piese valoroase (obiecte de aur, numeroase cupe) din colecție[74]. În primele zile ale anului 1919, o mare parte a colecției părăseşte oraşul încărcată într-un vagon.

Muzeul din Oradea a fost reorganizat şi redeschis în anul 1921, fiind nevoie de o adaptare la noile realități, Catalogul a fost editat în două limbi, română şi maghiară, iar în una dintre săli a fost aranjată expoziția de etnografie românească. La 28 mai 1934 a fost inaugurată colecția de etnografie a Muzeului Casei Naționale, care ocupa două săli. Expozițiile Muzeului au rămas aproape neschimbate până in 1940. Chiar dacă valoarea artistică şi reală a colecției sale

[66] *Ibidem*, p. 94
[67] A.N.-D.J.Bh, *fond S.A.I.*, dos. 1/a, f. 50
[68] Din care 112 la bibliotecă, 1253 antichități, 95 etnografie, 12 artă, 12 la dotare.
[69] A.N.-D.J.Bh, *fond S.A.I.*, dos. 1/a, f51
[70] *Ibidem*, dos. 5, f. 127
[71] *Ibidem*, f. 124
[72] *Ibidem*, f. 127
[73] Céfalvay Pál, *op.cit.*, p. 75
[74] Se vorbea despre posibilitatea sustragerii obiectelor în timpul războiului de către un custode plecat în America.

a scăzut mult, cu cele 17000 de exponate ale sale a devenit unul dintre cele mai mari muzee din România.

Societatea de Arheologie şi Istorie din Județul Bihor şi Oradea a desfăşurat o activitate amplă, de importanță locală şi regională, remarcându-se, în acelaşi timp, şi la nivel național. De-a lungul timpului, ea a reuşit să grupeze, în jurul ei, importanți oameni de ştiință, având astfel o existență stabilă în timp în viața culturală şi ştiințifică a județului Bihor.

THE FOUNDATION OF THE HISTORICAL AND ARCHAEOLOGICAL ASSOCIATION'S MUSEUM IN BIHOR COUNTY AND ORADEA (Abstract)

At the end of the 19th century, in Oradea, as in other provincial towns, the local cultural institutions were missing. The civil society from the town wanted to have an own theatre, a museum and a public library.

The Historical and Archaeological Association in Bihor county and Oradea founded in 1871 dealt with the museum's case. From the beginning their aim was to collect and preserve the heritage from the past. Although in modest circumstances, but they succeed to gather a collection, and later on they rented a place for it. Its own collection developed and the extraordinary wealthy Ipolyi collection got into Oradea, so there was a need to build a separate museum building.

They managed to carry out the project with the help of the church, the town, the authorities, the inhabitants and the Association. The building was consigned on the 27th of June 1896 and the museum of the town was opened in it. There is a marble plaque at the decorated entrance of the building for those who elaborated this plan.

LOCUINȚE DE CONFORT MINIMAL ÎN ORADEA, LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

Mircea PAŞCA

Abordarea arhitecturii din Oradea de la începutul secolului al XX-lea are în atenție mai ales marile imobile şi clădirile care aparțin arhitecturii secession. Deşi puțin spectaculoase, clădirile destinate locuirii muncitorilor, păturilor sociale modeste, sunt importante pentru ceea ce a însemnat habitatul orădean la începutul secolului al XX-lea, ilustrând condițiile de locuire a celor mulți şi anonimi (vilele şi marile imobile erau marcate de personalitatea proprietarului, intrând în conștiința colectivă cu numele acestuia).

Condițiile de locuire ale muncitorilor, ale categoriilor sociale modeste au contrastat puternic cu cele ale clasei mijlocii, care locuia în marile imobile de închiriat sau case individuale. La cererea primăriei, au fost realizate anchete şi statistici care prezintă locuințele şi condițiile de viață ale majorității populației. În 1907 şi în 1909, a fost dezbătută problema locuințelor şi condițiilor de viață ale muncitorilor. Aceştia locuiau în case scunde, cu înălțimea medie de 1.90 m, din chirpici, cu plafon din lemn, cu pământ pe jos, umede, cu mucegai. Iluminatul se realiza cu lămpi de petrol, iar aerul era închis, iarna geamurile fiind bătute în cuie. În general suprafața locuințelor era mică, cel mult 15 mp., iar numeroase locuințe erau formate dintr-o cameră, fără bucătărie. Într-o încăpere locuiau în medie 7-8 persoane. În 1912 s-a luat hotărârea ca în viitor o cameră să aibă cel puțin 15 mp., iar fiecare locuință să aibă obligatoriu şi bucătărie[1]. Conform unei statistici din 1907 din cele 11.780 locuințe 7993 erau locuințe cu o cameră; 2140 cu două camere; 847 cu trei camere; 420 cu patru camere şi 380 de locuințe cu cinci sau mai multe camere. În 1910 la cele 14776 locuințe existente erau 1267 camere de baie şi doar 201 locuințe aveau cameră specială de dormitor. Statistica este ilustrativă pentu condițiile de locuire a majorității populației care ocupa locuințe cu una sau două camere, 20% din populația orașului trăind în condiții de supraaglomerare[2].

În Oradea, în toate cartierele, dar mai ales în zonele mărginaşe existau numeroase case aparținând categoriilor sociale sărace, case modeste, dispunând de spațiu redus, cu un confort minimal. Pe lângă casele individuale mici, existau imobile colective, cu locuințe minimale, destinate închirierii, sau

[1] Feisz János, *Város, kinek nem látni mását. Nagyvárad a dualizmus korában (Oraşul fără de pereche. Oradea în perioada dualismului)*, Nagyvárad (Oradea), Charta Könyvkiadó, 1996, 1997, p. 84-85.

[2] Liviu Borcea, Gh. Gorun (coordonatori), *Istoria oraşului Oradea,* Oradea, Ed. Cogito, 1995, p. 225; Feisz János, *op. cit.,* p. 84.

imobile de raport care grupau mai multe tipuri de locuințe, dar în care prevalau cele pentru categoriile sociale mai modeste. Numeroase case individuale mici, dar şi imobile cu locuințe minimale din Oradea au fost demolate, de aceea considerăm utilă prezentarea proiectelor unor clădiri dispărute. Câteva exemple de proiecte şi clădiri au fost selecționate pentru a ilustra tipul de locuință destinată categoriilor sociale sărace, la începutul secolului al XX-lea.

Casele cu parter ale categoriilor sociale sărace au fost cele mai numeroase dintre clădirile existente în oraş. Ca tipologie casele erau fie individuale, fie case cu parter cu două sau mai multe locuințe, având de la una la trei camere**.** Casele individuale cu parter ale categoriilor sociale sărace erau formate de obicei dintr-o cameră, o bucătărie şi cămară, eventual un grup sanitar[3].

1. Casele Incze, Str. Olimpiadei, 1909

Pe lângă casele individuale sau cele cu două sau trei locuințe, pentru categoriile sociale modeste, existau case şi imobile cu parter grupând mai multe locuințe, de diverse tipuri. De obicei erau clădiri construite de către diverşi particulari pentru a fi închiriate. Un exemplu ilustrativ sunt Casele Incze de pe Str. Olimpiadei, proiectate în 1909.

În zona dintre Cimitirul Olosig şi Str. Şirul Canonicilor, pe actuala Str. Olimpiadei nu existau construcții până în 1909. Primele patru parcele de pe această stradă, de la numerele 2-8 au fost ocupate de patru case cu parter. Proprietarul, proiectantul şi constructorul acestora a fost firma *„Incze Lajos és társa" mérnöki és vállalati iroda („Incze Lajos şi asociatul", birou de îngineri şi întreprinzători),* iar cel care a semnat proiectele a fost Incze Lipót[4]. Cele patru imobile cu parter sunt identice din punctul de vedere al concepției planimetrice, diferă doar dimensiunea clădirilor, numărul de apartamente, în funcție de dimensiunea parcelei. Fiecare imobil are planul în forma literi „L" şi cuprinde locuințe mici, având confort redus, pentru categoriile sociale modeste. Locuințele sunt de mai multe tipuri, având una, două sau trei camere şi au fiecare intrarea direct din curte. Cele mai modeste locuințe sunt formate din bucătărie, cămară şi o cameră care are intrarea prin bucătărie. Al doilea tip de locuință are antreu, două camere, bucătărie şi cămară, iar al treilea tip are trei camere, antreu, bucătărie şi cămară. Locuințele cu două şi trei camere sunt amplasate în aripa dinspre stradă. Prima casă, de la nr. 2, este cea mai mică şi

[3] Un exemplu este proiectul pentru o casă individuală mică situată pe actuala Str. Sf. Apostol Andrei (fostă Fácán sor /973), din 1909, Arhivele Naționale-Direcția Județeană Bihor, *fond Primăria Municipiului Oradea*, inventar 142, *Oficiul Tehnic* (în continuare A. N.- D. J. Bh), dos. 24/1909.

[4] A. N.-D. J. Bh, *fond, Primăria Municipiului Oradea*, inv. 142, *Oficiul Tehnic*, dos. 23/1909, f. 213, 214, 252, 253, 254, 255, 256,257, autorizația de construcție nr. 11581, 11582, 11583, 11584/1909 din 27 august 1909.

are o locuință cu două camere şi două cu o cameră. A doua casă are o locuință cu trei camere, două cu două camere şi două cu o cameră. Al treilea imobil are două locuințe cu trei camere, una cu două camere şi una cu o cameră. Cea de-a patra casă are două locuințe cu trei camere, două cu două camere şi una cu o cameră. Nici o locuință nu era dotată cu baie sau grup sanitar, în curte existând într-o construcție anexă din lemn cămara pentru lemne şi câteva latrine.

Fațadele celor patru case sunt identice ca şi proiect, diferă doar numărul de travee, de ferestre, în funcție de dimensiunea fațadei. Din punct de vedere stilistic, aceste construcții pot fi încadrate în secessionul geometric, de inspirație vieneză. Fațadele se caracterizează prin simetrie, simplitate, sunt dominate de linii drepte, au elemente cu forme geometrice elementare – motivul patratului este reluat în diferite ipostaze. Fiecare casă are în cele două travee marginale un mic rezalit surmontar de câte un pinion trapezoidal. Proiectele de fațadă ale caselor sunt mai interesante decât fațadele actuale, care nu mai păstrează toate elementele proiectului.

Un alt tip de construcție cu locuințe pentru păturile sociale modeste au fost imobilele de raport cu unul sau două etaje. Şi în cazul imobilelor cu etaj putem distinge mai multe tipuri de clădiri: imobile cuprinzând doar locuințe pentru închiriat cu o cameră, imobile cu locuințe pentru închiriat cu două camere, imobile mixte, cuprinzând apartamente cu una, două sau trei camere destinate păturilor sociale modeste şi imobile cu apartamente modeste de închiriat, dar care cuprind şi apartamentul proprietarului. Marile imobile de raport din zona centrală, de pe străzile importante, erau destinate păturii mijlocii sau celei înstărite, dar unele includeau şi locuințe cu una sau două camere.

2. Proiect pentru un imobil cu locuințe minimale tip, 1911

În cadrul noii parcelări din 1910 de-a lungul Str. Universității (fostă Rulikovsky), pe una dintre parcelele mărginaşe, parcela nr. 31, a fost proiectat un imobil cu locuințe ieftine. Proprietarul şi arhiterctul acestui imobil a fost Sztarill F. (épitész-arhitect). Este vorba despre proiectul din 1911 pentru un imobil cu două etaje, cu apartamente de închiriat[5]. Aşa cum apare în proiect clădirea este lipsită de ornamente, este banală.. La fiecare nivel, erau prevăzute câte şase locuințe modeste, fiecare având intrarea de pe culoarul – galerie exterior. Fiecare locuință era compusă din antreu, o bucătărie cu acces din antreu, cămară, o cameră cu intrarea din bucătărie şi un w.c. Este tipul de locuință destinată categoriilor sărace, cu un oarecare grad de confort (dat de existența w.c.-ului individual). În prezent imobilul nu există, în această zonă fiind o fabrică.

[5] *Ibidem*, dos. 29/1911, f. 113, 114; autorizația nr. 17735/1911.

3. Imobilul din Piața 1 Decembrie nr.11, 1911

Proiectul pentru Imobilul din Piața 1 Decembrie nr.11 datează din 1911, iar semnatarul proiectului este Toth Gyula (epitő mester – meşter constructor)[6]. Există două variante de proiect, aproape identice doar că una este pentru un imobil cu un etaj, iar a doua pentru imobilul cu două etaje, conform căruia a fost ridicată clădirea.

Imobilul este unul de tip bară şi are parter şi două etaje. Parterul cuprinde spații pentru magazine, iar etajele (identice ca planimetrie) câte trei apartamente pe nivel. Apartamentele sunt deservite de un balcon-galerie amplasat spre curte, cu acces la o scară situată în stânga clădirii. Apartamentele sunt identice ca funcționalitate. Fiecare locuință este formată din antreu, w.c., bucătărie, cămară, spre curte şi două camere dispuse spre stradă. Tipul de locuință din acest imobil are un grad de confort mai ridicat datorită existenței băii, dar nu este tipul de locuință destinat claselor mijlocii înstărite.

Fațada are şase travee, fiecare travee fiind delimitată de câte un panou profilat în tencuială care se înalță pe cele două nivele şi înglobează câte o fereastră la fiecare nivel. Traveea din partea stângă are la parter intrarea, iar la etaje câte două ferestre, în partea superioară fiind marcată de un atic triunghiular (coform proiectului), în varianta construită, dreptunghiular. Parterul este tratat diferit, asemănător unui soclu pe care se ridică cele două etaje, şi are goluri pentru vitrinele spațiilor comerciale. Fațada, deşi este una realizată în mod tradițional, eclectică am putea spune, este decorată cu forme simple, forme geometrice, cu plăci romboidale din majolică. La etaje au fost amplasate balcoane pe trei dintre travee.

4. Imobilul din Piața Cetății, 1911

Clădirea din Piața Cetății, singura construcție veche păstrată în prezent, aflată într-o stare de degradare şi care nu se remarcă actualmente prin nimic deosebit, datează din 1911. Clădirea era amplasată pe fostul curs al Peței, pe Szarvas sor (Şirul Cerbilor). Proprietarul era Stern Endre, iar autorul proiectului Tarr György (epitő mester – meşter constructor)[7]. Imobilul are subsol, parter şi un etaj şi cuprinde mai multe apartamnete deservite de un culoar aflat înspre curte. La parter este amplasat central gangul de intrare. De o parte a acestuia se găseşte un apartament cu trei camere situate spre stradă, antreu, bucătărie, baie, cămară, precum şi scara spre etaj. În partea cealaltă a gangului erau două apartamente cu două camere, bucătărie, cămară, baie. Pe culoar se aflau două w.c.-uri comune. Etajul cuprindea apartamente cu o distribuție interioară similară, două apartamente cu trei camere şi unul cu două camere, toate având bucătărie, cămară şi baie. La capetele culoarului-galerie era o cameră a servitoarei şi două grupuri sanitare. Locuințele din acest imobil se detaşază de

[6] *Ibidem*, dos. 28/1911, f. 368-371.
[7] *Ibidem*, dos. 28/1911, f. 329-334.

cele care au un confort minim prin existența băii, a două sau trei camere, dar nu au aparținut clasei mijlocii înstărite, deoarece le lipseşte camera pentru servitoare.

Interesant este însă proiectul pentru fațadă, care constituie un exemplu de preluare la nivel provincial a unor modele pe care le oferă marii arhitecți ai epocii. Proiectul de fațadă este o replică palidă, un ecou al palatului Moskovits realizat de către frații Vágó. Fațada are şapte traveee şi este realizată simetric în funcție de axul intrării. Pe două travee, amplasate simetric față de axul central, există două balcoane, iar la nivelul acoperişului două pinioane care le imită pe cele realizate de frații Vágó. Ferestrele de la etaj au colțurile retezate. Ornamentele sunt geometrice, dispuse în jurul ferestrelor şi între ferestre, între etaje. Clădirea nu are ținuta, proporțiile armonioase pe care le au clădirile realizate de Vágó. Situația actuală a clădirii (de degradare) nu lasă să se întrevadă nimic din ceea ce prezintă proiectul inițial.

5. Imobilul Weimann Béla

Imobilul este situat pe colțul dintre Str. Primăriei şi Str. Arany János nr. 1 şi este probabil primul imobil construit pe Str. Arany János, proiectul datând din 28 aprilie 1907[8]. Construcția cu subsol, parter şi etaj are două aripi spre cele două străzi. Este tipul de imobil de raport cu apartamente tip destinate categoriilor sociale modeste, dar şi un apartament mai mare, probabil al proprietarului. Subsolul adăpostea pivnițele şi câteva camere cu bucătării. La parter, în aripa de pe artera principală şi pe colț, spre stradă sunt magazine, iar spre curte o locuință cu o cameră, antreu, bucătărie, cămară. În aripa de pe strada Arany János, de o parte şi alta a culoarului de acces, sunt două apartamente cu două camere, antreu, bucătărie, cămară (şi closet?). La etaj, pe colțul imobilului, se găseşte apartamentul cu patru camere, antreu, baie, bucătărie, cămară, cameră pentru servitoare. Celelalte două apartamente au două camere şi sunt organizate ca şi cele de la parter. Cu excepția apartamentului cu patru camere nici un apartament nu are baie. Proiectul de fațadă este mai degrabă eclectic, cu unele elemente secession şi diferă de fațada realizată. Fațada (în prezent deteriorată) aparține secessionului provincial, este simplă, decorată între ferestre, la parter şi etaj, cu benzi orizontale de tip bosaj (sau dreptunghiuri) profilate în tencuială. Ceea ce atrage atenția este banda mulurată cu un desen curbiliniu, care parcurge fațada la mijlocul etajului întâi, înconjurând ferestrele în jumătatea superioară a acestora şi conturând astfel semiancadramente. Aceste semiancadramente ale ferestrelor etajului au contur curbiliniu, colțurile elevate, iar în partea superioară mediană o floare stilizată. Fațada este tencuită neted între cele două nivele şi în jumătatea superioară a

[8] *Ibidem*, dos. 19/1907, f. 92.

etajului. Pe colţ, nivelul cornişei este depăşit de un atic. Se remarcă feroneria balconului de pe colţ şi a porţii de la intrare, tipică artei 1900.

6. O nouă parcelare cu locuinţe muncitoreşti în Oradea

Datorită condiţiilor precare de locuire ale muncitorilor, municipalitatea orădeană a avut iniţiativa realizării unor locuinţe ieftine destinate muncitorilor. Este singura preocupare de rezolvare a problemei locuinţelor pentru categoriile sărace în Oradea, înainte de primul război mondial. A fost realizat proiectul unui mic cartier muncitoresc situat la marginea oraşului, pe terenul situat între Pârâul Peţa, Abator, Canalul Pârâului Peţa şi Parcul Rhédey. Proiectul este datat în iunie 1913 şi este semnat de către Örömy Gyula (epitő mester – meşter constructor) şi Kőszeghy József, inginerul şef al oraşului[9]. În prezent pe această locaţie se găseşte abatorul (pe Str. Abatorului), proiectul pentru cartierul cu locuinţe muncitoreşti şi noul abator nu au mai fost realizate datorită războiului[10].

Noul cartier muncitoresc avea conform proiectului şase cvartale cu parcele pentru case. Imobilele erau aliniate la linia străzii, fiecare construcţie având parcelă proprie. Au fost concepute trei tipuri de case moncitoreşti, fiecare clădire fiind de tip bară şi grupând mai multe locuinţe. Locuinţele sunt foarte asemănătoare în ce priveşte organizarea interioară.

Primul tip de casă, cel mai mic grupa patru locuinţe, cuplate câte două la aceeşi intrare, fiind dispuse în oglindă şi având intrările pe două laturi opuse ale clădirii. De o parte şi alta a unui antreu-pridvor sunt amplasate două locuinţe. Între acestea se găseşte scara spre pod şi un w.c. comun. Confortul acestui tip de locuinţă este minim, fiind compusă din bucătărie care are intrarea din antreul comun, o cămară şi dintr-o cameră (4 X 4,5m) în care se intră din bucătărie. Al doilea tip de casă cuprindea tot patru locuinţe, ca şi în primul tip de casă, diferenţa fiind că acestea sunt amplasate diferit, intrarea celor patru locuinţe aflându-se pe aceeaşi latură a clădirii. Spre deosebire de primele două tipuri de case, cel de-al treilea are locuinţe mai mari, cu două camere, bucătărie, cămară. În ceea ce priveşte faţadele, acestea sunt realizate într-o manieră des întâlnită în a doua jumătate a sec. al XIX-lea şi începutul sec. al XX-lea, la construcţiile industriale, la gări. Ferestrele au ancadramente din cărămidă aparentă, iar pereţii sunt divizaţi în panouri prin benzi din acelaşi material[11].

Deşi sunt modeste şi lipsite de spectaculozitate, locuinţele muncitoreşti prezintă o importanţă deosebită pentru imaginea habitatului orădean, pentru că

[9] *Ibidem*, dos. 1/1885-1925, f. 251-268.
[10] Feher Dezso, *Bihor - Biharmegye, Oradea - Nagyvárad, Kulturtörténete és Öregdiákjainak. Emlékköyve*. *(Istoria culturală a Judeţului Bihor, a Oradiei şi albumul memorial al vechilor săi elevi),* Oradea, 1933-1937, p. 362.
[11] A.N.-D. J. Bh., *fond Primăria Municipiului Oradea*, inv. 142, *Oficiul Tehnic*, dos. 1/1885-1925, f. 251-268.

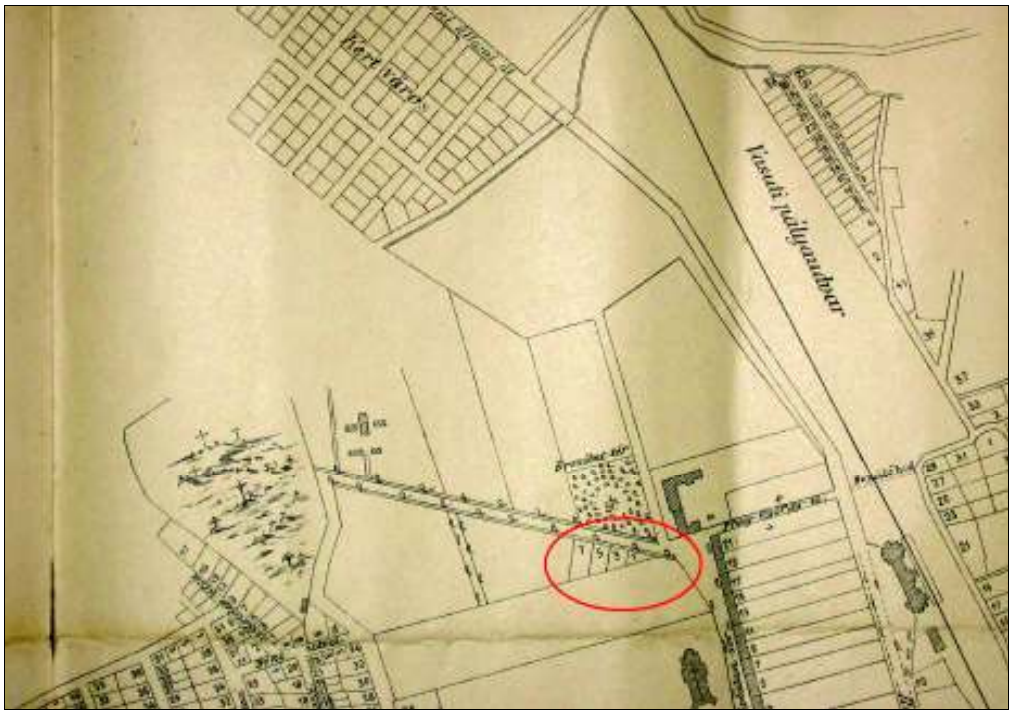
ilustrează ceea ce însemna în epocă o locuință destinată muncitorilor şi gradul de confort la care puteau să aspire aceştia. Date fiind condițiile mizere în care locuiau muncitorii, locuințele proiectate de primărie reprezentau un progres, standardul ridicat al unei locuințe muncitoreşti însemnând o cameră şi o bucătărie, w.c-ul fiind comun, iar baia inexistentă. Ideea unui cartier muncitoresc la Oradea face parte din preocupările similare pe care le întâlnim în Europa, problema rezolvării locuințelor muncitoreşti fiind în atenția autorităților şi a mediilor patronale din Europa de la sfârşitul sec. al XIX-lea. Totuşi au fost puține realizări de acest fel înainte de 1914, iar problema nu a fost rezolvată satisfăcător. Câteva exemple pentru habitatul muncitoresc din Europa, în oraşe mai apropiate de Oradea, sunt ilustrate de Cartierul Kispest, Colonia Wekerle din Budapesta[12], casele muncitoreşti realizate la Petroşani de către Mende Valér[13], coloniile sau parcelările muncitoreşti construite în 1923 şi în 1943 la Cluj şi Câmpia Turzii, după proiectele lui Kos Karoly[14].

Casele individuale şi apartamentele de închiriat destinate categoriilor sărace aveau de regulă doar o cameră şi o bucătărie. Locuința cu o cameră are intrarea prin bucătărie, iar pentu locatarii care îşi permiteau doar atât se considera suficient un w.c. comun, în cel mai bun caz unul propriu fiecărei locuințe. Camera de baie proprie nu era apanajul categoriilor sărace. Tot pentru categorii sociale modeste erau şi casele sau apartamentele cu două camere, locuințe care erau considerate mai pretențioase. Şi în cazul acestora locuințele pot fi lipsite de baie şi w.c. propriu. În cazurile locuințelor cu două camere când există w.c. şi cameră de baie avem de-a face cu un standard mai ridicat de viață care îl depăşeşte pe cel al categoriilor proletare. Trebuie menționat că în cazul locuințelor cu două camere sau a unora cu trei camere lipseşte camera servitoarei, ceea ce este un indiciu în plus pentru poziția socială a locatarilor. Locuințele grupate în imobile sau cele din cartierul pentru muncitori, care au o cameră şi bucătărie, sunt identice în privința concenpției şi a confortului cu locuințele individuale ale categoriilor sărace construite în diverse cartiere în oraş.

[12] http://www.wekerletelep.hu/;
http://www.sulinet.hu/eletestudomany/archiv/1998/9847/wekerle/wekerle.html;
http://www.freeweb.hu/szaboky/telep.htm;

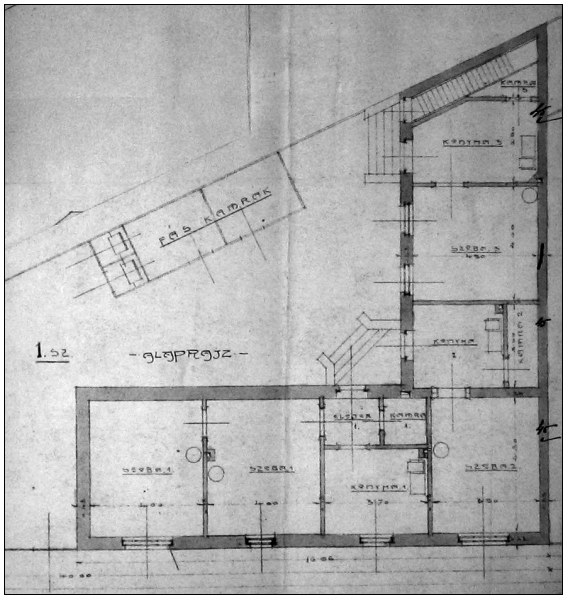
[13] Gerle, János, Kovács Attila, Makovecz Imre, *A Századforduló Magyar Építészete (Arhitectura maghiară la cumpăna secolelor al XIX-lea şi al XX-lea)*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó -Bonex, 1990, p. 145-147.

[14] Anthony Gall, *Kos Karoly*, Budapest, Mundus Kiado, 2002, p. 308-310, 419.

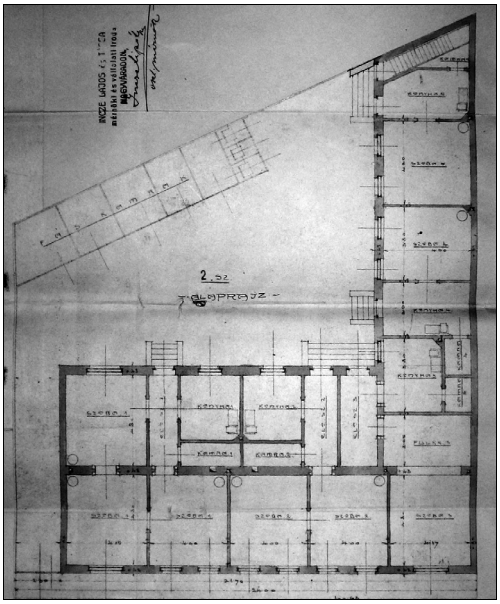

Amplasamentul celor patru case construite de către Incze (actuala Str. Olimpiadei),
harta oraşului Oradea din 1912

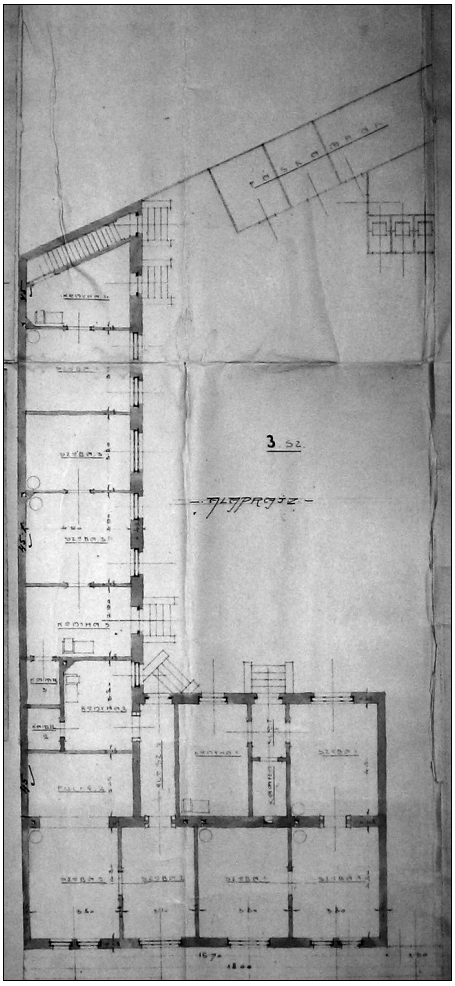
Casele Incze, Str. Olimpiadei,
planul parterului, proiectele din 1909

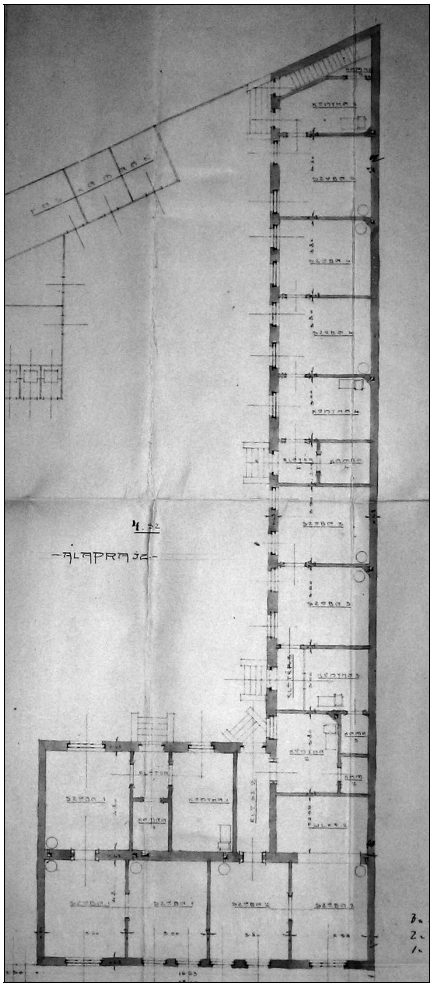
Casa nr.1

Casa nr.2

Casa nr. 3

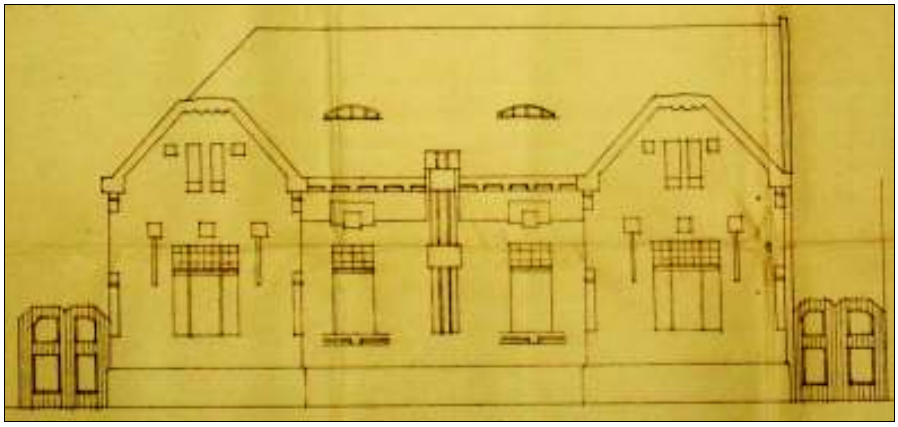

Casa nr. 4

Casa nr.2 Str. Olimpiadei nr 4

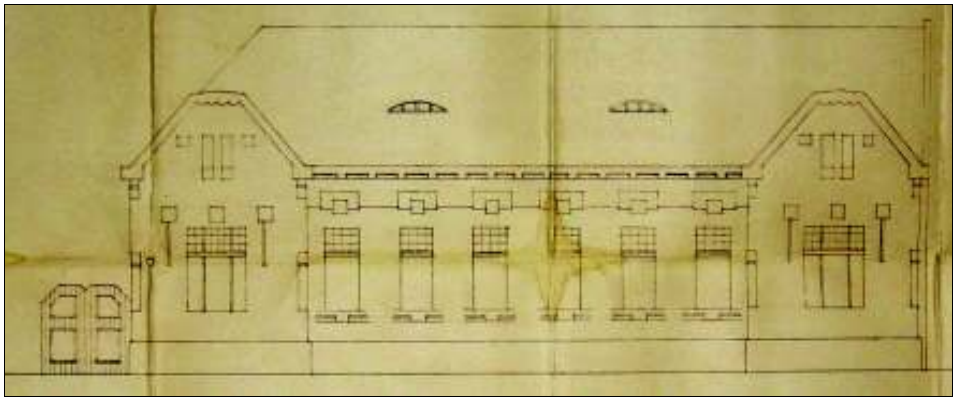
Casele Incze, Str. Olimpiadei, proiectele de fațadă din 1909 şi fotografii

Casa nr.1, Str. Olimpiadei nr 2

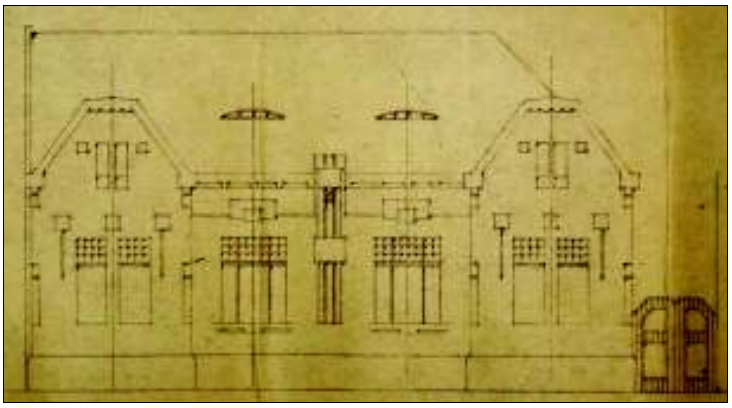

Casa nr.1, Str. Olimpiadei nr 2

Casa nr.2, Str. Olimpiadei nr 4

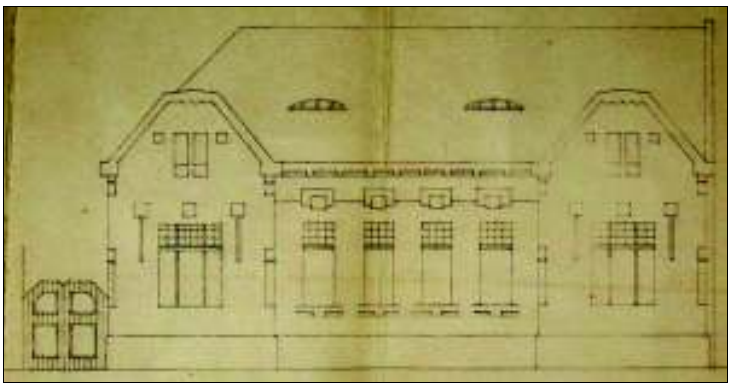
Casele Incze, Str. Olimpiadei, proiectele de fațadă din 1909 şi fotografii

Casa nr.3, Str. Olimpiadei nr 6

Casa nr.3, Str. Olimpiadei nr 6

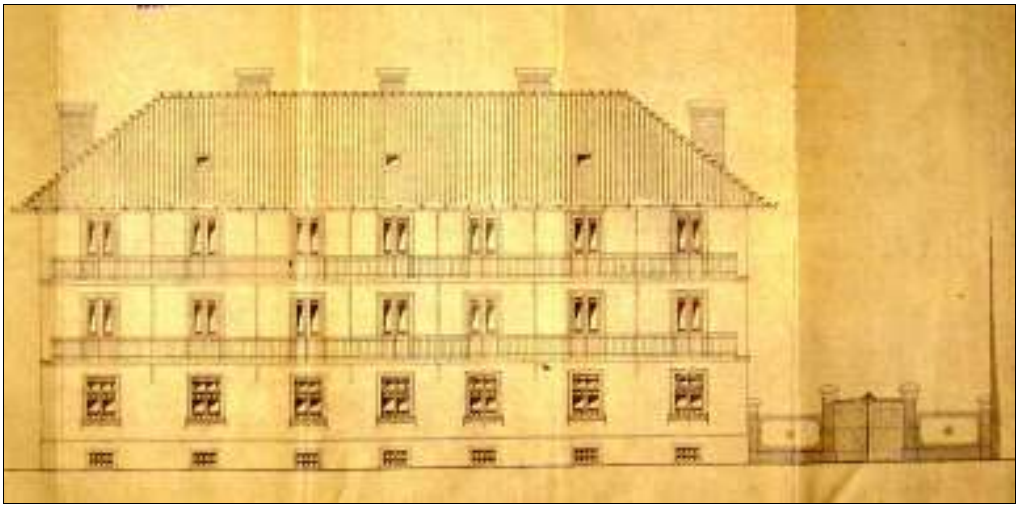

Casa nr.4, Str. Olimpiadei nr.8

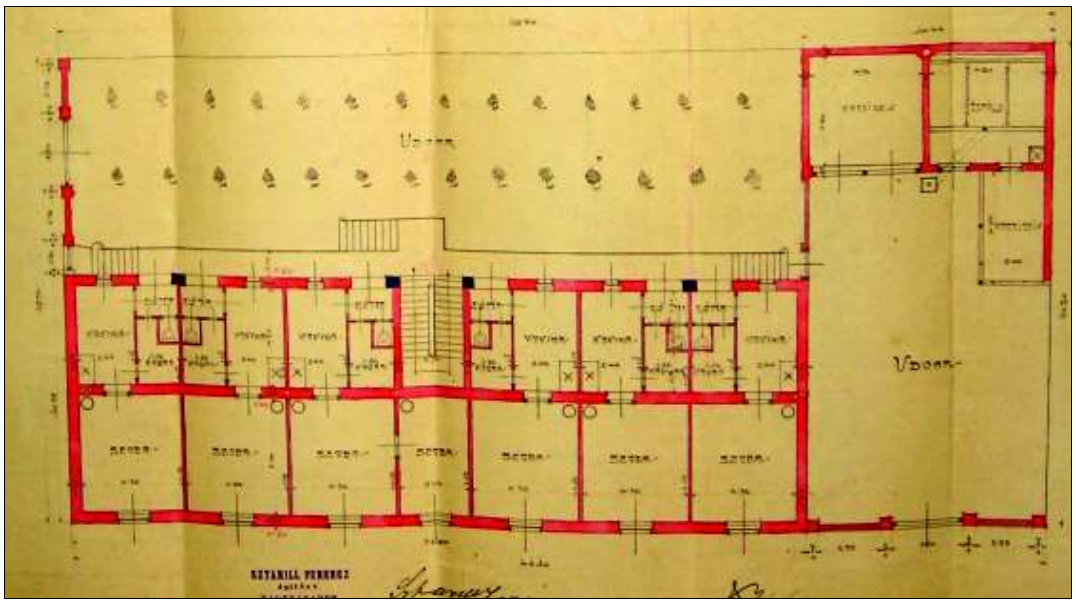

Casanr. 4, Str. Olimpiadei nr.8

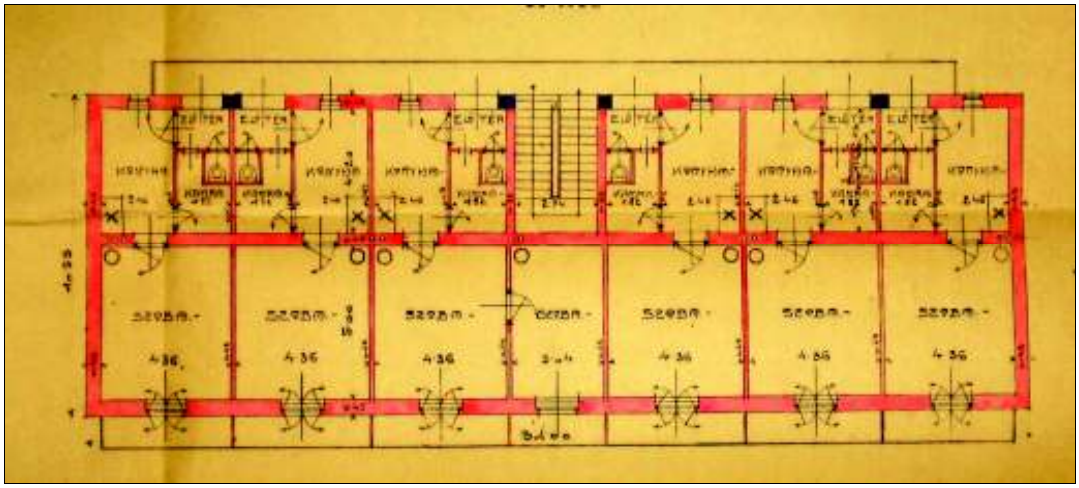
Proiect din 1911 pentru un imobil cu locuințe mici pentru închiriat,
în noua parcelare de lângă Rulikovsky út (Str. Universității)

Proiect de fațadă

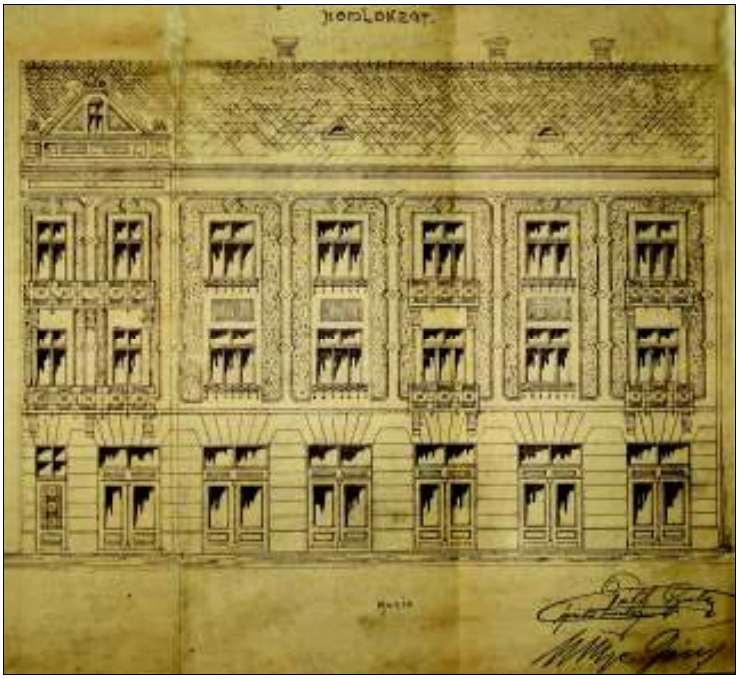

Plan parter

Plan etaje

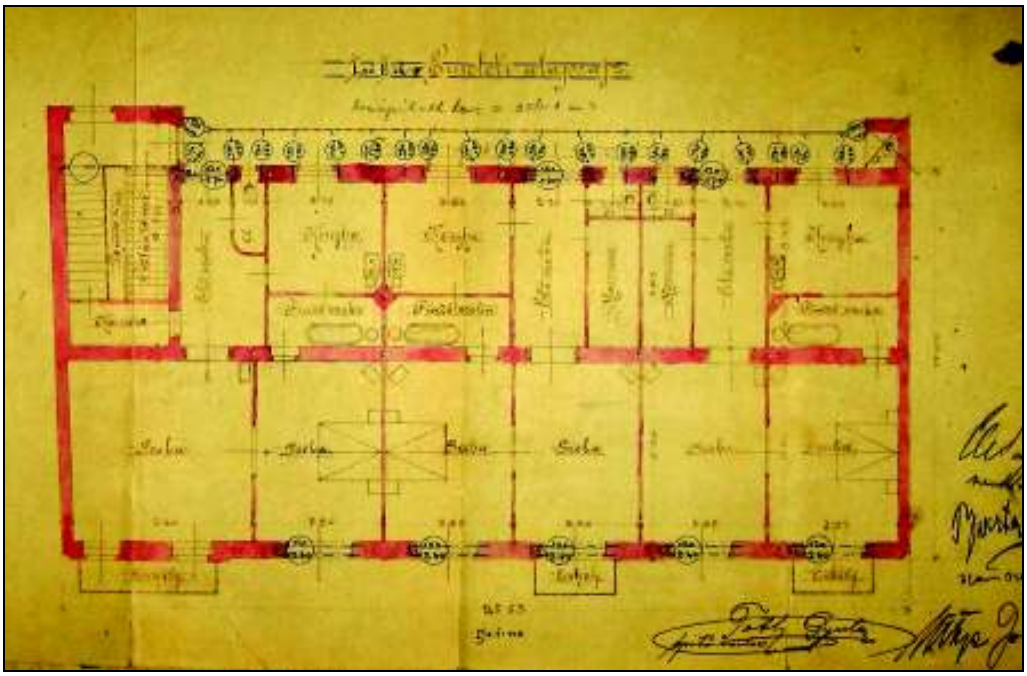
Imobiulul din Piața 1 Decembrie nr. 11

Al doilea proiect de fațadă, 1911

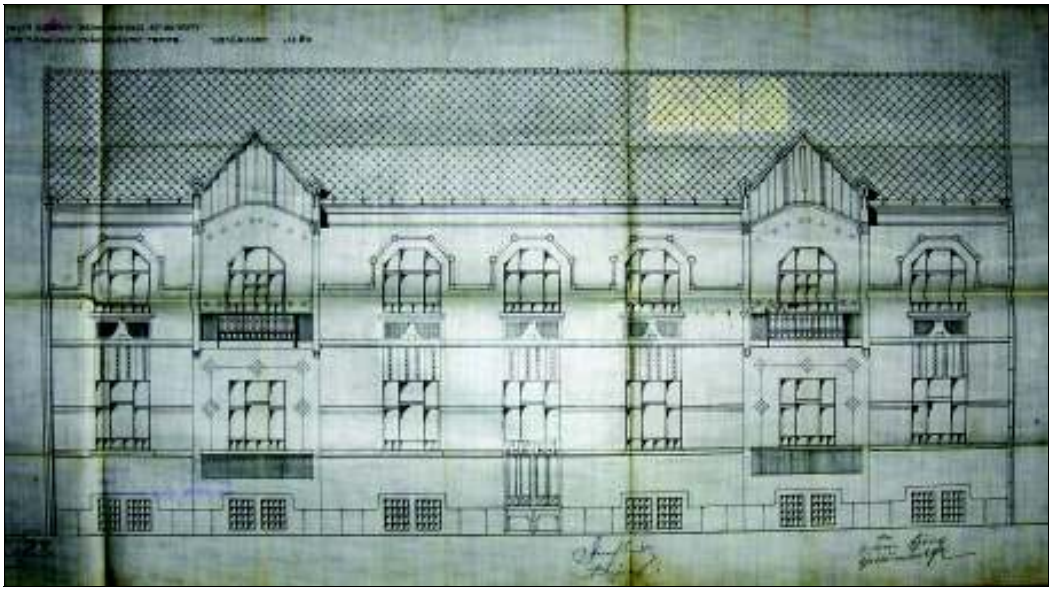

Imagine actuală

Plan etaj, proiect din 1911

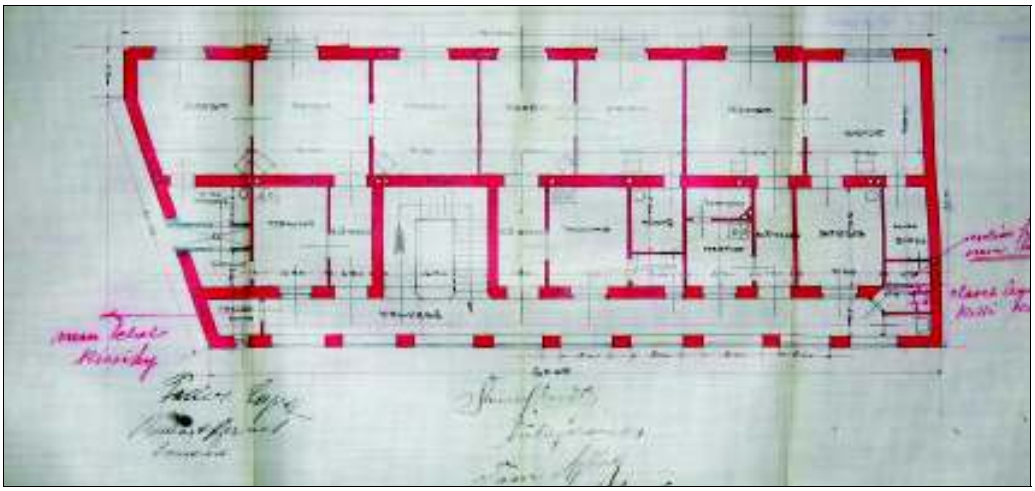
Imobilul din Piața Cetății, 1911

Proiectul de fațadă, 1911

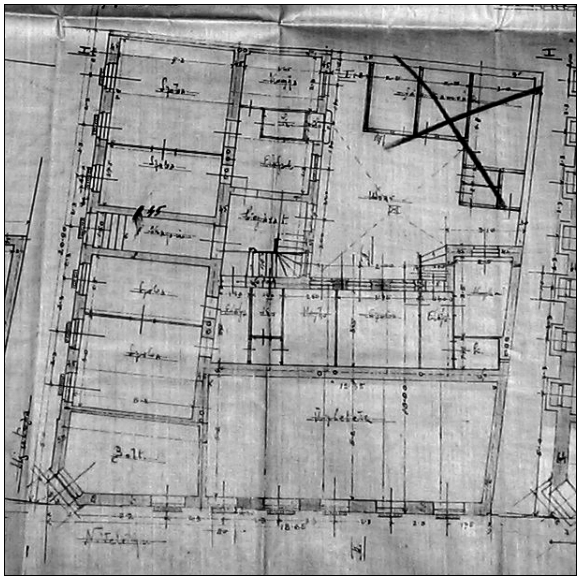

Imagine actuală

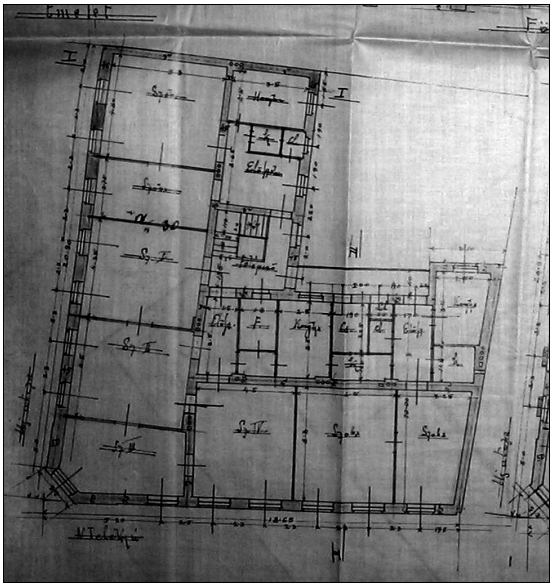

Plan etaj

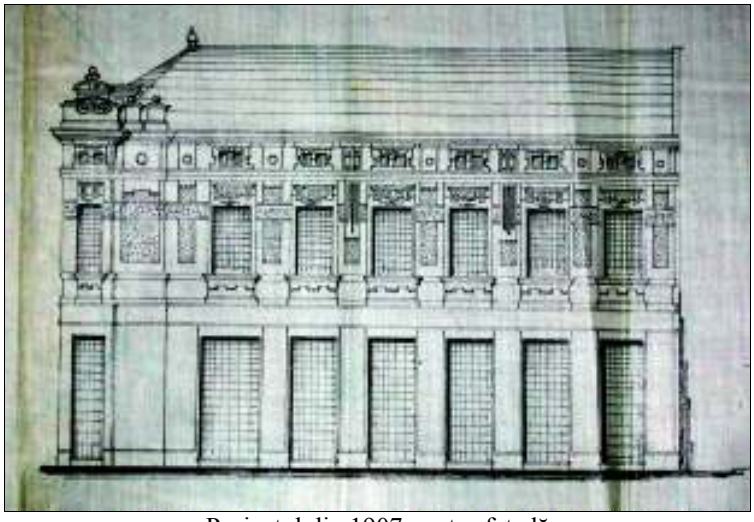
Imobilul Weimann Béla, Strada Arany János nr. 1, proiectul din 1907

Planul parterului

Planul etajului

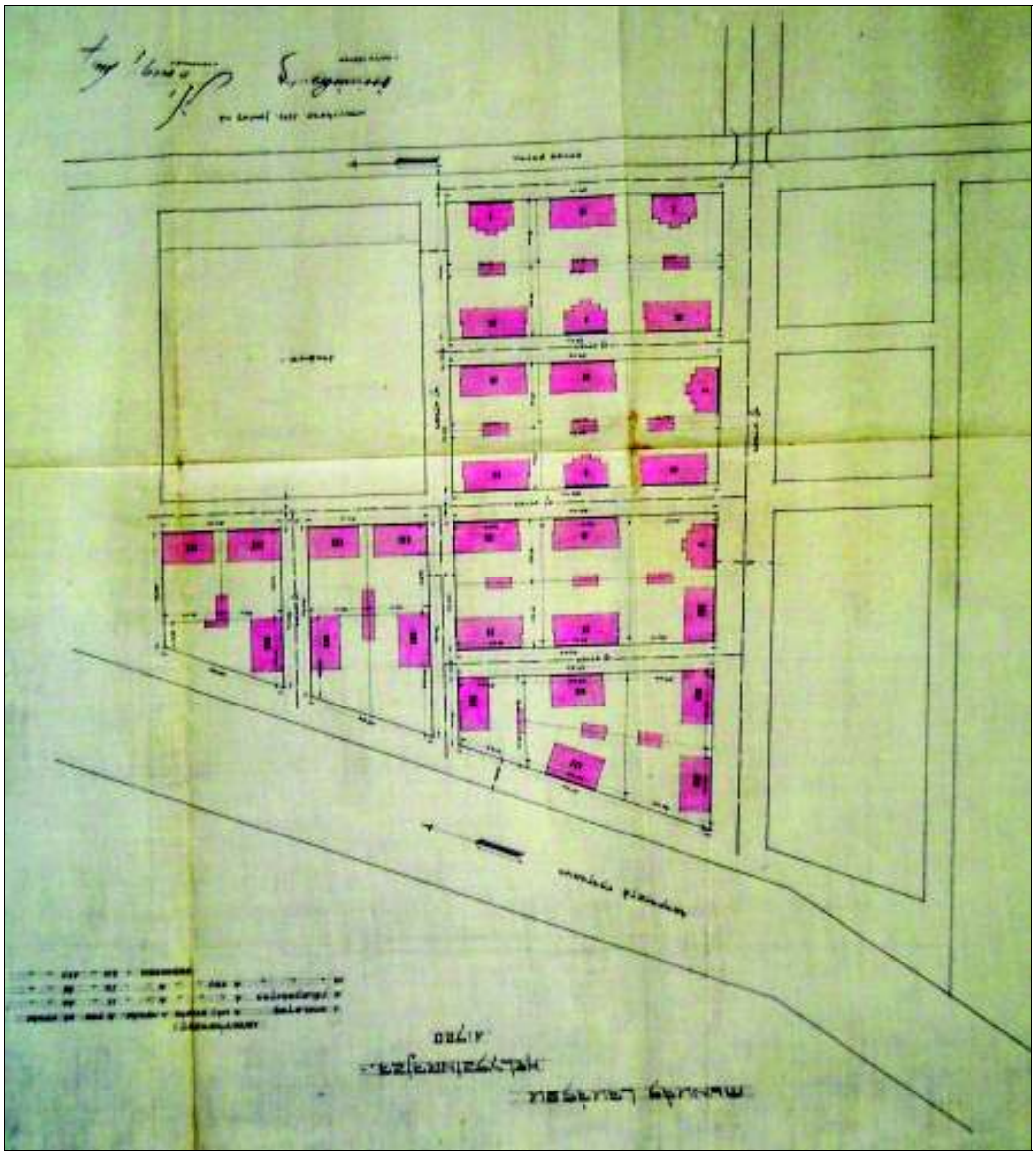
Proiectul din 1907 pentru fațadă

Imagine actuală

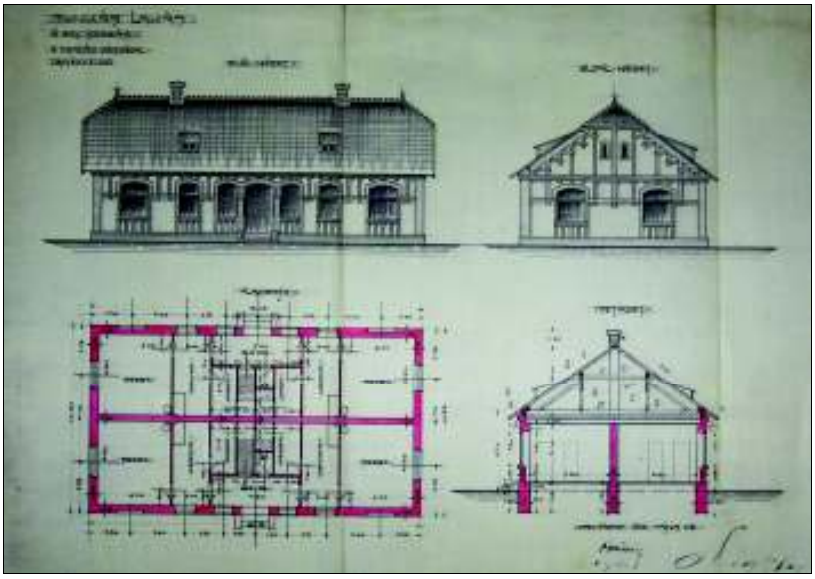

Harta oraşului Oradea publicată în *Révai Nagy Lexikona*, vol. XIV, Budapest, 1916, detaliu cu abatorul şi terenul pentru locuinţe muncitoreşti

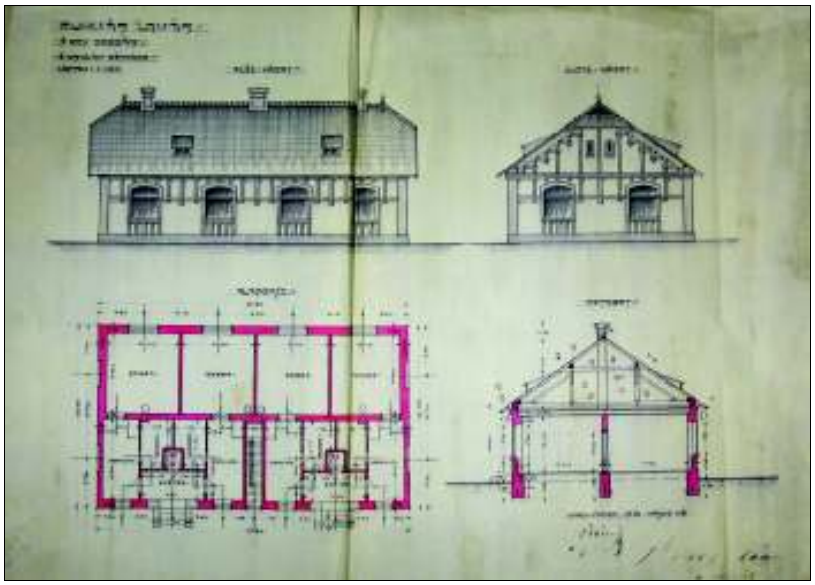

Planul de situare a locuințelor muncitorești, proiectul din 1913

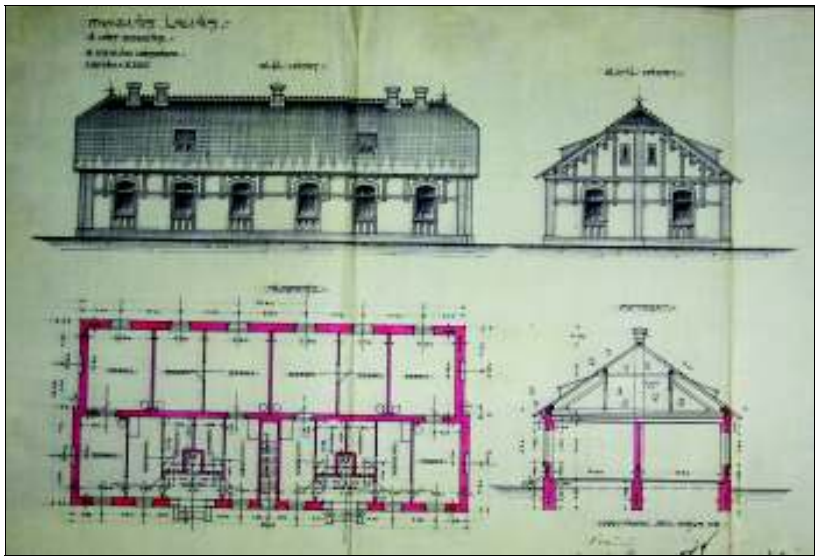
Tipuri de locuințe muncitoreşti, proiectul din 1913

Tipul nr. 1 de casă muncitorească, proiect din 1913

Tipul nr. 2 de casă muncitorească, proiect din 1913

Tipul nr. 3 de casă muncitorească, proiect din 1913

HOUSES OF MINIMAL COMFORT IN ORADEA AT THE BIGINNING OF THE 20th CENTURY
(Abstract)

In the initial part of this article the author refers to the modest social categories living conditions in Oradea, at the beginning of the 20th century. After that, he gives several examples of building projects, enlightened during this time and destined to the inhabitants with modest means of subsistence: the Incze houses (in Olimpiadei present-day street), those ones in Universității (University) street, in 1 Decembrie (1st December) Square (building no.11) and Cetății (Fortress) Square. Also, they take into consideration the buildings in the Primăriei and Arany János street (no. 1).

ACTIVITATEA CULTURALĂ INIȚIATĂ DE MAREA REUNIUNE „CELE TREI CRIȘURI" PENTRU ÎNFIINȚAREA DE BIBLIOTECI ÎN VESTUL ȚĂRII (1919-1940)

Radu *ROMÎNAŞU*

Această preocupare s-a regăsit şi în programul de acțiune culturală inițiat de *Astra* încă din secolul trecut, la nivelul satului românesc transilvănean. În noile realități ulterioare Marii Uniri, Reuniunea "Cele Trei Crişuri" din Oradea şi-a propus să dezvolte această inițiativă printr-o colaborare constantă cu despărțămintele bihorene ale *Astrei*, care deținеau o experiență acumulată în timp cu privire la principalele modalități de organizare a bibliotecilor poporale pentru săteni. În programul de acțiune au fost incluse elemente cu caracter novator, care s-au manifestat într-un mod unitar alături de cele tradiționale, de o eficiență verificată. Scopul vizat a fost înființarea unor biblioteci "populare" de-a lungul frontierei de vest a țării. În acest mod, unele prevederi stipulate în statute, mai ales cele care făceau referire la activitatea culturală a secției de propagandă "Crişul Negru", şi-au găsit o finalitate practică prin organizarea acestui tip de biblioteci.

Reuniunea "Cele Trei Crişuri" a fost conştientă de necesitatea culturalizării populației rurale româneşti prin intermediul bibliotecilor rurale. Acest deziderat a reclamat o acțiune hotărâtă şi firească, deoarece românii din Transilvania, anterior Marii Uniri, au fost privați de multiple drepturi, printre care s-a numărat şi cel referitor la educație în limba națională, datorită scopurilor urmărite de reprezentanții națiunilor dominante din punct de vedere politic. Deci, în noile realități concretizate după momentul 1918, trebuia să se aibă în vedere acțiuni energice şi concrete care să conducă la o concentrare a tuturor factorilor decizionali pentru emanciparea sătenilor de sub influența nefastă a analfabetismului şi inculturii. S-a apelat – pentru depăşirea acestei situații - la toate mijloacele culturale cunoscute, între acestea conturându-se ca o soluție viabilă şi întemeierea bibliotecilor săteşti.

Procesul de culturalizare, care viza şi dezvoltarea unei rețele de biblioteci poporale, fusese deja inițiat de conducerea centrală a statului unitar român, la acesta aderând numeroase instituții şi asociații culturale, printre ele numărându-se şi reuniunea orădeană[1].

[1] Viorel Faur, *Contribuții la istoricul bibliotecilor româneşti din Crişana (1830-1940*) (în continuare : *Contribuții la istoricul bibliotecilor…)* , Editura Fundației Culturale "Cele Trei Crişuri", Oradea, 1995, p. 139-140

Semnificativ este un articol publicat în revista *Cele Trei Crişuri*, în care se prezintă interesul evident al sătenilor bihoreni față de cuvântul tipărit în limba română: "…Dovada o avem zilnic la redacție, unde ni se prezintă, din zeci de comune, reprezentanță care cer cărți şi care ne cer ca să poată şi la ei acasă să-şi găsească această hrană sufletească"[2].

Conducerea Reuniunii a răspuns favorabil acestor semnale pozitive venite din lumea satului românesc bihorean. Astfel, o sursă informativă publicată în revista asociației prezenta acțiunea entuziastă a unor membri care "…s-au pornit din comună în comună, cu cărți şi reviste procurate fie prin "Marea Reuniune", fie prin cheltuiala lor proprie; [aceştia – n.n.] au pus bazele unor case de cetire în satele unde au fost chemați…. Interesul cu care ascultau poveștele şi cuvântările, entuziasmul cu care ne primeau şi mai ales interesul pe care-l arătau țăranii, bătrâni şi tineri pentru noua lor organizație ne-au umplut sufletul de bucurie"[3].

În 13 martie 1921, Reuniunea a reuşit să organizeze o casă de cetire şi în comuna Tăşad, în paralel fiind lansat şi un apel către "redacțiile de ziare şi reviste, casele de editură, autorii, librarii, ca şi oamenii de bine să binevoiască a trimite cărți, reviste, ziare, pe adresa Casa de cetire, comuna Tăşad, județul Bihor"[4]. Un aşezământ identic a fost organizat la 20 martie 1921 în comuna Tulca. Aceste prime acțiuni au fost continuate de conducătorii Reuniunii prin concentrarea activității în direcția întemeierii bibliotecilor săteşti .

Pentru demararea acestei inițiative culturale s-au angajat discuții la nivelul conducerii cu privire la modalitatea concretă de acțiune. În final, s-a aprobat ideea organizării săptămânale a unor conferințe la sate, prilej cu care se putea proceda şi la alcătuirea unui nucleu de bibliotecă[5]. Astfel, în ziua de 3 octombrie 1921, reprezentanții secției de propagandă a Marii Reuniuni au fost prezenți în comuna Rontău din județul Bihor, ceea ce a determinat o vie însuflețire în rândul sătenilor, care şi-au primit oaspeții cu o deosebită căldură. Au susținut prelegeri A. Magier (despre istorie şi geografie), medicul Suroiu şi G. Bota, directorul Şcolii Normale de băieți din Oradea. Doi elevi au recitat poezii, iar în finalul programului, M.G. Samarineanu s-a adresat preotului şi învățătorului, solicitându-le o bună administrare a noii biblioteci constituite cu acest prilej. S-au oferit, din partea revistei *Cele Trei Crişuri*, 60 de cărți populare, urmând ca, în decursul timpului, să fie donate şi alte volume, reviste şi ziare[6].

Promisiunea Reuniunii de a spori numărul de cărți din biblioteca de la Rontău s-a materializat în data de 14 decembrie 1924, când inventarul bibliotecii număra 158 de cărți şi periodice[7].

---

[2] *Cele Trei Crişuri*, 1921, nr. 6, p. 191-192
[3] *Ibidem*
[4] *Ibidem*, p. 194
[5] Viorel Faur, *Contribuții la istoricul bibliotecilor*…, p. 140-141
[6] *Cele Trei Crişuri*, 1921, nr. 18-19, p. 591-592
[7] Viorel Faur*,Contribuții la istoricul bibliotecilor*..., p. 141

La începutul anului 1922 au fost achiziționate 1.600 de volume, astfel încât, după calculele conducerii, alte 10 biblioteci populare puteau fi organizate în satele Bihorului, cu ocazia derulării unor şezători artistico-culturale[8].

Aceste acțiuni de întemeiere a bibliotecilor populare în satele Bihorului au reprezentat evenimente notabile din viața cotidiană a acestora, de multe ori sătenii participând într-un număr considerabil la aceste manifestări, care au fost caracterizate drept veritabile momente culturale ale lumii rurale locale[9].

Perseverentă în acțiunea de luminare a țăranului român, Reuniunea a inaugurat, la 28 mai 1923, o nouă bibliotecă populară în comuna Băița, din județul Bihor. Din partea Reuniunii a vorbit Gheorghe Bota, vicepreşedintele secției a III-a a caselor naționale “Crişul Repede”, căruia i s-a răspuns printr-un cuvânt de mulțumire adresat de directorul şcolii primare din localitate. La această manifestare au fost prezenți şi elevii Şcolilor Normale din Oradea, care au interpretat cântece româneşti şi dansuri naționale, serbarea luând sfârşit într-o însuflețire generală[10].

În acelaşi an, dar pe 28 iulie, o delegație a Reuniunii a fost prezentă în Vaşcău. Inaugurarea noii biblioteci a avut loc în holul şcolii primare, în fața unui public venit şi din satele învecinate. Au susținut discursuri Gh. Tulbure şi George A. Petre. Ambii au prezentat scopul principal al “Celor Trei Crişuri”, precum şi “…rolul folositor ce-l au aceste biblioteci în popularizarea culturii şi luminarea maselor”. Au răspuns acestor mesaje o serie de intelectuali locali: Vasile Sala (învățător), Cornel Neagu (primpretor), Gh. Bogdan (preot), Maxim Nonu (comerciant). Cărțile au fost predate *Casinei române* din Vaşcău, unde a şi funcționat biblioteca[11].

Cercul studenților bihoreni din Bucureşti a înființat, în 12 iulie 1923, la Tinca, o bibliotecă populară “Crişul Negru”. Era o dovadă că tineretul studios bihorean nu a uitat meleagurile natale care trebuiau şi ele încadrate în circuitul cultural național. Inaugurarea s-a desfăşurat în prezența primpretorului Sever Papp, a intelectualității locale şi a câtorva delegați din comunele învecinate. Preotul Gh. Roxin a ținut o frumoasă cuvântare, prin care a încurajat “munca depusă de tinerime pentru răspândirea culturii româneşti în pătura poporului”.

Pentru înzestrarea bibliotecilor populare cu cărți folositoare, Reuniunea a făcut repetate apeluri către toți “cei care se gândesc la luminarea țăranului român”[12]. Numai printr-o colaborare a tuturor oamenilor de bine se putea continua vasta acțiune de răspândire a culturii româneşti în satele de pe granița de vest a țării.

[8] *Cele Trei Crişuri*, 1922, nr. 3-4, p. 63
[9] Viorel Faur, *Contribuții la istoricul bibliotecilor…*, p. 141
[10] *Cele Trei Crişuri*, 1923, nr. 6, p. 100
[11] *Ibidem*, nr. 8, p. 130
[12] *Ibidem,* nr. 7, p. 116

În anul 1924, Reuniunea a reuşit să organizeze următoarele biblioteci populare în satele: Tilecuş (în 19 ianuarie, cu 150 de cărți), Bratca (la 20 ianuarie, cu 158 de cărți), Vadu Crişului (în 24 februarie, cu 109 volume), Şuştiu (la 7 septembrie, cu 192 de cărți), Lugaşu de Jos (la 17 august, cu 135 de cărți), Lugaşu de Sus (la 17 august, cu 145 de cărți), Cihei (la 19 august, cu 143 de cărți) şi Haieu (în luna decembrie, cu 171 de cărți). De regulă, fiecare inaugurare de bibliotecă a fost urmată de organizarea unor şezători culturale special destinate sătenilor în prezența delegaților Reuniunii alături de intelectualitatea locală.

În anul următor, alte cinci localități bihorene au beneficiat de inaugurarea unei biblioteci: Gepiu (la 1 februarie, cu 157 de "cărți, broşuri şi reviste"), Sântandrei (la 15 februarie, cu 182 de volume), Parhida (la 22 martie, cu 204 volume), Ineu (iunie, cu 180 de "cărți, broşuri şi reviste") şi Borş (2-4 octombrie, cu 205 "volume şi diverse publicațiuni pentru săteni"[13]).

O atmosferă aparte s-a înregistrat la 15 februarie 1925 în comuna Sântandrei, cu ocazia inaugurării noii biblioteci. În mijlocul unei numeroase asistențe, s-a desfăşurat o frumoasă serbare şcolară. Din partea Reuniunii au participat D. Gâldău, C. Doboş, Ioan Nagy şi M. Chioveanu. Aceştia au ținut cuvântări sătenilor, cărora li s-a explicat importanța cărții în noul context cultural al vremii. Autoritățile locale, reprezentate de profesorul Lăpuşan şi preotul Moga, au preluat spre administrare fondul de carte al bibliotecii, alcătuit din 182 de volume[14].

În primăvara anului menționat, "Cele Trei Crişuri" au depăşit spațiul bihorean, extinzându-şi această formă de activitate şi în județele apropiate. Astfel, la 23 aprilie s-au înființat două biblioteci populare în județul Satu Mare, mai precis în comunele Terebeşti (cu 240 de volume) şi Piscari (cu 154 de cărți)[15].

Darea de seamă a Reuniunii pe anul 1925 cuprinde informații despre principalele modalități de augmentare a fondului de carte şi a colecțiilor de reviste şi broşuri, a bibliotecilor înființate până în acel moment la granița de vest a țării. S-au detaşat donațiile şi acordarea de abonamente gratuite la revistele sale. În acelaşi mod au fost puse la dispoziția bibliotecii funcționarilor poştali din Oradea un număr de 150 de volume, în vreme ce bibliotecii populare din comuna Galbeni (jud. Roman), i s-au destinat 200 de volume. Nu a fost uitată nici biblioteca Societății de patronaj din Oradea, care a fost îmbogățită cu 215 titluri de carte .

[13] Viorel Faur*, Contribuții la istoricul bibliotecilor…*, p. 142-143*; Inaugurarea bibliotecii "Cele Trei Crişuri" din Tilecuş*, în *Vestul României*, 1924, nr. 10, p. 2

[14] *Cele Trei Crişuri*, 1925, nr. 2, p. 36

[15] Viorel Faur, *Contribuții la istoricul bibliotecilor…*, p. 143; *Două noui biblioteci populare "Cele Trei Crişuri*", în *Sentinela de la Vest*, 1925, nr. 89, p. 2

Pe parcursul anului 1926, la nivelul județului Bihor, s-au înființat alte 25 de biblioteci populare, după cum urmează: Aştileu-Peştera (aprilie, cu 201 volume), Cefa (iulie, cu 181 de volume), Sânicolau (iulie, cu 215 cărți), Ponorel (iulie, cu 105 volume), Tulca (4 iulie, cu 106 volume), Şuncuiuş (la 11 iulie, cu 110 cărți), Ciumeghiu (11 iulie, cu 220 de volume), Cheresig (în 18 iulie, cu 114 cărți)), Miersig (la 20 iulie, cu 116 volume), Tămaşda (la 25 iulie, cu 150 de volume), Homorod (în august, cu 121 de cărți), Cociuba (în august, cu 120 de volume), Abrămuț (la 3 octombrie, cu 110 volume), Beliu, Ciutelec, Popeşti, Sârbi, Spinuş, Ciuhoi, Sfârnaş, Sărsig, Cenaloş, Tăşad, Bucur şi Drăgeşti. O serie din bibliotecile enumerate au fost întemeiate în intervalul de timp cuprins între 17 octombrie şi 28 noiembrie, cu un fond de carte evaluat la 1.456 de volume, la care s-au adăugat ziare şi reviste. Prin discursurile rostite cu prilejul inaugurării acestor biblioteci, s-a făcut şi o riguroasă educație sanitară sătenilor[16].

Tot în anul 1925, în ziua de 22 august, Reuniunea “Cele Trei Crişuri” a fondat o bibliotecă populară în comuna Ruşeni, din județul Satu Mare. În cadrul unei solemnități impresionante, delegatul orădean Ioan Nagy, alături de alți câțiva membri ai societății *Lumina Sătmăreană*, a predat învățătorului satului cele 100 de volume şi broşuri ale bibliotecii[17].

O inițiativă lăudabilă a fost cea a tinerimii studioase din comuna bihoreană Ursad, care a adresat, la 27 august 1927, o scrisoare directorului Reuniunii, în care preciza că “tinerimea… împreună cu țăranii ştiutori de carte, la inaugurarea bibliotecii “Cele Trei Crişuri”, au hotărât ca în comuna Ursad să ia ființă, pe lângă bibliotecă, o societate culturală”. Totodată, s-a hotărât ca această societate culturală să poarte numele “Societatea culturală Colonel Bacaloglu”, ca un semn de recunoştință față de acțiunile Reuniunii. Inaugurarea noului așezământ cultural era preconizată în ziua de 11 septembrie 1927[18].

În 20 martie 1927, conducerea Reuniunii a formulat un chestionar pe care l-a difuzat instituțiilor şcolare în care funcționau bibliotecile ei populare. Intenția evidentă a fost cunoaşterea principalelor aspecte legate de modul cum sunt utilizate acestea de către săteni şi elevi. Au fost solicitate răspunsuri exacte pentru următoarele întrebări: “Ce cărți s-au citit mai mult? Dacă s-a arătat interes mai deosebit pentru citit din partea sătenilor şi a fruntaşilor satului? Ce cărți sunt cerute mai mult de populația satului? Dacă ați organizat vreo şezătoare cu scop de propagandă şi îndemn la cititul cărților din bibliotecă? Dacă ați constatat vreun folos cultural de pe urma acestei instituții?”[19].

[16] Viorel Faur, *Contribuții la istoricul bibliotecilor*…, p. 144
[17] *Cele Trei Crişuri*, 1926, nr. 8-9, p. 129
[18] Arhivele Naționale-Direcția Județeană Bihor (în continuare: AN-DJBh), *fond Reuniunea Culturală “Cele Trei Crişuri*”, dos. 1, f. 44
[19] Viorel Faur, *Contribuții la istoricul bibliotecilor*..., p. 145

Pe baza răspunsurilor primite, Reuniunea a avut posibilitatea să evalueze rezultatele concrete ale acțiunii sale culturale, să restructureze şi să adapteze din mers planurile ulterioare legate de titlurile de carte care ar trebui să figureze în inventarele bibliotecilor rurale. De asemenea, pe baza informațiilor primite, s-a putut contura o viziune mai realistă asupra impactului cultural şi psihologic avut de biblioteca populară în mediul rural românesc.

Acțiunile de întemeiere a bibliotecilor a continuat şi în anul 1927, deşi sursele de informații sunt extrem de restrânse pentru acest an. Totuşi, documentele vremii surprind la 18 decembrie 1927 înființarea bibliotecii populare din Sătmărel (județul Satu Mare), cu un fond de 110 volume, care erau scrise într-un limbaj accesibil maselor rurale.

Puține sunt şi sursele documentare care vorbesc despre inițiativele Reuniunii din anul 1928, când s-a reuşit înființarea de noi biblioteci populare în aşezările: Cărand (unde s-a atins cifra de 100 de biblioteci organizate de Reuniune), Măgeşti, Pocola, Petrani, Hotar (pentru județul Bihor), Doba, Boghiş, Cărăşeu, Viile, Culciul Mare, Tarna Mare, Botir, Odorău, Borleşti (pentru județul Satu Mare) şi Fadimac (județul Severin)[20].

Până în anul 1928, Reuniunea "Cele Trei Crişuri" a reuşit să constituie un număr de 117 biblioteci săteşti, "bine organizate şi cercetate, presărate pe regiunea graniței de apus, având în total 15.493 de volume, cărora li se distribuie şi revistele noastre în mod gratuit"[21].

În anul 1935, s-a realizat un bilanț al activității Reuniunii după 16 ani de existență neîntreruptă pe vastul câmp al culturii naționale. Societatea culturală orădeană a înființat pe aproape întreaga graniță de vest, din Banat până în Maramureş, 160 de biblioteci populare. Cu prilejul organizării acestora, s-au susținut conferințe culturale şi de asistență medicală, dublate de programe artistice (serbări populare, dansuri naționale, coruri etc).

Alături de localitățile consemnate până acum, mai adăugăm: Negreşti, Finteşul Mare, Buşag, Merişor, Sărari (județul Satu Mare), Sfârnaşiu, Sâmbătşag, Vintere, Tinăud, Auşeu, Picleu, Cordău, Apateul român, Pomezeu, Răbăgani, Câmpani de Sus, Sârbeşti, Cărpinet, Cărăsău, Şoimi, Borz, Coşdeni, Hidişel, Topa de Sus, Bicaciu, Olcea, Ceişoara, Tăgădău, Chişlaca, Ponoare, Holod, Groşi, Topa de Criş, Borozel, Cornițel, Borodul Mare, Gheghie, Ursad, Cubulcut, Băița, Criştior, Dodreşti, Cârpeştii Mari, Archiş, Cărand, Agriş, Craiova, Ucuriş, Inand, Duşeşti, Ceica, Sâmbăta, Copăceni, Aleşd, Burzuc, Săldăbagiu, Chioag, Sarcău, Colonia Sălard, Casa "Oastei" Oradea, Sânnicolaul de Beiuş etc.(județul Bihor), Strehaia (județul Mehedinți), Cucerani (județul Botoşani), Turda (județul Arieş), Vicea (județul Sălaj), Sighetul Marmației (județul Maramureş), Toracul Mic (Banat), Prefectura județului Caraş etc[22].

[20] *Ibidem*, p. 145-146; *Revista satelor Cele Trei Crişuri*, 1928, nr. 2, p. 3
[21] *Cele Trei Crişuri*, 1928, nr. 9-10, p. 160
[22] *Ibidem*, 1935, nr. 1-2, p. 42; Viorel Faur, *Contribuții la istoricul bibliotecilor…*, p. 147

La împlinirea a două decenii de activitate, în anul 1939, a fost elaborat un nou bilanț cultural. Printre realizările notabile se numără şi înființarea, de-a lungul graniței de vest, a 170 de biblioteci populare la sate, precum şi a mai multor filiale ale Reuniunii[23]. Într-un număr al revistei *Cele Trei Crişuri* din anul 1937, a fost deja avansată cifra de 176 de biblioteci populare[24].

Conform acestor date, putem conchide că Reuniunea a reuşit să organizeze în vestul țării – în urma unei acțiuni notabile - o rețea de biblioteci populare, aşezăminte prin care s-a putut menține o colaborare constantă cu locuitorii din mediul rural. În acest mod, conducerea orădeană a avut posibilitatea să intre în contact cu realitățile şi necesitățile vieții săteşti româneşti, în funcție de care şi-a putut modela activitatea de culturalizare.

Importanța acestor biblioteci a fost prezentată de G. Bacaloglu încă din apelul-program elaborat la începuturile Reuniunii. În acesta se preciza că, pentru a “întinde influența … asupra locuitorilor, fără deosebire de neam”, trebuie realizată o acțiune culturală comună, care nu excludea organizarea unui număr considerabil de biblioteci populare atât în județul Bihor, cât şi în regiunile limitrofe acestuia[25].

În spiritul celor prezentate mai sus, la 18 aprilie 1920, s-a inaugurat în localul redacției *Cele Trei Crişuri* biblioteca din Oradea a Reuniunii, eveniment consemnat şi comentat în presa timpului[26]. Desprindem din cuvântarea lui Alexandru Pteancu, ținută cu prilejul importantului eveniment cultural, câteva fragmente: “…Şi acum predau această bibliotecă, prima bibliotecă românească publică în Oradea-Mare, publicului românesc cu credința şi cu dorința ca aceasta să fie pentru toți un izvor de mângâiere. Ne va ajuta pe toți să ne lărgim cunoştințele… şi să ne desăvârşim în graiul limbei noastre. Ni se vor deschide orizonturile largi ale gândirii româneşti…”[27].

Problema majoră a fost legată de constituirea unui fond de carte prin care biblioteca să-şi înceapă activitatea. Ca atare, au fost angajate demersuri pentru obținerea gratuită a cărților din partea unor autori şi a unor instituții. De altfel, principala modalitate de sporire a numărului de volume a rămas donația[28]. Revista *Cele Trei Crişuri* a publicat un apel sugestiv în acest sens: “Toți autorii şi editorii sunt rugați stăruitor a trimite din lucrările lor câte unul sau două exemplare pentru biblioteca Marei Reuniuni…”[29]. Cărțile primite urmau să beneficieze de o largă popularizare în paginile revistei. Acest fapt a contribuit la extinderea rubricilor de recenzii şi de informații, în care au fost

[23] *Cele Trei Crişuri* , 1939, nr. 9-10, p. 186
[24] *Ibidem*, 1937, nr. 9-10, p. 165
[25] AN-DJBh, *fond Parohia ortodoxă Brusturi*, dos. 2/1915-1920, f. 260
[26] Viorel Faur, *Contribuții la istoricul bibliotecilor*…, p. 130
[27] *Cele Trei Crişuri*, 1920, nr. 8, p. 31
[28] Viorel Faur, *Contribuții la istoricul bibliotecilor*..., p. 131
[29] *Cele Trei Crişuri*, 1920, nr. 9, p. 32

consemnate titlurile cărţilor expediate pe adresa redacţiei şi, ulterior, incluse în biblioteca Reuniunii[30].

Într-un număr al revistei, cititorii erau anunţaţi că "biblioteca… se îmbogăţeşte zilnic cu noi cărţi de cultură generală, literatură, istorie, sociologie etc"[31]. Din această relatare se poate observa o mobilizare a intelectualităţii româneşti care a răspuns solicitărilor Reuniunii. Un gest frumos a venit şi din partea Academiei Române, care a trimis peste 80 de volume editate de ea noii biblioteci, cu sediul în strada Prinţul Carol, nr. 5, etajul I[32].

Biblioteca era deschisă zilnic publicului, existând posibilitatea împrumutării cărţilor la domiciliu pe termen de 15 zile, cu angajamentul cititorului de a nu deteriora "starea volumelor".

Alte cărţi trimise pe adresa bibliotecii au sosit din partea unor personalităţi culturale. De exemplu, Mircea Babeş a donat următoarele volume din lucrările ilustrului său părinte, profesorul dr. Victor Babeş: *Şapte conferinţe publice făcute la Institutul de bacteriologie*, *De nouvel institut sanitaire de pathologie et la bacteriologie du Bucharect*, *Şase conferinţe publice, ţinute în anul 1902 la Institutul de bacteriologie*, *Lupta pentru sănătate publică în România*, *Observaţiuni critice asupra învăţământului secundar în România*, *Pelagra*. Biblioteca a primit, de asemenea, volumul redactat de Marius Georgescu intitulat *Omagiu profesorului Victor Babeş*, alte zece volume din operele lui Shakespeare în limba franceză, precum şi şapte volume de literatură franceză care au constituit o donaţie făcută de Pulcheria Isvoranu[33].

Alte donaţii au sosit în anul 1926 din partea editurii "Scrisul Românesc"(400 de volume), completate de cele 25 de volume trimise de C.Z. Papazoglu, care cuprindeau noţiuni de biologie şi pedagogie socială[34].

La începutul anului 1922, fondul de carte al bibliotecii era estimat la peste 2.500 de volume. Pentru buna gestionare a acestora, Adunarea generală a Reuniunii din 18 martie 1923 a ales ca bibliotecar pe Eugeniu Speranţia, personalitate a vieţii culturale orădene. Biblioteca deţinea peste 4.000 de cărţi, care trebuiau atent selectate şi administrate[35].

Spre sediul bibliotecii s-au îndreptat, în continuare, numeroase donaţii. Notabil este gestul profesorului bucureştean Eraclie Ciupagea care, în scrisoarea trimisă conducerii, a arătat o atitudine pozitivă faţă de iniţiativa derulată: "Cunoscând activitatea ce o desfăşuraţi… în Oradea-Mare şi în tot

[30] Viorel Faur, *Contribuţii la istoricul bibliotecilor…*, p. 131; Idem, *O importantă realizare culturală. Biblioteca publică din Oradea a Reuniunii "Cele Trei Crişuri"* (în continuare: *O importantă realizare culturală…)*, în *Crisia*, 1981, p. 388
[31] *Cele Trei Crişuri*, 1928, nr. 11-12, p. 189
[32] *Ibidem*, 1920, nr. 9, p. 32
[33] *Ibidem*, 1926, nr. 11-12, p. 175; Viorel Faur, *O importantă realizare culturală*…, p. 391-392
[34] *Cele Trei Crişuri*, 1927, nr. 10, p. 149
[35] Viorel Faur, *Contribuţii la istoricul bibliotecilor…*, p. 131-132

ținutul Bihorului şi aflând de curând că ați întreprins să înființați în acea regiune mai multe biblioteci populare pentru care colectați cărți din Vechiul Regat…, ca să dați un îndemn mai mult pentru unificarea limbei noastre strămoşeşti, … îmi permit să vă pun la dispoziție cărțile ce vă înaintez odată cu aceasta,… şi ce păstrez în depozit după moartea regretatului meu unchi G. I. Ionescu-Gion, fost profesor şi publicist”[36]. Apreciind munca Reuniunii care viza cu necesitate culturalizarea locuitorilor, Nicolae Nica (din Bucureşti) a donat pentru biblioteca orădeană un număr de 100 de cărți. O altă donație a venit din partea *Casa Şcoalelor şi a Culturii Poporului* din Bucureşti, care a trimis pe adresa bibliotecii 21 de volume.

În cursul anului 1925, biblioteca a primit următoarele donații: “149 de volume apărute în editura “Cultura Națională”, 4 volume din scrierile lui N. Bănescu, 6 volume din cele ale lui I. Vlădescu, precum şi tipărituri ale Academiei Române (câte 2 exemplare din Memoriile secțiunilor literară, ştiințifică, istorică; 3 volume cuprinzând discursuri de recepțiune şi 6 volume cu diverse subiecte)”[37].

Donații au venit şi din partea unor artişti plastici care au înfrumusețat încăperile bibliotecii cu numeroase tablouri: *Vedere din Mexic* (de A. Palli), *Portret* (studiu de Mariana Kastano-Köszeghi), *Moş Târnăcop din Valcor* (I. Sârbu), *Peisaj* (N. Irimie), *Portret* (studiu de N. Mogoş), *Troița din Lăpuşul Munților Apuseni* (Petre Jinga-Pejin*), Peisaj* (Marinescu-Vâlsan), *Portret* (G. Talaz) şi şapte sculpturi de I. Dimitriu-Bârlad.

În cursul anului 1925, s-a realizat o nouă catalogare a cărților în condițiile creşterii numărului de cititori. Numele acestora era consemnat într-un registru special în momentul în care împrumutau cărți pentru acasă[38].

Treptat, biblioteca Reuniunii, care conținea un număr apreciabil de volume, a devenit un punct de atracție pentru toată societatea românească din Oradea şi din jur.

Instituția a primit uneori mai multe exemplare din acelaşi autor, astfel a prins contur posibilitatea de a înzestra, la rândul său, cu volume şi periodice, diferite biblioteci populare, atât instituțiile şcolare şi culturale din oraş, cât şi alte localități din zona de nord-vest a țării[39].

Dintr-o dare de seamă a activității culturale pe secțiuni, valabilă până în anul 1924, reiese contribuția adusă de secția a II-a “Crişul Negru” la propăşirea bibliotecilor din Oradea: o bibliotecă donată orfelinatului “Principele Mihai” din Oradea-Mare, 127 de volume oferite bibliotecii “General Traian Moşoiu”

[36] *Cele Trei Crişuri*, 1924, nr. 9, p. 144
[37] Viorel Faur, *Contribuții la istoricul bibliotecilor…*, p. 133
[38] *Ibidem*, p. 131-133
[39] *Ibidem*, p. 134

din Beiuş, 3.000 de volume pentru biblioteca oraşului şi 16 volume donate spitalului judeţean din localitate[40].

Pe tot parcursul existenţei sale, Reuniunea a căutat să procure noi cărţi şi periodice pentru biblioteca proprie, alături de alte materiale documentare şi artistice. S-a apelat în continuare la donaţiile realizate de diversele persoane fizice, astfel încât prin intermediul acestora fondul de carte să fie în permanenţă completat cu cărţi folositoare, pentru o cât mai largă gamă de cititori.

Şi de această dată publicul s-a dovedit a fi receptiv faţă de asemenea deziderat, fiind trimise, spre exemplu, documentele pe baza cărora s-a scris cartea *Cazul fostului colonel Alexandru Sturdza* (un episod al primului război mondial de pe frontul român), apărută la Oradea, în anul 1926, sub semnătura lui Valeriu Kapri. De asemenea, în cursul anului 1934, biblioteca a primit de la diferite edituri 150 de volume noi apărute, iar de la generalul C. Eliade şase volume din *Revue des deux mondes*, editată la Paris. Ele au aparţinut contesei Ina Tolstoi şi conţineau articole scrise de filoromânii Edgar Quinet şi Eugene Poryade referitoare la România, precum şi documente politice, literare şi istorice. De valoare a fost şi donaţia de carte italiană şi franceză, obţinută în urma contactelor culturale stabilite de Reuniune cu instituţii similare din cele două ţări.

Începând din 27 februarie 1930, Reuniunea "Cele Trei Crişuri" s-a mutat în spaţiul oferit de *Casa Naţională a Judeţului Bihor*, noul sediu punând la dispoziţia bibliotecii spaţii mult mai adecvate în ceea ce priveşte depozitarea fondului de carte[41].

Biblioteca centrală a suferit şi ea "transbordarea". Alcătuită din două secţii de limbi străine (secţia de cărţi franceze şi cea italiană), biblioteca era pusă la dispoziţia cititorilor în mod gratuit. În cursul anului 1935, fondurile ei de cărţi şi periodice au fost cercetate de peste 1.800 de cititori. Tot în anul amintit, au fost consultate circa 2.800 de volume, precum şi presa zilnică şi revistele de cultură[42].

Doar peste un an biblioteca se putea mândri cu peste 6.000 de volume (cu circa 1.000 de volume mai mult decât în anul 1930), numărul cititorilor crescând şi el la 2.842[43].

Acţiunea de constituire a bibliotecilor săteşti la graniţa de vest a ţării s-a înscris într-un context cultural naţional dominat de amplul proces de culturalizare iniţiat de statul român după momentul 1918. S-a urmărit, în mod special, luminarea maselor rurale româneşti, reducerea analfabetismului şi schimbarea mentalităţii tradiţionale potrivit cu exigenţele perioadei interbelice.

[40] AN-DJBh, *fond Reuniunea Culturală "Cele Trei Crişuri*", dos. 3, f. 83
[41] Viorel Faur, *Contribuţii la istoricul bibliotecilor…*, p. 134-135; Idem, *O importantă realizare culturală…*, p. 392
[42] *Cele Trei Crişuri*, 1935, nr. 1-2, p. 42
[43] *Ibidem*, 1937, nr. 9-10, p. 165

Un rol important în această direcție a fost deținut şi de biblioteca rurală, care a fost solicitată să pună în circulație valorile literaturii naționale, nefiind omisă nici editarea unor broşuri şi cărți cu conținut divers (istoric, geografic, literar, economic, religios etc.) scrise într-un limbaj accesibil țăranului român. Consecventă acestei acțiuni de întemeiere de noi biblioteci poporale, reuniunea culturală a ştiut să o concretizeze de-a lungul întregii sale existențe. Fondarea – sub auspiciile sale - a unui număr considerabil de astfel de aşezăminte în mediul rural românesc de la granița de vest a țării a condus la consolidarea din punct de vedere cultural a satului românesc interbelic bihorean care, treptat, s-a integrat în procesul istoric de ridicare prin cultură a întregii națiuni, desfăşurat cu multe rezultate concrete în perioada dintre cele două conflagrații mondiale.

THE CULTURAL ACTIVITY INITIATED BY THE GREAT REUNION “CELE TREI CRIŞURI” TO SET UP LIBRARIES IN THE WESTERN PART OF THE COUNTRY (1919-1940)

(*Abstract*)

The action of setting up village libraries on the Western border of the country has been noted in a national cultural context dominated by the enlightenment process initiated by the Romanian state after the moment 1918. Especially, they have followed the Romanian rural masses enlightenment, the illiteracy decreasing and the changing of the traditional mentality in accordance with the inter war period exigencies. The rural library had also a great importance in this direction being requested to put into circulation the national literature values; the elaboration of some brochures and books with different content (historical, geographical, literary, economic, religious, etc.) written in an accessible language for the Romanian peasant hasn’t been omitted. Being consistent in its action of setting up new popular libraries, the cultural Reunion knew how to materialize it all along its whole existence.

Until 1939, the Reunion has founded more over than 170 popular village libraries all along the Western border. So, we can conclude that the Reunion succeeded in organizing a network of popular libraries by means of which they could keep a permanent collaboration with the inhabitants of the rural places. With the help of the libraries, the inter war Romanian village in the Bihor county succeeded to integrate itself step by step in the historical process of raising the whole nation by culture, obtaining in this way many concrete results during the period between the two world conflagrations.

CAPITALUL ŞI CREDITUL DIN ORADEA ŞI BIHORUL INTERBELIC ÎNTR-O MONOGRAFIE INEDITĂ A JUDEȚULUI, REDACTATĂ ÎN 1938

Mihai D. DRECIN

În Biblioteca Sucursalei Bihor a B.N.R. a fost descoperită o monografie a județului Bihor*, redactată de Andrei Zănescu, directorul Sucursalei B.N.R. Oradea, datată decembrie 1938.[1]

Cele 180 de pagini dactilografiate ale manuscrisului sunt structurate în şapte capitole, după cum urmează: Întinderea teritorială şi descrierea fizică (7 pagini), Populațiunea (15 pagini), Situația economică (102 pagini), Capital şi credit (29 pagini), Finanțele publice (6 pagini), Standardul de viață al locuitorilor (11 pagini), Activitatea sediului (B.N.R. – n. n.) Oradea (9 pagini). Fiecare capitol cuprinde tabele cu date şi cifre semnificative pentru subiectul tratat, argumente indubitabile pentru acțiunile pe care le face autorul, hărți ale județului şi fotografii din viața de zi cu zi a populației, activitatea economică şi peisajul Bihorului întregesc textul, făcându-l mai interesant, mai dinamic.

Cronologic vorbind, este a doua monografie a județului nostru după cea realizată de Aurel Tripon în 1936.[2] Între cele două lucrări există suficiente asemănări şi deosebiri, atât în ceea ce priveşte conținutul şi maniera de redactare, cât şi optica autorilor derivând din profesiunea fiecăruia. Nu stăruim aici asupra acestor aspecte , pe care ne propunem să le analizăm cu altă ocazie.

Andrei Zănescu a fost al treilea director al Agenției Oradea a B.N.R.[3], funcție ocupată între 1 mai 1936-31 august 1939. Câteva date biografice cu referire la autorul monografiei în discuție sunt necesare pentru a înțelege personalitatea acestuia, care, neîndoios, şi-a pus amprenta asupra activității sale administrative şi profesionale.

---

*Mulțumesc d-lui. Ioan Degău, fost director al Filialei B.N.R. Bihor, care mi-a semnalat şi pus la dispoziție lucrarea.

[1] Andrei Zănescu, *Monografia Județului Bihor*, text dactilografiat, 180 p. (fără număr de înregistrare, dar cu parafa „Banca Națională a României – Oradia"), p. 5-6.

[2] Aurel Tripon, *Monografia Almanah a Crişanei,* vol. I-II, Oradea, 1936.

[3] Agenția a fost înființată la 10 noiembrie 1920, având o activitate continuă în sediul din Oradea până în octombrie 1940 când, datorită Dictatului de la Viena, este evacuată la Arad şi Beiuş. Revine la Oradea în noiembrie 1944, funcționând şi astăzi în clădirea inițială, construită între 1911-1913, ca sediu al Filialei Oradia a Băncii Austro-Ungare. În 1921 statul român cumpără clădirea de la lichidatorii Băncii Austro-Ungare.

S-a născut la 27 noiembrie 1881, în Braşov, unde locuieşte până la vârsta de opt ani. Ca mulţi români transilvăneni, familia Zănescu trece Carpaţii în Regatul României, a cărui proces intens de industrializare şi modernizare atrăgea forţă de muncă din Transilvania, din toate mediile etnice şi profesionale. Accentuarea procesului de deznaţionalizare a românilor de către regimul dualist austro-ungar, mai ales a guvernelor din Budapesta, a fost o altă cauză majoră care îi îndemna pe românii transilvăneni să privească cu încredere şi speranţe spre România. În fond, aceştia considerau tot mai mult că Braşovul este o „suburbie a Bucureştilor”[4], migraţia forţei de muncă de o parte şi de alta a Carpaţilor fiind un fenomen obişnuit, practicat în ambele direcţii, prefigurând viitoarea unire politică de la 1918-1919.

În 1909 absolvă Şcoala Superioară de Comerţ din Bucureşti, instituţie ce prefigura înfiinţarea în 1913 a Academiei de Înalte Studii Comerciale şi Industriale. Îşi începe cariera profesională de contabil-economist la Societatea Petrolieră „Româno-Americană” din Bucureşti, unde lucrează timp de doi ani şi jumătate, până în 1912. După satisfacerea stagiului militar participă ca ofiţer la campania din Bulgaria, din vara lui 1913, în al doilea război balcanic.

La 1 octombrie 1913 devine funcţionar în Centrala B.N.R din Bucureşti, intrând în corpul select de specialişti ai celei mai importante instituţii bancare a ţării. Va fi funcţionar al B.N.R. până la pensionarea sa în 1947. În cei 34 de ani de serviciu în slujba B.N.R., a urcat treptele ierarhiei ocupând funcţii de director al agenţiilor din Bacău (1928), Bălţi, Sighişoara (1932) şi Oradea (1936-1939). Ultimii ani de muncă îi desfăşoară în Centrala B.N.R. din Bucureşti, în calitate de inspector şi şef al Serviciului Casierie (1940-1947).

În timpul primului război mondial, ca ofiţer în Regimentele 45 şi 46 Infanterie, ia parte la luptele de la Flămânda, Predeal, Braşov şi Mărăşti. Este rănit în luptele de pe Valea Timişului şi Mărăşti – Soveja, fiind decorat cu Crucea de Război cu 4 barete şi Coroana României în gradul de Cavaler cu Panglica de Virtute Militară.[5]

Numit director al Agenţiei B.N.R. din Oradea, Andrei Zănescu va desfăşura o intensă activitate bancară. Se remarcă prin studierea atentă a întregii vieţi economice din judeţul Bihor, urmărind afirmarea capitalului românesc în zonă după 1918-1919, oferind Bucureştiului date şi sugestii interesante, de profesionist, pe linia accelerării organizării şi dezvoltării forţei economice naţionale în toate segmentele ei.

[4] Expresia aparţine lui Valeriu P. Bologa, dirigentul (directorul) Filialei din Braşov a Băncii „Albina” din Sibiu între anii 1887-1899. Ea apare într-o scrisoare din 1889 trimisă lui Partenie Cosma, directorul executiv al Centralei Băncii „Albina” din Sibiu (Vezi Arhivele Naţionale – Direcţia Judeţeană Braşov, *fond nr. 145*, pachet 9-11, dos. 10/1889, f. 119-129).

[5] Ioan Degău, *O bancă şi „bancherii” ei. Sucursala judeţeană Bihor a Băncii Naţionale a României*, Ed. Abaddaba - Anotimp, Oradea, 2002, p. 47-48, 56.

Monografia în discuție a fost întocmită la sugestia lui Mitiță Constantinescu, guvernatorul B.N.R.[6], într-un an, 1938, marcat de instaurarea regimului autoritar al regelui Carol al II-lea şi obținerea celor mai bune rezultate economice din întreaga perioadă interbelică a țării. Inițiativa guvernatorului B.N.R. poate este legată şi de dorința de a afla cu exactitate realitățile economice din fiecare județ al țării, în vederea coordonării mai eficiente a efortului național de dezvoltare, mai ales pe linia înarmării țării. Mirosul „prafului de puşcă" devenea tot mai pătrunzător în Europa vremii.

Directorul Zănescu aminteşte în introducerea monografiei că „pentru culegerea datelor necesare la alcătuirea ei, m-am adresat tuturor factorilor de răspundere din județ. Am trimis 422 chestionare notarilor din comune. Am cerut date industriaşilor, băncilor, serviciului agricol al județului, camerei de agricultură, administrației financiare, Inspecției de mişcare C.F.R., ocoalelor silvice, camerei de comerț şi de industrie, într-un cuvânt nu a rămas necercetat nici unul din organele în strânsă legătură cu viața economică a județului nostru". Constată cu părere de rău că „nici una din instituțiile mai sus arătate, nu are un serviciu statistic bine organizat, astfel că am întâmpinat destule greutăți la adunarea datelor. Am întâlnit însă la şefii acestor instituțiuni multă bună voință, astfel că într-o înțelegere perfectă, am ajuns să pot termina lucrarea, sper cu cât mai puține lipsuri". Cu meticulozitatea şi francheța funcționarului public al vremii sale, mai ales a angajaților din bănci, Andrei Zănescu precizează că redactarea lucrării a făcut-o în afara orelor de serviciu, fără să lipsească „un moment de la conducerea sediului ce mi s-a încredințat … nefiind ajutat la această lucrare decât în mod temporar de unul din funcționarii sediului".[7]

În analiza noastră ne oprim asupra capitolului IV, *Capital şi credit*, al doilea ca întindere paginală, deoarece considerăm că prin aprofundarea lui radiografiem cu exactitate realitățile economice şi etnice ale momentului, în comparație cu situația din 1918-1919 şi evoluția ei ulterioară, până astăzi. Activitatea bancară, circulația creditului, gradul de acomodare a cetățeanului cu facilitățile şi exigențele serviciilor oferite de băncile şi cooperativele de credit – dezvăluie stadiul şi ritmul de dezvoltare a unei colectivități umane, a societății per ansamblu, la un moment istoric dat. În fond, instituțiile de credit sunt un adevărat barometru al evoluției economicului în lumea capitalistă, înregistrând cu promptitudine atât momentele de ascensiune, cât şi cele de criză. Prin rolul pe care-l joacă în viața economică, instituțiile de credit îndeplinesc sarcinile medicului din societatea umană. Prin politica pe care o duc (plafon de credit, mărimea dobânzilor la depuneri şi credite, promptitudinea acordării creditelor,

[6] Ocupă această funcție între 23.09.1935 – 17.09.1940. Vezi Maria Mureşan, *Citadela, un pas hotărât pe calea propăşirii economiei naționale. Banca Națională a României*, în *Dosarele Istoriei*, an IV, nr. 10 (38), 1999, p. 15.
[7] Andrei Zănescu, *op.cit.*, p. 1.

garantarea depunerilor făcute de clienţi, etc.) instituţiile de credit pot contribui decisiv la însănătoşirea sau, dimpotrivă, la îmbolnăvirea vieţii economice în general, la un moment dat. Un sistem bancar serios, echilibrat, responsabil pentru viitorul naţiunii, cultivă spiritul de economie la nivelul cetăţeanului de rând, încrederea acestuia în muncă şi viaţă.

În radiografia pe care o face capitalului şi creditului din Bihor, atât pe linia băncilor organizate ca societăţi anonime pe acţiuni cât şi a sistemului cooperatist de producţie, consum şi credit, Andrei Zănescu dovedeşte o cunoaştere exactă a situaţiei. Analiza profesionistă este permanent însoţită de aprecieri privind forţa capitalului minoritar din zonă (evreiesc şi maghiar) comparativ cu cel românesc, respectiv sugestii făcute instituţiilor centrale din Bucureşti (B.N.R., Institutul Naţional al Cooperaţiei) în vederea sprijinirii românilor pentru a se afirma în plan economic şi a „naţionaliza”[8] sfera afacerilor lucrative din comerţ, industrie şi agricultură.

Subcapitolul *Activitatea bancară locală* debutează cu o prezentare nominală a celor 38 de bănci, cu centrale locale sau doar sucursale ale unor mari instituţii bancare din Bucureşti, care activau în Oradea şi judeţul Bihor în 1938. Acestea erau repartizate în teritoriu, după cum urmează: Oradea – 20 (plus Sucursala B.N. R.), Beiuş – 3, Tinca, Aleşd, Marghita şi Săcuieni câte 2 bănci, Vaşcău, Salonta, Diosig, Sălard, Tileagd, Suplacul de Barcău – câte o bancă. Observăm o polarizare a băncilor în oraşele şi târgurile cu populaţie majoritar maghiară şi evreiască, respectiv Oradea, Aleşd, Tileagd, Marghita, Sălard, Diosig, Săcuieni, Salonta – în total 31 de instituţii de credit. Majoritatea sediilor băncilor din Oradea erau amplasate în perimetrul Pieţei Regina Maria (astăzi Piaţa Ferdinand) şi Pieţei Unirii (astăzi Piaţa Unirii), ca şi pe străzile adiacente acestor două zone centrale ale oraşului[9], constituind un veritabil city bancar, după modelul vest-european extins spre centrul şi estul Europei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea.

După originea etnică a acţionarilor, cele 38 de bănci se împărţeau în : bănci ale minoritarilor – 73,68% (18 bănci evreieşti – 47,37%, 6 bănci evreo-maghiare – 15,80%, 4 bănci maghiaro-româno-evreieşti – 10,51%), 6 bănci româneşti (15,80%), 2 bănci maghiare (5,30%), 1 bancă româno-maghiară (2,61%), 1 bancă germano-slovacă (2,65%).[10] Capitalurile sociale, plus capitalurile de rezervă, ca şi depunerile spre fructificare, la nivelul celor 38 de bănci din Oradea şi Bihor, păstrau cam aceeaşi....., favorabilă minorităţilor.[11]

[8] În epocă termenul semnifica impunerea românilor în faţa minoritarilor în toate sferele vieţii de zi cu zi: economie, cultură, ştiinţă, politică, administraţie. În alte lucrări se foloseşte şi expresia *românizare*.

[9] Andrei Zănescu, *op.cit.*, p. 127-128.

[10] *Ibidem*, p. 128.

[11] Andrei Zănescu precizează că „datele asupra depunerilor spre fructificare, în special repartiţia după originea etnică a depunătorilor, s-a obţinut cu destulă greutate de către mine, de oare ce în cele mai multe casuri a trebuit să fac singur această repartiţie după registru, băncile dând numai

Debitorii reprezentau gradul de implicare în afaceri modeste, capitaliste, mai ales în comerț şi industrie. Curajul şi stăpânirea mecanismului bancar, chiar un capital imobiliar substanțial drept garanție pentru obținerea creditului bancar, erau absolut necesare. Acestea nu se acumulau decât în timp, de-a lungul a mai multor decenii sau chiar secole de muncă şi experiență. Sprijinul regimului politic este absolut necesar. În consecință, nu trebuie să surprindă faptul că şi după 1918/19 evreii maghiarizați în mare măsură şi maghiarii aveau multe atuuri, priorități față de români. Ca urmare, după originea etnică a debitorilor, evreii orădeni aveau plasamente în proporție de 69,09%, maghiarii de 14,42%, iar românii de doar 11,08%.[12]

Strâns legate de debitorii băncilor sunt plasamentele făcute în principalele ramuri economice ale județului. Dacă în comerț acestea reprezentau 51,40%, iar în industrie 38,10%, în agricultură se limitau la doar 6,70%.[13] Situația de mai sus, calculată la nivelul perioadei 1919-1938, se schimbă uşor la nivelul anilor 1934-1938, când plasamentele în industrie egalează pe cele din comerț (câte 47,21, respectiv 47,45%), în timp ce în agricultură ele scad la 5,34%.[14] Având în vedere controlul minorităților asupra comerțului şi industriei bihorene, este de reținut concluzia autorului monografiei potrivit căreia „din totalul plasamentelor făcute pentru comerț şi industrie, românii nu au decât maximum de 5%, restul de 95% fiind dat în cea mai mare parte evreilor, şi într-o măsură mai redusă maghiarilor”[15]. Agricultura, practicată în primul rând de români, avea nevoie de credite. Acestea se obțineau greu pentru că Institutul Național de Credit Agricol nu avea sucursală în Oradea, rețeaua băncilor populare (cooperative de credit) de la sate nu era încă organizată, iar băncile din județ nu aveau depuneri mai substanțiale din partea clienților şi nici reescont la B.N.R.[16] Dintre marile bănci româneşti care aveau sucursale la Oradea: Banca Românească şi Banca de Credit Român (Bucureşti), Banca Ardeleană (Cluj), doar Banca „Victoria” din Arad „de la înființarea ei a avut în vedere în prim rând plasamentele la români”[17]. Un rol important în finanțarea comerțului şi industriei locale, deținută de minoritari, juca sucursala Băncii Generale de Credit Ungară din Budapesta[18].

Andrei Zănescu a studiat cu atenție şi comportamentul clienților din oraşele şi satele Bihorului față de bănci. Dacă la oraşe spiritul de economie este răspândit printre locuitori, aceştia depunându-şi economiile la C.E.C şi bănci,

liste cu numărul depunerii şi cu sume. Din această cauză repartiția pe categorii economice, nu s-a putut face”. (*Ibidem*, p. 131).

[12] *Ibidem*, p. 132.

[13] *Ibidem*.

[14] *Ibidem*, p. 133.

[15] *Ibidem*, p. 133.

[16] *Ibidem*.

[17] *Ibidem*, p. 138. Vezi şi Casa de Păstrare Civilă (*Ibidem*, p. 142).

[18] *Ibidem*, p. 138.

dar şi în titlul de rentă, în case şi terenuri, iar „simțul de plată s-a infiltrat din ce în ce mai mult”, la sate situația este fundamental diferită. Țăranii îşi păstrează economiile în numerar îngropate în pământ[19], iar plata datoriilor către bănci se face numai în urma unor măsuri de constrângere.

Falimentul unor mari bănci din Capitală, dar şi a unor bănci locale (între 1932-1937 în Bihor şi-au încetat activitatea 7 instituții bancare) în anii crizei economice a indus în clientelă o anumită rezervă față de bănci. Tensionarea politicii externe declanşează imediat o afluență de deponenți la ghişeele băncilor, care fac retrageri masive de bani din propriile economii.[20]

În finalul constatărilor din sfera capitalului bancar local, directorul Sucursalei B.N.R. Oradea sugerează o serie de căi şi metode în vederea accelerării dezvoltării economice din Oradea şi Bihor în general, a sprijinirii elementului românesc în vederea consolidării sale economice. Se cere o mai multă promptitudine în acordarea creditelor, prin eradicarea birocrației. Țăranii, alături de micii meşteşugari de la oraşe şi sate, în marea lor majoritate români, obțineau credite de la bănci doar după multe „formalități cu constituirea ipotecii”. Ipoteca în sine se constituia din produsul pe care ei îl obțineau, iar plata ratelor la credite se fixa în funcție de momentul „desfacerii (vânzării - n. n.) produselor”. Cum între realizarea produsului şi valorificarea acestuia pe piață se interpunea o perioadă de timp, când debitorul nu putea achita nici o rată, obținerea creditului „este de cele mai multe ori realizat cu destule dificultăți”. În plus, „în cele mai multe cazuri producătorul trebue să facă zeci de kilometri ca să îşi procure acel credit”.[21] Stârpirea cămătăriei la sate este un alt obiectiv al sistemului bancar românesc. Se arată că Sucursala B.N.R. din Oradea a înființat în acest sens „două bănci româneşti în două centre româneşti din județ”. Totodată, a „îndemnat băncile româneşti din oraş (Oradea - n. n.) ca să înființeze sucursale, pentru ca opera de naționalizare a ramurilor de avuție națională să se facă cu mai mult efect”.[22] Cu toate acestea, „față de procentul mare de minoritari ajutați cu credite (de marile bănci de la Bucureşti – n. n), procentul românilor aproape nu contează”. De aceea, teoreticianul şi practicianul bancar Andrei Zănescu cere răspicat „ca ajutorul să vie şi dela marile instituții bancare, de credit agricol şi de credit meşteşugăresc, cari până-n prezent nu au deschis sucursale pe piața noastră. Ori ce întârziere loveşte crunt în plugarii şi meşteşugarii români şi totodată contribue la întărirea minoritarilor din județ”.[23]

[19] „Numai atunci când vine vreo retragere de monedă de pe piață, se ivesc gospodari de pe la sate cu legătura de bani, legătură ce atunci când se desface împrăştie un miros de mucegai sau de pământ”. (*Ibidem*, p. 141).
[20] Astfel de situații s-au înregistrat la Oradea la 31 decembrie 1937 şi 15 septembrie 1938.
[21] Andrei Zănescu, *op.cit.*, p. 141.
[22] *Ibidem*, p. 139.
[23] *Ibidem*, p. 142.

Într-o economie de piață, creditarea afacerilor lucrative se face nu numai prin băncile de credit ci şi prin sistemul cooperației de credit, care cuprinde şi cooperativele de producție şi consum. Procesul de democratizare a societății, ridicarea gradului de cultură generală a cetățeanului, asimilarea treptată a modelului modern al conviețuirii în colectivitate - dezvoltă spiritul asociaționismului şi întrajutorării, principiile de bază ale organizării şi funcționării cooperației. Ca urmare, nu întâmplător Andrei Zănescu face o analiză pertinentă a sistemului cooperatist bihorean.

Ca şi în cazul sistemului bancar, se au în vedere două planuri: cooperația românească, respectiv cea a minoritarilor, scoțându-se în evidență calitățile şi defectele fiecăreia.

Federala „Bihorul" din Oradea cuprindea, în 1937, 222 cooperative, din care 129 româneşti (46 de credit, 39 de consum, 44 de producție) şi 93 ale minoritarilor (30 de credit, 58 de consum, 5 de producție).[24] Verificările făcute de controlorii B.N.R. la nivelul cooperativelor româneşti arată că doar 35 erau bine conduse, 46 slab conduse, 31 nu mai activau practic, iar 17 erau în lichidare. Cooperativele minoritarilor „nu au fost încă verificate"[25] de specialiştii B.N.R. Datele acestora, legate de denumirea şi sediul fiecăreia, anul constituirii, capitalul subscris şi vărsat, numărul societarilor, diverşii creditori, depunerile spre fructificare, plasamentele cambiale, diverşii debitori au fost primite „dela controlorul lor din Oradea"[26]. Nu rezultă motivele neverificării activității cooperativelor minoritarilor de către instituțiile abilitate ale statului român, aşa cum prevedea legislația în vigoare. Era la mijloc o lipsă de interes din partea instituțiilor centrale din Bucureşti sau incapacitate de organizare a sistemului cooperatist românesc? Cert este că din cele 57 de cooperative de consum, producție şi valorizare maghiare, 55 au fost înființate în perioada 1902-1918[27], deci în vechea Austro-Ungarie, iar 20 făceau parte, chiar în 1937-1938, din Federala Cooperatistă „Hangya" („Furnica" – n. n.)[28], cu sediul la Budapesta.[29] Aceste informații întăresc teza economiştilor români interbelici potrivit căreia în perioada interbelică a României Mari minoritatea maghiară a

[24] *Ibidem*, p. 143.
[25] *Ibidem*.
[26] *Ibidem*, p. 145.
[27] În România Mare se înființează doar cooperativele din Fughiu (1927) şi Uileac de Criş (1934)(*Ibidem*, p. 152-153).
[28] Este vorba de cooperativele din: Biharia, Burzuc, Cheresig, Cubulcut, Cristur, Episcopia Bihor, Fegernic, Ginta, Hodoş, Ineu, Mişca, Olosig, Oradea, Roşiori, Sânnicolau de Munte, Sântion, Şişterea, Suplacul de Barcău, Tărian, Vaida. (*Ibidem*, p. 152-153 tabele).
[29] Federala Cooperatistă „Hangya" a fost înființată în 1898, la Budapesta, de groful Károly Sándor. După unii cercetători români din perioada interbelică Federala Cooperatistă „Hangya" pentru Transilvania ar fi avut sediul la Aiud. (Gheorghe Drgoş, *Cooperația în Ardeal. Istorie – Situația actuală – Perspective,* Ed. Oficiul Național al Cooperației Române, (f. l.), 1933, p. 161).

progresat în toate domeniile, inclusiv în sfera vieții economice, mostră evidentă a politicii democratice dusă de statul român față de toate minoritățile.

Cooperativele româneşti dispun de puține fonduri băneşti, cererile de credite ale membrilor cooperatori, pentru investiții şi producție, fiind mult mai mari. Ca urmare, țăranii se adresează institutelor de credit din oraşe, băncilor maghiare şi evreieşti, chiar cămătarului evreu[30] din sat, care-i exploatează la sânge. În plus, cooperativele româneşti „se rezumă la îndestularea cu credite a membrilor consiliului de administrație sau a rudelor lor”[31], ceea ce sădeşte neîncredere în masa mare a țăranilor, potențialii membri şi militanți ai unei mişcări bazate prin tradiție pe solidarism şi întrajutorare. Personalul administrativ, care ar trebui să conducă şi să ofere cu promptitudine creditele solicitate de membrii cooperatori, este puțin numeros şi mai mult absent de la sediul cooperativei[32]. Factorii politici locali se dovedesc neinteresați de punerea pe picioare şi consolidarea unei solide mişcări cooperatiste, poate pentru că nu le aduce venituri mari şi imediate.

Ținând cont de această realitate, Andrei Zănescu propune intervenția hotărâtă a statului, prin Institutul Național al Cooperației, în vederea reorganizării şi dezvoltării mişcării cooperatiste din țară, mai ales din Transilvania. Sugerează următoarele căi şi metode: desființarea cooperativelor aflate în lichidare, inactive sau slab conduse, şi înființarea altora noi, puternice şi active; pregătirea unui personal administrativ suficient de numeros şi pregătit profesional, care să asigure buna desfăşurare a activităților la nivelul fiecărei cooperative, indiferent de tipul ei; în fruntea cooperativelor să fie chemați fruntaşii satelor, ceea ce ar reda încrederea în mişcarea cooperatistă; exercitarea unui control cât mai des, pentru a corecta din faşă unele greşeli de administrare; principalele bănci din țară, direct sau prin sucursalele lor din Oradea, să ofere credite cooperativelor în condiții cât mai favorabile.[33] Numai astfel țăranul, meşteşugarul şi comerciantul român din mediul sătesc vor putea fi realmente sprijiniți în eforturile lor de afirmare economică, culturală şi politică.

* *
*

La aproape şapte decenii de la redactare, monografia în discuție ne reține atenția cu constatări şi sugestii foarte interesante la capitolul *capital şi*

[30] „Înțeleg cămătăria nu numai atunci când dai banul pe un procent ridicat, dar şi când simțindu-i (țăranului - n. n.) cuțitul la os, cumperi anticipat o recoltă pe un preț derizoriu”. (Andrei Zănescu*, op. cit.*, p. 138).
[31] *Ibidem*, p. 145.
[32] „Sunt contabili cari au în județul nostru câte 10, 15 şi chiar 20 cooperative, la care se duc odată pe an şi le închee bilanțul. Sunt cooperative la cari casierul vine odată pe săptămână”. (*Ibidem*, p. 144).
[33] *Ibidem*, p. 144-145.

credit pentru Oradea şi Bihorul anului 1938. În primii douăzeci de ani de administrare românească în zonă românii s-au afirmat în viaţa economică, deşi minoritarii deţineau de departe controlul acesteia, prin comerţ şi industrie.

Perioada comunistă, pe lângă gravele traume pe care ni le-a impus în planul libertăţilor cetăţeneşti, prin investiţii şi industrializare a ridicat potenţialul economic al Oradiei şi Bihorului. Numărul specialiştilor români şi de alte naţionalităţi a crescut incontestabil. Dintre ei s-a afirmat o pătură de conducători de intreprinderi economice şi instituţii specializate în controlul vieţii economice. Parte din ei, în contact cu economia de piaţă capitalistă, şi-au însuşit regulile acesteia. Astăzi conduc firme privatizate sau organizate ca societăţi anonime pe acţiuni care rezistă concurenţei europene şi mondiale.

După 1989, globalizarea a facilitat penetrarea treptată a capitalului străin în ţara noastră. Oradea şi Bihorul, prin poziţia sa geografică la graniţa de vest a ţării, va sta în atenţia investitorilor străini. Mai puţin, chiar foarte puţin prin investiţii în industrie, mai mult în comerţ. În fapt, Oradea revenea la tradiţia de la cumpăna secolelor XIX-XX, păstrată şi în perioada interbelică, de oraş prioritar comercial.

Indiscutabil, nevoia de capital este stringentă, acum şi în viitor. Totuşi trebuie să fructificăm şi apărăm capitalul autohton, în speţă românesc. Altfel, vom regresa, vom pierde terenul în confruntarea cu capitalul străin sau al minoritarilor din zonă, puternic sprijiniţi din vestul apropiat. În aceste condiţii, constatările lui Andrei Zănescu pentru vremuri de mult trecute, ar putea redeveni de actualitate. Eforturile a generaţii de români, de-a lungul a aproape unui secol, s-ar dovedi de prisos, abandonate, trădate, datorită neimplicării factorilor politici, intereselor meschine ale unora dintre noi, lipsei de combativitate a naţiunii.

Publicarea în întregime a *Monografiei Judeţului Bihor* scrisă de Andrei Zănescu, ar dezvălui cititorilor nu numai date inedite despre aceste locuri, ci şi excepţionala calitate a unui „regăţean" de-a înţelege Ardealul şi a se pune în slujba propăşirii lui.

ABOUT THE CAPITAL AND THE CREDIT IN ORADEA AND THE INTER WAR BIHOR COUNTY IN AN UNPUBLISHED MONOGRAPHY OF THE COUNTY - ELABORATED IN 1938

(Abstract)

By Mitiţă Constantinescu's request, who was the Governor of the Romania's National Bank (R.N.B.), Andrei Zănescu, the manager of the R.N.B.'s Branch in Oradea (1st of May 1936 – 31st of August 1939), elaborated The Monography of the Bihor County (180 pages in manuscript). Structured in seven chapters, the work offers us geographical, demographical and

economical facts, the inhabitants' standard of living, the activity of the R.N.B.'s Branch in Oradea.

We've focused upon the chapter entitled „Capital and Credit" (29 pages), the second, regarding the pages extension.

As a real professionist, the author analyses carefully the situation of the banking and cooperative systems in Oradea and Bihor County. The efforts of the most of the Romanians in the county to affirm themselves on the economic level in a free and democratic competition are permanently regarded in parallel with the economical force of the Jewish and Hungarian minority population. The Austrian–Hungarian inharitance was an outstanding chance for the minority tradesmen, manufacturers and money lenders who'd keep the control on the local economical life during the whole inter war period. The economist Andrei Zănescu shows the decreases in the Romanian banks and cooperatives' activity concerning their intention to support the Romanian peasant, craftsman, tradesman and manufacturer's affirmation. Therefore, he suggests answers for Bucharest to reprimand an economic program in the Romanian majority population's favour.

STRATEGIA ECONOMICĂ ŞI POLITICĂ A MARII BRITANII FAŢĂ DE ROMÂNIA (1938 -1940)

Monica POP

Despre politica britanică faţă de România sau de spre strategia Marii Britanii în faţa ridicării Germaniei naziste în ajunul celui de-al doilea război mondial s-a scris foarte puţin. În cea mai mare parte a perioadei interbelice, România nu a constituit o „regiune de primă importanţă pentru Marea Britanie”[1]. Din evidente raţiuni imperiale şi strategice, Grecia şi Turcia au avut mai mare însemnătate pentru Marea Britanie decât România. Se pare că, în perioada interbelică, relaţiile româno-britanice au depins de relaţiile franco-române. Asemenea relaţii au fost, însă, valabile numai până spre sfârşitul anilor ’30, când Marea Britanie a trecut la acţiune, pentru a sprijini România ca să nu cadă în orbita comerţului german.

În ajunul celui de-al doilea război mondial, România a dobândit o importantă valoare strategică şi economică pentru Marea Britanie. Pe măsura descreşterii prestigiului şi influenţei franceze, Londra a acţionat pentru protejarea intereselor ei, în special a celor petroliere[2], şi pentru a salva ceea ce rămăsese de pe urma slăbirii prezenţei franceze. Fapt încă şi mai important, britanicii erau animaţi de hotărârea de a menţine România în afara dominaţiei germane. România a devenit un factor însemnat din punctul de vedere al nevoii de a proteja Polonia, la care se adăuga şi necesitatea de a nu lăsa ca petrolul românesc să cadă în mâinile germanilor şi pe această cale de a obţine certitudinea că o eventuală blocadă navală a Germaniei avea să fie eficientă. Interesele petroliere britanice şi hotărârea de a susţine menţinerea statu-quo-ului în Balcani, au ocupat de asemenea un loc central în concepţia engleză.

În cursul lunilor mai şi iunie 1938, guvernul britanic a elaborat un program de intensificare a legăturilor de tot felul cu România. Pentru întâia oară de la primul război mondial, Marea Britanie îşi formula astfel o strategie clară de implicare economică şi politică în problemele României şi ale restului Europei de sud-est. R. S. Hudson, ministru adjunct în Ministerul Comerţului Exterior, şi Sir M. Ingram, consilier la Foreign Office, au pus chiar la punct un plan pentru constituirea unui Comitet Balcanic care să ofere ţărilor din zonă asistenţă financiară, comercială şi culturală, în aşa fel încât să le permită să dispună de alternative la completa lor capitulare în faţa Germaniei şi Italiei.

---

[1] Britton David Funderburk, *Politica Marii Britanii faţă de România, 1938-1940.,* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983, p. 168

[2] Maurice Pearton, *Oil and the English State*, Oxford, 1971, p. 24

Împrumuturile în bani şi acordurile comerciale realizate prin intermediul Organizației de Aprovizionare Guvernamentală şi prin Departamentul pentru Garantarea Creditelor de Export, reprezentau elementele cheie ale întregului plan. Pentru aplicarea lui s-a creat de asemenea o agenție interdepartamentală, Comitetul pentru Presiune Economică asupra Germaniei. Rezultatele modeste ale planului în intervalul iunie 1938 - martie 1939 au produs dezamăgire. Singura dovadă concretă a unei contraofensive britanice în cursul acelor luni a fost trimiterea la Bucureşti a două misiuni comerciale, a lordului David Lloyd George[3] în iunie, şi a doctorului Semphill în februarie, precum şi contractul din septembrie pentru achiziționarea unei mari cantități de grâu românesc. S-au făcut şi alte sugestii, precum acordarea de ajutor britanic pentru reînarmarea României sau construirea unui canal, dar s-a înfăptuit prea puțin în acest sens.

Lucrul cel mai important în legătură cu noua politică engleză este faptul că „în toiul crizei müncheneze”[4], Marea Britanie a încercat să pună pe picioare o organizație economică antigermană în Balcani. A depus, după cum se pare, mari eforturi pentru a încerca să blocheze ofensiva Germaniei în direcția țărilor Europei de sud-est şi de centru (Austria, Cehoslovacia şi Ungaria). Chiar dacă eforturile întreprinse nu au fost pe măsura obiectivelor ce şi le propuseseră, britanicii au continuat să se preocupe de problemele din Balcani.

O a doua fază în politica britanică față de România s-a conturat spre mijlocul lui martie 1939, când primul ministru Neville Chamberlain[5] a ajuns la concluzia că România este indispensabilă oricăror planuri urgente menite să prevină o dominație germană asupra Europei. Strategia lui Chamberlain pornea de la premisa folosirii României şi a Poloniei ca un bloc răsăritean capabil să forțeze Germania să ducă un război pe două fronturi. Primul ministru britanic a acceptat, de asemenea, concluzia şefului Statului Major Naval, amiralul Sir Ernle Chatfield, că un control german asupra României ar face inoperantă instituirea unei blocade navale engleze.

Interesul lui Chamberlain față de România s-a stârnit în urma unei acțiuni germane din martie 1939, ce avusese drept rezultat dezmembrarea Cehoslovaciei şi crearea unei noi amenințări pentru Polonia şi România. Următoarele acțiuni engleze, deşi au fost în concordanță cu recomandările Foreign Office-ului din 1938, au avut mai mare greutate şi un caracter imperios după ce s-a anunțat sprijinul total dobândit de Chamberlain în cursul şedințelor guvernului. Intenția de a recurge la România ca un punct de sprijin pentru crearea unui bloc care să se opună înaintării germane nu a fost însă niciodată concretizată în mod satisfăcător. Britanicii au înregistrat, totuşi, un anume

[3] Primul ministru britanic care a făcut presiuni asupra Poloniei să ceară pacea de la sovietici în condițiile oferite de aceştia.
[4] Britton David Funderburk, *op. cit.*, p. 169
[5] Arthur Neville Chamberlain (n. 18 martie 1869 - d.9 noiembrie 1940) a fost prim-ministru al Regatului Unit în perioada 1937-1940.

succes prin garanţii, prin acordul comercial, prin împrumuturi şi prin ofensiva petrolieră, ceea ce, dacă nu a dus la menţinerea neutralităţii României pe o perioadă nedefinită, a făcut, totuşi, mai dificilă pentru Germania atingerea obiectivului ei, de a obţine controlul asupra României.

Aşadar, acţiunile Marii Britanii din 1939 au fost întreprinse cu mai multă vigoare şi au fost executate mai rapid decât cele din anul precedent. Strategia eleborată în 1938 permisese o amânare a multora dintre obiectivele ei, în parte datorită lipsei de insistenţă pe care ea însăşi o presupusese.

Este greu de constatat o continuitate în politica de aplicare, între faza iniţială a noii strategii, din mai – iunie 1938, şi faza a doua a acţiunii britanice, după ce Chamberlain şi-a schimbat optica, în martie 1939. Totuşi, în cursul ambelor perioade, adică din mai 1938 până în martie 1939, şi din martie 1939 până în iulie 1940, politica britanică a operat pe baza aceleiaşi premise a importanţei strategice şi economice a României în efortul de a ţine în loc expansiunea germană. Tocmai acest obiectiv statornic, această preocupare a politicii engleze, este cel care conferă unitate intervalului 1938-1940. Ca urmare, se poate afirma că în ţelurile britanice cu privire la România a existat de fapt continuitate în cursul celor doi ani.

„Scopurile Marii Britanii, de a preveni o modificare a *statu-quo-ului* politic şi economic şi de a sprijini ţările balcanice să menţină situaţia existentă, nu s-au schimbat de fapt după luna martie 1939. A. J. P. Taylor, Alfred Havighurst, Harold Macmillan şi mulţi alţii au sugerat că odată garanţiile acordate Poloniei, României şi Greciei politica britanică a cunoscut o dramatică răsturnare”[6]. Această afirmaţie este, într-adevăr, valabilă dacă se are în vedere că Marea Britanie anunţa pentru prima dată asumarea unor asemenea angajamente militare şi politice. Însă, în ceea ce priveşte Europa de sud-est şi în special România, ţelurile britanice rămăseseră neschimbate. Se operase mai degrabă o modificare nu în politică, ci în tactica urmată.

S-a recunoscut doar nevoia de a urgenta executarea planurilor din 1938, ceea ce denotă o schimbare a mijoacelor. Începând din mai – iunie 1938, ţelul politicii britanice fusese menţinerea *statu-quo-ului*, chiar dacă angajamente de natură militară nu au fost asumate decât în momentul garanţiilor, acordate la 31 martie Poloniei şi la 13 aprilie României şi Greciei.

Deşi, cu excepţia producţiei petrolifere, în anii ’20 şi în cea mai mare parte anilor ’30 Marea Britanie arătase puţin interes României, între 1938 şi 1940 ea a ajuns să manifeste o preocupare reală faţă de această ţară. Garanţia acordată României, Acordul economic anglo-român din 11 mai 1939 şi ofensiva declanşată pentru achiziţionarea petrolului românesc, indică faptul că, în ciuda celor aproape două decenii de ignorare a României, Marea Britanie nu a abandonat această ţară în ajunul celui de-al doilea război mondial. Evident ca

[6] Gheorghe Paşcalău, *România şi Marea Britanie. Relaţii politico-diplomatice. 1933-1939*, Editura Albatros, Bucureşti, 2001, p.12

şi Franţa, Marea Britanie nu a putut, şi, probabil, nu ar fi putut opri căderea României în mâinile puterilor fasciste[7]. Eforturile britanice pentru sprijinirea statelor balcanice au fost de altfel sporadice şi adesea lipsite de energie. Datorită politicii sale faţă de Europa centrală, în toamna anului 1938 guvernul britanic a fost supus unor critici puternice venite din partea opiniei publice, care, în cea mai mare parte, erau justificate. Într-o scrisoare din 11 octombrie 1938, adresată lui Anthony Eden[8], Oliver Harvey, secretar particular al ministrului de externe, remarca consecinţele situaţiei create datorită cel puţin în parte politicii engleze. Harvey îl îndemna pe Eden să fie „brutal de sincer atunci când va descrie care fusese preţul plătit pentru această pace sau mai bine zis răgaz: distrugerea Cehoslovaciei, suferinţele refugiaţilor, preponderenţa Germaniei în centrul şi sud-estul Europei, pierderea pieţelor”[9], aşa încât să trezească în rândurile publicului britanic sentimentul necesităţii reînarmării şi al vigilenţei. Marea Britanie avea responsabilitatea ei în cele întâmplate, dar în acelaşi timp va trebui acordat credit şi acelora din guvernul britanic, precum Harvey, Hudson, Ingram şi alţii, care s-au străduit să asigure o creştere a prezenţei engleze în România şi în alte state din Balcani.

Demisia lui Eden a îngrijorat guvernul român, care n-a putut, desigur, să nu ia în considerare părerea ministrului său la Londra, după care aceasta însemna începutul unei noi perioade de dezinteresare totală a Angliei faţă de Europa centrală, încetarea rezistenţei contra expansiunii germane, o nouă slăbire a Societăţii Naţiunilor, o retragere în politica egoistă de apărare a interseselor pur engleze şi imperiale, o mare victorie diplomatică pentru Italia şi, în special, pentru Germania, care se va simţi extrem de încurajată spre acţiuni viitoare de forţă. În locul lui Eden a fost numit Lordul Halifax, care era un mare prieten al Germaniei hitleriste. Încercând să atenueze impresia proastă produsă în România de demisia lui Eden, ambasadorul englez în Turcia, Percz Loraine, a căutat să-l convingă pe N. Petrescu-Comnen, subsecretar de stat la M. A. E. român, cu care a avut o convorbire la 27 februarie 1938, la Ankara, că guvernul român nu avea motive să se îngrijoreze prea mult de schimbarea ministrului de externe al Angliei.

În primăvara anului 1938, guvernul român a încercat să intensifice colaborarea economică cu Anglia. Astfel, mai întâi, cu prilejul sesiunii de la Geneva a Consiliului Ligii Naţiunilor, în prima jumătate a lunii mai 1938, N. Petrescu-Comnen, devenit ministru de externe şi şeful delegaţiei române, a

[7] Valeriu Fl. Dobrinescu, *Relaţii româno-engleze (1914-1933*), Iaşi, Ed. Universităţii „Al. I. Cuza”, 1986, p. 47

[8] Robert Anthony Eden (n. 12 iunie 1897 – d.14 ianuarie 1977) a fost un politician britanic ce a ocupat funcţia de ministru al Afacerilor Externe de trei ori între anii 1935 şi 1955, precum şi în timpul celui de-al doilea război mondial. A fost prim ministru al Regatului Unit între anii 1955 şi 1957.

[9] Apud Britton David Funderburk, *op. cit*., p. 123

discutat cu Halifax chestiunea unei largi colaborări economice româno-engleze[10].

În condiţiile în care guvernul englez nu se grăbea să ia măsuri pentru strângerea relaţiilor economice cu ţările din sud-estul Europei, în general, şi cu România, în special, delegaţia economică engleză care a venit la Bucureşti, la sfârşitul lunii august 1938, n-a mai discutat problema intensificării colaborării economice anglo-române, aşa cum se preconizase în timpul vizitei primului ministru Gheorghe Tătărăscu la Londra, ci s-a limitat la negocieri având drept scop modificarea acordului de plăţi anglo-român în vigoare.

Informaţiile din arhivele Foreigh Office-ului şi cele ale Cabinetului arată că, în spiritul planului din 1938, Chamberlain însuşi a ajuns în martie 1939 la concluzia că România prezenta în acel moment o importanţă vitală pentru interesele britanice. Ca şi noua strategie adoptată în 1938, era vorba în mare măsură de aceeaşi preocupare de a combate penetraţia economică şi creşterea influenţei germane în sud-estul Europei. Schimbarea tacticii, dar nu şi a scopurilor politice, intervenită în martie 1939, a fost rezultatul acţiunilor lui Hitler, care l-au forţat pe Chamberlain să reacţioneze. Abia atunci Chamberlain a ajuns la convingerea că România trebuia să ocupe un loc însemnat în concepţia strategică şi economică britanică, în special sub aspectul petrolului, al perspectivei blocadei navale şi în ceea ce priveşte apărarea Poloniei. Ca răspuns la o ameninţare mai gravă, după ocuparea Pragăi, s-a ajuns astfel la o modificare a tacticii, deşi interesele petroliere, ca şi susţinerea *statu-quo-ului* au constituit şi ele factori ce au contribuit de asemenea la luarea deciziei.

În istoria României, regele Carol al II-lea, Grigore Gafencu şi V. V. Tilea au reprezentat personlităţi de „tip acrobatic”[11], care au căutat să menţină echilibrul între marile puteri, în speranţa de a păstra cât mai mult timp posibil independenţa şi şi neutralitatea ţării lor. Ca urmare a pactului germano-sovietic, din 23 august 1939, România s-a trezit prinsă între cei doi puternici vecini ai ei. Strategia britanică, concepută având în vedere doar ameninţarea germană, trebuia revizuită după semnarea pactului Ribbentrop – Molotov. Planurile Marii Britanii privind frontul de est lăsau însă Uniunii Sovietice mână liberă în reglementarea unor chestiuni teritoriale. Românii s-au zbătut, desigur, cât au putut, pentru a se menţine pe poziţie, dar, după dezamăgirea pe care le-a produs-o eşecul definitiv al Occidentului de a le oferi o alternativă realizabilă pentru a putea supravieţui, au ajuns în 1940 la o înţelegere cu germanii.

Vizita regelui Carol al II-lea la Londra[12], ca invitat al regelui George al VI-lea al Angliei, amânată din luna martie, a avut loc în zilele de 15-18 noiembrie 1938. La 8 noiembrie, în mesajul citit cu prilejul deschiderii Parlamentului englez, regele George anunţa încă o dată vizita suveranului

[10]Arhivele Naţionale Istorice Centrale Bucureşti, *Microfilme Anglia*, Rola 446, c. 178-179
[11] Gheorghe Paşcalău, *op. cit*., p. 126
[12] Apud I. M. Oprea, *Studii privind politica externă a României (1919-1939)*, Bucureşti, 1969

României, adăugând că aştepta cu plăcere sosirea acestuia în capitala Angliei. În Camera Lorzilor, lordul Crewe a declarat că apropiata vizită la Londra a regelui Carol al II-lea al României va sublinia deosebitul interes pe care Marea Britanie îl are în sud-estul Europei, iar lordul Stanhope, răspunzând în numele guvernului, a ţinut să sublinieze că întregul popor britanic îl va primi călduros pe suveranul României, atunci când va sosi în Anglia. În Camera Comunelor, deputatul Price, laburist, a arătat deosebita satisfacţie a partidului său pentru pasajul din Mesajul Tronului, în care se anunţa apropiata vizită la Londra a regelui Carol al II-lea. Pe 15 noiembrie 1938, regele Carol şi însoţitorii săi au ajuns la Londra. Gara Victoria era împodobită cu ghirlande şi cu steguleţe româneşti şi engleze. În întâmpinarea regelui Carol al II-lea au venit regele George al VI-lea, fratele său, ducele de Gloucester, Neville Chamberlain, lordul Halifax şi alţi înalţi demnitari britanici. Urmaţi de suitele lor, s-au îndreptat spre Palatul Buckingham, reşedinţa rezervată oaspeţilor români pe timpul şederii lor în capitala Angliei[13].

În după-amiaza aceleiaşi zile, a avut loc prima convorbire dintre N. Petrescu-Comnen şi Lordul Halifax, referitoare la situaţia europeană după aranjamentul de la München. Seara, cu prilejul dineului de gală oferit de regele şi regina Angliei în onoarea lui Carol, la Palatul Buckingham, în cuvântările rostite cu acest prilej, cei doi suverani au amintit legăturile de rudenie ce îi uneau şi, evocând colaborarea dintre cele două ţări în cursul primului război mondial, şi-au exprimat convingerea că relaţiile de prietenie ce existau între România şi Marea Britanie se vor menţine şi dezvolta în viitor, în interesul păcii.

Mai importante, însă, decât aceste dineuri şi recepţii pentru evoluţia ulterioară a relaţiilor româno-engleze au fost, fără îndoială, convorbirile care au avut loc între conducătorii politici români şi englezi, în primul rând convorbirea dintre regele Carol, pe de o parte, şi N. Chamberlain şi Halifax, pe de altă parte. Carol a început discuţia din 16 noiembrie, întrebând care era măsura interesului politic al Marii Britanii în România şi, în general în ţările Europei centrale şi de sud-est. În continuare, regele s-a interesat de gradul interesului economic al Angliei în România. Chamberlain a răspuns că resursele naturale ale României făceau inevitabil faptul ca Germania să se bucure de o poziţie preponderentă în domeniul economic, dar aceasta nu însemna că guvernul englez era dezinteresat de orice posibilităţi în comerţul românesc, asigurându-l pe suveranul român de falsitatea zvonului, răspândit în cercuri germane, că la München, el a fost de acord ca Hitler să trateze Europa centrală şi de sud-est ca un spaţiu rezervat monopolului german („German monopoly field”)[14]. Regele Carol a fost de acord cu Chamberlain că, orice încercare de încercuire a Germaniei, nu ar fi

[13] *Relaţii internaţionale în perioada interbelică. Studii*, Bucureşti, Editura politică, 1980; *România în relaţiile internaţionale, 1899-1939*, Iaşi, Editura Junimea, 1980

[14] Gheorghe Paşcalău, *op. cit*., p. 129

înțeleaptă din punct de vedere politic şi ar putea aduce mult mai grave dezavantaje decât avantaje.

În încheire, regele Carol al II-lea a făcut o scurtă trecere în revistă a principalelor propuneri în domeniul economic din partea guvernului român pentru guvernul englez, subliniind importanța deosebită a celor referitoare la: baza navală de pe lacul Taşaul, problema dezvoltării Dunării şi a marinei comerciale, cheresteaua şi silozurile. Chamberlain a promis că guvernul englez va examina propunerile româneşti în lumina celor expuse de rege şi a declarat că ar fi foarte mulțumit dacă, în urma acestei examinări, s-ar constata că e posibil să se întreprindă vreo acțiune pe oricare din liniile propuse. La rândul său, suveranul României a cerut ca guvernul britanic – chiar dacă ajungea la concluzia că era imposibil să finalizeze propunerile care i-au fost prezentate – să ia urgent hotărârea de a trimite o misiune comercială în România, care ar fi valoroasă, prin însăşi prezența ei.

Convorbirea regelui Carol al II-lea cu premierul Chamberlain şi Lordul Halifax a contribuit, fără îndoială, la o mai bună cunoaştere a poziției celor două părți în problemele abordate, dezvăluind că, „din cauza politicii sale müncheneze, guvernul britanic se eschiva, sub diferite pretexte, de a păşi la o lărgire a colaborării economice a Angliei cu România, aşa cum propusese guvernul român”[15].

În seara zilei de 17 noiembrie a avut loc dineul de despărțire de la Foreign Office, dat de Halifax în cinstea regelui Carol, care s-a folosit de acest prilej pentru a purta noi convorbiri cu cele mai de seamă oficialități ale Angliei, cu privire la relațiile anglo-române.

În dimineața zilei de 18 noiembrie, regele Carol al II-lea şi suita sa au părăsit Londra. Vizita regelui României la Londra a avut larg ecou în presa română şi engleză, fiind urmărită cu atenție şi interes de presa din celelalte țări de pe continentul european şi chiar de pe alte continente.

De la vizita regelui României la Londra până la mijlocul lunii martie 1939, cea mai importantă problemă a relațiilor româno-engleze a rămas problema ajutorului economic şi financiar solicitat guvernului britanic de către guvernul român, cu scopul de a evita instituirea dominației economice absolute a Germaniei asupra României. Propunerea de a se trimite o misiune comercială engleză în România era urmărită îndeaproape de guvernul englez. Halifax n-a mai aşteptat hotărârea Comitetului de politică externă, ci a ridicat, într-o şedință a cabinetului, ca o chestiune de urgență, propunerea ca misiuni comerciale engleze să fie trimise în România. La 22 februarie 1939, în convorbirea sa cu ministrul Hudson, V. V. Tilea, noul ministru al României la Londra, a anunțat că guvernul de la Bucureşti va primi cu bucurie o misiune comercială engleză în România. Foreign Office-ul a

[15] *Ibidem*, p. 130

atenționat, însă, guvernul român să nu-şi facă iluzii în privința posibilității încheierii unor acorduri de colaborare pe termen lung de către guvernul englez.

În cea de-a doua întrevedere pe care a avut-o cu Halifax la Londra, la 10 martie 1939, Tilea, amintind încă o dată de presiunile economice pe care le exercita Germania asupra României, şi-a exprimat speranța că guvernul englez nu va ignora sau uita interesele legitime ale Angliei în comerțul Europei sud-estice, în special în România.

Faptul că Marea Britanie a avut un program de asistență vizând România şi că s-a străduit să-l aplice pe parcursul unei perioade de doi ani, în special după ce Chamberlain a răspuns pe un ton hotărât acțiunilor lui Hitler din martie 1939, rămâne în sine un lucru demn de atenție. Existența lui a fost importantă, indiferent de felul în care sunt apreciate eforturile britanice, în lumina faptului că dominația germană nu s-a instaurat în cele din urmă în Balcani. În parte, ca urmare tocmai a acestor eforturi britanice, România a fost în stare să-şi păstreze neutralitatea un timp mai îndelungat şi să amâne astfel momentul basculării ei în orbita Berlinului.

Confruntat cu realitatea modificării produse în martie 1939 în tactica Marii Britanii, Hitler a recunoscut că „noile garanții impuse statelor est-europene în martie şi aprilie 1939 vor funcționa probabil în cazul României”[16]. Dacă un stat anume, a adăugat el, „ar trebui selectat pentru a i se acorda atenție în viitor, în speranța unei alte victorii ieftine şi fără o acțiune din apus, aceasta ar trebui să fie mai curând necredincioasa Polonie decât credincioasa România”[17].

Prin aderarea sa în continuare la sistemul defensiv occidental, România „a câştigat alte 18 luni de viață”[18].

Deschiderea arhivelor britanice spre anii 1938-1939 a oferit o bază de informații pentru o nouă abordare a politicii externe a Marii Britanii în cei doi ani care au precedat izbucnirea celui de-al doilea război mondial.

Adept al continuității principiilor care au determinat atitudinea Marii Britanii față de Europa de sud-est în general, şi de România, în special, David Britton Funderburk scrie: „ informațiile din documentele păstrate în arhive şi biblioteci arată că Marea Britanie a inițiat în mai 1938 o strategie de implicare economică şi politică în Balcani şi că Chamberlain însuşi a conchis în martie 1939 că România avea o însemnătate vitală pentru interesele britanice din acel timp. Marea Britanie a formulat o nouă strategie în 1938 ca răspuns la îngrijorarea unor membri ai Ministerului Comerțului şi ai şefilor flotei asupra penetrației economice treptate a Germaniei.

Un alt motiv a fost că Marea Britanie voia să umple golul lăsat de influența în declin a Franței după 1937. Aşadar, Marea Britanie a acționat pentru a asigura *statu-quo-ului* în zonă. Schimbarea în tactică, dar nu în scopurile politice din martie 1939 a decurs din mişcările lui Hitler, care l-au forțat pe Chamberlain să

[16] David Britton Funderburk*, op. cit*., p. 173
[17] *Ibidem*
[18] *Ibidem*

reacţioneze. În acest punct, Chamberlain a conchis că România era importantă în „concepţia strategică şi economică a Marii Britanii, mai ales din punctul de vedere al petrolului, al blocadei navale (ce urma să fie aplicată Germaniei în caz de război – n.n.) şi a apărării Poloniei”[19].

În 1976, într-o solidă cercetare consacrată politicii externe a Marii Britanii din primăvara anului 1939, Simson Newman sublinia că sursele documentare intrate în circuitul public oferă o imagine complexă a politicii britanice la sfârşitul anilor ’30.

„Până acum, scrie el, s-a considerat întotdeauna că Marea Britanie s-a aflat în faţa a două alternative politice care se excludeau reciproc: fie concesii, fie o coaliţie anti-germană. În fapt, a fost o a treia politică pe care ea a adoptat-o: o politică de rezistenţă limitată faţă de expansiunea germană în limitele puterii britanice, adică prin toate mijloacele afară de război. În termeni practici aceasta s-a concretizat în folosirea puterii financiare şi economice a Marii Britanii ca mijloc de realizare a obiectivelor de politică externă. Desigur, chiar această formă de putere era într-un rapid declin, un fapt care a dus în repetate rânduri Ministerul de Externe în conflict cu cel de Finanţe (Treasury). În ciuda acestui fapt, aceste mijloace „invizibile” au fost utilizate nu numai pentru a rezista expansiunii germane în Europa centrală şi de sud-est, ci şi expansiunii japoneze în China”[20].

Aşadar, evoluţia relaţiilor politico-diplomatice dintre Marea Britanie şi România, în ultimii doi ani ai deceniului, poate fi împărţită în două perioade: prima, chiar de la începutul lunii ianuarie 1938 până la mijlocul lunii martie 1939, iar cea de-a doua de la mijlocul lunii martie 1939 până la sfârşitul lunii august 1939, relaţii care, în general, au fost considerate bune. Guvernul român a urmărit să dezvolte relaţiile dintre România şi Anglia în toate domeniile, dar, în primul rând, în domeniul economic. În primăvara anului 1938 a luat unele măsuri pentru sporirea schimburilor comerciale cu Marea Britanie, încercând să convingă, totodată, guvernul englez de necesitatea de a adopta şi el, la rândul lui, măsuri hotărâte pentru lărgirea comerţului anglo-român, cât şi pentru o cooperare economică mai largă româno-britanică.

La început, guvernul englez a părut dispus să reacţioneze favorabil la demersurile româneşti, având în vedere faptul că cercurile financiare din City, îngrijorate de intensificarea expansiunii economice a Germaniei hitleriste în România, se pronunţau pentru lărgirea relaţiilor economice anglo-române. Dar, după aceea, atitudinea favorabilă a guvernului Chamberlain faţă de problema intensificării relaţiilor economice anglo-române a fost influenţată negativ de politica lui münchenează.

Subordonând această problemă politicii sale de conciliatorism în plan economic şi politic faţă de Germania hitleristă, guvernul englez a amânat trimiterea

[19] Idem, *British Policy towards Romania, 1938-1940*; lucrare prezentată, la 29 martie 1974, la Facultatea de Istorie a Universităţii din Carolina de Sud, p. 190-191

[20] Simon Newman, *March, 1939: The British Guarantee to Poland*, Oxford, 1976, p. 3

delegației economice, conduse de Leith Ross[21], la Bucureşti, - deşi guvernul român a insistat asupra asupra trimiterii ei fără întârziere -, deoarece Chamberlain – care voia să joace rolul de „mediator”[22] în conflictul germano-cehoslovac, având, pentru aceasta, nevoie de o atmosferă favorabilă la Berlin – a considerat că nu era indicat ca Anglia să adopte, în timpul „crizei cehoslovace”[23], o atitudine care ar fi dus la o înăsprire a relațiilor ei cu Germania or, aceasta îşi manifestase fățiş neliniştea şi nemulțumirea în legătură cu intenția Marii Britanii de a strânge legăturile sale economice cu România.

O nouă schimbare, radicală, în sens favorabil, a atitudinii cercurilor guvernamentale engleze față de problema dezvoltării mai puternice a relațiilor economice anglo-române nu s-a mai produs nici după acordul de la München, nici după vizita în Anglia a regelui Carol al II-lea (noiembrie 1938). Deşi, cu prilejul acestei vizite, guvernul român a făcut guvernului englez noi propuneri concrete vizând lărgirea colaborării economice bilaterale, guvernul Chamberlain a continuat, şi după München, vechiul curs al politicii sale față de Germania nazistă, în dauna țărilor din centrul, estul şi sud-estul Europei, neintenționând să se opună cu hotărâre expansiunii hitleriste asupra acestor zone ale Europei[24].

Vizita regelui Carol al II-lea a marcat, totuşi, un moment însemnat în istoria relațiilor politico-diplomatice dintre România şi Marea Britanie între anii 1939-1940, îndeosebi prin faptul că primirea plină de fast care i-a fost făcută suveranului a dat o nouă expresie raporturilor de colaborare dintre cele două țări, într-un moment în care, datorită situației internaționale încordate create de acordul de la München şi de consecințele lui, România avea cea mai mare nevoie de o asemenea manifestare de prietenie din partea unei mari puteri democratice ca Marea Britanie.

THE ECONOMICAL AND POLITICAL STRATEGY OF GREAT BRITAIN VS ROMANIA. 1938-1940.

(*Abstract*)

The evolution of the political and diplomatic relationships between Great Britain and Romania during the last two years of the decade can be divided into two periods: the first, from the very beginning of January 1938 until the middle of March 1939 and, the second from the middle of March 1939 to the end of August 1939. These relationships have been generally considered as being good. The Romanian government tried to develop the relationships between Romania and Great Britain in all ranges, but first of all in the

[21] Sir Leith Ross s-a întâlnit şi a avut discuții cu Nicolae Titulescu, când acesta se afla la Londra, în perioada 2-14 iunie 1937.
[22] Gheorghe Paşcalău, *op. cit*., p. 132
[23] *Ibidem*, p. 133
[24] Gheorghe Paşcalău, *op. cit*., p. 87 - 93

economical one. In the summer of 1938 it took some measures in order to increase the trade with Great Britain trying to convince the English government about both the necessity of adopting firm measures to enlarge the English-Romanian trade and the Romanian-British economical cooperation.

At the beginning, the English government seemed to agree with the Romanian requests, but after that, the favourable attitude of the Chamberlain's government as against the English-Romanian economical relationships was negatively influenced by its Münich policy.

A new radical change - in a favourable sense - of the attitude of the English governing circles, regarding the problem of developing the English-Romanian economical relationships, didn't take place neither after the agreement from Münich nor the visit of Carol the IInd in England (November 1938).

Although, Carol's visit in Great Britain marked an important moment in the history of the political and diplomatic relationships between Romania and Great Britain within the period from1938 to1940.

DIN NOU DESPRE CONSIDERAȚIILE CONSULULUI FRANCEZ GABRIEL RICHARD CU PRIVIRE LA UNIUNEA POPULARĂ MAGHIARĂ

Antonio FAUR

În anul 1998, am transmis – pentru publicare – redacției anuarului *Crisia*, editat de Muzeul Țării Crișurilor din Oradea, o lucrare intitulată *Referiri în documente franceze cu privire la Uniunea Populară Maghiară (1946-1947*). Aceasta era însoțită de patru anexe documentare (în limba franceză), care însă n-au fost tipărite (din motive pe care nu le cunoaştem), cu toate că textul de interpretare a conținutului lor a văzut lumina tiparului[1]. Datorită valorii reale a acestor mărturii documentare inedite, provenite din Arhiva Ministerului de Externe al Franței, ne-am decis să revenim asupra lor, pentru a le publica (pe primele două) cu comentariile de rigoare, care se pot face după opt ani. Acestea îngăduie o perspectivă istoriografică mai aplicată. Lucrările apărute în acest interval de timp, care vizează activitatea U.P.M., facilitează o mai riguroasă reconstituire a problematicii vizate de cele două documente franceze, în centrul căreia se afla modul de structurare şi acțiune a UPM, precum şi țintele politice ale manifestărilor ei.

La o săptămână şi jumătate de la actul din 23 august 1944, prin care România trecea de partea Națiunilor Unite (URSS, SUA şi Anglia), împreună cu forțele sale militare (participând practic, la războiul din Vest, împotriva Germaniei naziste şi Ungariei horthyste), organizația maghiarilor MADOSZ, care activase în cel de-al doilea deceniu interbelic (1933-1940) revine la suprafață, în viața politică a Transilvaniei de Nord, afişând o formulă democratică –adaptându-se acelor noi stări de lucruri, când trupele sovietice şi române treceau Carpații –, în sensul că se erija (într-un manifest din 3 septembrie 1944) într-un combatant pentru „democrație, împotriva hitlerismului şi fascismului”[2]. Reprezentanții ei au tratative la Bucureşti, în zilele de 4-5 octombrie 1944, cu reprezentanții P.C.R.-ului şi P.S.D.-ului, ce beneficiau de prezența Armatei Roşii, care ocupase întreaga țară. Se încheiase, în 13 septembrie 1944, Convenția de Armistițiu între guvernul României şi Puterile Aliate, în care figura (la art. 19), cu claritate, faptul că dictatul de la Viena (din 30 august 1940) este declarat nul şi neavenit, astfel că Transilvania

[1] Antonio Faur, *Referiri în documente franceze cu privire la Uniunea Populară Maghiară (1946-1947*), în *Crisia*, 1998, p. 101-108

[2] Petre Țurlea, *Transilvania de Nord-Est (1944-1952*), Bucureşti, Editura România Pur şi Simplu, 2005, p. 44

(sau cea mai mare parte a ei) va fi restituită României. Prin urmare, conducătorii MADOSZ-ului erau la curent cu această realitate, precum şi cu prezența armatelor sovietice şi române în Transilvania de Nord, care va fi eliberată în întregime, la 25 octombrie 1944. În acest context, MADOSZ-ul a fost nevoit să adopte o atitudine vis-à-vis de noua conjunctură politică. Primul demers tactic a fost *aderarea* la proiectul de platformă al Frontului Național Democrat din România, cu mărturisirea că „acesta este singurul drum just”[3] pentru organizație. Ea a şi publicat, cu promptitudine, un *Apel* către locuitorii maghiari, în care a „protestat împotriva Diktatului de la Viena, care a nesocotit voința populației ardelene”[4].

De remarcat faptul că, de la finele lunii octombrie 1944, MADOSZ- ul şi-a continuat strategia politică pe care o adoptase, făcând diverse manevre şi beneficiind de un important suport extern şi intern. Mai întâi, şi-a schimbat numele în *Uniunea Populară Maghiară* (cu prilejul Congresului de la Braşov, din 16 octombrie 1944[5]), pentru a crea impresia că este alta decât cea din trecut, care nu se bucura de prea multă simpatie.

În primul rând, U.P.M. a menținut legături strânse cu Budapesta, de unde a primit îndrumări, unele dintre acestea fiind aplicate cu o extremă rapiditate. Spre exemplu, cele referitoare la adoptarea urgentă a unui punct de vedere prosovietic şi, concomitent, conform cu cel al partidului comunist. La 19 decembrie 1944, într-un document din fondul Legiunii de Jandarmi Bihor este menționat faptul că „*ungurii din țară au primit dispoziţiuni de la Budapesta, pentru a se înscrie în Partidul Comunist*”[6] (subl.ns.-A. F.). Într-un alt loc este reamintit acelaşi lucru: „majoritatea ungurilor care sunt în U.PM. sunt membri şi la Partidul Comunist, cu scopul de a susține interesele lor şoviniste”[7]. Consulul francez Gabriel Richard formulează, în chiar partea inițială a raportului său (trimis din Cluj, în 16 iulie 1946), următoarele constatări: „Uniunea Populară Maghiară lucrează vizibil, în bune relații cu Budapesta şi, de multe ori, delegații ale U.P.M. au fost primite, *aproape oficial* (subl.ns.-A. F.), de către membri ai cabinetului de la Budapesta”[8]. Singura divergență dintre liderii politici de la Budapesta şi cei ai U.P.M. consta în felul cum era privită frontiera „actuală” dintre Ungaria şi România, insistând pe lângă marile puteri, care vor lua deciziile la Conferința de pace de la Paris, ca să accepte cedarea către Ungaria a unei părți din Transilvania, dar suferind un eşec justificat în această direcție. Diplomatul francez apreciază că U.P.M. a adoptat o poziție

[3] *Ibidem*
[4] *Ibidem*
[5] *Ibidem*, p. 46
[6] Arhivele Naționale. Direcția Județeană Bihor (în continuare: A.N.-D.J. Bh), *fond Legiunea de Jandarmi Bihor* (în continuare fond *Leg. Jd. Bh.*), dos. 31/1944-1945, f. 65; D. Şandru, *Minoritatea maghiară din Transilvania după 1944*, în *Acta Musei Porolissensis*, 1995, p. 406
[7] A.N.-D.J. Bh, *fond Leg. Jd. Bh.*, dos. 66/1946-1947, f. 257
[8] MAE, Série Z Europe (1944-1949), *sous-série Roumanie*, vol. 24, dos. 25, f. 74

contrară în această chestiune, „renunțând la orice vis himeric de întoarcere a Transilvaniei la Ungaria", fiind mai realistă şi „mulțumindu-se" cu asigurarea, pentru locuitorii maghiari din România postbelică, unei condiții „mai confortabile". Pentru aceasta şi-a îndreptat atenția spre guvernul român condus de Dr. Petru Groza, ca să obțină de la acesta „un maximum de concesii şi chiar de privilegii"[9]. S-a dovedit că o asemenea orientare a fost profitabilă pentru populația maghiară, care s-a bucurat nu numai de drepturi egale (garantate prin legile țării), ci şi de unele avantaje, care reprezentau o discriminare pozitivă.

Sunt de reținut şi alte opinii ale consulului francez despre U.P.M. El observă faptul că aceasta este „aproape complet controlată de comuniști", majoritatea conducătorilor ei fiind „tributari" ideologiei moscovite. Cu toate acestea, U.P.M. „plasează…punctul de vedere național mai presus de punctul de vedere social". Aceasta se explică prin „persistența" sentimentului național maghiar, care dezvăluie şi o „indulgență excesivă" a acesteia față de unii membri ai ei, care au avut o atitudine total „nedemocratică în timpul ocupației ungare"[10], atât față de români, cât şi față de evrei. Acelaşi diplomat, ca fin observator al realităților din această zonă geografică, avansează opinia că „idealul" U.P.M. „pare să fie acela al unei autonomii în interiorul României", care să fie „destul de largă şi similară" cu aceea a naționalităților din Uniunea Sovietică. Modelul sovietic, sub acest raport, este invocat în paginile presei maghiare, dar şi în „rezoluțiile" organizației şi în discursurile conducătorilor acesteia. Prin urmare, solicitarea autonomiei îşi are originea în politica sovietică față de naționalități, care – pe parcursul timpului - a avut efecte dureroase asupra acestora.

Acordând prioritate principiului național, U.P.M. s-a străduit să „ajungă în fruntea tuturor partidelor maghiare şi să grupeze, sub egida sa, toate forțele maghiarismului din România". Era interesată, mai ales: „în concentrarea candidaților de deputați maghiari pe listele proprii, sau - prin colaborare – pe listele partidelor de stânga (P.C.R. şi P.S.D.). Nu a întâmpinat dificultăți, în acest sens, cu comuniştii maghiari (care „practic controlează U.P.M. aproape în întregime"), însă „socialiştii" vor prezenta liste proprii (cu candidați maghiari). Deci, n-a fost posibilă concentrarea tuturor candidaților maghiari pe listele U.P.M-ului, aşa cum spera conducerea acesteia, pentru a-şi menține influența şi autoritatea asupra populației maghiare din țară. De altfel, tendințele de monolitism politic asupra unui segment electoral, manifestate de U.P.M., n-au avut decât un succes parțial la alegerile din noiembrie 1946.

Gabriel Richard este printre analiştii care au identificat dubla calitate a U.P.M. : „ea este, în acelaşi timp, *un partid* şi o *asociație mai presus de partide*"[11] (subl.ns.-A. F.). Această situație avantajoasă, în comparație cu

[9] *Ibidem*; Apud Antonio Faur, *op. cit*., p. 103
[10] MAE, Série Z Europe (1944-1949), *sous-série Roumanie*, vol. 24, dos. 25, f. 75
[11] *Ibidem*, f. 76

celelalte partide politice din țară, îi permite să manevreze între poli aparent contrarii, cum sunt, de pildă, ideile „avangardiste" (de stânga) şi „tonul mai puțin agresiv" al declarațiilor cu privire la chestiunile de ordin național. Prin acest tip de practică, U.P.M. a reuşit să „adune în jurul ei elemente ale unui democratism moderat" (burghezi, preoți şi persoane înstărite), care „văd în ea" un „apărător al maghiarismului" din Transilvania. Determinată de împrejurări, U.P.M. a adoptat o postură aproape imposibilă, de „aderență" la ideile de stânga (datorită faptului că era controlată de comunişti şi de sovietici) şi, totodată, de reprezentant al maghiarilor din Transilvania, care erau promotorii unor revendicări cu caracter național. Ea a fost nevoită să „navigheze" între evoluția spre stânga a unor categorii sociale maghiare (muncitorii şi țăranii) şi „unele notabilități de la sate, mai ales din rândurile clerului, care…întrevede, cu neliniște, pericolul care-l poate reprezenta, pentru religie, progresul ideilor de stânga"[12]. În rândurile ei se mai aflau „destui maghiari" care, în pofida oricăror avantaje pe care le-ar fi putut obține prin „*schimbarea regimului, încă mai visează la o Ungarie Mare*"[13] (subl.ns.-A. F.). Diplomatul francez analiza pertinent curentele care se confruntau în interiorul U.P.M., astfel că liderii ei aveau dificultăți în a-i păstra echilibrul, pentru ca, în exterior, aceste realități să nu devină prea evidente.

De remarcat şi faptul că diplomatul francez îi avea în vedere şi pe acei maghiari care – „deşi sunt foarte puțin satisfăcuți de regimul actual" din România – consideră că situația „actuală" a lor este „acceptabilă". Cu toate că aceştia nu pot „schimba starea existentă a lucrurilor", ei se „consolează" cu gândul că şi „noua Ungarie trece prin dificultăți" şi există destule „motive de nemulțumire"[14]. U.P.M. întâmpină, totuşi, „o opoziție mai serioasă".

O atenție specială merită concluzia la care a ajuns Gabriel Richard: „în ciuda unui oportunism dictat de circumstanțe, *maghiarii din România acceptă doar în silă situația [lor] actuală* (subl.ns.-A. F.) şi viața în comun cu românii", o „înțelepciune elementară" obligându-i să se „acomodeze" şi, concomitent, să-şi „organizeze…o viață cât se poate de confortabilă", care este, fără îndoială, „preferabilă unui suicid"[15]. Rațiunea de a fi este predominantă, deşi mai dăinuiesc „toate visele şi toată nostalgia"[16] maghiarilor pentru himere politice, care există şi astăzi.

La acest raport, consulul francez a adăugat şi cinci fişe pentru unii lideri importanți ai U.P.M.: Bányai László (fost vicepreşedinte al acesteia), Kurko

[12] *Ibidem*, 77
[13] *Ibidem*
[14] *Ibidem*
[15] *Ibidem,* f.78
[16] *Ibidem*, f. 79

Gyàrfàs (preşedinte), Demeter János (membru în comitetul executiv al U.P.M), Balog Edgar (vicepreşedinte) şi Kácso Sandor (vicepreşedinte)[17].

Informațiile şi comentariile incluse în aceste documente diplomatice au fost utilizate de Ministerul de Externe al Franței în vederea adoptării unei poziții corecte în „problema Transilvaniei", una dintre cele mai viu disputate cu prilejul consfătuirilor preliminare ale Conferinței de Pace de la Paris (1946-1947), care a luat decizii definitive în această chestiune.

ANEXA DOCUMENTARĂ

CONSULAT DE FRANCE
A
CLUJ
DIRECTION des AFFAIRES
POLITIQUES
EUROPE
No. 11

CLUJ, le 16 Juillet 1946.

Communiqué à la Légation No. 17

M. GABRIEL RICHARD, CONSUL DE FRANCE À GALATZ
EN MISSION À CLUJ,
À SON EXCELLENCE MONSIEUR GEORGES BIDAULT,
MINISTRE DES AFFAIRES ETRANGÈRES
À PARIS

A.s.
Union Populaire Magyare
et la vie politique des
Hongrois de Transylvanie

L'Union Populaire Magyare est issue de l'ancienne organisation hongroise "MADOSZ" (Magyar Dolgozok Országos Szövetsége) – Union Générale des Travailleurs Magyars – qui existait en Transylvanie de 1933 à 1944 et qui, pour ses idées à la fois avancées et nationales, fût souvent l'objet de poursuites de la part du Gouvernement de Bucarest. Le nombre des adhérents de l'U.P.M., qui était de 387.753 au premier congrès de Cluj de Mai 1945, atteint actuellement, d'après les indications fournies à l'occasion du dernier Congrès, le chiffre de 449.111. Ce chiffre se décompose ainsi, par départements:

Alba ……	7.148
Arad ……	26.432
Bihor ……	40.000
Braşov ……	15.943
Caraş ……	1.061
Ciuc ……..	33.783
Cluj ……	35.052
Făgăraş ……	1.628

[17] *Ibidem*, f. 80-84

Hunedoara ……	9.160
Maramureş ……..	6.000
Mureş ……..	45.000
Năsăud …….	1.409
Odorhei …….	34.478
Sălaj ……..	42.317
Satu-Mare ……	26.000
Severin …….	4.844
Sibiu …….	2.393
Someş …….	12.000
Târnava-Mare ……..	7.194
Târnava-Mică ……	11.898
Timiş ……...	28.857
Trei-Scaune ……...	36.064
Turda …….	13.500
Ancien Royaume Roumain ……..	4.500
Bucureşti ……	2.447
	Total : 449.111

L'Union Populaire Magyare travaille visiblement en bon accord avec Budapest et, à plusieurs reprises, des délégations de l'U.P.M. ont été reçues presque officiellement par des membres du Cabinet de Budapest. Le seul point sur lequel une divergence semble exister entre l'U.P.M. et le Gouvernement hongrois est celle des frontières roumano-hongroises. Le Gouvernement hongrois n'a sans doute pas abandonné l'espérance d'une rectification de la frontière actuelle et renoncé à ses aspirations sur la Transylvanie, alors que l'U.P.M., écartant tout rêve chimérique d'un retour de la Transylvanie à la Hongrie, entend se placer sur le terrain solide des réalités et se contente – pour le moment tout au moins – d'organiser de la façon la plus confortable possible la vie des Magyars dans leur nouvelle patrie, en s'efforçant d'obtenir en leur faveur du Gouvernement roumain le maximum de concessions et même de privilèges.

Malgré sa teinte très avancée, l'U.P.M. – qui est, en fait, presque complètement contrôlée par les communistes et dont la majeure partie des dirigeants se réclament de l'idéologie de Moscou - place certainement le point de vue national au dessus du point de vue social, tout en estimant que ces deux points de vue se concilient admirablement dans une collaboration étroite avec un ministère d'extrême-gauche, qui donne à l'élément magyar des gages sensibles de sa bonne volonté. C'est la persistance de ce sentiment national qui explique l'indulgence excessive de l'U.P.M. en faveur de certains Magyars, qu'elle a admis dans ses rangs bien qu'ils aient eu au temps de l'occupation hongroise une attitude tout autre que démocratique. Depuis lors, à la suite d'incidents retentissants, l'U.P.M. a fait montre de plus de prudence et a même commencé de procéder à une assez sévère épuration parmi ses membres.

Sur le terrain international, l'idéal auquel aspira l'Union Populaire Magyare semble bine être celui d'une autonomie dans le sein de la Roumanie, autonomie assez large et analogue à celle dont jouissent les nationalités dans l'Union Soviétique. Il n'est pas sans intérêt de noter la place importante occupéé dans les résolutions du Parti, dans

les discours de ses dirigeants et dans les articles de ses journaux, par les allusions à la politique des nationalités adoptée par l'U.R.S.S., qui est souvent citée comme modèle.

Les résolutions adoptées à Odorhei, en fin de congrès, ne constituent pas, à vrai dire, une nouveauté. Elles ne sont, en quelque sorte, qu'une réédition de celles prises au cours du premier congrès de Cluj en Mai de l'année dernière. Le nouveau programme est seulement un peu plus étoffé que celui de 1945, bien qu'il ne parle plus de certaines revendications qui ont sans doute reçu depuis lors une suite favorable.

En matière de politique intérieure et se plaçant avant tout sur le terrain national mais dans le cadre de l'Etat démocratique roumain auquel elle se rallie, l'Union Populaire Magyare cherche à se mettre à la tête de tous les partis magyars et à grouper sous son égide toutes les forces du magyarisme de Roumanie. C'est pourquoi tous ses efforts tendent à obtenir qu'aux prochaines élections les Magyars fassent bloc sur les candidats appartenant soit à sa liste propre, soit à des listes émanant d'autres partis démocratiques, mais présentant des candidats magyars et ayant pour ainsi dire obtenu son investiture. Les négociations entreprises à cet effet avec les partis Communiste et Socialiste sont en cours. L'U.P.M. ne paraît pas avoir rencontré de fortes difficultés auprès des communistes magyars qui, pratiquement, la contrôlent presque complètement. Il n'en a pas été pas de même avec les socialistes qui, actuellement, semblent cependant disposés à présenter dans les régions à majorité magyares des listes séparées ne comprenant que des candidats magyars.

L'Union Populaire Magyare joue dans la vie politique des Magyars de Transylvanie un rôle de plus en plus prépondérant, elle est à la fois un parti et une association au-dessus des partis. Bien que très avancée en matière sociale, ses journaux et les déclarations de ses dirigeants ont un ton moins agressif que ceux des partis communistes et socialistes, et présentent en général un caractère plus large. Aussi est-elle plus à même de rallier autour d'elle des éléments d'un démocratisme modéré et compte-t-elle parmi ses adhérents nombre de bourgeois, de prêtres et des personnes aisées, qui voient avant tout en elle le défenseur du magyarisme.

Les masses paysannes hongroises, malgré un sentiment religieux assez vif, évoluent, depuis qu'elles ne redoutent plus l'influence économique des grands propriétaires, rapidement vers la gauche, particulièrement sous l'influence de la réforme agraire qui a mis ou conservé dans les mains des paysans la terre à laquelle ils avaient longtemps aspiré.

Il existe encore à vrai dire, une opposition parmi certains notables de villages, particulièrement parmi le clergé, qui se trouve atteint dans ses privilèges matériels et voient avec inquiétude le danger que peut faire courir à la religion le progrès des idées de gauche. On compte aussi un assez grand nombre de Magyars patriotes appartenant à toutes les classes de la société, qui, quels que soient les avantages qu'ils aient pu retenir du changement de régime, rêvent toujours d'une grande Hongrie.

Quant à la noblesse, déchue de ses privilèges politiques et sociaux et amoindrie dans sa situation matérielle, elle a perdu toute influence. Elle se montre très réservée, très prudente et cherche surtout à se faire oublier.

Dans les villes, une partie importante de la bourgeoisie magyare (commerçants, artisans, etc.) se tourne vers l'U.P.M., alors que les intellectuels inclinent vers le socialisme et que la majorité des ouvriers sont inscrits au Parti Communiste.

Enfin, il existe un peu partout de nombreux Magyars qui, tout en étant fort peu satisfaits du régime actuel tant du point de vue social que du point de vue national, considèrent la situation actuelle comme un pis-aller, mais se rendent compte de leur impuissance à modifier l'état de chose existant et se consolent en se disant que dans la nouvelle Hongrie – à part la satisfaction patriotique de vivre dans un Etat national – ils rencontreraient dans presque tous les domaines les mêmes difficultés et les mêmes sujets de mécontentement.

En Transylvanie, la seule opposition un peu sérieuse, à la fois d'ordre national et religieux, provient des milieux catholiques-nationaux qui se groupent derrière l'autorité spirituelle de l'évêque catholique d'Alba-Iulia, Mgr. MARTON, prélat d'une haute valeur morale et d'un caractère très ferme, qui jouit dans presque tous les milieux hongrois – y compris sans doute l'occasion de revenir bientôt sur cette intéressante personnalité.

De toute façon, et malgré un opportunisme dicté par les circonstances, ce n'est qu'à contrecœur que les Magyars de Transylvanie acceptent la situation actuelle et la vie en commun avec les Roumains est pour eux toute autre chose qu'un mariage d'amour; c'est une union forcée avec un partenaire, qui n'est ni aimé ni estimé, avec lequel des raisons impérieuses et une sagesse élémentaire ordonnent de s'accommoder en cherchant à s'organiser, sans trop de heurts, dans un foyer détesté une vie aussi confortable que possible et de toute façon préférable à un suicide, mais laissant subsister tous les rêves et toute la nostalgie.

Je joins à la présente dépêche cinq courtes notices concernant des personnalités importantes de l'Union Populaire Magyare.

[s.s. indéchiffrable]

CONSULAT DE FRANCE
A
CLUJ

Annexe à la lettre du Consulat de France à Cluj, N° 11

UNION POPULAIRE MAGYARE
(U.P.M.)

BÁNYAI László

- Ancien Vice-président de l'U.P.M. 1945/1946
- Professeur à l'Université Magyare "Bolyai" de Cluj
- Quarantaine d'années
- Communiste
- Au cours de ses études en France est entré en relations assez étroites avec les communistes français
- Au début de son activité professorale en Transylvanie, a organisé des cellules communistes dans le lycée catholique où il professait. A été, pour ce motif licencié par les autorités ecclésiastiques.
- A joué un röle important dans l'activité illégale de MADOSZ.
- A été élu au I er congrès de l'U.P.M. (Cluj, mai 1945) Vice-président de cette association.

CONSULAT DE FRANCE
A

Annexe à la lettre du Consulat de France à Cluj, N° 11

CLUJ
UNION POPULAIRE MAGYARE
(U.P.M.)

KURKO Gyárfás

- Président de l'Union Populaire Magyare 1945/1946 et 1946/1947.
- Petit industriel de Braşov
- Quarantaine d'années
- Communiste
- Ancien militant de MADOSZ et, à ce titre deporté en 1944 dans un camp de concentration.
-

CONSULAT DE FRANCE
A
Annexe à la lettre du Consulat de France à Cluj, N° 11

CLUJ
UNION POPULAIRE MAGYARE
(U.P.M.)

DEMETER János

- Membre du Comité Exécutif de l'U.P.M.
- Professeur à l'Université Magyare "Bolyai" de Cluj
- Docteur en droit
- Adjoint au Maire de Cluj
- Quarantaine d'années
- Etant étudiant a commencé à s'intéresser aux problèmes sociaux, en qualité de secrétaire de l'organisation catholique des étudiants magyars de Transylvanie.
- Rédacteur d'un journal en langue hongroise de tendances communistes et membre très connu de MADOSZ, a eu jadis des démêles avec les autorités roumaines.

CONSULAT DE FRANCE
A
Annexe à la lettre du Consulat de France à Cluj, N° 11

CLUJ
UNION POPULAIRE MAGYARE
(U.P.M.)

BALOGH Edgar

- Elu vice-président de l'U.P.M. au Congrès de Cluj (mai 1945) pour l'année 1945/46, a dirigé la section culturelle de cette organisation.
- Ecrivain
- Rédacteur en chef du Világosság (Lumière), organe officiel central de l'U.P.M.
- Quarantaine d'années
- Alors qu'il était étudiant en Slovaquie, en 1920 a travaillé à l'organisation de la jeunesse hongroise dans une direction nettement de gauche. Pour ce motif, a été expulsé de Tchécoslovaquie, étant citoyen roumain
- De retour en Transylvanie, s-y est fait remarquer par son activité de publiciste.

CONSULAT DE FRANCE
Annexe à la lettre du Consulat

A de France à Cluj, N° 11

CLUJ
UNION POPULAIRE MAGYARE
(U.P.M.)

KACSÓ Sándor

- Vice-président pour 1946-1947
- Publiciste et écrivain
- Rédacteur en chef de la revue bimensuelle "Falvok Népe" (Le Peuple des Villages), destiné aux agriculteurs magyars de Transylvanie
- Quarantaine d'années
- A été l'un des rares étudiants magyars qui, en 1920, ont commencé leurs études à l'Université de Cluj
- Sur cette époque, il a publié deux volumes qui portent le titre significatif de "Vakvagámy" (Dans le cul de sac)
- Rédacteur d'un journal à tendances très avancées, a attiré de bonne heure sur lui l'attention des autorités roumaines
- Après 1940, a rédigé une revue d'intérêt général destinée aux agriculteurs
- De toutes les personnalités magyares de l'Union Populaire, est le seul à être resté en Transylvanie du Sud après 1940
- Interné en septembre 1944 dans un camp de concentration roumain
- En juillet 1945, a repris son activité au sein de l'U.P.M.

Traducere

CONSULATUL FRANCEZ
DE LA CLUJ
DIRECȚIA AFACERILOR POLITICE
EUROPA
Nr. 11

CLUJ, 16 iulie 1946
Comunicat la Legația nr. 17

DL. GABRIEL RICHARD, CONSULUL FRANCEZ LA GALAȚI
ÎN MISIUNE LA CLUJ,
EXCELENȚEI SALE, DOMNULUI GEORGES BIDAULT,
MINISTRUL AFACERILOR EXTERNE
LA PARIS

La subiect
Uniunea Populară Maghiară şi viața politică a maghiarilor din Transilvania

Uniunea Populară Maghiară s-a născut din fosta organizație maghiară „MADOSZ" (Magyar Dolgozok Országos Szövetsége) – Uniunea Muncitorilor şi Țăranilor Maghiari –, care a existat în Transilvania între 1933 şi 1944 şi care, pentru ideile sale avansate şi naționaliste, a fost adesea obiectul urmăririlor Guvernului de la Bucureşti. Numărul membrilor U.P.M., care era de 387.753 la primul congres de la Cluj din mai 1945, atinge în prezent, după informațiile furnizate cu ocazia ultimului Congres, cifra de 449.111. Această cifră este repartizată pe județe, astfel:

Alba ... 7.148
Arad... 26.432

Bihor ... 40.000
Braşov ... 15.943
Caraş ... 1.061
Ciuc ... 33.783
Cluj ... 35.052
Făgăraş ... 1.628
Hunedoara ... 9.160
Maramureş ... 6.000
Mureş ... 45.000
Năsăud ... 1.409
Odorhei ... 34.478
Sălaj ... 42.317
Satu-Mare ... 26.000
Severin ... 4.844
Sibiu ... 2.393
Someş ... 12.000
Târnava Mare ... 7.194
Târnava Mică ... 11.898
Timiş ... 28.857
Trei-Scaune ... 36.064
Turda ... 13.500
Vechiul Regat Român ... 4.500
Bucureşti ... 2.447
Total: 449.111

Uniunea Populară Maghiară lucrează vizibil, în bune relații cu Budapesta, şi, de mai multe ori, delegații ale U.P.M. au fost primite, aproape oficial, de către membri ai Cabinetului de la Budapesta. Singurul punct asupra căruia pare să existe o divergență între U.P.M şi Guvernul maghiar este acela al frontierelor româno-maghiare. Fără îndoială, Guvernul maghiar n-a abandonat speranța rectificării actualei frontiere şi n-a renunțat la aspirațiile sale asupra Transilvaniei, în vreme ce U.P.M., renunțând la orice vis himeric de întoarcere a Transilvaniei la Ungaria, alege să se plaseze pe terenul solid al realității, mulțumindu-se – cel puțin pentru moment – să organizeze, în maniera cea mai confortabilă, viața maghiarilor în noua lor patrie, străduindu-se să obțină din partea Guvernului român un maximum de concesii şi chiar privilegii în favoarea lor.

În ciuda culorii politice foarte pronunțate, U.P.M. – aproape complet controlată de comuniști, şi ai cărei conducători, în majoritate, sunt tributari ideologiei de la Moscova – plasează, fără îndoială, punctul de vedere național mai presus de punctul de vedere social, estimând că aceste două puncte de vedere se conciliază admirabil într-o strânsă colaborare cu un minister de extremă stânga, care dă elementului maghiar dovezi sensibile de bunăvoință. Persistența acestui sentiment național explică indulgența excesivă a U.P.M. față de anumiți maghiari, admişi în rândurile sale, deşi aceştia au avut o atitudine total ne-democratică în timpul ocupației ungare. De atunci, ca urmare a unor incidente cu ecou, U.P.M. a manifestat mai multă prudență, şi chiar a trecut la o epurare destul de severă printre membrii săi.

Pe plan internațional, idealul la care aspiră U. P.M. pare să fie acela al unei autonomii în interiorul României, autonomie destul de largă şi similară cu aceea de

care se bucură naţionalităţile din Uniunea Sovietică. Este interesant de notat locul important ocupat de acest ideal în rezoluţiile partidului, în discursurile conducătorilor lui şi în articolele din ziare, prin aluziile la politica naţionalităţilor adoptată de către U.R.S.S. şi adesea invocată ca model.

Rezoluţiile adoptate la Odorhei, la finele congresului, nu constituie de fapt o noutate. Ele sunt, într-o anumită măsură, doar o reeditare a celor adoptate în cursul primului congres de la Cluj, din mai, anul trecut. Noul program e doar puţin mai stufos decât cel din 1945, deşi nu mai pomeneşte de unele revendicări care au beneficiat de atunci de un curs favorabil.

În materie de politică internă, plasându-se înainte de toate pe terenul naţional, dar în cadrul statului democratic român, la care aderă, Uniunea Populară Maghiară caută să ajungă în fruntea tuturor partidelor maghiare şi să grupeze, sub egida sa, toate forţele maghiarismului din România. De aceea, toate eforturile ei tind spre obţinerea, la următoarele alegeri, a unei concentrări asupra candidaţilor aparţinând fie listei proprii, fie listelor candidaţilor maghiari ai altor partide democratice, metodă prin care se urmărea obţinerea investiturii. Negocierile întreprinse în acest scop, cu Partidul Socialist şi Comunist, sunt în curs. U.P.M. nu pare să fi întâlnit dificultăţi majore cu comuniştii maghiari care, practic, controlează U.P.M. aproape în întregime. Nu a fost la fel cu socialiştii care, actualmente, par totuşi dispuşi să prezinte liste separate, exclusiv cu candidaţi maghiari, în regiunile cu majoritate maghiară.

Uniunea Populară Maghiară joacă un rol din ce în ce mai important în viaţa politică a maghiarilor din Transilvania, ea este în acelaşi timp un partid şi o asociaţie mai presus de partide. Deşi foarte avangardiste din punct de vedere social, ziarele şi declaraţiile conducătorilor săi au un ton mai puţin agresiv decât cele ale partidelor comuniste şi socialiste şi au, în general, un caracter mai larg. De aceea, ea este cu atât mai mult în stare să adune în jurul ei elemente ale unui democratism moderat şi numără printre aderenţii săi un număr mare de burghezi, de preoţi şi de persoane înstărite, care văd în ea, înainte de toate, un apărător al maghiarismului.

De când nu le mai este frică de influenţa economică a marilor proprietari, masele ţărăneşti maghiare evoluează rapid, în ciuda unui sentiment religios destul de viu, spre stânga, în mod deosebit sub influenţa reformei agrare, care a dat sau a lăsat ţăranilor pământul la care aspiraseră de mult timp.

Adevărul este că mai există o opoziţie în rândurile unor notabilităţi de la sate, mai ales din rândurile clerului, care se simte lezat în privilegiile sale materiale şi întrevede cu nelinişte pericolul pe care îl poate reprezenta pentru religie progresul ideilor de stânga. Există, de asemenea, un număr destul de mare de maghiari patrioţi aparţinând tuturor claselor sociale, care, oricare ar fi fost avantajele pe care le-ar fi putut obţine din schimbarea regimului, încă mai visează la o Ungarie Mare.

În ceea ce priveşte moşierimea, decăzută din privilegiile sale politice şi sociale şi cu o situaţie materială diminuată, ea şi-a pierdut toată influenţa. Ea se arată foarte rezervată, foarte prudentă şi încearcă mai degrabă să se facă uitată.

În oraşe, o parte importantă a burgheziei maghiare (comercianţi, meşteşugari etc.) se îndreaptă spre U.P.M., în timp ce intelectualii înclină spre socialism şi majoritatea muncitorilor sunt înscrişi în Partidul Comunist.

În sfârşit, există cam peste tot numeroşi maghiari care, deşi sunt foarte puţin satisfăcuţi de regimul actual, atât din punct de vedere social, cât şi din punct de vedere

național, consideră situația actuală ca fiind acceptabilă, dar își dau seama de neputința lor de a schimba starea existentă a lucrurilor şi se consolează, spunându-şi că, în noua Ungarie – cu excepția satisfacției patriotice de a trăi într-un stat național – ar întâmpina, în aproape toate domeniile, aceleaşi dificultăți şi [ar avea] aceleaşi motive de nemulțumire.

În Transilvania, singura opoziție mai serioasă, în acelaşi timp de ordin național şi religios, provine din mediul catolicilor-naționaliști, care se grupează în spatele autorității spirituale a episcopului catolic de Alba-Iulia, Mgr. MARTON - prelat de o înaltă valoare morală şi cu un caracter foarte ferm-, care se bucură de apreciere în aproape toate mediile maghiare. Se subînțelege, fără îndoială, intenția de a reveni cât de curând asupra acestei interesante personalități.

Oricum, în ciuda unui oportunism dictat de circumstanțe, maghiarii din Transilvania acceptă doar în silă situația actuală şi viața în comun cu românii este pentru ei orice altceva în afara unui mariaj din dragoste; este o uniune forțată cu un partener care nu este nici iubit, nici stimat, cu care motive imperioase şi o înțelepciune elementară le ordonă să se acomodeze, încercând să-şi organizeze, fără prea multe conflicte, într-un cămin detestat, o viață cât se poate de confortabilă, preferabilă în orice caz unui suicid, dar lăsând să dăinuiască toate visele şi toată nostalgia.

Adaug prezentei scrisori cinci prezentări scurte cu privire la personalități importante ale Uniunii Populare Maghiare.

[semnătură indescifrabilă]

CONSULATUL FRANCEZ
Anexă la scrisoarea Consulatului
DE LA
Francez de la Cluj, Nr. 11
CLUJ

UNIUNEA POPULARĂ MAGHIARĂ
(U.P.M.)

BÁNYAI László

- Fost vicepreşedinte al U.P.M.: 1945/1946

Profesor la Universitatea Maghiară „Bolyai”din Cluj

- Aproximativ patruzeci de ani
- Comunist
- În cursul studiilor sale în Franța a intrat în relații destul de strânse cu comuniştii francezi
- La începutul activității sale profesorale în Transilvania a organizat celule comuniste în liceul catolic în care profesa. A fost, din acest motiv, concediat de autoritățile ecleziastice.
- A jucat un rol important în activitatea ilegală a MADOSZ.
- A fost ales de congresul U.P.M. (Cluj, mai 1945) vicepreşedinte al acestei asociații.

*

CONSULATUL FRANCEZ
Anexă la scrisoarea Consulatului
DE LA
Francez de la Cluj, Nr. 11
CLUJ
UNIUNEA POPULARĂ MAGHIARĂ (U.P.M.)

KURKO Gyárfás

- Preşedinte al Uniunii Populare Maghiare : 1945/1946 şi 1946/1947
- Mic industriaş din Braşov
- Aproximativ patruzeci de ani
- Comunist
- Fost militant al MADOSZ şi, din acest motiv, deportat în 1944 într-un lagăr de concentrare.

*

CONSULATUL FRANCEZ
Anexă la scrisoarea Consulatului
DE LA
Francez de la Cluj, Nr. 11
CLUJ
UNIUNEA POPULARĂ MAGHIARĂ
(U.P.M.)

DEMETER János

- Membru al Comitetului Executiv al U.P.M.
- Profesor la Universitatea Maghiară „Bolyai" din Cluj
- Doctor în drept
- Adjunct al Primarului Clujului
- Aproximativ patruzeci de ani
- În timpul studenției a început să se intereseze de problemele sociale, în calitate de secretar al organizației catolice a studenților maghiari din Transilvania.
- Redactor al unui ziar în limba maghiară cu tendințe comuniste şi, ca membru foarte cunoscut al MADOSZ, a avut în trecut conflicte cu autoritățile române.

*

CONSULATUL FRANCEZ
Anexă la scrisoarea Consulatului
DE LA
Francez de la Cluj, Nr. 11
CLUJ
UNIUNEA POPULARĂ MAGHIARĂ
(U.P.M.)

BALOGH Edgar

- Ales vicepreşedinte al U.P.M. la Congresul din Cluj (mai 1945) pentru anul 1945/ 1946, a condus secțiunea culturală a acestei organizații.

- Scriitor
- Redactor-şef al *Világosság* (Lumina), organ central oficial al U.P.M.
- Aproximativ 40 de ani
- În timp ce era student în Slovacia, în 1920, a lucrat pentru organizația tineretului maghiar cu o direcție de extremă stânga. Din acest motiv a fost expulzat din Cehoslovacia, fiind cetățean român.
- Întors în Transilvania, s-a făcut remarcat prin activitatea sa de publicist.

*

CONSULATUL FRANCEZ
Anexă la scrisoarea Consulatului
DE LA
Francez de la Cluj, Nr. 11
CLUJ
UNIUNEA POPULARĂ MAGHIARĂ
(U.P.M.)

KACSÓ Sándor

- Vicepreşedinte între 1946-1947
- Publicist şi scriitor
- Redactor-şef al revistei bilunare *Falvoc Nepe* (Oamenii satului), destinată agricultorilor maghiari din Transilvania
- Aproximativ patruzeci de ani
- A fost unul dintre puținii studenți maghiari care, în 1920, şi-au început studiile la Universitatea din Cluj
- Despre această perioadă a publicat două volume care poartă titlul semnificativ „Vakvagamy” (*Impas*)
- Redactor al unui ziar cu tendințe foarte avangardiste, a atras asupra sa de timpuriu atenția autorităților române
- După 1940 a redactat o revistă de interes general destinată agricultorilor
- Dintre toate personalitățile maghiare ale Uniunii Populare este singurul care a rămas în Transilvania de sud după 1940
- Internat în septembrie 1944 într-un lagăr de concentrare românesc
- În iulie 1945 şi-a reluat activitatea în sânul U.P.M.

AGAIN ABOUT THE FRENCH CONSUL GABRIEL RICHARD'S REMARKS AS REGARDING THE HUNGARIAN POPULAR UNION

(*Abstract*)

In the Crisia annual (on the 1998 year), elaborated by the Ţării Crişurilor Museum, the author published a study concerning this matter. Several unpublished documents have been annexed to this study (a few documents from the Foreign Office Records of France) which haven't been published from unknown reasons. In order to repair this manner of publication

of a scientific material, now, all these documents (in original or translated) are destined to be issued. Moreover, they are prefaced by a resumption of the examination of the stated theme, from the perspective of passing 8 years over and, with new points of view, more analytical.

SPECULĂ ŞI SABOTAJ ECONOMIC ÎN ORADEA ŞI JUDEȚUL BIHOR (1947-1948)

Ion ZAINEA

Aflat în vacanță parlamentară la Cluj, unde era deputat, Vasile Luca făcea, în primele zile ale anului 1947, în fața muncitorimii clujene, declarații în legătură cu „o cotitură hotărâtoare în politica economică a României", cotitură ce se va petrece după ce Ministerul Economiei Naționale va fi preluat de comuniști, aceştia fiind, în opinia liderului de la Bucureşti, cei mai în măsură să servească interesele reconstrucției şi să lichideze situația grea economică, „nefiind interesați în întreprinderile comerciale şi industriale" şi, prin urmare, neputând fi învinuiți de părtinire. Cu prilejul acestei cotituri, declara Vasile Luca, „avem posibilitatea, mai mult, avem datoria să facem deosebire între speculanți şi industriaşi şi comercianți cinstiți, care înțeleg să se încadreze în mod legal în viață şi doresc să lichideze legăturile lor cu rechinii bursei negre". Pentru a putea face această distincție şi a lovi în adevărații speculanți care „lucrează din umbră şi dirijează prețurile, secătuind averea țării", prima măsură a fost etatizarea Băncii Naționale, pentru ca astfel creditele să poată fi „îndreptate spre producție şi nu spre speculațiuni", fiind pregătit un proiect de lege pentru reorganizarea şi dirijarea producției, precum şi o nouă organizare a oficiilor economice, ale căror noi atribuții trebuiau să fie „de a stimula, controla şi raționaliza producția, circulația şi distribuția produselor"[1].

Deşi, pe ansamblu, anul 1947 nu aduce schimbări majore în ceea ce priveşte infracționalitatea la legea speculei şi sabotajului economic, ordonanțele Primăriei Oradea şi cele ale Oficiului Economic Județean, emanate ca urmare a măsurilor cerute de Subsecretariatul de Stat al Aprovizionării şi Ministerul de Interne, arată faptul că fenomenul a crescut în intensitate, iar organele abilitate făceau cu greu față situației. Prin adresa trimisă la 31 ianuarie 1947, Subsecretariatul de Stat al Aprovizionării anunța autoritățile bihorene că începând cu 1 ianuarie 1947 se anulează toate autorizațiile de cumpărare şi transport de bovine, porcine şi ovine, cu excepția celor destinate execuției Armistițiului şi altor comenzi de stat. Se interzice consumul cărnii de pasăre, de la 25 ianuarie, atât în mediul urban, cât şi rural, de asemenea tăierea mieilor înainte de 1 aprilie[2]. La rândul său, Ministerul Afacerilor Interne, prin ordinul 268/1947, obliga organele de poliție să controleze zilnic aplicarea mercurialelor

[1] *Crişana* (Oradea), 1947, nr. 9, p. 3-4

[2] Arhivele Naționale-Direcția Județeană Bihor (în continuare A.N.D.J. Bihor), *Fond Chestura Poliției Oradea*, dos. 25/1945-1947, f. 226

întocmite periodic de Primărie, relative la diverse produse. Atât în piețe, cât și în toate localurile afișarea prețurilor trebuia să premeargă vânzării. Comercianții ambulanți nu puteau să-și exercite ocupația dacă nu aveau asupra lor mercurialele actualizate. În ce-i privește pe comercianții din piețe, aceștia trebuiau să se înscrie obligatoriu la Oficiul Negustorului, primind astfel autorizații. Producătorii care doreau să-și valorifice diferite mărfuri trebuiau să posede certificate comunale.

Pe când presa de partid vorbea de „activitatea sănătoasă" a organelor de control cetățenesc și considera că, prin mărfurile confiscate și vândute în ecomomate, acestea „au venit enorm în ajutorul muncitorimii"[3], o serie de adrese ale Inspectoratului Regional de Poliție Oradea arată faptul că lucrurile nu mergeau tocmai bine, unele măsuri ale organelor de control nefiind conforme cu legea. Astfel, la 7 februarie 1947, Inspectoratul atenționa Chestura Poliției Oradea că unele din organele aflate în subordinea sa nu aplică în mod corect legea 351 în ceea ce privește mărfurile confiscate, care în loc să fie predate economatelor sau diferitelor oficii autorizate, erau oprite la Poliție și împărțite funcționarilor[4]. În replică, raportul Chesturii către Inspectorat făcea referire la existența unor persoane deținătoare de apreciabile depozite cu cereale, unele din ele beneficiind chiar de dreptul la rație de pâine.

Pentru a putea face față comerțului clandestin, prim-chestorul Togyer Francisc solicită și obține eliberarea unei autorizații speciale care să permită organelor de poliție să organizeze percheziții la domiciliul celor bănuiți, fără aprobarea prealabilă a Parchetului. Înarmați cu un asemenea drept, inspectorul de control Madar Gleb, împreună cu Pavel Constantin, președintele organelor de control cetățenesc și Almási Alexandru, membru, efectuând o percheziție la locuința lui Kohler Carol din Oradea, au găsit dosite 4 duzini de creioane, 26 duzini papiote cu ață de cusut, 126 gheme cu ață pentru ciorapi, 25 bucăți gheme ață albă, 35 bucăți ață „Oxford", 35 bucăți săpun oval, 24 bucăți săpun rotund, 12 bucăți săpun de ras, 20 bucăți foi ace de cusut, 12 foi cu ace de cusut saci, 1 cutie cu ace de siguranță, 1 sticlă cu miere în greutate de 9 kg, 70 kg

[3] în numărul din 9 ianuarie 1947, ziarul *Crișana* publica un bilanț al muncii din anul anterior al organelor de control cetățenesc, arătând că acestea au descoperit, confiscat și vândut la preț oficial prin economate următoarele articole și cantități: 1 932 kg unt, 6 203 litri ulei, 80 kg zahăr, 215 kg brânză, 8 000 kg făină, 206 kg gris, 626 kg orez, 1 038 kg pâine, 1 746 kg fasole, 270 kg untură, 26 755 bucăți ouă, 22 kg ardei boia, 4 vagoane cartofi, 646 kg carne, 1 981 litri țuică, 219 kg nuci, textile în valoare de 40 milioane lei, 60 730 bucăți țigări, 2 207 bucăți săpun, 1 076 mosoare de ață, 1 000 bucăți varză, 534 bucăți lămâie, 154 kg talpă, 48 perechi ghete, 500 kg hârtie, 1 480 biberoane, 150 litri ulei Firnis, 4 000 litri benzină, 375 perechi ciorapi, sticlă în valoare de 5 milioane lei, 178 termometre, 15 400 lame de ras, 9 430 cutii de chibrituri, 530 kg clei, 1 100 fuse piele, 400 kg piatră vânătă, 6 593 kg sare, 2 400 kg sodă caustică, sticlărie și porțelanuri în valoare de 29 milioane lei, 8 750 becuri, 4 vagoane cereale, 3 288 kg goange, 165 kg salicil, medicamente în valoare de 129 milioane lei. *Crișana*, 1947, nr. 6, p. 2

[4] A.N.D.J. Bihor, *Fond Chestura Poliției Oradea*, dos. 25/1945-1947, f. 244

făină albă şi 17 kg rămăşiţă de talpă. Kohler Carol nu era comerciant, iar când i s-a cerut să justifice proveniența mărfurilor, pentru care nu avea nici un fel de act, a declarat că încă înainte de eliberarea Ardealului a fost în tovărăşie cu un comerciant cu brevet şi că, „la dizolvarea afacerii, împărțind marfa pe din două", aceasta reprezintă partea care i se cuvenea lui. Marfa a fost confiscată şi dată în custodie organelor de control până la soluționarea definitivă, de către justiție, a procesului[5]. În ziua de 4 ianuarie 1947, Alexandru Bandici, secretarul organelor de control cetățenesc, împreună cu Alexandru Almási şi Alexandru Sima, asistați de gardianul public Pop Ioan din Chestura Oradea, deplasându-se în strada Martirilor nr. 9, în garajul proprietatea lui Katz Adalbert au găsit 4 bucăți vite tăiate clandestin. În declarația sa, Katz Adalbert arată că „fiind în sâmbătă sărbătorilor, a fost nevoit să taie, oraşul fiind fără carne", iar el voind să-şi servească clientela. Mai arată că n-a avut intenția de a specula cele 590 kg carne rezultată, cu atât mai mult cu cât nu i s-a oferit această posibilitate, deoarece organele de control l-au prins chiar în timpul tăierii.

Primele luni ale anului 1947, înregistrează un număr crescând de infracțiuni la legea speculei şi sabotajului economic. Există cazuri comune, cum este cel al lui Gheorghe Palcoş şi Ioan Leordan, care încercau să vândă, fără autorizație, 120 kg făină cu 15 000 lei/kg, ori al unor persoane (3) care s-au asociat pentru tăierea clandestină a unei vaci, comercializând carnea la prețul de 15 000 lei/kg şi refuzând să predea pielea la O.R.A.P.[6]. Mai interesant este cazul Cooperativei „Crişul" din Oradea, în magazia căreia, la controlul efectuat în ziua de 8 ianuarie 1947 de inspectorul Madar Gleb, însoțit de Alexandru Dima de la organul de control şi gardianul Pop Ioan din Chestura Oradea, s-a descoperit o însemnată cantitate de cereale (4 000 kg porumb ştiuleți, 700 kg porumb boabe, 1 200 kg grâu, cca. 1 000 kg ovăz şi încă 1 800 kg porumb ştiuleți). La interogatoriu, Nicolae Tica, directorul cooperativei, declară că cele 4 000 kg porumb ştiuleți, cele 700 kg porumb boabe, cât şi cele 1 000 kg ovăz sunt proprietatea cooperativei, aceastea fiind cumpărate pentru hrana a 6 cai; mai departe arată că cele 1 200 kg grâu aparțin Episcopatului ortodox din Oradea, fiind lăsate în magazia cooperativei de către părintele-consilier Ioan Guiaş, iar cele 1 800 kg porumb ştiuleți sunt proprietatea lui Cohuț Ioan, funcționar la acea cooperativă, unde numitul îşi are şi domiciliul. Întrucât cantitățile depăşeau cu mult necesarul prevăzut de dispozițiile în vigoare, ca şi faptul că s-a contribuit la dosirea grâului aparținând părintelui Ioan Guiaş, contra tuturor celor de mai sus au fost întocmite actele cuvenite şi înaintate Parchetului, iar cerealele au fost sechestrate şi puse la dispoziția Oficiului Economic Județean în vederea confiscării. Până la dezbaterea procesului, organele de control au fost informate că directorul cooperativei a vândut

[5] *Crişana*, 1947, nr. 7, p. 3
[6] A.N.D.J. Bihor, *Fond Chestura Poliției Oradea*, dos. 118/1946-1947, f. 266

comercianților cantitatea de 5,5 vagoane de sare, în loc s-o fi desfăcut membrilor cooperativei.

La 16 ianuarie 1947, Tribunalul Bihor a început dezbaterea procesului de speculă şi sabotaj de la Cooperativa „Crişul", respectiv a comercianților care au avut legături cu aceasta. Pentru dezbateri a fost constituit un complet special, compus din judecătorii Gavra Alexandru şi Botea Laurențiu. Ministerul public a fost reprezentat prin procurorul Ioan Pogan şi dr. Petru Mureşan. Cei şapte acuzați, aflați în stare de arest, au fost apărați de patru avocați. Primul a fost audiat Nicoale Tica, împotriva căruia au fost intentate două procese de sabotaj, cu sare şi respectiv cereale, dar care declară că „nu se simte vinovat". Se dă citire procesului verbal încheiat la fața locului, în care se constată că directorul a vândut sare la preț de speculă unor comercianți orădeni. Acuzatul recunoaşte că a vândut comerciantului Böhm Andrei cantitatea de 2,5 vagoane de sare şi a ridicat contravaloarea acestei cantități, în sumă de 10 milioane lei; că pentru această cantitate ar fi trebuit să primească suma de 7,5 milioane lei; suprapreţul, adică diferența de 2,5 milioane lei, după afirmațiile acuzatului, reprezentau de fapt avansul pentru un nou transport. Mai recunoaşte că a vândut comerciantului Alexandru Weiss o jumătate de vagon de sare, pentru care a primit suma de 8 milioane de lei, comerciantului Hermann Fürst un vagon, ridicând suma de 9 milioane lei, iar comerciantului Martin Zelig trei vagoane, justificându-se cu aceleaşi argumente. Recunoaşte, totodată, că reprezentanții cooperativelor săteşti au achitat prețul pentru cota lor de sare, dar „n-a putut să facă față comenzilor". În ce priveşte cerealele, acuzatul susține că şi-a achitat obligația sa, predând cotele necesare organelor de colectare a cerealelor, şi cere să fie achitat.

Comercianții Böhm Andrei, Alexandru Weiss, Hermann Fürst şi Martin Zelig nu recunosc cele constatate în procesul verbal şi declară că au cumpărat sare la prețuri oficiale, încercând să dovedească acest lucru prin documente şi facturi. Dezideriu Schwartz, proprietarul unei mori de sare, acuzat şi el în proces, arată că a măcinat în repetate rânduri sare pentru cooperativa „Crişul", iar pe lângă aceasta a mai cumpărat sare de la Dej la prețul de 209 lei/kg, pe care a vândut-o la prețul de 1 800 lei. „Am fost nevoit să calculez aşa, dacă mi-am voit asigurat traiul", a declarat proprietarul morii de sare, stârnind ilaritate în sală. Al doilea acuzat care a fost audiat, magazionerul Carol Cohut, recunoaşte şi el că o parte din cerealele descoperite în magaziile cooperativei îi aparțin, accentuând faptul că acestea provin din „recolta pământului său".

În rechizitoriul său, procurorul Ioan Pogan a subliniat că scopul pentru care s-a înființat cooperativa „Crişul" a fost aprovizionarea cu sare şi alte produse a populației rurale a județului şi că membrii Consiliului de administrație au abuzat de instituția cooperativei, lucrând în interes personal şi sabotând aprovizionarea locuitorilor satelor. Considerând că este vorba de „o clică criminală de speculanți", iar metodele întrebuințate sunt „caracteristice

marilor rechini ai pieței negre", procurorul a cerut pedepsirea exemplară a vinovaților.

Ceea ce autoritățile comuniste locale şi presa de partid anunțau a fi un „proces de sabotaj de mare amploare", aşteptând ca „sentința să servească drept exemplu şi altora", s-a sfârşit cu un eşec. Judecătorii l-au achitat pe Nicolae Tica, unul din avocați prezentând fapta drept „o simplă abatere care nu are nimic comun cu politica", ceea ce dovedeşte că o bună parte a judecătorilor făceau opoziție regimului. Evident că presa comunistă a considerat sentința „un act de trădare" din partea judecătorilor Gavra şi Laurențiu, „o sfidare a intereselor poporului cinstit şi muncitor"[7]. Nu era chiar un caz izolat, întrucât aceeaşi presă anunța că „este pentru a treia oară când un pungaş reuşeşte să scape nepedepsit de justiție".

În timp ce cazurile mai mari de speculă şi sabotaj erau mai rare şi dădeau mai multă bătaie de cap autorităților, cazurile mărunte abundă, micii proprietari şi producătorii particulari fiind victime sigure. Friedmann Armin, comerciant din Oradea, este trimis în instanța Tribunalului Bihor pentru delictul de „nerespectarea măsurilor luate pentru verificarea prețurilor". În ziua de 23 ianuarie 1947, a comis două delicte: a vândut o cantitate de 20 kg cuie fără să elibereze factură şi a încasat pe kilogramul de cuie 32 000 lei, depăşind prețul de 4 400 lei/kg, stabilit de Ministerul Industriei şi Comerțului prin decizia din 26 martie 1946. Pentru primul delict a fost condamnat la 1 milion lei amendă, iar pentru cel de-al doilea, vânzare la suprapreț, 5 milioane lei, în plus confiscându-i-se cele 20 kg cuie. Tatar Geza şi Nagy Adalbert, ambii din Tămăşeu, sunt condamnați, prin sentința Tribunalului din 29 ianuarie 1947, primul la două luni închisoare, iar cele de-al doilea la o lună pentru delictul de „sabotarea măsurilor luate pentru dirijarea economiei naționale, în concurs cu delictul de speculă ilicită". Conform art. 32 din legea 351/1945, după rămânerea definitivă a hotărârii, pedeapsa trebuia publicată în două ziare locale şi afişată timp de o lună la domiciliul inculpaților.

În locuința lui Pollak Arthur, proprietarul unei prăvălii de bijuterie-ceasornicărie pe str. Regele Ferdinand, organele de control au găsit 825 garnituri de cauciuc pentru ceasuri de mână, 270 curele pentru ceasuri şi perii pentru curățat ceasuri. El se face vinovat la legea 351 deoarece la bijuteria sa nu avea o listă cu mărfurile din afara magazinului. Marfa găsită a fost confiscată, deşi numitul a declarat că produsele de acasă au fost ascunse de teama hoților. În cazul altor comercianți sau proprietari, de bodegi îndeosebi, situația e diferită. La domiciliu percheziția a fost negativă, dar în magazin nu erau afişate prețurile. Intenția comercianților e clară, ei apărându-se pe bună dreptate când afirmau că prețurile se schimbă de la o zi la alta, deci etichetele ar fi inutile.

[7] *Crişana*, 1947, nr. 8, p. 3; Idem, nr. 12, p. 2; Idem, nr. 14, p. 5

Tot mai frecvente sunt cazurile ţăranilor din pieţe, care refuză să-şi vândă produsele la preţurile impuse de stat. La 24 februarie 1947, în Piaţa Mihai Viteazul din Oradea, cinci asemenea ţărani refuzau să vândă laptele la preţul de 6 000 lei/litru. În aceeaşi zi, un fapt deosebit se petrece în gara Oradea. Fiind informat că pe peronul gării există mai multe vânzătoare clandestine de pâine, în fapt femei sărace, cu mulţi copii, care încercau să câştige un ban în plus, Melidon Alexandru, patronul restaurantului gării, împreună cu un chelner al său toarnă petrol pe pâinile a trei femei, sub privirile gardienilor de la Comisariatul Gării. Când în cele din urmă poliţia se autosesizează, femeile sunt declarate contraveniente la legea 351 pentru vânzare clandestină de pâine, lege faţă de care sunt găsiţi vinovaţi şi patronul împreună cu chelnerul său, pentru sabotajul „de a fi distrus 3 kg de pâine cu petrol”[8].

Alţi zişi infractori se fac vinovaţi pentru transporturi ilegale de cereale, drojdie, zahăr, ulei etc., colectarea de produse fără autorizaţie ori refuzul de a-şi vinde marfa conform mercurialelor. În ziua de 14 februarie 1947, Jurca Anastasia, născută Coroian, casnică din comuna Batăr şi Nagy Elena, din aceeaşi localitate, au fost surprinse transportând fără autorizaţie 20 litri ulei de floarea soarelui. Uleiul este confiscat, iar cele două tinere femei, de 24, respectiv 28 de ani, sunt trimise în faţa instanţei speciale de sabotaj. Prin sentinţa pronunţată în şedinţă publică la 5 iunie 1947, sunt pedepsite cu amendă corecţională de câte 2,5 milioane lei fiecare, ce se putea converti în 25 zile închisoare în caz de neplată, pentru că au transportat marfă fără autorizaţie, fiind achitate de sub învinuirea delictului de sabotare a măsurilor luate pentru dirijarea economiei naţionale, prin faptul că n-au respectat deciziile de blocare sau de rechiziţionare de mărfuri şi produse. Hayman Emeric, frizer şi Szados Ioan, calfă de brutar, ambii din Cluj, sunt surprinşi în ziua de 15 februarie 1947 de organele de control cetăţenesc în zona gării Oradea transportând 30 kg drojdie, cumpărată în Timişoara fără factură cu scopul de a o vinde la preţ de speculă în Cluj (100 000 lei/kg). Marfa le-a fost confiscată şi predată economatului Chesturii Poliţiei Oradea, iar cei doi au fost trimişi în judecată. Instanţa specială, avându-l ca preşedinte pe judecătorul Ioan Măldărescu, iar asesor Alexei Homutescu, îi condamnă la câte o lună închisoare, pe lângă plata unor sume pentru despăgubiri civile, cheltuieli penale şi onorariu de avocat public. La 12 martie 1947, comisarul Perl Alexandru de la Chestura Poliţiei Oradea a întocmit acte de trimitere în judecată lui Nagy Ştefan din Salonta, Nagy Ileana şi Nagy Ioan, agricultori din comuna Homorog, pentru comiterea delictului de „sabotarea măsurilor luate pentru dirijarea economiei naţionale”, fiind depistaţi în gara Ioşia cu 30 kg de zahăr pe care-l cumpăraseră din Salonta pentru a-l vinde la Oradea cu suprapreţ. Marfa a fost confiscată şi predată, prin Oficiul Economic Judeţean, economatului magistraţilor şi funcţionarilor

[8] A.N.D.J. Bihor, *Fond Chestura Poliţiei Oradea*, dos. 118/1946-1947, f. 415

judecătoreşti, iar cei trei au fost condamnaţi la câte o lună închisoare corecţională fiecare, plus plata despăgubirilor civile, cheltuielilor penale, ambele în favoarea statului, şi onorariului pentru avocat. Pentru acelaşi delict, comis prin faptul că a transportat 150 kg de făină la Oradea fără autorizaţie legală, Colompar Mihai din Comlăuş, tată a 4 copii, este condamnat la 700 000 lei amendă corecţională. Sentinţa din 20 martie 1947 menţiona că în caz de neplata amenzii în termenul stabilit, adică „de îndată", aceasta se va transforma în „obligaţia pentru inculpat de a o plăti prin muncă, iar dacă cumva inculpatul nu ar putea sau nu ar voi să muncească, amenda se va transforma în închisoare corecţională". Un grup de 10 ţărani din comuna Vad (jud. Maramureş) este prins în Oradea având asupra lor 30 de saci cu grâu şi făină, procurată din judeţul Arad, la schimb cu cartofi. Nefiind însoţită de autorizaţie de transport dintr-un judeţ în altul, marfa este confiscată şi predată la Federala „Bihorul"[9], fapta ţăranilor căzând sub incidenţa legii speculei, penuria de cereale din nordul ţării, ce a stat la baza acesteia, contând prea puţin pentru autorităţi.

Există şi situaţii, mai rare, în care cei trimişi în judecată de organele de control sunt achitaţi de instanţă. În ziua de 3 martie 1947, echipa alcătuită din Bandici Alexandru, secretarul organelor de control cetăţenesc, însoţit de Sima Alexandru şi Aron Dezideriu, de asemenea controlori, au depistat în Oradea pe Balog Gavril, Cosma Dumitru şi Butcovan Gheorghe, toţi agricultori din Cuznici (jud. Sălaj), care transportau fără autorizaţie 32 litri de ulei şi 493 bucăţi ouă. Marfa a fost declarată corp delict şi vândută la economat, iar suma de 1 485 800 lei rezultată din vânzare a fost depusă pe seama Ministerului Justiţiei. Celor trei inculpaţi li s-au întocmit acte de trimitere în judecată pentru speculă ilicită, dar în instanţă ei au dovedit cu certificate eliberate de primăria comunei Marca, de care aparţinea satul Cuznici, că transportau alimentele la Bucureşti primul pentru fratele, ceilalţi doi pentru surorile lor, şi deci nu în scop comercial. În consecinţă, completul de judecată, alcătuit din Ioan Măldărescu, preşedinte şi Alexei Homutescu, asesor, îi achită şi le restituie suma de 1 485 800 lei, respingând totodată ce nefondată acţiunea civilă a statului pentru despăgubiri şi cheltuieli de judecată civile.

Colectarea sau cumpărarea de produse în cantităţi mari, reprezenta o altă frecventă contravenţie la legea 351. La 29 martie 1947, mai mulţi orădeni sunt anchetaţi pentru că au cumpărat păsări, ouă şi alte produse din comuna Sălard cu intenţia de a le revinde în Oradea. Cei învinuiţi scapă de pedeapsă, declarând că mărfurile achiziţionate sunt pentru întrebuinţare personală. Mandatat fiind de economatul Chesturii Oradea să colecteze alimente, Fekete Ladislau, de profesie măcelar, încearcă să profite de situaţie. Având acte eliberate de economat, el cumpără alimente pe care apoi le comercializa în cadrul unor afaceri personale. Prins de jandarmii din Sălard fără acte în regulă pentru

[9] *Ibidem*, f. 716-729

transportul a doi viţei şi doi porci, i s-a retras autorizaţia eliberată de economatul Poliţiei. Pentru delictele „crimă de sabotaj" şi „sabotarea măsurilor luate pentru dirijarea economiei naţionale" este trimis în judecata instanţei speciale Iordan Ioan, plutonier pensionar din Ploieşti, delegatul societăţii „Astra Română", învinuit că a cumpărat în zona Salonta 1 000 kg porumb cu un preţ superior celui legal, şi pe care intenţiona să-l transporte în mod clandestin, fără a avea autorizaţie. Este condamnat la o lună închisoare corecţională pentru delictul de „sabotarea măsurilor luate pentru dirijarea economiei naţionale", pentru delictul „crimă de sabotaj" fiind achitat. Porumbul este confiscat şi vândut, contravaloarea de 2 800 000 lei fiind depusă ca şi corp delict şi restituită acuzatului, care, în schimb, a trebuit să achite 100 000 lei despăgubiri civile statului, 100 000 lei onorariul avocatului şi 50 000 lei cheltuieli de procedură. Preşedintele completului de judecată a fost judecătorul Alexandru Gavra, asistat de judecătorii Adrian Mihalca şi Valer Câmpianu.

Mai ingenioşi se dovedesc alţi comercianţi. Într-un raport din 21 martie 1947, Poliţia Oradea semnala dispariţia cvasitotală a ouălor de pe piaţă. Cercetările au scos la iveală faptul că numeroase persoane din Bucureşti veneau la Oradea pentru a cumpăra ouă, oferind preţuri peste cele stabilite, toate acestea cu complicitatea unor comercianţi orădeni, care se ofereau ca intermediari. În urma unor descinderi, s-a găsit la magazinul lui Lovi Alexandru, situat în imediata apropiere a Pieţei Mihai Viteazul, aproximativ 6 500 de ouă împachetate în lăzi. Anchetat, comerciantul recunoaşte că a cumpărat ouăle din judeţ la preţ de speculă (3 700 lei/bucată, preţul oficial fiind de 2 500 lei/bucată) pentru a le revinde mai departe colectorilor din Bucureşti la un preţ avantajos[10].

Contravaloarea produselor se încasează uneori în valută, deşi la vremea respectivă toată valuta trebuia predată la bancă. Este cazul lui Dragomir Chitescu şi Pavel Cocean, comercianţi ambulanţi, care au primit pentru fructe diferite sume de ruble, florini, şilingi, cernoveţi de la soldaţii sovietici aflaţi în Oradea. Multe cazuri de speculă erau depistate ca urmare a controalelor făcute în gara Oradea. Comerciantul Ioan Chivu din Ploieşti este prins fără autorizaţie de transport pentru 60 kg de porumb, iar asupra lui Gheorghe Cutuicu din Constanţa s-a găsit 2 kg de piper boabe fără acte de proveniență[11].

În ce-i priveşte pe comercianţii orădeni vinovaţi la legea 351, se face remarcat Szabo Ernest, care a vândut 35 metri de postav croitorilor Bethendi Francisc şi Balint Ştefan din Huedin (jud. Cluj) la preţul de 850 000 lei/metru. El este deconspirat de Poliţie în urma cercetării facturii de vânzare, în care se menţiona că postavul s-a vândut cu 167 000 lei/metru, când de obicei acest produs se vindea cu aproximativ 400 000 lei/metru. Lesne de înţeles că factura s-a dovedit falsă, comerciantul făcându-se vinovat că a eludat taxele şi

[10] *Ibidem*, f. 659-675
[11] *Ibidem*, dos. 178/1947-1948, f. 245

impozitele de stat. Barna Carol, croitor în Oradea, este trimis în fața instanței pentru comiterea delictului de speculă ilicită (comerț ilicit) deoarece a pretins 700 000 lei pentru metrul de stofă, în loc de 49 134 lei, pentru două topuri de stofă de lână fresco a câte 2,70 metri. Cele două topuri de lână sunt confiscate şi predate la preț legal economatului AMAS Bihor, sentința penală din 4 martie 1947 obligându-l pe inculpat să plătească 50 000 lei amendă corecțională, plus 50 000 lei onorariu pentru avocat şi 10 000 lei cheltuieli de judecată. Depistat de organele de control cetățenesc, Balasz Iosif, brutar în Oradea, este şi el trimis în fața instanței speciale, acuzat pentru „crimă de sabotaj". Împotriva lui sunt ridicate cinci capete de acuzare: a vândut pâine la preț de speculă, fapt incriminat de art. 23 al legii 351, a vândut pâine fără cartelă (art. 27), s-a aprovizionat cu făină fără autorizație legală (100 kg la prețul de 22 600 lei/kg), a fabricat pâine din făina adusă de consumatori în brutăria sa fără autorizație specială (art. 27) şi a dosit pâinea fabricată (art. 29). Pentru trei din ele a fost pedepsit: pentru că a cumpărat făină fără autorizație a primit 1 milion lei amendă; pentru că a copt pâine pentru consumatori fără autorizație a fost pedepsit de asemenea cu amendă de 1 milion lei, iar pentru că a dosit pâinea făcută a primit două luni închisoare. Execută pedeapsa cea mai aspră, de două luni închisoare, la care se adaugă 100 000 lei despăgubiri civile, 100 000 lei onorariu pentru avocat şi 50 000 lei cheltuieli de procedură penală.

Sentința penală din 30 mai 1947 condamnă pe Kökös Andrei, comerciant din Oradea, la 2 milioane lei amendă pentru nerespectarea măsurilor luate pentru verificarea prețurilor, faptă pedepsită de art. 32 din legea 351/1945, şi confiscarea următoarelor mărfuri: 31 sticle „Diana", 332 papiote diferite culori, 28 mosoare ață albă şi neagră, 6 duzini ață pentru cusut ciorapi, 30 papiote a 50 metri şi 8 bucăți ghemuri mici/papiote ață pentru țesut ciorapi. Stocker Elisabeta, 39 ani, mamă a doi copii, este trimisă în judecată prin procesul verbal din 13 februarie 1947 încheiat de Vancea Dumitru, viceprimar al municipiului Oradea, pentru comiterea delictului de „sabotarea măsurilor luate pentru dirijarea economiei naționale". Prin sentința Tribunalului Bihor din 26 mai 1947, este condamnată la 500 000 lei amendă corecțională în folosul statului. Potrivit dispozițiilor art. 69 din legea 351, amenda trebuia plătită imediat, transformându-se, în caz contrar, în cinci zile închisoare corecțională, socotindu-se cu câte 100 000 lei ziua. Inculpata mai este obligată să plătească statului 100 000 lei despăgubiri civile, 100 000 lei onorariu pentru avocat şi 200 000 lei cheltuieli de judecată.

Cazurile sunt extrem de numeroase, motiv pentru care numărul instanțelor speciale de judecată a crescut de la una la trei. Buciu Nicolae, proprietar de moară țărănească din Borod, este condamnat, prin sentința penală din 7 aprilie 1947, la 100 000 lei amendă pentru delictul de sabotaj, Petrovics Riszto, brutar din Biharia, la 2 milioane lei amendă corecțională, Subsert Petru, morar în Borozel, la 500 000 lei, Pusztai Iosif, morar în Tăuteu la 1 milion lei,

Brata Mihai, morar din Rontău, la 2 milioane lei, Mihiş Antoniu, morar în Borod la 5 milioane lei, iar Tuduc Gavril, plugar în Cornițel, la 100 000 lei. Pentru acelaşi delict, Varcol Alexandru din Oradea este condamnat de instanța specială de sabotaj la 5 milioane lei amendă şi confiscarea cantității de 30 kg orez, Bota Paula Ana, casnică din Cluj şi Dombi Margareta din Huedin la câte 2 milioane lei amendă, prin sentința penală din 7 mai 1947, iar Szeredi Iosif, brutar din Oradea, la o lună închisoare corecțională, recursul făcut de inculpat fiind respins ca nefondat de aceeaşi instanță, care-l obligă să plătească 50 000 lei onorariu de avocat şi 50 000 lei cheltuieli penale. Pentru speculă ilicită sunt condamnați, la 5 martie 1947, Balogh Ştefan, Kelemen Ioan, Toth Ana, Ruszt Francisc, văd. lui Borbely Ioan şi Pozsony Ludovic, toți din Salonta, fiecare la câte 50 000 lei amendă, Gavriluț Teodor, plugar din Vadu Crişului, la 200 000 lei, Ioan Tiponuț, plugar din Girişu de Criş, la 500 000 lei, iar Biro Ştefan, tot din Salonta, la 3 milioane lei, acuzat de sabotarea măsurilor luate pentru dirijarea economiei naționale, acelaşi delict pentru care Barna Nicolae din Dernişoara primeşte 1,5 milioane lei amendă corecțională, Filip Gavril, din aceeaşi localitate, 5 milioane lei, Gheregi Gheorghe 1 milion de lei, iar Ioan Magui a Catiții, plugar din Sacalasău, 500 000 lei. Trebics Farcas, comerciant evreu din Oradea, invalid de război, este condamnat la plata unei amenzi de 5 milioane lei şi 100 000 lei despăgubiri civile, 100 000 lei onorariu pentru avocat şi 200 000 lei cheltuieli penale; în plus, se declară corp delict şi se confiscă 30 gheme sfoară de Manila şi 261 kg sodă caustică, reținute prin procesul verbal de constatare. Până şi personalul Armatei încearcă să-şi completeze veniturile prin practicarea comerțului ilicit. Lui Dumitru Chiciora, sublocotenent din Regimentul XX Grăniceri, i se organizează un flagrant. El ajunge să vândă lui Bica Lorand, informator al Poliției, 60 kg de făină cu prețul de 17 500 lei/kg[12]. Din nou comparând cu prețul mult prea mic fixat de stat, 3 000 lei/kg, probabil pentru că era un produs atât de necesar, diferența pare uriaşă şi scoate în evidență penuria de cereale, în speță grâu, ca urmare a recoltelor slabe cauzate de seceta anului anterior.

Mijlocul anului 1947 este marcat de noi măsuri, unele sfidând normalul sau frizând ridicolul, pe care primăria Oradea, în colaborare cu Chestura Poliției, le iau pentru combaterea speculei. Astfel, pentru supravegherea pieților, podurilor şi străzilor importante au fost delegate femei catalogate „gospodine de încredere" din cadrul Federației Femeilor Democrate. Acestea urmau să colaboreze cu Poliția, cu autoritățile orăşeneşti şi județene pentru organizarea „capturilor" de speculanți. Oraşul a fost împărțit în 10 circumscripții, în care acționau echipe mixte alcătuite din gardieni şi „femei de încredere ale străzilor şi blocurilor de casă". Acțiunea s-a concentrat asupra străzilor Cantemir, Calea Aradului, V. Alecsandri, Gerliczo etc. Greu de stabilit

[12] *Ibidem*, dos. 177/1947, f. 526

eficacitatea acestor echipe alcătuite din doi gardieni şi două femei, sau chiar dintr-un gardian şi o femeie[13]. Oricum, la sfârşitul lunii mai, Oficiul Economic Judeţean anunţa Chestura că în oboarele din Oradea se cumpără în continuare clandestin vite de către măcelari, care după ce sacrifică animalele acasă vând carnea pe piaţă fără a fi deranjaţi de autorităţi. Urmarea: măcelarii ce plătesc impozite către stat funcţionează în pierdere.

Nemulţumirea autorităţilor judeţene faţă de activitatea Biroului de speculă din cadrul Chesturii Poliţiei Oradea, cu toate noile măsuri luate, erau o dovadă că specula, aşa cum era ea interpretată de lege, luase proporţii atât de mari încât nu mai putea fi îngrădită de un personal poliţienesc, oricât de numeros. Sărăcia, pentru că era vorba de lipsa produselor de strictă necesitate, nu putea fi eradicată prin măsuri poliţieneşti, nici chiar prin pedepsele, aspre uneori, ale instanţelor de judecată, sufocate de multitudinea cazurilor de rezolvat, ori aplicate pe loc, aşa cum a fost cazul fabricanţilor de sifon Barnimka Abraham, Barnimka Iacob şi Toth Ludovic, toţi din Marghita, condamnaţi pe loc de judecătorul Portelechi Florian la câte 450 000 lei amendă. Se pare însă că în unele zone ale ţării situaţia era chiar mai gravă, din moment ce judeţul Bihor este tot mai asaltat de cumpărători de cereale din alte regiuni. La 21 mai 1947, sunt depistate în gara Oradea 17 persoane din judeţele Prahova şi Trei Scaune transportând 1,3 tone de porumb, grâu şi orz. Majoritatea proveneau din familii numeroase şi cumpăraseră produsele din judeţ, uneori la schimb cu stofe, haine etc., sau le primiseră pentru diferite munci. Cerealele au fost confiscate integral şi predate la Oficiul Economic Judeţean[14]. Zece zile mai târziu, este prins un alt lot de 13 prahoveni şi moldoveni cu doar 80 kg de porumb asupra lor. Statul îi „ajuta" pe cei cărora le lipseau alimentele, interzicând transportul de cereale dintr-un judeţ în altul.

Trecerea peste graniţă a produselor de orice fel era, de asemenea, interzisă. Legat de acest fapt, sunt găsiţi vinovaţi la legea 351 comerciantul orădean Ullmann Geza şi Varadi Gavril din Tărian, care cumpărase de la cel dintâi 160 kg miez de nucă fără să primească factură, infracţiunea fiind cu mult mai gravă în contextul în care locuitorii din Tărian erau cunoscuţi pentru „contrabanda" cu miez de nucă spre Ungaria. Pentru delictul de contrabandă cu produse sunt condamnaţi la câte trei luni închisoare Balogh Ştefan, Toth Gheorghe şi Şinca Ioan, toţi din Salonta, Georgy Iosif şi Kulcsar Emeric din Oradea la câte două luni, iar Mada Iosif, Zeteni Koloman, Kiss Maria şi Kiss Alexandru din comuna Parhida la câte şase luni închisoare, plus câte 50 000 lei fiecare, cheltuieli de procedură. Prins în repetate rânduri făcând contrabandă cu mărfuri în Ungaria, Palfi Anton din Oradea a fost condamnat la cinci ani muncă silnică. Pallos Béla, Balacs Iuliu, Bodea Alexandru, Sacalos Ion şi Sacalos Mihai, domiciliaţi în comuna Pocsaia (Ungaria), au fost prinşi când încercau să

[13] *Ibidem*, f. 60-62
[14] *Ibidem*, f. 402

treacă peste graniță 131 kg sare, primind fiecare câte un an închisoare. Nagy Irina şi soția lui Puskas Geza din localitatea Told (Ungaria), au fost condamnate la câte şase luni închisoare, pentru că în ziua de 16 iulie 1947 au trecut frontiera din Ungaria în România cu o însemnată cantitate de zahăr, pe care voiau s-o vândă unor comercianți din Oradea. Filip Gavril din Oradea, care a încercat să treacă clandestin, în ziua de 25 august 1947, din România în Ungaria, cu mai multe maşini de calculat, pe care voia să le comercializeze, a fost condamnat la trei luni închisoare. În noaptea de 26 iulie 1947, Iaszy Clara din Luduş şi Racznovai Ileana din Câmpia Turzii au încercat să treacă clandestin frontiera în Ungaria având asupra lor o mare cantitate de miez de nucă. Au fost condamnate la câte o lună închisoare. Un proces de contrabandă, căruia i s-a dat şi conotația de spionaj a fost judecat la 12 ianuarie 1948 la Tribunalul Oradea, în completul format din judecătorii Literat Aurel şi Gârdan Ştefan. La sfârşitul lunii decembrie 1947, Okanyi Marko Francisc, artist maghiar din Budapesta, în complicitate cu frizerul orădean Rosler Ştefan, au trecut fraudulos peste graniță o însemnată cantitate de zahăr, pe care intenționau s-o comercializeze. Prinşi şi judecați, au fost condamnați la câte două luni închisoare. O pedeapsă extrem de gravă, câte cinci ani închisoare, au primit Foniai Iuliana şi Kiss Elisabeta din Salonta, pentru că au trecut în mod fraudulos frontiera aducând, fără plata vreunei taxe vamale, 9 becuri şi zahăr[15].

Frecventă la nivelul oraşului Oradea era vânzarea de pâine fără cartelă, deci ilegală. De acest lucru este învinuită Ottenberger Elisabeta, proprietar de bodegă, care cumpărase 14 franzele din făină albă de la brutarul Vasile Voina cu 140 000 lei/kg, pe care le vindea cu 170 000 lei, în timp ce prețul oficial era 20 400 lei/kg. Autoritățile locale dau dovadă de un zel deosebit în sancționarea celor care vindeau/cumpărau produse pe piață înainte de ora 10, fapt de asemenea interzis. Luca Iosif şi Luca Maria, ambii comercianți din Oradea, se fac vinovați pentru că au cumpărat 15 kg de carne afumată şi slănină de la un țăran din Inand, venit la piață de dimineață. Deşi aveau brevet, făcuseră comerț înainte de ora 10. Pentru aceeaşi vină este anchetat şi Ioan Rusu din Cluj, care achiziționase 60 kg de fasole verde din Piața Mihai Viteazul.

Cu totul absurde par, într-un asemenea context, măsurile luate împotriva proprietarilor de magazine care nu-şi deschideau suficient de dimineață prăvăliile, ori nu aveau „destulă" marfă. Se considera că astfel ei împiedică circulația produselor, refuzând să vândă şi păstrând marfa pentru scopuri speculative, chiar dacă nu existau dovezi în acest sens. Pentru această presupusă „vină", la 3 iunie 1947 se întocmesc procese verbale la 10 proprietari de magazine din oraş[16]. Din rechizitoriul organelor de control şi represiune nu lipsesc interpretările arbitrare ale legii 351. La 3 iunie 1947, este descoperit în piață un militar având asupra sa patru saci de porumb, fără acte de proveniență,

[15] *Crişana*, 1948, nr. 3, p. 3; Idem, nr. 9, p. 8; Idem, nr. 13, p. 3; Idem, nr. 18, p. 6
[16] A.N.D.J. Bihor, *Fond Chestura Poliției Oradea*, dos. 118, f. 569, 629-633

cumpărați pentru Batalionul 1 de vânători Oradea. La intervenția conducerii unității, Chestura trece cu vederea încălcarea legii, înapoind făptaşilor porumbul. Nici o concesie însă pentru persoanele neprotejate, precum Csillag Robert, măcelar în Diosig, care încerca să vândă în preajma gării Oradea patru piei de vită. Erau singurele produse pe care le putea vinde ca să poată plăti spitalizarea copilului său muşcat de un câine.

În vara anului 1947, preponderente sunt infracțiunile, urmate de sancțiuni, privitoare la recoltatul şi transportul cerealelor. Torok Alexandru, agricultor cu domiciliul în Oradea, este investigat pentru că a treierat înainte de data stabilită prin instrucțiunile Ministerului Industriei şi Comerţului (30 iunie-6 iulie). Nemaiavând nutreț pentru vite, numitul şi-a secerat orzul la 26 iunie, ducând snopii acasă fără autorizație de transport. Ca şi când n-ar fi fost îndeajuns, mai este învinuit şi că s-a sustras de la predarea cotei obligatorii. Brutarul Czitron Francisc din Oradea prezintă un caz special. El a cumpărat 2 000 kg făină de grâu de la producători din Biharia, din cotele libere pentru vânzare. Nu avea asupra lui autorizație de transport, neştiind că pentru cotele libere are nevoie de un asemenea act. La interogatoriu, el declară că a cumpărat făina tocmai pentru a se conforma ordinelor Comisiei locale a Sindicatelor Libere şi organelor Poliției, care ar fi cerut brutarilor din Oradea să fabrice pâine imediat după perioada legală de treierat şi să o vândă pentru a face concurență speculanților şi prin aceasta să scadă prețul pâinii. Cu alte cuvinte, brutarii trebuiau să facă un dublu serviciu statului: să lupte pentru combaterea speculei, prin vânzare de pâine la preț redus şi să-şi plătească autorizația de transport[17]. Un alt întreprinzător, Slomiuc Burach, de profesie săpunar din Oradea, e încurajat să încalce legea 351 de autoritățile de ocupație sovietice. Timp de aproape şase luni Slomiuc fabrică aproximativ 1 500 kg/lună săpun de rufe pentru o unitate sovietică. Este încurajat să producă în mod clandestin săpun chiar de către ofițerii sovietici, care îl liniştesc spunându-i că ruşii sunt scutiți de taxe şi impozite, lăsând să se înțeleagă faptul că cei care lucrează pentru ei pot sfida legea. În cele din urmă săpunarul este prins de Poliție, pentru că vindea fără factură sodă caustică către diverşi comercianți[18].

Au intrat sub incidența legii 351 multe persoane nevoiaşe, care recurgeau la mici schimburi de produse pentru a trăi de pe o zi pe alta. Constantin Moisi, pensionar din Fălticeni, fost plutonier major, având nevoie de alimente pentru familia sa, din care făceau parte şi trei bătrâni, s-a deplasat în Bihor să-şi procure porumb, folosind banii de pensie şi vânzând ceva haine şi covoare din casă. Negăsind porumb, cumpără 25 litri ulei, pe care se gândea să-l schimbe cu cereale în alt județ. E prins însă de autoritățile din Oradea şi acuzat pentru lipsa autorizației de transport. Un alt caz este cel în care e implicat Ioan Nan, administratorul şi vânzătorul cooperativei „Hodişana" din comuna Hodiş

[17] *Ibidem*, f. 146
[18] *Ibidem*, f. 68

(Bihor). El a cumpărat de la Federala „Bihorul" 600 cutii cu chibrituri pentru cooperativă, dar în piață s-a gândit să vândă o parte din ele. Deşi e prins de Poliție şi încadrat la legea 351, marfa nu este confiscată, ca în cazul altor produse speculate, ci este trimisă cooperativei. Instanța specială de sabotaj alcătuită din L. Botea, preşedinte şi A. Homutescu, asesor, condamnă pe Secară Mihai, văd. lui Put Francisc, Licscei Iuliu şi Păşcuț Florian, toți din comuna Aştileu, la câte 1 milion lei amendă, pentru comiterea delictului de „sabotarea măsurilor luate pentru dirijarea economiei naționale". Sentința penală din 26 iunie 1947 îi obliga, totodată, pe inculpați să plătească în mod solidar 350 000 lei cheltuieli penale, 100 000 lei despăgubiri civile în folosul Ministerului Industriei şi Comerțului şi 100 000 lei onorariu pentru avocat public. La 25 august 1947, Laza Teodor, agricultor din Salonta, este trimis în instanță pentru acelaşi delict, învinuit fiind că a refuzat să predea cota obligatorie de cereale. Considerând însă că inculpatul „este un om simplu, nedându-şi seama perfect de gravitatea faptei comise", instanța specială alcătuită din Traian Surducan, preşedinte şi Valeriu Câmpianu, asesor, îi acordă largi circumstanțe atenuante, prin aplicarea art. 57 din legea 351, şi-l pedepseşte la o lună închisoare corecțională. Brăescu Constantin din Bucureşti şi Muratcea Daut din Osmancea (jud. Constanța) au fost trimişi în fața instanței speciale de sabotaj, pentru delictul că în toamna anului 1946 au venit în județul Bihor pentru a colecta alimente pentru funcționarii Casei Centrale de Asigurări Sociale din Bucureşti. Printre alimentele colectate a fost şi o mare cantitate de brânză, 45 putini, pe care o cumpăraseră cu 12 000 lei şi pe care, în loc să o transporte la Bucureşti, la economatul respectiv, au vândut-o la Oradea cu preț de speculă şi anume cu 27 000 lei/kg.

Corespondența purtată între autorități scoate în evidență slaba eficiență a organelor de control şi combatere a speculei, dar şi situațiile numeroase de aplicare arbitrară a legii, precum arestări de persoane în afara prevederilor legale, speculanți mai mult sau mai puțin reali purtați cu placarde la gât pe străzi şi în piețe, existența unor elemente de dezordine care, sub pretextul că fac parte din comitetele de control cetățeneşti, au intrat în magazine, intimidând comercianții şi luând mărfuri fără să plătească.

În contextul aplicării reformei monetare, la 1 septembrie 1947 Ministerul de Interne cerea chesturilor de poliție pedepsirea celor care „strică echilibrul între salarii şi prețuri". Erau vizate „elementele care îşi satisfac pofta lor nesățioasă de câştiguri fără muncă pe spatele muncitorimii", dar şi cei care „din inconştiență sau rea credință încurajează specula, oferind supraprețuri şi zdruncinând astfel încrederea în leul nou stabilizat"[19]. Trebuia insistat asupra sectorului alimentar, unde specula era mai des întâlnită, sector în care, o notă a Inspectoratului de Jandarmi Oradea, din 21 septembrie 1947, anunța lipsa de pe

[19] *Ibidem*, f. 307

piaţa din Oradea a alimentelor ca lactate, ouă, ceapă etc. Situaţia se datora faptului că mulţi orădeni se deplasau în comunele din apropiere, de unde-şi procurau asemenea alimente, controlul fiind acolo mai puţin sever. Din această cauză, pe piaţa din Oradea ajungeau produse puţine şi chiar falsificate. În alte situaţii, femeile ce aduceau lapte la Oradea erau acostate de persoane înainte de intrarea în oraş şi obligate să-l vândă la un preţ mic. Sporesc şi furturile de pe tarabele din pieţe. Indisciplina populaţiei se datora lipsei alimentelor de primă necesitate.

Actele întocmite de autorităţile poliţieneşti referitoare la activităţile de speculă din prima parte a anului 1948, surprind mai ales infractori implicaţi în comercializarea produselor de monopol (ţigări, tutun, amorse), în transportul de vin, carne, grâne etc. fără autorizaţie. Dosirea de produse, cumpărarea şi vânzarea la suprapreţ, fabricarea de pâine şi de ulei fără respectarea dispoziţiilor legale în vigoare, sustragerea de la regimul de colectare, omisiuni sau înregistrări false în registrele de evidenţă a mărfurilor, sunt tot atâtea frecvente activităţi pentru care mulţi au ajuns în faţa instanţei de judecată. Noul an aduce cu sine şi alte schimbări: pedepsele cu închisoarea iau tot mai des locul celor în bani, iar în instanţele de judecată locul asesorilor judecători este luat de asesorii populari.

În contrabanda cu mărfuri a căror circulaţie era reglementată de Casa Autonomă de Monopol, se remarcă atât localnici, cât şi persoane din alte judeţe, venite la Oradea pentru a-şi desfăşura afacerile. La 1 februarie au intrat în atenţia Poliţiei orădenii Haios Gheorghe, Somogy Emeric şi Gyavan Ludovic. Toţi acţionau în Piaţa Mihai Viteazul şi erau oameni săraci care încercau să-şi completeze veniturile prin vânzarea unor pachete de ţigări pe care le obţinuseră de la soldaţi. Câteva zile mai târziu, este depistat Gheorghe Stretea din comuna Cheniz (Sălaj), având 9,5 kg tutun foi pe care încerca să le vândă, iar la sfârşitul lunii sunt găsite abandonate în piaţă 400 bucăţi amorse de brichetă, fără a se putea identifica proprietarul lor[20]. Transportul de băuturi fără plata taxelor este practicat îndeosebi de către agricultorii din judeţ, care încercau să-şi comercializeze la Oradea produsele obţinute din recolte proprii. La 3 ianuarie 1948 este prins Szitko Carol din Sâniob, care, la controlul făcut la bariera Episcopia Bihor, a prezentat o foaie de circulaţie falsă pentru transportul a două butoaie cu vin. Tot pentru transport clandestin de băuturi alcoolice sunt înaintaţi la Chestură, Dumitru Nicoară şi Paul Hodişan din Cadea, prinşi având asupra lor 80 litri de vin, şi Iszak Elisabeta, cu 22 litri rachiu de porumb.

Foarte numeroase pe parcursul anului 1948, sunt situaţiile de transport şi comercializare a cărnii provenită din tăieri particulare, mai ales că de la 15 ianuarie 1948 s-a interzis sacrificarea porcinelor, bovinelor şi ovinelor, iar după naţionalizarea din iunie statul a intenţionat să dirijeze aprovizionarea cu carne a

[20] *Ibidem*, dos. 178/1947-1948, f. 135-202

populației urbane doar prin intermediul unităților de prelucrare etatizate. Îngrădirea vânzărilor pentru producătorii particulari de carne, atâta vreme cât unitățile de desfacere naționalizate erau prost aprovizionate, a generat noi acte de speculă. La 28 aprilie 1948 este anchetat Petru Pop din Sânnicolaul Român, care avea asupra sa 29 kg carne de vițel, neînsoțită de adeverință de tăiere eliberată de primăria localității. Fără acte de justificare sunt depistați Bedai Daniel din comuna Roşiori şi Lazăr Bungău din Hidişel, care transportau pentru vânzare la Oradea 36 kg carne de porc şi 100 kg de vită[21], de aceeaşi soartă având parte şi prahovenii Ioan Micu şi Petre Moraru, care aduceau din sudul țării 30 kg carne pentru a o vinde în oraşul de pe Crişul Repede.

La 16 ianuarie 1948, instanța specială de sabotaj, secția a II, a Tribunalului Bihor, în completul format din judecătorii Horvath Alexandru, Baciu Liviu şi Andrei Virgil, a pronunțat mai multe sentințe în procese de sabotaj. Munteanu Ştefan, agricultor din comuna Borod, a fost condamnat la două luni închisoare pentru că în podul casei sale s-a găsit o mare cantitate de grâu, pe care acesta a sustras-o de la predarea cotei. Frank Antoniu, comerciant din Oradea, pentru că a vândut mai multe articole cu suprapreț şi n-a emis factură, a fost condamnat la trei luni închisoare. Lederer Nicolae din Aleşd, pentru că a cumpărat din piață, în ziua de 11 septembrie 1947, 450 grame unt, oferind prețul de 60 lei/kg, când prețul oficial stabilit pentru untul făcut de țărani era de 50 lei/kg, a fost condamnat la trei luni închisoare. Tot atâta a primit Incze Carol, măcelar din Oradea, care a tăiat în ziua de 25 octombrie 1947, un vițel pe care apoi l-a pus în vânzare, contravenind dispozițiilor de restricție privind tăierea vițeilor. Pete Francisc, proprietar de moară şi presă de ulei din comuna Diosig, a fost trimis în fața instanței pentru că a presat ulei de floarea soarelui fără să se intereseze dacă producătorii au autorizații pentru aceasta, eliberate de primării. De asemenea, nu a trecut în registrul său nici numele producătorilor şi nici cantitatea de ulei pe care a produs-o. La controlul făcut de către organele Serviciului de Control Economic, s-au găsit într-un butoi 92 litri ulei, în alte trei vase 28 litri, cantități pe care inculpatul nu le-a putut justifica. Könyves Ludovic, blănar din Oradea, a fost condamnat la o lună închisoare, pentru că a transportat fără autorizație mari cantități de porumb şi făină de grâu[22].

Câteva zile mai târziu, la 22 ianuarie 1948, secția I sabotaj a Tribunalului Bihor, în completul format din Ioan Măldărescu, preşedinte şi Alexei Homutescu, judecător, a condamnat mai mulți sabotori. Dr. Fogaş Iustin, proprietarul magazinului de antichități de pe Calea Republicii din Oradea, a fost condamnat la două luni închisoare pentru că n-a trecut în registrul de comision blănuri şi câteva bucăți cristaluri, pe care le primise spre vânzare. Papai Ioan, farmacist din Salonta, a fost condamnat la cinci luni închisoare pentru că a

[21] *Ibidem*, f. 247-256
[22] *Crişana*, 1948, nr. 13, p. 3

vândut aspirină la suprapreţ. Grosz Tiberiu, fabricant de ulei din Bratca, a fost pedepsit deoarece că a încasat mai puţin pentru cantitatea de ulei de la producător, bani pe care trebuia să-i verse statului drept taxe speciale, iar Szabo Arpad, fabricant de ghete din Oradea, pentru că a produs în repetate rânduri încălţăminte din material prost, a fost condamnat la şase luni închisoare[23]. Unii erau recidivişti, cum este cazul tăbăcarului Gaido Gaspar din Oradea, în locuinţa căruia, în cursul unei descinderi, organele Serviciului de Control Economic au găsit mai multe piei crude pentru care nu avea autorizaţie. Gaido terminase doar de câteva săptămâni de ispăşit o pedeapsă pentru sabotaj, fiind din nou trimis în instanţă şi primind o altă pedeapsă de două luni închisoare. Morarul Sârbu Silviu din Tinca, a fost prins în flagrant, măcinând făină albă, de către organele de control economic şi trimis în instanţă, dar a fost achitat. Continuând să nesocotească dispoziţiile legale în vigoare şi fiind prins din nou de către organele economice, a fost iarăşi trimis în judecată, de data aceasta primind patru ani închisoare şi 40 000 lei amendă.

La 5 februarie 1948, au fost înaintaţi justiţiei, Szarközi Iosif şi Kremer Iosif, proprietarii morii ţărăneşti din Burzuc, pentru că n-au predat către stat cota obligatorie de cereale, Brodi Gavril din Oradea, pentru dosirea unor mari cantităţi de piei şi pentru faptul că exercita tăbăcăria în mod clandestin, iar Feher Andrei, pentru că a fost găsit sacrificând o vită fără autorizaţie. Suciu Gavril, gestionarul cooperativei „Truda" din Aleşd, este trimis în judecată pentru că a distribuit, din mărfurile ce se vindeau pe puncte, unor persoane ce nu aveau dreptul şi nici cartelă, iar registrul de magazie nu era ţinut în regulă. La Popovici Iosif, grădinar în Oradea, organele Serviciului de Control Economic au găsit, ascunse în diferite locuri din casă şi curte, „însemnate cantităţi de lână toarsă şi diferite piei", grădinarul ocupându-se, în acelaşi timp, cu tăbăcitul pieilor în mod clandestin. În magazinul lui Szilaghi Iuliana, comerciantă din Diosig, organele de control au găsit „mari cantităţi de textile dosite", iar mărfurile din magazin nu aveau afişate preţurile. A fost condamnată la o lună închisoare, la fel ca şi Moldovan Nicolae, tăbăcar din Sântandrei, care a prelucrat piei crude, sustrăgându-se de la regimul de colectare. Dancea Iacob şi Krauss Samuil, primul administrator, iar al doilea director al magazinului de fierărie „Andrenyi" din Oradea, au fost şi ei trimişi în instanţă deoarece, cu ocazia unei descinderi, organele Serviciului de Control Economic au descoperit „importante cantităţi de mărfuri dosite şi au constatat numeroase nereguli şi infracţiuni la legea sabotajului"[24].

Un nou val de sentinţe sunt pronunţate, de către instanţele speciale de sabotaj de pe lângă Tribunalul Bihor-Oradea, la sfârşitul lunii februarie. Braju Andrei, morar în comuna Borş, este condamnat la şase luni închisoare, pentru vina de a nu fi înregistrat cantităţile de porumb măcinate, n-a emis bonuri de

[23] *Ibidem*, nr. 18, p. 6
[24] *Ibidem*, nr. 30, p. 5; nr. 38, p. 6

măciniş şi nu a predat cota obligatorie de cereale; Popovici Carol, morar în Sântion, este condamnat la patru luni închisoare pentru faptul de a nu fi predat cota de uium; Filip Petru şi Deliman Gheorghe din Girişu de Criş, au fost condamnaţi la câte una lună închisoare, pentru că, primul, în calitate de preşedinte al cooperativei locale, iar cel de-al doilea în calitate de vânzător, au vândut marfă la suprapreţ; Magyar Paul din Husasău de Criş, a fost condamnat la o lună închisoare pentru tăiere clandestină de carne; Pop Petru şi Eleş Alexandru, proprietarii morii din Cefa, iar alături de ei Crăciunaş Mihai, Tutoreanu Florian şi Seban Alexandru, angajaţii aceleiaşi mori, au fost condamnaţi, primul la trei luni, iar ceilalţi la câte o lună închisoare, pentru că n-au predat cotele de turte de floarea soarelui; un cunoscut comerciant orădean, Schweninger Tiberiu, proprietarul depozitului „Unirea" din str. Cuza Vodă nr. 72, a fost condamnat la o lună închisoare pentru că a refuzat să vândă petrol unei cooperative. Bungău Andrei, cârciumar din Oradea, a primit şase luni închisoare şi 20 000 lei amendă pentru „tăiere şi negoţ clandestin de carne", iar Szabo Alexandru şi Boroş Ştefan, arendaşii morii din Tămăşeu, au fost condamnaţi la câte două luni închisoare pentru „fabricarea de făină albă"[25].

În preajma alegerilor din martie 1948, în dorinţa de a câştiga capital electoral, autorităţile au recurs la o serie de măsuri economice de natură a schimba starea de spirit a populaţiei, care nu era dintre cele mai potrivite pentru întâmpinarea scrutinului. Decizia Ministerului Industriei şi Comerţului, din 12 martie 1948, de a lăsa liberă vânzarea şi transportul produselor agricole a complicat de fapt situaţia. Atraşi de curba descendentă a preţurilor la vite şi porcine, pieţele au fost invadate de samsari veniţi din Moldova, care achiziţionau animale într-un număr foarte mare, fenomenul conducând în cele din urmă la o creştere a preţurilor, de multe ori peste nivelul înregistrat înainte[26]. Specula n-a putut fi oprită, dar în perioada martie-mai 1948, condamnările sunt mai puţine, iar în plus, cu prilejul zilei de 1 mai, guvernul a graţiat pe toţi cei cu pedepse sub şase luni.

La 3 aprilie 1948, secţia de sabotaj a Tribunalului Bihor, în completul format din judecătorul Bărbulescu Ioan şi asesorii populari Lazăr Pavel şi Ilieş Daniel, a fost pronunţat sentinţa în procesul inculpaţilor Steimetz Wolf, croitor din Oradea, Pollak Geza, Paler Martin şi Schwartz Francisc, proprietar al firmei de expediţie „Pollak" din Oradea, str. Kossuth, nr. 13. Pentru faptul că a vândut o cantitate de sfoară fără a avea autorizaţie, făcând deci comerţ clandestin, şi pentru că a dosit o cantitate de 3 212 kg sfoară cu scop de revânzare la preţ de speculă, Steimetz Wolf a fost condamnat la patru ani închisoare. Ceilalţi inculpaţi au primit: Pollak Geza patru ani închisoare, Paler Martin un an, iar Schwartz Francisc doi ani, pentru complicitate şi cumpărare de marfă fără

[25] *Ibidem*, nr. 43, p. 4; nr. 50, p. 8

[26] A.N.D.J. Bihor, *Fond Inspectoratul General Administrativ- Circa VIII Oradea*, dos. 124/1948, f. 29-58

factură. La începutul lunii mai, organele Serviciului de Control Economic au trimis în faţa instanţei de sabotaj pe Tivadar Ioan, măcelar din Oradea, la care au găsit o mare cantitate de carne provenită din tăiere clandestină şi cumpărată fără factură, Bodo Maria, comerciant din Piaţa Mihai Viteazul, la care s-au găsit câteva sute de metri de diferite ţesături de stofă şi pânzeturi, procurate de asemenea fără factură, Pozsony Ileana, la care organele de control au găsit alimente în valoare de 20 000 lei netrecute în borderoul de control al preţurilor, Bözörmenyi Margareta din Oradea, la care s-au găsit 250 litri ulei de floarea soarelui, dosiţi în magazia de lemne. La interogatoriu, aceasta a recunoscut că întreaga cantitate i-a fost vândută de doi cunoscuţi speculanţi, Şipoş Iosif şi Hobler Lidia, din comuna Mişca, care au şi fost prinşi în momentul în care aduceau noi cantităţi de ulei, fiind trimişi, bineînţeles, şi ei în faţa instanţei[27]. Un interesant caz de „sabotaj al economiei naţionale" s-a petrecut la 15 iulie 1948, când, pe baza denunţului lui Lucacs Carol, şef de prăvălie la întreprinderile naţionalizate „Fertex" din Oradea, este arestat muncitorul orădean Iacob Gruber, acuzat că a sustras, cu prilejul operaţiunii de naţionalizare, 6 000 kg de deşeuri[28]. Nagy Ludovic, agricultor din comuna Balc, este condamnat, prin sentinţa penală din 13 iulie 1948, la un an închisoare corecţională pentru comiterea delictelor de „sabotarea măsurilor luate pentru dirijarea economiei naţionale" şi „ultraj cu violenţă". O dată cu el, sunt condamnaţi şi Nagy Alexandru, Nagy Ludovic junior şi Nagy Elisabeta, de doar 19 ani, toţi agricultori din Balc, la câte opt luni închisoare.

Începând cu a doua jumătatea a anului 1948, ies în evidenţă, în primul rând, infracţiunile legate de comerţul ilegal cu ulei şi desigur specula cu produse din carne. Mozes Koloman din Oradea este surprins în flagrant, în piaţă, vânzând unei femei 12 litri de ulei cu 200 lei/litru, fără să elibereze factură. La domiciliu, în urma percheziţiei, s-au mai găsit 25 litri ulei, învinuitul recunoscând că practica acest tip de afacere de un an şi jumătate. La 12 august 1948, Bihari Iosif din Oradea este reţinut de Poliţie pentru că a colectat porci din comuna Săcuieni, fără să posede permis de la SOVALCAR (Societatea comercială pentru valorificarea animalelor, cărnii şi derivatelor), singura agenţie care putea mandata transportul şi cumpărarea de carne în vederea aprovizionării populaţiei.

Chiar dacă se expuneau unor riscuri apreciabile, comercializarea frauduloasă a cărnii reprezenta pentru mulţi producători şi intermediari o sursă de bani. Pe lângă faptul că practicau vânzarea şi cumpărarea fără factură a cărnii şi mezelurilor, aceştia se făceau vinovaţi de faptul că nu erau înscrişi la Oficiul Camerei de Comerţ, iar astfel se eschivau de la plata taxei excepţionale (14 %), taxei pe cifra de afaceri (13 %), taxa pe timbre de factură (10 %) sau

[27] *Crişana*, 1948, nr. 80, p. 7; nr. 110, p. 5
[28] A.N.D.J. Bihor, *Fond Chestura Poliţiei Oradea*, dos. 178/1947-1948, f. 311-312

taxelor comunale. Mihai Blidaru din Oradea fabrica pe ascuns săpun de toaletă şi rufe fără a fi înscris la Camera de Comerţ şi Industrie[29]. După ce în atelier i s-au găsit 586 bucăţi săpun rufe, s-a aflat că a vândut Cooperativei salariaţilor C.F.R. Oradea 600 kg săpun rufe şi 200 kg săpun toaletă, primind două facturi false[30]. Având o legitimaţie de comerţ ambulant expirată, Maria Henz din comuna Nermiş, vindea fără factură pânzeturi, până a fost prinsă de Poliţie la 17 septembrie 1948. Marfa i-a fost confiscată şi predată Oficiului Economic de pe lângă nou înfiinţata Direcţiune Comercială a judeţului Bihor, unde ajungeau aproape toate mărfurile confiscate, cu excepţia celor care se încadrau la legi speciale.

Vinovate la legea 351 (art. 27) se făceau şi persoanele care se aprovizionau peste consumul „normal". Astfel, la 4 septembrie 1948, fosta directoare a Gimnaziului Reformat de fete „Lorantfi Szuszana" din Oradea, profesoara Galbori Elisabeta, este acuzată că a cumpărat zahăr depăşind consumul uzual. Prin faptul că numita se apără afirmând că procurase zahăr şi pentru alte două familii vecine, Poliţia înţelegea doar că „infracţiunea a fost comisă cu bună ştiinţă", fără a continua cercetarea[31].

Pe lângă carne, uleiul rămâne un produs intens traficat. Mihai Bârsan, lucrător la C.F.R. şi Ioan Bârsan, student, ambii din Bucureşti, sunt prinşi în gara Oradea cu 60 litri ulei, pe care îl cumpăraseră din Valea lui Mihai pentru „uzul propriu". Li se întocmesc acte de trimitere în judecată, uleiul luând drumul Direcţiei Comerciale Bihor. La fel, Ovidiu Dumitrescu din Piteşti, după ce a cumpărat ulei din Oradea, l-a ascuns în camera unde era cazat la hotelul „Astoria", având intenţia să-l transporte apoi spre casă. Poliţia este sesizată, însă individul scapă cu fuga[32]. Uleiul putea fi procurat cu uşurinţă de la comercianţi locali, precum Silaghi Ludovic, Leviezki Ioan, Sarca Florica, Demian Florica, Silaghi Maria, care practicau comerţ clandestin cu ulei cumpărat direct de la producător.

Problema spinoasă pentru organele de combatere a speculei rămâne circulaţia produselor alimentare din carne. Încă în luna august 1948, Intreprinderea alimentară naţionalizată I.A.R.T. Deva semnala că la Oradea piaţa e plină de mezeluri fabricate clandestin şi vândute fără forme legale, în timp ce autorităţile de control economic sunt impasibile şi depăşite de fenomen. La 4 septembrie, Ministerul de Interne cerea organelor abilitate să identifice şi să elimine treptat, pe măsura cercetării neregulilor, toate atelierele particulare de prelucrare a cărnii. Se amintea că, pe baza deciziei ministeriale 6 550/1948, vânzarea mezelurilor şi afumăturilor se putea face de către producător direct consumatorilor, dar fabricarea lor necesita o autorizaţie specială. Comercianţii

[29] Comerţul cu săpun era dirijat legal doar prin Oficiul Industrial al Materialelor Grase
[30] A.N.D.J. Bihor, *Fond Chestura Poliţiei Oradea*, dos. 241/1948, f. 294-295
[31] *Ibidem*, f. 98
[32] *Ibidem*, f. 303-304

din Oradea puteau efectua cumpărături doar pe baza facturii eliberate de firma I.A.R.T. Deva, ce asigura, împreună cu societatea SOVALCAR, aprovizionarea cu carne. Era bineînţeles o aprovizionare insuficientă şi accesibilă doar unei categorii restrânse de muncitori sindicalizaţi, motiv pentru care sabotajul cu produse din carne se situa la un nivel ridicat. Unii măcelari localnici, precum Zsiros Petru, erau recidivişti, ei continuând să sacrifice pe ascuns animale pentru a le furniza particularilor şi restaurantelor[33]. În lipsa altor posibilităţi de aprovizionare, restaurantele naţionalizate apelează la speculanţi. Este cazul restaurantului „Sedos" din Oradea, care încheie chiar o convenţie cu măcelarul orădean Iosif Costin pentru furnizarea de carne provenită din tăieri clandestine. Ajutat de alţi intermediari, Costin tăiase până în septembrie 1948 circa 20 de viţei, pe care i-a predat la restaurante[34]. La 23 septembrie 1948, măcelarului Ioan Torr i se organizează un flagrant prin intermediul unui „ţăran" care îi oferă spre cumpărare o cantitate de 51 kg carne de vită. Imediat ce aşează carnea pe masă, „ţăranul" se face nevăzut, iar autorităţile de control apar în măcelărie.

Comerţul ilicit atrage după sine noi directive şi reglementări din partea Ministerului Comerţului şi Alimentaţiei privind circulaţia cerealelor, a cărnii şi altor produse. Conform ordinului din 13 octombrie 1948, morile din comune şi municipii puteau să macine numai pentru populaţia din aşezările respective sau învecinate, cu condiţia prezentării bonului de treierat şi cel de predare a cotei obligatorii. Tot morile eliberau bonuri de măcinat, care serveau drept autorizaţii de transport, valabile două zile. Toate cantităţile de făină şi grâu aflate pe traseu fără bon de transport urmau să fie confiscate[35]. În ce priveşte regimul cărnii de porc, era interzisă comercializarea acesteia în măcelării, magazine, restaurante şi piete fără autorizaţia ministerului. La 9 noiembrie, o circulară trimisă de Ministerul Comerţului, atenţiona Chestura Poliţiei Oradea că pe teritoriul judeţului Bihor acţionează mai mulţi delegaţi cu acte false, din partea unor societăţi de stat, care cumpără diferite alimente, „producând mari perturbaţii pe piaţă prin urcarea preţurilor, pe care le oferă cu toată larghetea". Bazaţi pe însărcinări false din partea unor producători, Marin Roncea şi Dumitru Giurgioiu, plutonieri în rezervă, din Oradea, vindeau pe piaţa de alimente orez decorticat, dar nu figurau în registrele Camerei de Comerţ. Prinşi în flagrant la 28 octombrie 1948, ei intră sub incidenţa legii 351.

Pentru poliţiştii de la Biroul Judiciar, octombrie 1948 a fost luna descinderilor pentru identificarea tăbăcăriilor clandestine. Mucz Alexandru din Oradea, prins la 14 octombrie, afirmă la anchetă că s-a ocupat de prelucrarea clandestină a pieilor pentru a-şi întreţine familia, neavând serviciu. El prelucra piei, primind în schimb alimente. Alţii, ca Popovits Iosif, Popovits Ştefan sau Gero Ignaţiu se dovedesc recidivişti, ultimul prezentând un caz mai special.

[33] *Ibidem*, f. 172
[34] *Ibidem*, f. 81
[35] *Ibidem*, f. 530

Pentru a scăpa de controale el îşi deschide, pe lângă tăbăcăria pe care o avea în comuna Seleuş, o alta clandestină la domiciliul din Oradea. În momentul descoperirii infracţiunii, învinuitul are o răbufnire de revoltă la adresa autorităţilor: „Asta-i democraţia, ca să scoateţi ultima bucată de pâine din gura noastră... Voi nu sunteţi oameni democraţi, ci sunteţi numai pentru aceea ca să-i nenorociţi pe cei care lucrează”[36]. Că avea dreptate ne-o dovedeşte cazul lui Karlyos Irma din Oradea, care deşi cumpără direct de la producător slănină şi jumări pentru familia sa, cu patru copii mici, este acuzată că ar avea intenţia să comercializeze produsele. Mai mult, decizia ministerială care permitea producătorilor desfacerea produselor direct pe piaţă contravine cu alte dispoziţii şi ordine, care solicitau autorizaţii speciale pentru comerţ. Aşa că nu trebuie să ne mire de ce Koteles Petru din Tinca este trimis în instanţă, deşi vindea pe piaţă untură de porc din producţie proprie, şi, la fel, o ţărancă din Tărian care are probleme cu poliţia, cu toate că vindea pe piaţă unt produs acasă.

Cu prilejul lucrărilor agricole de toamnă, intră sub incidenţa legii 351 tot mai multe cazuri legate de neînsămânţarea suprafeţelor agricole. Partl Iosif, notar pensionar din Oradea, este acuzat că a însămânţat doar 58 arii din cele 6 ha de pământ arabil disponibil. Predase întreaga recoltă la stat şi nu avea bani pentru semînţe, nici animale de tracţiune, dar motivaţia n-avea cine să i-o asculte. La fel, Elenes Ana, casnică din Oradea, din lipsă de bani nu a reuşit să însămânţeze la termen cele 125 iugăre de pământ pe care le deţinea în comuna Nojorid, fiind acuzată de sabotaj economic[37].

Numeroase sunt şi infracţiunile legate de transportul şi comerţul cu fructe. Comerciantul Liviu Muntean din Oradea a vândut, în luna noiembrie 1948, pe piaţă, nu mai puţin de 9 050 kg mere fără nici un act care să-i justifice îndeletnicirea. O cantitate mare de mere, 5 300 kg, aduce pe piaţă şi bucureşteanul Dumitru Brateş, de la Hunedoara şi până la Oradea nefiind controlat de nimeni. În schimb, angajaţii Comisariatului Gării sunt foarte eficienţi în depistarea celor care transportau cantităţi mici de produse, dar care „depăşeau trebuinţele unui consum normal uzual”. Un grup de asemenea mici „speculanţi” este descoperit la 8 noiembrie 1948. Maria Alexandru, casnică, Mayer Zoltan, student, ambii din Bucureşti şi Maria Tărău din Salonta aveau asupra lor cantităţi de peste 30 litri ulei. Produsul fusese cumpărat pe piaţa din Oradea şi urma să fie transportat la Bucureşti pentru uzul propriu, susţin cei implicaţi, însă în constatarea Poliţiei se precizează că „pentru comercializare”[38].

Sfârşitul anului 1948 aduce cu sine, aşa cum era de aşteptat, o înmulţire a cazurilor de speculă cu alimente de strictă necesitate, ca făină, orez, ouă, ulei, carne. Ioan Boroş, de profesie fierar, este depistat că vindea pe piaţă 103 kg făină integrală fără autorizaţie. Aurel Brădet din Braşov este prins în timp ce

[36] *Ibidem*, f. 541-546
[37] *Ibidem*, f. 615-616
[38] *Ibidem*, f. 694

vindea 76 kg făină albă, fără legitimaţie de producător. Nu era la prima abatere, însă până atunci „doar i s-a atras atenţia”[39]. După câte se pare, piaţa alimentară din Oradea era suficient de abundentă şi mai ieftină decât în alte părţi. Aşa se explică şi numărul mare de persoane din diverse regiuni ale ţării, venite aici pentru aprovizionare. Gheorghe Talpoş din Baia Mare este prins în gară când urca în tren 20 kg orez decorticat, 5 kg făină albă şi 3 kg gris. Vasile Turcanu, pensionar din Bucureşti, încearcă fără succes să justifice cei 20 litri ulei colectaţi în Oradea fără acte legale, prin faptul că familia sa era formată din 11 persoane. În schimb, orădeanul Mihai Sălăjan, lăcătuş, se gândeşte să transporte personal alimente spre zonele deficitare, el fiind prins cumpărând din piaţă 20 litri ulei pe care urma să-l transporte pe şantierul Salva-Vişeu unde lucra şi unde l-ar fi vândut muncitorilor, se presupune cu suprapreţ. Traian Fofiu din Cârpeştii Mici, este prins comercializând în Piaţa Mihai Viteazul din Oradea 550 ouă cumpărate de pe pieţele din Beiuş şi Ceica. Neavând asupra lui acte, nu s-a putut stabili preţul de cumpărare. La anchetă susţine, aproape în mod sigur fals, că le-a cumpărat cu 13 lei/bucată, iar la Oradea le vindea cu 16 lei. Chiar şi aşa, Poliţia constată că depăşise dreptul de beneficiu de 10 %, pentru că ar fi trebuit să le vândă cu 14 lei[40].

Nu mai puţin de 60 de infracţiuni la legea speculei şi sabotajului economic sunt comise în ultima lună a anului 1948. Câteva dintre cazuri sunt mai speciale. Astfel, Petroschovic Arpad, directorul firmei „Imperial” din Oradea şi subalternul său Kallay Iuliu, de profesie învăţător, sunt găsiţi vinovaţi pentru contabilitate ilicită şi neîncheierea contractului de gaj. Ei s-au împrumutat de la particulari cu peste 1,2 milioane lei, care nu figurau în contabilitatea firmei. Banii au fost folosiţi pentru diverse cumpărături fără factură, în folosul propriu şi al firmei. Şi mai interesant este cazul în care este implicată Vicenţia Tulner, călugăriţă, directoarea asociaţiei „Fiicele Caritătii” şi a spitalului „Sf. Iosif” din Oradea. Imediat după naţionalizarea spitalului în toamna anului 1948, directoarea a fost somată de Oficiul Viticultorilor să efectueze urgent lucrările de toamnă la via care se găsea împrejurul spitalului. Neavând bani, călugăriţa a apelat la vânzarea a doi porci care erau crescuţi în vie şi fuseseră inventariaţi cu ocazia naţionalizării. Din această cauză, a intrat sub incidenţa legii naţionalizării (119), dar şi a legii 351, pentru sabotarea bunurilor statului. După spusele ei, nu a ştiut de „naţionalizarea viilor sau porcilor, ci doar a spitalului”[41].

Comit abateri de la prevederile legii atât micii întreprinzători privaţi, cât şi cei aflaţi la limita sărăciei. În magazinul lui Czina Ludovic din Oradea sunt găsite, în urma percheziţiei, 31 pachete tutun, 3 kg tobă de porc, slănină şi untură cumpărate la negru. Ioan Drăgan din comuna Răbăgani, este identificat

[39] *Ibidem*, dos. 242/1948-1949, f. 237
[40] *Ibidem*, f. 196
[41] *Ibidem*, f. 302-303

la Oradea vânzând 400 ouă fără a avea brevet de comerciant ambulant. Numitul era proprietar de băcănie în comuna de origine, iar pentru produsele pe care le vindea primea în loc de bani ouă. În această situație, el s-a văzut nevoit să vândă ouăle pe piața din Oradea pentru a-şi plăti impozitele pe prăvălia particulară[42]. Alte motive îl determină pe Dombi Ioan, fost muzicant, să practice comerțul ambulant fără autorizație. Rămânând şomer şi provenind dintr-o familie numeroasă, cu zece persoane, el cumpără vase de bucătărie de la Magazinul de stat din Oradea, pe care le ducea în comuna Buteni (jud. Arad), unde la vindea la schimb cu haine vechi. În fine, vechiturile le punea în vânzare pe piața din Oradea. Situația materială precară o determină pe Egyeduk Etelka, casnică din Cetariu, să încalce prevederile privind interzicerea vânzării cărnii de porc în piețe. Femeia, văduvă, s-a văzut nevoită să vândă o parte din carnea provenită din tăierea porcului de sărbători pentru a procura îmbrăcăminte copiilor[43]. Nu doar cei care vând, ci şi cei care cumpără sunt pedepsiți. La Fabrica de blănuri din Oradea au fost depistați pentru furt, Muharos Ludovic şi Traian Marinău. Ei au sustras 14 piei, pe care le-au vândut clandestin la suprapreț lui Olah Carol, Tako Mihai şi Merza Koloman. Dacă în cazul vânzătorilor vina este evidentă, cei din urmă se fac vinovați că au cumpărat la preț de speculă, „provocând urcarea prețurilor".

Evident că, într-un asemenea climat, nimeni nu se mai simțea în siguranță, timorarea şi înfometarea populației fiind singurele efecte certe ale legii 351/1945. Pentru că nu de speculă şi sabotaj economic era vorba în realitate, aşa ceva existând doar în mintea perversă a celor care au conceput legea, ci de sărăcie, iar sărăcia nu putea fi eradicată prin măsuri legislative şi acțiuni represive. Nu specula şi sabotajul economic au reprezentat fenomenul cu adevărat endemic al economiei româneşti din anii 1945-1948, ci lipsa acută a produselor de strictă necesitate, sărăcia şi foamea, care i-a împins pe locuitorii oraşelor şi satelor spre aşa ceva.

ECONOMIC SPECULATION AND SABOTAGE IN ORADEA AND BIHOR COUNTY (1947-1948)

(*Abstract*)

The economic speculation and sabotage, as they were interpreted by the communist law and authorities, in other words - the opposition against the measures which had been taken to lead the national economy -, have got greater and greater proportions becoming a mass phenomenon during the period of 1947-1948. Hiding products, buying and selling over the price, embezzlement from the collecting system, making bread and oil, slaughtering,

[42] *Ibidem*, f. 548
[43] *Ibidem*, f. 504

transporting products from one place to another, all these without respecting the restrictive orders in vigour, false omissions or registrations in the files for the products evidence, not respecting the measures taken for checking the price, supplying with products without having licence, are just as many activities for those who arrived in front of the judge courts.

The poverty, because here they were speaking about the lack of the first necessity products, couldn't be eradicated by the police means, not even by the more and more drastic punishments of the judge courts, suffocated by the lots of cases to be solved. The increasing of an insecure atmosphere, frightening and starving the population, but not the liquidation of the hard economic situation, were the only undoubted effects of the 351//1945 law.

PARTIDOS E MOVIMENTOS POLÍTICOS EM PORTUGAL NO SÉCULO XX

Luís Reis TORGAL*

Roménia e Portugal: um universo de relações a estudar

As relações entre a Roménia e Portugal, nas diversas fases da sua história, precisam de um estudo urgente e profundo. Pode dizer-se que Alina Stoica, da Universidade de Oradea, será uma das primeiras historiadoras romenas a iniciar esse trabalho, tendo desde já começado por analisar, com vista à realização do seu doutoramento, o caso singular de Martinho Brederode (1866-1952), diplomata, poeta e romancista, que desde 1919 esteve em Bucareste, tendo negociado vários tratados, sobretudo do foro económico, permanecendo ali mesmo depois de ter sido aposentado por limite de idade.

Mas, provavelmente, mais interessante ainda será o estudo a levar a efeito do período posterior a 1938, durante o reinado de Carlos II, em que a Roménia se deixou seduzir pelas doutrinas de "terceira via", autoritárias e corporativistas, que grassavam pela Europa, estabelecendo mesmo relações com a Alemanha nazi. De resto, a obra de Mihail Manoilesco editada em francês em 1936 (*Le Siècle du Corporatisme. Doctrine du corporatisme intégral et pur*. Paris, Felix Alcan) teve uma larga influência em Portugal e o seu autor acabou mesmo por escrever, nesse mesmo ano, um pequeno texto sobre Portugal de Salazar, intitulado *Portugal lui Salazar*. Por sua vez, um pouco mais tarde, Mircea Eliade, quando foi conselheiro cultural da embaixada da Roménia em Lisboa, redigiu também uma obra, já de certo tomo, intitulada *Salazar si Revolutia în Portugalia* (Bucareste, Editura Gorjan, 1942). Além disso, de 1941 a 1945 escreveu Eliade um diário, quase todo sobre Portugal, que foi traduzido para castelhano, com base nos papéis existentes na Universidade de Chicago, exactamente com o título *Diario Portugués* (Barcelona, Kairós, 2001), edição essa que contém vários anexos, entre os quais algumas notas sobre a estadia do rei Carlos II em Lisboa.

Eliade, homem de sentido fortemente religioso cristão, motivo provável por que se tornou historiador das religiões, e um dos mais prestigiados, sentiu-se atraído pelo Salazarismo, considerando que o sentido católico existia intrinsecamente na lógica do Estado Novo. Assim, sem deixar de entender que se

* Professor Catedrático de História Contemporânea da Faculdade de Letras da Universidade de Coimbra e Coordenador Científico do Centro de Estudos Interdisciplinares do Século XX da Universidade de Coimbra / Fundação para a Ciência e a Tecnologia (CEIS20).

tratava de um estado autoritário, ou mesmo "totalitário", ingenuamente considerou que ele era, acima de tudo, um Estado cristão baseado no amor: "Statul salazarian, stat crestin si totalizar, se intemerata inainte de toate, pe dragaste" ("Prefata" a *Salazar si Revolutia în Portugalia*, p. 8).

A sua relação com homens da direita salazarista ficou patente no próprio prefácio do livro dedicado a Salazar e à "Revolução Portuguesa", onde refere os nomes de António Ferro, Manuel Múrias, João Ameal e tantos outros. As suas relações com personalidades desse tipo ficaram registadas nas cartas que dirigiu a Alfredo Pimenta, um dos intelectuais mais germanófilos do Salazarismo (vide Maria Tereza Viegas Pimenta, "Cartas inéditas de Mircea Eliade a Alfredo Pimenta. 1941-1949", in *Broteria*, 138, 1994, pp. 365-392). E foi por certo este tipo de relações que o levou a escrever um livro em português sobre os romenos, muito divulgado oficialmente no Estado Novo, nomeadamente em bibliotecas das Casas do Povo. Intitulou-se *Os Romenos, Latinos do Oriente* (Lisboa, Livraria Clássica Editora, 1943. Colecção "Gládio. A História e a Vida").

São apenas retalhos destas relações complexas que aqui apresentámos, às quais poderíamos por certo juntar outros tipos de contactos e de influências culturais, como o impacto que teve Eugene Ionesco em Portugal, provavelmente em diferentes sectores culturais, a começar em António Ferro, ou a importância de Victor Buescu, que foi professor da Faculdade de Letras da Universidade de Lisboa, na difusão da cultura romena no nosso país. Há, pois, um esforço a fazer para estudar essas relações em vários trabalho e teses académicas.

Essas relações terão desaparecido, todavia, com a implantação do comunismo na Roménia no pós-Segunda Guerra, por influência e pressão da União Soviética. Portugal manteve-se, entretanto, numa lógica de Estado autoritário de direita, com preocupações directamente anticomunistas, assim como ideologicamente anti-demoliberal. O reaparecimento dessas relações ter-se-á verificado, contudo, com as veleidades comunistas da primeira fase da revolução portuguesa de Abril de 1974, merecendo uma pesquisa particular e uma interpretação histórico-política a sua leitura por parte de sectores portugueses marxistas. A queda vertiginosa de Nicolae Ceausescu, em Dezembro de 1989, veio pôr termo, finalmente, a alguma admiração manifestada por militantes marxistas portugueses, seduzidos certamente pelo "não alinhamento" da Roménia do "ditador comunista" em relação à União Soviética.

Comunismo e "fascismo" : uma explicação prévia de ordem metodológica

Tratando-se esta comunicação de uma breve reflexão sobre os partidos e movimentos políticos em Portugal no século XX, talvez valha a pena salientar que o que vamos dizer no último ponto deste ensaio, referente ao período posterior a 25 de Abril de 1974, parte de um pressuposto diametralmente oposto

àquele que se sente hoje na Roménia. Ou seja, verifica-se aqui uma clara e compreensível crítica à experiência comunista, que durou, sob a forma de "partido único" e de um regime comunista totalitário, cerca de quarenta anos, ao passo que em Portugal um sentimento idêntico foi experimentado sobretudo depois de 1974, não contra um regime comunista e sim contra um regime autoritário de direita, que se convencionou chamar de tipo "fascista", o qual durou igualmente cerca de quarenta anos. Se foi a partir de um sistema comunista destruído que se formou a democracia romena, foi a partir de um sistema de tipo "fascista" — em decadência e com aparências liberais sob o governo de Marcello Caetano, depois de 1968, sem alterar em nada as estruturas básicas do Estado Novo de Salazar — que se veio a criar a democracia em Portugal. Por isso, considerámos mais interessante, em termos de trajecto, em vez de seguir uma mera sucessão cronológica, iniciarmos esta análise com a Ditadura, que se auto-intitulou "Ditadura Nacional", resultante do movimento "revolucionário" de 28 de Maio de 1926, e o "Estado Novo" (dito também "Estado Social" após 1968), organizado sobretudo a partir de 1930, mas instituído em 1932-33. A partir daí fizemos uma análise para a frente e para trás, isto é, para a democracia da época actual com todas as suas contradições (1974 em diante) e para a Primeira República e as suas utopias não realizadas (1910-1926).

"Ditadura Nacional" e "Estado Novo" (1926-1974) — um "partido único" contra todos os "partidos"

A história de Portugal no século XX é, pois, marcada por uma longa "ditadura", ou seja, mais correctamente, por um sistema político autoritarista, que durou cerca de quarenta anos. Esse sistema conheceu uma ideologia única que se objectivava num "partido único", aparentemente de grande amplitude, a "União Nacional" (UN), cujo manifesto foi apresentado em 30 de Julho de 1930 pelo governo da Ditadura Militar (ou "Ditadura Nacional"), presidido pelo General Domingos Oliveira, sendo Ministro do Interior o Coronel António Lopes Mateus e Ministro das Finanças o Doutor António de Oliveira Salazar.

Todos discursaram na altura, tendo sido a mais importante intervenção a de Salazar, cujo discurso haverá de ser oficialmente intitulado "Princípios fundamentais da Revolução Política". Em palavras estrategicamente bem ponderadas, aponta para um "Estado social e corporativo", em que "a Nação não se confunde com um partido, um partido não se confunde com o Estado, o Estado não é na vida internacional um súbdito mas colaborador associado". E conclui, de forma ampla e ambígua, como sempre se caracterizou o discurso de Salazar: "Em palavras mais simples: temos obrigação de sacrificar tudo por todos; não devemos sacrificar-nos todos por alguns". O "anti-individualismo", o "nacionalismo" e o reforço do Estado, intervencionista, com um poder

executivo forte, serão as notas mais características para enfrentar a situação de uma "Europa doente", em que os Estados, num momento de crise ("crise do Estado Moderno", como a apelidou), não se manifestavam como verdadeiros poderes, mas como "súbditos" do Capital. Assim, Salazar, alinhando com uma lógica comum a Estados autoritários, afastava-se, no entanto, no domínio da teoria (e talvez só), de uma lógica de Estado totalitário, como o fascismo italiano, em que o Estado se identificava com a Nação e o partido. Na prática, não era, porém, assim: o Presidente do Conselho, Oliveira Salazar, no I Congresso da União Nacional, era eleito Presidente da Comissão Nacional da UN.

Seja como for, a UN teve um sentido diferente do Partido Nacional Fascista italiano (PNF) na luta política, pois este combateu na rua e no sufrágio, até assumir sozinho o poder. A UN surgia assim, ao invés, de cima para baixo, "por decreto" da Ditadura, que, na prática, já tinha destruído os partidos da Primeira República (1910-1926). E aparecia mais como uma associação cívica do que propriamente como um partido político. Assim se explica que, complementarmente, Salazar viesse dois anos depois, em 23 de Novembro de 1932, já como Presidente do Conselho de Ministros, no acto de posse dos corpos directivos da UN, a proferir um outro discurso fundamental, o qual intitulou "As diferentes forças políticas em face da Revolução Nacional", em que procurou aliciar aqueles que militavam ou militaram nos diversos partidos ou movimentos políticos, que deveriam ser desactivados, a integrarem-se na União Nacional. Esse apelo foi feito aos monárquicos, tendo como fundamento a ideia de que a questão do regime — Monarquia ou República — não era um tema já significativo, mas era-o o "interesse nacional"; foi feito aos católicos, a cujo movimento pertencera, inclusivamente como deputado do Centro Católico Português, por Guimarães, em 1921, tendo sido também o autor do seu programa político em 1922; foi feito aos antigos partidos republicanos, que acusava (numa lógica anti-demoliberal) de responsabilidade na "desordem nacional"; foi feito, enfim, às organizações operárias, e nela ao Partido Socialista, procurando substituir uma filosofia de "luta de classes", pela sua conciliação corporativa, sob a gerência de um "regime de autoridade forte".

Será, pois, um Estado sem partido ou, na prática, de um "partido único", seja qual for a retórica do poder relativamente à sua caracterização, aquele que surge com a "Revolução Nacional", liderada por Salazar. Alguns monárquicos aceitarão estas condições, assim como movimentos de direita radical, assumidamente mais próximos do fascismo italiano e até, inicialmente, do nazismo, como é o caso do Partido Nacional-Sindicalista (os "camisas azuis"), bem como a generalidade dos católicos, pelo menos até à consumação da Concordata do Estado com a Igreja (1940), ainda que António Lino Neto, presidente do Centro Católico Português, tenha desde o início estado em desacordo com a sua dissolução. O Partido Socialista, liderado por um

advogado, orador e literato, Amílcar Ramada Curto, pouca importância tinha como força política operária, e o Partido Comunista Português (PCP), criado em 1919, com a designação de Partido Maximalista Português, só veio a ter verdadeira força no final dos anos 30, ainda que os seus membros se tivessem antes envolvido em lutas várias, como nas revoltas militares e da armada, nas lutas sindicais e nas greves operárias da Marinha Grande e do Barreiro. No entanto, no início do Estado Novo serão os anarco-sindicalistas a ter uma acção mais revolucionária, inclusive no atentado contra Salazar de 4 de Julho de 1937. Muitos republicanos que pertenceram a vários partidos da Primeira República, cuja designação ficou conhecida por "reviralhistas", assumiram nos primeiros anos do Estado Novo também uma acção preponderante de oposição, nomeadamente no exílio, em Espanha, em França ou no Brasil. Entretanto, começava a surgir, na literatura, o movimento neo-realista, que será o principal movimento cultural português da oposição. Ferreira de Castro, Miguel Torga, Alves Redol, Fernando Namora, como Soeiro Pereira Gomes, Carlos de Oliveira e Manuel da Fonseca, para além de muitos outros autores menos conhecidos, serão os representantes de uma literatura social, que, de algum modo, representava, se bem que muitas vezes de forma indirecta, a oposição a uma ideia paradisíaca de Portugal, apresentada e reproduzida pela propaganda salazarista e pelos seus meios culturais (as revistas, como o *Panorama*, o cinema, como alguns filmes de António Lopes Ribeiro e de Leitão de Barros, etc.).

No contexto da crise e da queda dos regimes fascistas, no fim da Segunda Guerra Mundial, pode dizer-se que cresceu o movimento de oposição ao Estado Novo, através de organizações unitárias, muito ao gosto do PCP (o único partido que se encontrava organizado na clandestinidade), como o Movimento de Unidade Anti-Fascista, MUNAF (1943), e do Movimento de Unidade Democrática, MUD (1945), mas também do primeiro grupo de "católicos" que, curiosamente, apelavam, para justificar a sua posição, para as ideias neo-tomistas que Salazar defendera no programa político apresentado ao II Congresso do Centro Católico Português, de Lisboa, em 1922. São os casos do missionário Padre Joaquim Alves Correia, do Padre Abel Varzim, ligado à Acção Católica, nomeadamente à Liga Operária Católica, e de universitários como Orlando de Carvalho, da Faculdade de Direito de Coimbra, ligado ao Centro Académico de Democracia Cristá (CADC), também de Coimbra, a que o próprio Salazar estivera ligado.

No domínio legal, a oposição afirmava-se primeiro nas eleições para a Presidência da República, em 1949, altura em que apareceu como candidato da oposição o General Norton de Matos, que reunia um vasto consenso. Todavia, Norton de Matos desistiu da candidatura, por não haver condições de igualdade com o candidato da União Nacional, o General Óscar Carmona, o Presidente da República mais significativo do Estado Novo e já, antes, da Ditadura Militar.

O processo de oposição alargava-se cada vez mais, de modo que vamos encontrar nos anos 50 alguns oposicionistas que advieram do núcleo forte do regime. É o caso de Henrique Galvão, colonialista famoso, deputado por Angola e o primeiro director da Emissora Nacional. Foi ele que promoveu a candidatura em 1951 do Almirante Quintão Meireles, outro salazarista inicial. Será preso em 1952 e em 1961 chefiará o assalto ao paquete português Santa Maria. Outro militar que assumirá algumas posições de certa discordância em relação ao Estado Novo será Júlio Botelho Moniz, que liderará um golpe de Estado (a segunda "Abrilada" – Abril de 1961 —, tendo sido a primeira em 1947, chefiada pelo General Marques Godinho), o qual acabará por envolver o próprio ex-Presidente da República, Craveiro Lopes. Mas, o mais importante oposicionista saído do salazarismo foi, sem dúvida, Humberto Delgado. Ele será o único candidato da oposição à Presidência da República, em 1958, que parecia poder ganhar as eleições, razão pela qual outro candidato da oposição, o advogado e pintor Arlindo Vicente, acabou por nele abdicar. E, se não o conseguiu (mais de 20% de votos em condições particularmente adversas), a sua acção teve um enorme impacto e continuou para além dessa intervenção legal, acabando por se exilar no Brasil, de onde deambulou por Marrocos, pela Argélia, por Portugal (clandestinamente), em busca de apoios, terminando por ser assassinado perto de Badajoz (Espanha) em 1965.

As próprias eleições para a Presidência da República, a que o Estado respondeu, em 1959, com uma alteração à Constituição, que terminava com o sufrágio directo, substituindo-o pelo sufrágio de um colégio, constituído por membros de órgãos afectos ao regime, veio levantar uma onda de contestação de católicos, que, de resto, se preparava desde os inícios dos anos 50, com o Congresso da Juventude Universitária Católica (JUC), de 1953, e a luta pela formação da Universidade Católica, o que só se veio a concretizar no final dos anos 60 e, sobretudo, na década de 70. Com efeito, como sequela das eleições referidas — nas quais até a revista *Estudos* do CADC publicou, em Maio de 1958, um editorial de prevenção contra os excessos do regime e de afirmação democrática — verificou-se a expulsão do bispo do Porto, D. António Ferreira Gomes, nesse mesmo ano, depois de uma carta crítica que enviou ao Presidente do Conselho, datada de 13 de Julho.

O alinhamento explícito de alguns católicos, como Francisco Lino Neto, filho do último presidente do Centro Católico Português, ao lado da candidatura de Humberto Delgado, tornou-se um caso simbolicamente importante, até pelo facto de ter vindo a ser ferido pelas forças policiais durante uma manifestação. A JUC, dirigida por João Bénard da Costa em 1957-1958, toma posições cada vez mais afastadas do regime e o CADC, apesar das suas atitudes ambíguas, mesmo durante a crise académica de 1962 — sempre receoso do perigo comunista e com o sentido de não hostilizar o reitor da Universidade de Coimbra de então, militante católico de grande prestígio, Guilherme Braga da Cruz — , vê engrossar a sua linha mais caracteristicamente democrática. A citada revista *Estudos* é significativa, no final dos anos 50 e nos anos 60, da diversidade já aludida de correntes que ali coexistiam ou se confrontavam. Por

outro lado, a revista *O Tempo e o Modo*, criada em Lisboa em 1963, vai ser, inicialmente, o espelho dos católicos progressistas.

Não vamos aqui analisar o papel de muitos católicos, individualmente ou em grupos, ao longo destes anos, de agonia do Estado Novo e de Guerra Colonial (posta em causa internacionalmente), que acompanharam o Concílio do Vaticano II e algumas encíclicas mais avançadas, como a *Pacem in Terris***,** bem como alguns factos particularmente lesivos da imagem de Portugal, como foi a recepção dos principais grupos que lutavam pela independência em Angola, Moçambique e Guiné pelo papa Paulo VI (1970). Os anos do Marcelismo, depois de 1968, foram marcados pela crise académica de 1969 — que se sucedeu com algum radicalismo ao francês Maio de 68 — e por algumas manifestações e tentativas de golpes de Estado, em que os católicos tiveram um papel fundamental. Ficaram então conhecidas, por exemplo, a prisão do padre da igreja de Belém José da Felicidade Alves, acusado de subversão contra a política ultramarina (Novembro de 1968), a reunião de católicos na igreja de São Domingos, em que foi condenada a Guerra Colonial (Dezembro de 1968), a criação do movimento GEDOC – Grupos de Estudos, Documentação, Intercâmbio e Experiências (Fevereiro de 1968), com os seus *Cadernos*, nos quais se propunha a renovação da Igreja e das instituições, a prisão do padre Mário de Oliveira (Julho de 1970), acusado de subversão contra a Guerra Colonial, a vigília pela paz na capela do Rato (Dezembro de 1972). O regresso de D. António Ferreira Gomes à sua diocese do Porto (Julho de 1969), permitido logo no início do governo do mais moderado Marcello Caetano, e a substituição do Cardeal Manuel Gonçalves Cerejeira, antigo colega e amigo de Salazar, mas que com ele tivera, porventura, alguns atritos (que terão necessariamente de vir a ser estudados), pelo muito mais jovem D. António Ribeiro (Maio de 1971), não surtiram grandes efeitos. O regime mantinha-se basicamente na mesma (pesem embora algumas aberturas de ordem cultural) e os problemas, em especial os da Guerra Colonial, não entraram em vias de solução.

A importância que aqui concedemos ao movimento católico explica-se pelo facto de, como vimos, Salazar ter sido um militante católico que logrou no início o apoio quase unânime deste sector, ainda que se tenha pautado sempre, como "Chefe" do Estado Novo, por uma atitude de separação do Estado da Igreja.

Deve dizer-se, porém, que a oposição, através de vários movimentos, ia abrindo cada vez mais o seu leque e a abertura dava-se em várias áreas culturais a movimentos políticos de oposição. Poderia falar-se da literatura, do cinema, de revistas literárias, de movimentos de discussão económica e social, etc. Poderia falar-se ainda dos movimentos académicos de 1962 e 1969, este com uma participação de movimentos comunistas da extrema esquerda, de sentido maoista. Poderia falar-se também dos Congressos Republicanos ou da Oposição Democrática, realizados em Aveiro, em 1957, em 1969 e em 1973. Se, no primeiro

ano, eram as eleições para a Presidência a mobilizar amplos sectores, já em 1969 e em 1973 eram as eleições legislativas, nomeadamente no primeiro caso, em que se verificou uma cisão entre uma oposição liderada sobretudo pelos comunistas, a CDE (Comissão Democrática Eleitoral), e a CEUD (Comissão Eleitoral de Unidade Democrática), de afirmação socialista democrática. Aliás, o Partido Socialista (cujas origens datam dos finais do século XIX) iria refazer-se em 1973, nas vésperas da revolução de Abril de 1974.

Os militares, envolvidos na Guerra Colonial, serão, por sua vez, a força de choque contra o regime, através do Movimento das Forças Armadas (MFA). O livro *Portugal e o Futuro* (Janeiro de 1974), do General António de Spinola, ex-Governador da Guiné, será o rastilho do movimento que, nos meados de Março, terá a sua primeira experiência, para ter a acção final em 25 de Abril seguinte. Era a "Revolução dos Cravos", como foi vulgarmente conhecida no estrangeiro, mais do que em Portugal Terminava assim o Estado Novo, na sua versão marcelista. Não terminara com um "grande levantamento popular", como augurara o Partido Comunista, mas com golpe militar que, todavia, arrastou multidões, fartas de um regime que já não tinha apoio de ninguém a não ser da ala salazarista, representada então pelo Presidente da República Almirante Américo Tomás.

E o que fica para trás deste movimento "fascista à portuguesa", de "partido único", contraditoriamente sob a forma de uma associação cívica, que Marcelo Caetano acabou por rebaptizar de Acção Nacional Popular? Que movimentos e partidos políticos existiam antes de 1926, data da "Revolução Nacional", de 28 de Maio, que acabará por gerar o Estado Novo? E depois de Abril de 1974, altura em que caiu finalmente esse sistema político, a que Marcello Caetano considerava a "renovação na continuidade" e a que chamava menos "Estado Novo" e mais "Estado Social" (recorde-se o nome da "República de Salò", de Mussolini: "República Social")?

Antes da Ditadura e do Estado Novo: as lutas partidárias e a derrocada da Primeira República (1910-1926)

A República demoliberal de 1910, regida pela Constituição de 1911, era um regime parlamentar que assentava inicialmente num só partido, o partido que fizera a Revolução, ou seja o Partido Republicano Português (PRP). Considerada com grande curiosidade na Europa, dado que Portugal constituiu ali a terceira república, num continente marcado pelo regime monárquico, onde se salientava a tradicional Monarquia Britânica, senhora de um vasto Império Colonial, o Império czarista da Rússia, o Império Alemão e o Império Áustro-Húngaro, a República Portuguesa seguia-se à tradicional República Helvética, cantonal e confederativa, e à sempre proclamada República Francesa, resultante inicialmente da Revolução de 1789, entendida, apesar das considerações

polémicas de ideólogos, sobretudo ingleses, como a mãe das ideias de Liberdade e da Igualdade. O PRP manteve-se como partido director, mas surgiram logo outros partidos, com os seus líderes carismáticos, que desenvolveram lutas várias pelo poder, as quais ficaram conhecidas pelas "guerras da República". Assim, em 1911-1912, começaram a formar-se o Partido Unionista (ou União Republicana), dirigido pelo médico Brito Camacho, e o Partido Evolucionista, dirigido pelo também médico António José de Almeida. De modo mais informal, surgia um grupo pouco consistente e indisciplinado, personificado em Machado Santos, oficial de Marinha, um dos "heróis da Revolução Republicana" — eram os "reformistas" ou "intransigentes", de tendência presidencialista.

Portanto, pode dizer-se, *grosso modo*, que na República encontrava-se um leque de partidos que ia da linha mais à esquerda e defensora indefectível de uma lógica parlamentar e laicista, o Partido Democrático (dirigido pelo jurista Afonso Costa, autor da lei da Separação do Estado das Igrejas), identificado com o PRP, a posições mais à direita, como os "intransigentes" e os unionistas, defensores de uma ideia de "união" contra as tendências mais à esquerda, e os evolucionistas, defensores de reformas constantes mas prudentes no processo republicano, que tinham nas zonas rurais uma maior implantação, embora sem grande tradução em termos de votos, dado que todo o aparelho eleitoral era geralmente controlado pelo Partido Democrático / PRP. Para além destes partidos da República, encontravam-se os partidos e movimentos da "oposição": os monárquicos, que, a partir de 1913-1914, primeiro no exílio belga e depois em Portugal, constituíram o Integralismo Lusitano, marcado pela influência da direita revolucionária francesa, a *Action Française*, e os "católicos", primeiro centrados no grupo académico de Coimbra, o Centro Académico de Democracia Cristã (CADC), e, depois de 1917, no Centro Católico Português (CCP), o verdadeiro partido católico. Salazar será, como se disse, membro da direcção do CADC, enquanto estudante, e deputado do CCP e o autor do seu programa político. Embora aceitando a "República", numa lógica neo-tomista, pretendia defender os direitos da Igreja e a tendência católica da sociedade portuguesa.

A República continuou, assim, as lutas partidárias que vinham da Monarquia Constitucional, onde se salientavam dois partidos, o Regenerador (ultimamente dirigido por Hintze Ribeiro) e o Progressista (liderado por José Luciano de Castro) e, finalmente, os "progressistas dissidentes" e os "regeneradores liberais", saídos, pois, dos partidos fundamentais, que, no primeiro caso, não raramente alinharam com o Partido Republicano contra a "situação", enquanto o Partido Socialista ou socialistas independentes (do tipo do "socialismo catedrático") agiam autonomamente, participando mesmo de alguns governos monárquicos.

Até 1917 a República Portuguesa manteve-se, pois, entre a ordem e a disciplina — nomeadamente na lógica do "unitarismo", só alcançado no tempo

da guerra, através do governo de "União Sagrada", formado por democráticos e evolucionistas (1916-1917) — e a instabilidade, as revoluções e as ditaduras. A Revolução de Dezembro de 1917, do major do Exército e professor de Matemática na Universidade de Coimbra Sidónio Pais, caracterizou-se pela única experiência presidencialista da República Portuguesa, apoiada por Machado Santos, por alguns evolucionistas e unionistas e pelo Partido Centrista, criado em 1917 pelo médico Egas Moniz, nosso futuro prémio Nobel. Daí surgiu o partido sidonista, o Partido Nacional Republicano.

Mas, foi breve esta experiência presidencialista que, todavia, deixou sequelas nunca ultrapassadas. Em 14 de Dezembro de 1918 Sidónio Pais foi assassinado publicamente na estação de caminho de ferro do Rossio. Porém, as tendências presidencialistas mantiveram-se, com a formação de partidos desse tipo, uns mais à direita, sobretudo depois de 1922, defensores mesmo de uma ditadura à maneira fascista. Entretanto, os partidos tradicionais da República ou se mantinham numa tentativa de liderança, como o Partido Democrático, já sem Afonso Costa (que partira para Paris para as conferências de paz posteriores à Primeira Grande Guerra e depois rumo à representação portuguesa na Sociedade das Nações), ou procuravam a união sempre desejada, pelo menos na área centro-direita. Desta forma, o Partido Evolucionista e o Partido Unionista concentraram-se no Partido Liberal, já também sem os antigos líderes, pois António José de Almeida seria eleito Presidente da República em 1919 e Brito Camacho partia para Moçambique como Alto Comissário. O novo Partido Liberal não teria, porém, uma vida longa, dado que seu líder e presidente do governo, António Granjo, foi assassinado, e também, Machado Santos (e Carlos da Maia, outro "herói" do movimento republicano de 1910), numa revolução operada pelo grupo dos autodenominados "radicais" (Outubro de 1921), alguns de origem evolucionista, que foram ultrapassados por uma acção de rua, de origem misteriosa. O Partido Radical, que, ingenuamente, pretendia voltar às origens do movimento republicano, acabando por indirectamente ser a causa da exterminação de alguns dos seus defensores iniciais, também não teve grande sucesso.

E, assim, acabou a República demoliberal, que não conseguiu pôr em prática os seus desígnios de uma República Social, marcada pelas ideias de liberdade e pela democracia, que nunca foi exercida, através do direito de voto, pelas mulheres, apesar do sufragismo republicano, nem conseguiu ultrapassar a situação endémica de crise económica e financeira, esta só equilibrada no governo de Afonso Costa como ministro das Finanças (1913-1914).

Deste modo, o final da República foi marcado por revoluções de cunho nacionalista, que culminaram com a de 28 de Maio de 1926, a qual apeou da Presidência da República e da chefia do governo dois políticos representativos do Partido Democrático ou PRP, respectivamente Bernardino Machado e o engenheiro António Maria da Silva. Portanto, o movimento nacionalista, corporativista e autoritarista que lhe sobreveio caracterizou-se — como na Itália

fascista, embora, no plano teórico, de forma "original" — pelo antiparlamentarismo e pela ideia de disciplina e de ordem, também e principalmente no domínio das finanças públicas. Ou não fosse Salazar um mestre de Economia Política e de Finanças na Universidade de Coimbra.

Há, porém, diferenças significativas da revolução portuguesa em relação à revolução levada a cabo pelo Fascismo italiano, até pela ausência em Portugal de um Partido Socialista forte, com o qual os defensores de "novos Estados" e de um "Estado Novo" se tivessem de digladiar. Se a ideologia e a prática iriam aproximar os dois movimentos — apesar da recusa de Salazar quanto a essa aproximação, pese embora a sua admiração por Mussolini — o certo é que os processos que lhe deram origem são diferentes. Isso não impediu que o regime de Salazar tivesse sido apelidado de "fascista", nomeadamente, desde o início, pelos comunistas, mas também por republicanos e por um filósofo espanhol que visitou Portugal. "Fascismo de cátedra", foi a expressão utilizada por Miguel Unamuno, numa caracterização notável do regime português, feita no jornal *Ahora* de Madrid, em Maio de 1935.

A Democracia neo-liberal: o aparente poder dos partidos perante a globalização e as forças económicas?

Foi o Estado Novo, "fascista" (se quisermos), que caiu em 25 de Abril de 1974. E como se organizaram os partidos e movimentos depois da "revolução dos cravos", símbolo da Revolução, de origem militar, mas que acabou por ter um carácter de "movimento popular", embora não com o sentido de "levantamento proletário", desejado e previsto pelo Partido Comunista e pelo seu carismático secretário-geral, Álvaro Cunhal?

Numa primeira fase, a Revolução teve uma certa tendência para uma revolução socialista "de regime", que o PCP tentou controlar, pese embora o seu primeiro Presidente da República, ainda não eleito, António de Spinola, ser um homem de direita (no conspecto democrático), que por isso acabou por se afastar do lugar, e alguns membros do Conselho de Revolução o serem também, assumidamente. O PCP era o partido mais antigo e organizado e, assim, procurou dirigir o processo. O Partido Socialista (de tipo liberal, saliente-se), liderado por Mário Soares, foi, todavia, o partido que mais se lhe opôs, ainda que com transigências necessárias à vitória de uma via democrática, transigências como a "reforma agrária" e as "nacionalizações" e mesmo certos termos marxistas da Constituição de 1976, que foi, apesar de tudo, no meio das desordens iniciais e do PREC (Processo Revolucionário em Curso), uma bandeira que assegurou a afirmação de um regime pluripartidário. As outras formações políticas foram então criadas: o Partido Popular Democrático (PPD), que teve como líder um corajoso "liberal" que fora deputado da Assembleia Nacional do tempo do Marcelismo, Francisco Sá Carneiro, e o Centro Democrático Social (CDS), espécie de partido democrata cristão, dirigido pelo

professor de Direito Diogo Freitas do Amaral, ministro dos Negócios Estrangeiros do actual governo socialista.

Estes quatro partidos são afinal — apesar das transformações que sofreram (o PPD acabou por se apelidar de Partido Social Democrata, PSD, e o CDS já não terá o espírito inicial de um partido pretensamente do "centro") — as quatro formações hoje existentes, para além do Bloco de Esquerda (BE), que conseguiu formar-se tendo como base os partidos da extrema esquerda. Ultrapassando certos pormenores e ocorrências de percurso, vale a pena salientar que, sobretudo depois da adesão à CEE / UE em 1986, mas já antes, a situação política portuguesa se tem caracterizado por um certo "rotativismo" entre o PSD e o PS, que, de uma maneira mais à esquerda ou mais à direita (ou mais ou menos à direita, consoante a interpretação), se têm colocado no contexto de uma economia neo-liberal e numa lógica de globalização, com a perda de características nacionais e regionais (ou com a afirmação de aparentes e geralmente "falsas" novas individualidades). Neste contexto, assiste-se com angústia, em nome do equilíbrio financeiro, agora ditado pela UE, à desconstrução de um Estado ou de uma imagem de Estado Providência, ou de Democracia Social, que hoje já se considera ultrapassada. É neste impasse, que não é português, mas europeu ou mundial, e que surgiu sobretudo depois da queda do muro de Berlim e, especialmente, do desaparecimento de lógicas idealistas, de direita ou de esquerda, que Portugal se encontra, com finanças deficitárias, com uma economia de consumo e menos de produção, com falta de continuidade de uma política realista e construtiva de educação e de ciência e tecnologia.

Qual será o futuro, quando surgem constantes críticas à "política" e aos partidos? Quando a democracia parece virar-se mais para clientelas do que propriamente para ideais políticos, quando a ética de novo é requerida, assim como se aceita a ideia de disciplina e de ordem e de nacionalismo de direita, por vezes com apelos a racismos que se desejavam enterrados para sempre? Quando a economia e as finanças de novo imperam sobre os direitos sociais dos cidadãos? Será que os partidos terão efectivamente algum poder, ou têm apenas a ilusão do poder, quando os poderes são afinal outros, de tipo económico, resultantes de grandes concentrações de riqueza e sobretudo de novas directrizes de exploração económica, com novas regras e estratégias? Vale a pena falar de "políticos" quando surgem "gestores" que dominam o país com as suas leis de mercado? Vale a pena falar de Bolonha quando as "leis das Universidades" não têm tanto preocupações de ordem científica, mas sobretudo de ordem economicista? De "choque tecnológico", quando a tecnologia é posta ao serviço dos grandes interesses da produção multinacional e do consumo? A questão consiste afinal em saber se o momento de impasse ruma a uma nova democracia burguesa com laivos populistas ou a um qualquer golpe de autoritarismo, agora assistémico e sem o terrível "idealismo" do fascismo, já

que qualquer forma de idealismo e de ideologia expressa parecem ultrapassados pelo pragmatismo do momento.

Portanto, os partidos e as formações políticas parecem ter mais a ilusão do poder do que serem agentes de conquista de poder.

Mas, será que os partidos e movimentos políticos não se podem renovar? Será que o poder dos cidadãos não acabará por se impor numa outra lógica democrática, todavia não isenta de perigos, os perigos que sempre transportou a ideia de uma "nova democracia"? Será que é alguma vez possível e eficaz a agora tão falada "democracia participativa", passível afinal já de se afirmar em lógicas democráticas existentes, por exemplo, a nível local, nas assembleias de freguesia e em assembleias municipais, hoje quase completamente esvaziadas, ou em movimentos cívicos, que surgem com algum entusiasmo mas que se mostram sem acção perante os grandes problemas, e, a nível profissional, em sindicatos que se transformaram em organismos "partidários" de carácter reivindicativo pontual, de carácter economicista, mas sem uma lógica da participação dos cidadãos na definição das políticas regionais e nacionais?

Nas últimas eleições para a Presidência da República em Portugal, assistiu-se, sintomaticamente, à afirmação de candidatos que venceram por se terem situado, de uma forma organizada ou espontânea, para além dos partidos, apesar de terem saído deles e de terem ali assumido um papel importante. Assim, o actual Presidente Aníbal Cavaco e Silva, vencedor em Janeiro de 2006, por maioria absoluta — economista e professor universitário, que foi secretário geral do PSD e seu primeiro ministro durante vários anos, com amplo significado numa política económica de (pelo menos aparente) desenvolvimento do país, a ponto de se ter então criado o termo "cavaquinho" —, apresentou a sua candidatura como suprapartidário, embora apoiado discretamente pelo seu antigo partido e pelo CDS. E, por sua vez, o poeta Manuel Alegre, um dos opositores carismáticos ao Estado Novo e membro da primeira hora do PS, que ficou em segundo lugar no referido sufrágio presidencial, a pouco distância de poder disputar uma segunda volta eleitoral, candidatou-se fora do apoio do seu partido, do qual é deputado parlamentar, e mesmo com uma lógica de cidadania que envolveu uma forte crítica à prática dos partidos. Como contraprova desta situação, claramente suprapartidária ou apartidária (se não contrapartidária), verificou-se a derrota de Mário Soares, político de grande prestígio, que fora Presidente da República por dois mandatos, e que teve o apoio oficial do partido que se encontra no poder com maioria absoluta, o PS.

Mas, depois de Janeiro tudo voltou a um mesmo tipo de relação de forças, sem se divisar qualquer ilação de ordem política dos seus resultados. Mantém-se a lógica essencialmente partidária fraca, com partidos (como se tem constatado) que se encontram fora do seu horizonte ideológico natural — um PS que não traz consigo uma ideologia socialista (democrática, entenda-se), um

PSD claramente liberal, um CDS que não é um partido social-cristão. Só o PCP mantém a sua emblemática marxista clássica, operária e rural (o seu apoio continua a verificar-se nos centros operários e no Alentejo miticamente agrário), de tipo "centralista democrático", não se afastando da sua linha tradicional, que o tornou um dos partidos mais soviéticos da Europa. O Bloco de Esquerda, apesar de ser um interessante partido de luta e de oposição, vive numa amálgama de ideologias que vão da esquerda cristã à esquerda marxista, mas que dificilmente, apesar dos resultados eleitorais positivos, consegue ultrapassar o carácter de uma formação política de elites urbanas, nomeadamente lisboetas.

Entretanto, sem grande entusiasmo, os partidários de Manuel Alegre continuam a defender a formação de organizações políticas de cidadãos, não se encontrando, por isso e apesar disso, nenhuma estrutura política significativa para além da concepção formalmente política partidária, desenvolvida numa lógica formal e pragmática, de tipo economicista e financista, característica das sociedades em crise, que não é apenas um caso português.

A ideia de repensar a democracia, com uma nova filosofia partidária e de cidadania, com um Estado interventivo e de intenções sociais humanistas, independente de manipulações económico-financeiras, e não mero espectador de estratégias de manipulação, continua, pois, a ser a utopia da democracia, que, para o ser, tem de assentar na liberdade, na igualdade e na solidariedade ou, para não esquecer a trilogia da Revolução Francesa, na fraternidade. Haverá formas de inventar novas ideias de democracia, sem esta lógica demoliberal? Pensamos que não, em Portugal como noutro qualquer país. Mas, julgamos também (repetimos) que existem hoje regras que nos ultrapassam, poderes ocultos e disseminados, que, se não nos privam da alegria de viver em "liberdade", limitam essa alegria e fazem-nos temer o futuro. Já se sabe que o Capitalismo em si, com as antigas e as novas estratégias liberais, não corresponde ao interesse dos cidadãos, já se entendeu que o Comunismo de 1917 e que se expandiu depois de 1945, do modo como se desenvolveu, isto é, de forma totalitária, não correspondeu também aos interesses de liberdade dos cidadãos. Mas também se sabe que a "terceira via" corporativista com toda a sua sedução (até pelo apelo, em certos casos, à sua origem medieval e cristã), levou a fórmulas autoritárias e mesmo totalitárias. A que recorrer então? A visão da democracia em Portugal depois de 1974 e, sobretudo, depois de 1976, foi a sua visão predominantemente "liberal" e "social". Daí que todos os partidos se situassem — de uma forma menos sentida e mais artificial — numa lógica socialista, social-democrática ou, pelo menos, social-cristão. Todavia, de novo se viram envolvidos em estratégias mundiais de poder económico, que, porventura, retiraram à democracia a sua linha social, ao mesmo tempo que conferiram à sua linha política a lógica do carreirismo e do pragmatismo, esquecendo que "política" (palavra de origem grega: *pólis*) tem o mesmo

significado e mesma origem que o conceito, que, sintomaticamente, se tornou mais nobre, de "cidadania" (de origem latina: *civitas*).

Seremos nós, cidadãos, capazes de encontrar um rumo para a democracia? Será esta a derradeira pergunta que deixamos, num país, Portugal, que se deixou seduzir pela panaceia da União Europeia e que se sente cada vez mais frustrado com os resultados da "europeização" e da "mundialização". E interrogamo-me num outro país amigo, a Roménia, que espera entrar na União Europeia e que, curiosamente, já aplicou, mais depressa do que Portugal, determinadas regras a nível de organização universitária. Refirimo-me, obviamente, ao processo de Bolonha, para que não auguramos (temos de confessar) nada de positivo

Pessimismo ou "objectivismo", do historiador-polítólogo, com uma vaga mensagem de optimismo?

Não é uma visão pessimista que temos. A nosso ver, é sim uma visão objectiva, própria do cientista das ciências sociais, misto de historiador e de politólogo, uma visão objectiva que, apesar das dúvidas, não se deixa vencer por qualquer prognóstico negativo.

Ficamo-nos, por isso, mais uma vez (já usámos este texto em outro artigo), pela afirmação, quase testamentária, de François Furet, proferida nos finais do século passado, pouco antes de morrer, que extraímos da epígrafe do debate entre ele e o historiador alemão, maldito no seio dos historiadores marxistas, Ernst Nolte (*Fascismo e Comunismo*. Lisboa, Gradiva, 1999). Infelizmente o historiador francês não viu levantar-se o véu de uma "outra realidade". Mas, nós esperamos que tal possa vir a suceder na nossa vida.

> Tal é o pano de fundo melancólico deste fim de século. Aqui estamos nós confinados a um horizonte único da história, empurrados para a uniformização do mundo e para a alienação dos indivíduos à economia, condenados a retardar-lhes os efeitos sem ter qualquer domínio sobre as causas. A história apresenta-se tanto mais soberana quanto nós acabamos de perder a ilusão de a governar. Mas, como sempre, o historiador tem o dever de reagir contra aquilo que assume, na época em que escreve, um ar de fatalidade: está farto de saber que são efémeras essas espécies de evidências colectivas. As forças que trabalham pela universalização do mundo são tão poderosas que provocam encadeamentos de circunstâncias e de situações incompatíveis com a ideia de lei da história. Por maioria de razão com a ideia de previsão possível. Compreender e explicar o passado deixou de ser coisa simples.

Nota Bibliográfica:

Apenas existe um estudo em Portugal directamente sobre os partidos políticos no contexto organizacional do Estado ou dos Estados, considerando os diversos regimes e sistemas políticos. Trata-se da tese de doutoramento, depois publicada, do jurista Marcelo Rebelo de Sousa – *Os partidos políticos no Direito Constitucional Português* (Braga, Livraria Cruz, 1983). Infelizmente não há estudos sectoriais nem globais, mas apenas alguns ensaios específicos e indirectos sobre os partidos e movimentos políticos da

Primeira República ou alguns trabalhos gerais integrados em Histórias de Portugal ou Dicionários de História de Portugal ou do Estado Novo. Sirvam de exemplos as reflexões sobre os partidos republicanos de um historiador consagrado, A. H. Oliveira Marques, e os textos recentes de um jovem investigador, Ernesto Castro Leal, numa história geral e, em caso concreto, na sua excelente tese de doutoramento sobre um movimento de ideologia convergente de tipo nacionalista (*Nação e Nacionalismo. A Cruzada Nacional D. Nuno Álvares Pereira e as origens do Estado Novo. 1918-1938*. Lisboa Cosmos, 1999). Para o Salazarismo destaque-se a também a dissertação de doutoramento do sociólogo Manuel Braga da Cruz sobre a União Nacional, o "partido único" ou a única associação política oficial do Estado de Salazar — *O partido e o Estado no Salazarismo* (Lisboa, Gabinete de Investigações Sociais / Editorial Presença, 1988). Em relação aos partidos clandestinos e aos movimentos de oposição ao Estado Novo, pode destacar-se como obra global o livro de D. L. Raby, *Resistência antifascista em Portugal. 1941/74* (Lisboa, Salamandra, 1988). Apesar de existirem alguns estudos parciais sobre os partidos da democracia do pós-25 de Abril, como visão geral e sintética ver os diversos artigos da última (terceira) actualização, de "História Universal e de Portugal", da *Grande Enciclopédia Portuguesa e Brasileira*, actualização essa dirigida por António Reis (Alfragide, Página Editora, 2002, vol. V, p. 511 ss.). Também do mesmo autor, vide *Portugal, 20 anos de Democracia* (Lisboa, Alfa, 1994).Ver ainda http://pesquisa.bn.pt/PartidosPoliticos/index.html

PARTIDE ŞI MIŞCĂRI POLITICE DIN PORTUGALIA ÎN SECOLUL AL XX -LEA

(*Rezumat*)

Dacă prima parte a lucrării abordează în linii generale relaţiile dintre România şi Portugalia, în diversele faze ale istoriei, îndemnând la o analiză cât mai urgentă a acestora, partea a doua ne introduce în realităţile istoriei Portugaliei din secolul XX. În centrul atenţiei se află derularea diverselor regimuri şi sisteme politice, de la dictatura naţională şi Statul Nou la democraţia neo-liberală a finalului de secol XX, analiză bazată pe o serie de schiţe specifice şi indirecte asupra partidelor politice în contextul organizaţional de stat.

Ideea de a regândi democraţia, cu o nouă filozofie partizană şi cetăţenească, cu un Stat care obişnuieşte să intervină independent de manipulările economico-financiare şi nu ca simplu spectator de strategii de manipulare, continuă să fie deci, în viziunea autorului, utopia democraţiei, care pentru a exista, trebuie să se afle în libertate, în egalitate şi în solidaritate sau pentru a nu uita trilogia Revoluţiei Franceze, în fraternitate.

EUSKAL HERRIA:
A SMALL CONTRIBUTION FOR THE UNDERSTANDING OF THE BASQUE NATIONALISM

Clara Isabel Calheiros de Mello SERRANO

The work *Euskal Herria: A Small Contribution for the Understanding of the Basque Nationalism* was elaborated in the scope of the *History of the Modern Concept of Nation"* Seminary, lead by Professor Fernando Catroga.

The subject chosen was meant to establish a connection between the Seminary and a region that is particularly fascinating due to its strong tradition – Euskal Herria.

This is a subject that is still current, more because of the consequences of terrorist acts than because of the causes and motivations that are in the origins of the Hussardo Ta Askatasuna (ETA)

Even though it is not a profound analysis, we believe it will contribute for a better understanding of the Basque problem and the consequences in the Spanish society, provoked by a conflict that seams never-ending.

We also consider this to be a current subject, since the preoccupation for an effective offense towards the worldwide terrorism is evident, especially in the western world. However, there is a big difference between the causes behind terrorist acts of Islamic fundamentalists and those committed by the Basques. On the other hand, like the old saying, the extremities touch themselves and here, the existence of extremity is also unacceptable.

We did not want to end this introduction without expressing out thanks:

- First, to Professor Fernando Catroga, who accompanied and guided us throughout the work, providing clues for the investigation and elucidating us when it was necessary;
- To my colleagues from the Seminary, for trading ideas and providing bibliographic information

THE HISTORY

Euskal Herria is a European nation that is not recognized jurisdictionally as a State and has six historical regions: Araba, Biscay, Gipuzkoa, Lapurdi, Nafarroa and Zuberoa[1].

[1] Iñaki Egaña – "Euskal Herria" *in Diccionario Politico de Euskal Herria*, Editora Txalaparta, cit. http://free.freespeech.org/askatasuna/docs/euskalhe.htm, p. 3.

Its history has such remote roots that even those who study it have difficulties unraveling it.

The Basque area forms a triangle, which extends to the western part of the Pyrenees. The human presence in Euskal Herria is proved to exist since the Lower Paleolithic, registered throughout the country from Tudela to Miarritze. In the Middle Paleolithic the Neanderthal appeared, its fossil remains still exist in Isturitze and Lexetxiki. In the Upper Paleolithic the Homo Sapiens Sapiens appeared and among them the Cro-Magnon, who began an autonomous evolution up until the Basque, having the racial characteristics specified by the anthropologists[2]. This theory goes as far as thirty five thousand years ago and suggests that the Basques are direct descendents of Cro-Magnon who inhabited that region[3].

One thing is certain; the Basques established themselves before the Iberians[4].

The oldest political organization acknowledged by the Basques was discovered in the works of Greek and Roman geographers who described four tribes and their relationships and the existence of four Basque dialects. The first literary reference to the Basques was discovered in the work of Estraban, who wrote the following about them "*eran sóbrios ena bel comer, alimentándose de cerdo y de frutas, bebiendo cerveza de cebada, llevando ropas oscuras, durmiendo en el suelo y dejándose crecer bel cabello"*[5].

Later on, the Latin writers also made reference to the Basques as *basquians*. The writer Paulino de Aquitânia refers to the *basquians* as "non-believing barbarians" who refused to give up their habits[6].

The roman administration has its headquarters in Iruña (Pamplona). The relations between the Romans and the Basque tribes were mostly friendly. With the collapse of the Roman Empire began the successive migrations of the Germanics to the Pyrenees region.

The successive conquest of the Visigoths, Arabs and Franks did not change the very particular traits of this people. The *basquians* (Navarrese) that inhabited Gallia in the beginning of the seventh century and who founded a kingdom in Gascony were Basques[7].

During the entire Upper Middle Age the basque mountaineers, although Christians, frightened the pilgrims who crossed the Pyrenees*: "Laos impíos*

[2] Idem – *op.cit*., p. 4.
[3] Pedro Andrade Soares – "Eskadi Ta Askatasuna. Independência que vem de longe", cit. http://ultimahora.publico.pt/documentos/textos/pais_basco/historia/historia.html, p. 1.
[4] Michel Mourre – *Dicionário de História Universal*, volume I, Lisboa, Círculo de Leitores, 1998, p. 121.
[5] Iñaki Egaña – o*p.cit*., p. 5.
[6] [6] Pedro Andrade Soares – *op. cit*., p. 1.
[7] Michel Mourre – *op. cit.,* p. 121.

navarros no solamente acostumbran robar a los peregrinos de Santiago, sino montarse sobre elles cual si fuesen asnos y matarlos"[8].

Much later on, the basques continued to pillage. Their attacks towards the pilgrims forced the Third Latrun Council (1179) to excommunicate them[9].

In the beginning of the 8th century the basques of Spain formed small principalities from which emerged the kingdoms of Astoria in the West and Navarre in the East[10].

The kingdom of Navarre, which was founded in 824 by the Iruña Basques, was one of the first in Europe and the only basque state that ever existed. Under the domain of Sancho III, *The Great* (approximately 922-1035)[11], most of the regions where the language spoken was basque were merged through a political jurisdiction. They were independent for approximately thirty-five years[12]. After this brief domain of Christian Spain, Navarre retreated before the advances of Castile e Aragon.

In 1512, after Castile had expanded its domain to the basques annexing Gipuzkoa (1200), Araba (1332) and Biscay (1370), Fernando II annexed the Upper Navarre, while Henry IV, hair of Low Navarre, annexed the latter to France, after ascending to the throne in 1589.

Although united, the Basque Provinces had special privileges, which consisted not only of tax exemption, but also an effective autonomy under the authority of local councils. This occurred both in the Spanish and French Basque Provinces.

In Spain, all the sovereigns that ascended to the throne swore to respect the basque *furos* (In Biscay this ceremony took place at the Guernica Assembly). Throughout the 19th century, the Spanish basques reacted in a violent way to the centralizing power in Madrid and became the most feverous adepts of Carlism.

The first expression of basque national identity comes from these struggles against Madrid centralism.

---

[8] Aymeric Picaud cit. Iñaki Egaña – *Op. Cit.,* p. 6. Aymeric Picaud peregrino francês que chegou à Euskal Herria em 1140 fez uma descrição exaustiva dos bascos: "visten al uso de los escoseces, de paños cortos y negros, que llaman abarkas, hechas de cuero peludo. Visten feamente y feamente comen y beben (…). Si les vieses comer les equipararias a los puercos y si les oyeras hablar, te acordarías de los perros cuando ladran pues hablan un idioma bárbaro. Cuando entran y salen de la casa silban como el milano; y cuando sin estrépito quieren convocar a sus compañeros en lugares secretos o solitários com propósitos de rapiña, o cantan como el búho, o aúllan como el lobo". Aymeric Picaud cit. Iñaki Egaña – *op. cit.,* p. 6.

[9] Michel Mourre – *op.cit*., p. 122.

[10] Idem – *Ibidem*.

[11] Sancho III, *O Grande* ou *O Mau* dominou quase toda a Espanha cristã e adoptou, antes de mais ninguém, o título de *Rex Iberorum*. *Vide Nova Enciclopédia Larousse*, volume XX, *Roc – Sir*, Lisboa, Círculo de Leitores, 1999, p. 6198.

[12] Pedro Andrade Soares – *op.cit.,* p. 1.

After the first Carlist insurrection, the privileges of Navarre were obliterated (1839) and the same happened in 1876, to the privileges of Araba, Gipuzkoa e Biscay[13].

After the battles against the centralism of the Bourbons, Euskal Herria struggled with the dictatorship of Primo de Rivera and the Franco regime, becoming a headquarter for national movements aiming to reclaim autonomy and most importantly, independence, and sometimes using terrorism for that purpose[14].

Having twenty thousand eight hundred and four square meters and two million and nine thousand inhabitants, Euskal Herria currently has a divided administration, between the Spanish and French States and on a lower level, by the political arrangement of these states[15], still maintaining their long lasting battle for independence.

THE LANGUAGE

Euskara is a basque term that defines the national Euskal Herria language. The Basque is merged with the Finnish and Hungarian, except for the indo-european linguistic community. It is greatly characterized by its richness in suffixes.

Until today, the basque language remains a mystery. It is not indo-european, and the experts have been interested in the basque language for the last centuries, in the attempt to develop various theories[16]. The two more frequent theories are:

1st The Euskara originated from African languages and reveals important coincidences, especially in lexical terms, with camythic languages (berbere, copto[17], cusita and sudanese).

2nd The Euskara originated from the Caucasus, this conclusion was due to its similarities in terms of grammatical structures.

Although linguists tried linking it to all languages, the Euskara remains an enigma. Evidence shows that four thousand years ago this language was connected to other dialects from Europe, Africa or Asia. However, they disappeared with the arrival of indo-european languages such as Latin, Germanics, Slavs or Celts. António Tovar asserts that the Euskara "*es el único caso ena Europa de supervivencia de una lengua indígena, que há resistido durante vários milénios invasiones e influencia y que aunque se há dejado*

[13] Michel Mourre – o*p. cit.,* p. 122.
[14] Pedro Andrade Soares – o*p.cit*., p. 1 – 2.
[15] Iñaki Egaña – *op. cit.,* p. 1.
[16] Luís Santos – "Euskadi Ta Askatasuna. A resistência de um enigma", cit. http://ultimahora.publico.pt/documentos/textos/pais_basco/historia/lingua.html, p. 1.
[17] Idioma dos cristãos que habitaram o Egipto e a Abissínia.

penetrar de infinidad de elementos extraños, há mantenido su personalidad originaria"[18]. *("It is the only case of a surviving language in Europe, that has resisted for many thousand years of invasions and influences and although it was penetrated by many strange elements, still maintains its original personality*")

The Euskara is a language made of different speeches, which is surprising to the linguists because of the smallness of its territory. Prince Luciano Bonaparte (1775 – 1840) established a classification in the 19th century that is still in use today and consists of eight dialects and twenty-five sub-dialects[19].

The first written proof of the Euskara dates since the 1st and 2nd A.C, with the arrival of the Romans. When they arrived to Euskal Herria, the Euskara was spoken from the north to Bordeaux, from Bordeaux to Catalonia, from the south to Burgos and from the west to Astoria. It was a language spoken by shepherds, in a territory inhabited by a small number of people in comparison to today, but exclusive, as shown by the many place names that still exist[20].

The oldest evidence of Euskara is certain names of people and divine entities that are referred in aquitanian inscriptions[21].

In an *Emilianense* manuscript of the 10th century comments were written in Euskara. In 1140 Aymeric Picaud, who wrote *El Códice Caliztino*, left a long list of words in Euskara, such as Urtzi (God) [22] along with a very unfavorable description of the basques.

Contrary to the rest of the languages and dialects that were dissolved or swallowed by Latin, the basque language survived, even though it lost its territory. After the roman invasions and consequent propagation of Latin throughout Hispanic territory, Euskara was reduced to the geographic limits it has today.

In 1868, Euskara was spoken in the Basque Provinces by fifty four percent of the population. Almost the entire population of Biscay, Gipuzkoa and half of the population in the north provinces spoke the language. In Araba only twelve percent spoke Euskara. Nowadays only twenty four percent of the population of these provinces speaks the language, which is equivalent to six hundred and sixty thousand people, less than eighty thousand living in the French part of the region[23].

[18] António Tovar – *El Euskara y sus parientes*, Bilbau, Edicions 62, 1978, p. 16 – 17.
[19] Para mais informações sobre dialectos e subdialectos consulte-se Iñaki Egaña – "Euskara", *in op. cit*., p. 1.
[20] *Vide* Idem – "Euskara" *in op. cit*., p. 2.
[21] Como Andere, Neskato, Gizon, Akerbeltz, Aritz. *Vide* Idem – *Ibidem*.
[22] *Vide* Idem – *Ibidem*.
[23] Luís Santos – *op. cit*., p. 1.

Adding to these numbers is the Spanish battle, which happened throughout a century and a half, against the independence of the Basque Country. This reduced significantly the use of the language. This is why only in a small part of the region would it be possible to live speaking only basque[24]. On the other hand, the exclusive use of Spanish (or French, in the Pyrénées-Atlantic-Department) is much more frequent. In France, the opposition of languages other than the official French language was very strong after the French Revolution. There has been an active resistance to the basque language since 1789, through schools, communication and the last French Defense Law, known as Toubon Law, 1994[25]. Presently, the French basque country is slowly disappearing.

In Spain since 1979, with the union of the provinces of Biscay, and Araba which formed the Autonomous Community, Basque became, (inside the territory with its capital in Gasteiz) the co-official language alongside Spanish and was used for official publications and official documents[26].

In literary terms, Basque only exists since the first publication, in 1545, of a collection of poems written by French basque Etxepare.

Since the 19th century, theater plays, novels, poems have redoubled and the present literature is worthwhile. Miguel de Unamuno and Pio de Baroja are two of the great names in basque literature.

The great diversity of dialects interfered with the works and provoked a debate on the establishment of a standard orthography by Euskaltzaindia, the Academy of Basque Language. But it was possible to reach unanimity and it has been in use since 1968[27].

Today, the support given by the Autonomous Government and many municipalities allowed the comprehension of the basque language to be seen as a special merit.

When Euskara was implemented in schools many problems were encountered, especially because of the difficulties the teachers found in learning it. Despite this, its use has been increasing in the schools of Euskal Herria. In the media, with the exception of the independent television, the presence of basque is scarce.

[24] Durante o franquismo nem mesmo nessas áreas seria possível sobreviver falando apenas o basco, pois uma imposição militar publicada no *El Diário Vasco* em 1937 dizia textualmente: "denunciar-se-á todo aquele que infrinja o disposto sobre a proibição de falar idiomas ou dialectos diferentes do castelhano". *Vide* Miguel Siguan – *España Plurilingue*, Madrid, Alianza Editorial, 1987, p. 54.

[25] *Vide* Iñaki Egaña – "Euskara", *in op. cit*., p. 2.

[26] Luís Santos – *op. cit*., p. 1.

[27] Idem – *op. cit.,* p. 1-2.

They encountered complex problems[28]. But the effort of the basques to preserve the millennial language that has survived adverse situations, and Spain's current situation, gave way to a reasonable optimism towards the future of the basque language.

THE BASQUE NATIONALISM

The nationalism known as a "*movimiento de integración política, protagonizado por una minoria, desarraigada de la cultura tradicional y que há asumido valores "modernos", que toma conciencia de pertenecer a una comunidad diferente y que propaga esa conciencia ena bel seno de dicha comunidad*"[29] (*a movement of political integration, carried a minority that was uprooted from their traditional culture and has assumed modern values, who become aware that they belong to another community and spreads that conscience in the middle of that community*), emerged with the French Revolution and the formation of the States.

In the beginning of the 19th century, Mazzini's appeal for "each nation a state" [30] had two different interpretations, the imperial and the ethnical. It took almost a century before the term nationalism gained political shape. Hundreds of European communities that didn't feel connected to the states reclaimed their right to sovereignty, in the name of their own identity. Movements that didn't have a political designation began defending their position. This happened with Armenians, Catalans, Macedonians, Albanian, Lithuanians and Basques. All which were united by nationalism, the means to achieve their independence[31].

In the case of the basques the fight began farther back. Since the 16th century the basque territory lived between the economical collaboration with the central power and a constant tension with it, in defense of the *furos*.

The legal system know as *furos* [32] has its basis in the Councils, local assemblies, that are represented in the General Councils, the supreme governmental organism for each territory. In Biscay's case, the House of Councils was located at Guernica, which became a symbol if basque independence or the fight for it, since the sixteenth century[33].

---

[28] Que passam pela implantação do Euskara – Batua, a sobrevivência nos meios de comunicação e nas escolas e a reeuskaldunización das zonas em que o basco já não se fala.

[29] Miguel Herrero de Miñón – "Qué es el nacionalismo?" in *España, nación de naciones?,* ed. Anna Maria Garcia Rovira, Madrid, Marcial Pons, 2002, p. 201.

[30] Iñaki Egaña – "Nacionalismo" *in op. cit*., p. 1.

[31] Idem – *Ibidem*.

[32] Uma conquista secular, fundamento da independência e, sem a compreensão dos quais é difícil ter uma percepção completa da questão basca.

[33] A mesma Guernica que Picasso tornou mundialmente famosa com o quadro que imortalizou a catástrofe criada pelos fortes bombardeamentos daquela zona pela aviação alemã durante a Guerra Civil Espanhola.

The *fuero* "*es un código, no otorgado a nuestro pueblo, sino unas leyes que se dio a sí mismo. Son obra suya. Su conjunto equivale a uma Constitución, basada en la costumbre que hace ley*"[34]. (*The furo is a code law that is not granted to our people, but they are laws that exist for themselves. It's their work; it's like a constitution on customary laws*)

The *furos* derive from the repeated practice of the communities' traditions and experiences, defining the jurisdiction.

Therefore, a legal arrangement was established for each basque territory, according to its own history, despite the natural similarities and traits that bond them to the other basque zones. This is why the *furos* are the cause and consequence of the fight for independence (or autonomy), necessary for the community to live according to their *furos* – "*Laos furos sons la libertad hecha carne, amoldada al génio nacional*"[35].

The *furos* persisted, assuring some sovereignty in fiscal matters, while all of Spain went through a centralization process. In all Euskal Herria, between the 16th and 19th centuries, social conflicts happened in the attempt to reduce the power of the *furos*.

In the 19th century Spain went through Carlism, a political movement caused by the dynasty crisis of the Bourbons of Spain due to the decision of Ferdinand VII, in 1830, to abolish the Salic law in order to guarantee his daughter Isabel II the throne. Ferdinand VII's brother Charles V, who would succeed him according the Salic law refused to accept this decision and when Ferdinand VII died (1833) he claimed his niece's rights to the throne and was proclaimed king by his partisans. The Carlist agitation filled the entire Spanish 19th century history. To impose themselves in the name of dynastic legitimacy, the Carlists took advantage of the catholic enthusiasm and the aspirations of the people of the Basque Country and Catalonia, to defend the independence that was threatened by the centralization politics of the Madrid Liberals.

The Carlism caused two civil wars in the last century. The first Carlist war (1834-1839) happened mostly in the Basque Country, Navarre, Aragon and Catalonia. In the Basque Provinces this war meant a true rebellion in defense of the *furos*, the freedom and basque traditions against the Spanish centralism.

Lead by the colonel Zumalacarregui, the Carlist exercised guerrilla tactics. Drained, they ended up signing the Vengara Convention (August 31st 1839), which granted them great amnesty. However, the support given to the Carlists by Navarre was not forgotten by Madrid, so the Navarre privileges were annulled after the first Carlist insurrection, (1839).

The second Carlist war (1873 – 1876) began in support of the riots that lead to the proclamation of the first Spanish republic and returned to the

[34] Carlos Clavería – "Que son los *fueros*? *in Diário de Noticias*, 14 de Outubro de 2003, cit. http://www.chez.com/zezena/nabarralde/fueros.htm, p. 1.
[35] Idem – *op. cit*., p. 2.

Basque-Navarre and Catalonia scenery. It ended once more with the defeat of the rebels and had devastating effects on the basque hope of independence, with the abolition of the *furos* of Araba, Biscay and Gipuzkoa (1876).

The basques lost the right to govern, to their culture and language. Then a large number of them (about two hundred thousand) emigrated to Latin America[36].

The abolition of the *furos* represented a humiliation that persued the basques up until the beginning of the new century, time when the basque nationalism was at its peak. The greatest impulse was given Sabino Arana.

Sabino Arana was born in Abando, in January 26th 1865. During the second Carlist war, his family was exiled in Iparralde, having returned to Biscay five years later. In 1882, along with his brother Luis, he learned Euskara and debated the loss of the *furos*. These debates resulted in the rupture between the Arana's and Carlism after they confirmed its failure, in a year that was considered mythical to the basque nationalism.

From this division a new political and social concept emerged, the nationalism: "*Hussardo es la patria de los vascos*"[37].

In 1892 he published *Bizkaia por su independencia* and a few months later founded the first *Batzoki* in Bilbao, having become its president. In July 31st of 1895 the first *Bizkai Buru Batzar* of the Nationalist Basque Party (Partido Nacionalista Vasco) was inaugurated, presided by Sabino Arana taking as his counselors his brother Luis, Fabian Izpizua, Elías Lekue, Juan Aranburuzabala, Ciriaco Llodio e Salvador Etxeita. At the same period he was prosecuted because of his articles in the *Bizkaitarra* and was incarcerated by the opinions expressed in them.

Sabino Arana was freed in January 13th 1896 and immediately created an editorial called *Bizkayaren Edestija ta Izkerea Pizkundia* and a magazine called *Baserritana*, which was suspended by government order. He also wrote *El Partido Carlista y los Fueros Vasco-Navarros,* which had an enormous poltical impact. In 1898 Sabino Arana was elected assemblyman. This stimulated him and led him to creat a year later, the first nationalist journal *El Correo Vasco* and to inaugurate the *Centro Vasco* that would replace the forbidden *Batzoki.*

In June of 1902 he was arrested for attempting to send a telegram to president, Roosevelt, congratulating him on achieving the independence of Cuba, an island that belonged to Spain until 1898[38]. After five months in arrest

[36] Michel Mourre – *op. cit.,* p. 122.

[37] Iñaki Egaña – "Sabino Arana", *in op. cit*., cit. http://free.freespeech.org/askatasuna/docs/aransabi.htm, p. 1.

[38] Quando sabino Arana foi encarcerado, já num estado de saúde bastante precário, Segismundo Moret, o presidente do Congresso espanhol, liberal e defensor acérrimo do centralismo disse:

he was exiled in Donibane Lohizune. When he returned to Sukarrieta in January 1903, he was very ill and went through a very confusing phase of his life. He was taken over by pessimism and the awareness of a poor future for Euskal Herria, which he had defended so arduously.

He was already feeling frustrated during his imprisonment, planning to dissolve the PNV in order to create the *Liga Vasco-Españolista*, which was inspired by the Catalan Francisco Cambo. Hi died a few months later at the age of thirty-eight, leaving behind thirty-three poetical works, fourteen political and literary publications and over six hundred articles. His legacy was of great importance[39]. The entire basque political life in the 10th century would be influenced by the ideological principles promoted by Sabino Arana.

The basques have since then stopped demanding changes and autonomy. A peaceful pressure that resulted: after the reestablishment of the Republic in 1931, the basques elaborated a constitution of autonomy that was approved by the Spanish Parliament in 1936. They rebelled against Madrid and organized their own municipal elections.

But the civil war of 1936 divided them. While the part that was faithful to the Carlist traditionalism joined Franco and formed a body of *requetés*, many catholic basques, driven by the wish of independence and defending the principles of Sabino Arana, fought to the end in the republican line up, alongside the socialists and anti-religious communists.

The Franco administration, although proceeding with a unifying and centralizing regime, granted some cultural liberties (especially the permission to write and to teach the basque language, Euskara)[40].

But the fight that was carried out by the basques against the violence and siege of the long dictatorship of Franco (which began in 1939 and ended only thirty six years later) made the vengeance of the *Generalissimo* against the basque enemy fall upon the entire people. Militaries and politicians were persecuted uninterruptedly. Those that were unable to escape to exile were arrested and condemned to harsh work. Many of them were executed. It became forbidden to speak basque[41]. All the traces of basque identity were erased, hidden and forbidden.

The clandestine resistance was the alternative. In 1953 a group of students founded the EKIN and six years later the name changed to Eskadi Ta Askatasuna (ETA), the basque organization for national liberation.

"Será más gallardo que muera en la cárcel; además la tranquilidad de España bien vale la vida de un hombre". *Vide* Iñaki Egaña – "Sabino Arana", *in op. cit*., p. 3.

[39] A reivindicação foral, o integralismo religioso e outros aspectos da filosofia nacionalista de princípios do século XX, foram teorizados, muito em especial, por Sabino Arana.

[40] Michel Mourre – *op. cit*., p. 122.

[41] Ver a imposição militar publicada no *El Diario Vasco* em 1937, transcrita na nota de rodapé número vinte e cinco.

The coming of ETA provoked a profound ideological transformation inside the basque nationalism. Concepts such as race and religion changed, while others concepts such as preservation of the environment and social liberation – that didn't exist before the civil war - appeared for the first time

In the beginning ETA was a reaction towards the passiveness of the PNV, but it quickly became a symbol of *rebirth* or *spring*, as some poets that studied its intervention called it. ETA attempted to combine all forms of fight possible, turning it into a real movement for liberation.

The initiatives in the language Euskara, the theater, the music and the syndicalism were a result of the dynamics that the armed organization tried to show the basque society.

In the sixties, the presence of ETA proved that the basque people were alive, and despite the Francoism, the recovery of the symbols of national identity depended on popular initiative. ETA was undoubtedly a political movement, as the following phrase said "*una Hussardo con un poder politico próprio es una meta imprescindible a alcanzar*"[42].

Although the first years of ETA were marked by the impulse of young people dedicated to prepare study groups and endowing the organization with an ideology that was in tune with the new political conjunctures, in the end of 1959 they manifested the intention of opening an armed front for political intervention. Their first bomb was towards the Civil Government of Gasteiz, in the journal *Alerta de Santander* e na Guardia Civil de Indautxu.

During the following years ETA burned Spanish flags (July 18th, 1961), painted their symbols over the walls of Euskal Herria and destroyed hundreds of francoist publicity.

After the first events, the organization starts suffering their first causalities. In June 7th 1968, in Olarrian (Tolosa), Txabi Etxebarrieta was killed by the *Guardia Civil* (Civil Guard). Four years later in Elizondo, the Civil Guard also killed the second ETA militant, Jon Goikoetxea.

Since then, one hundred and eighty ETA militants were killed in conflicts, during actions of Anti-Terrorist Liberation Groups (GAL) or in circumstances provoked by the conflict.

Ten years after the death of Txabi Etxebarrieta, José Miguel Beñaran, *Argala* (1949 – 1978)[43] described the conflict as being necessary: "*la lucha armada es desagradable. No nos gusta a nadie, es dura. A consecuencia de ella*

[42] Iñaki Egaña – "Euskadi Ta Askatasuna (ETA) ", *in op. cit*., cit. http://free.freespeech.org/askatasuna/docs/eta.htm. p. 2.

[43] Argala foi um dos homens mais carismáticos e decisivos da história da ETA. Era um militante metódico e disciplinado. Viveu a sua clandestinidade de forma intensa. Era um orador nato, jamais fazia concessões, mantinha os seus argumentos com grande solidez e sempre de frente. Captava rápido os erros do seu opositor, ganhando nitidamente a discussão. *Vide* Iñaki Egaña – "José Miguel Beñaran, *Argala" in op. cit.,* http://free.freespeech.org/ askatasuna/docs/argala.htm. p. 1.

se va a la cárcel, al exílio, se es torturado; a consecuencia de ella se puede morir, se ve uno obligado a matar, endurece a la persona, le hace daño. Pêro la lucha armada es imprescindible para avanzar"[44].

This is how the 5th Assembly emerged and strategically marked the future of the ETA, who went from an activist organization to a military organization.

The first big attack happened in December 1973, when ETA killed the Spanish president, the admiral Luís Carrero Blanco, proving the be the only organization willing to attack the heart of the system: ETA had performed the most daring blow of the period that followed the end if the Civil War.

In the seventies, ETA was conformed to the national liberal movement, much like the movements of the so-called Third World. Even though the ETA already had the support and solidarity of armed groups from around the world (Kurdistan, Vietnam, Uruguay, Algeria), it was only in May of 1972 that it presented itself to the public along with two other organizations who had common causes. They would both be european movements for liberation: the Britain Liberation Front and the Irish Republican Army (IRA)

In November 20th Franco died. Juan Carlos I was crowned king of Spain. The new king, anxious to free Spain from its archaisms, planned a transition for democracy. Parties were authorized, among them the PNV. In 1979 the new Constitution was issued. This Constitution consecrated the rupture with Francoism and established a "Nation of Autonomous Regions".

In 1979 the Basque Country was one if the first provinces to benefit from an independent administration, which happened all over Spain in 1983. It was the establishment of basic regulations for the Basque Country, which allowed this territory to be an independent community inside the Spanish state.

The Basque Country regained the power to govern itself, which got stronger in the first elections for the Basque Parliament, where the local party PNV won.

But ETA was still active. However, its armed separatism was severely repressed, especially because of the change in attitude of the French government, who in 1984 accepted the extradition of some basques refugees. Spain rediscovered its international legitimacy.

Supported by the population, the leaders of the PNV, preferred negotiation to armed conflict. ETA, on the other hand, suffered several setbacks. In April 1990, many leaders were arrested with the help of the French and Spanish police.

In 1998 ETA agreed on a truce with the Spanish government that ended in December 2002.

[44] *Vide* Iñaki Egaña – "José Miguel Beñaran, *Argala" in op.cit.,* p. 2 - 3.

The war continues, even if not in the entire Basque Country, until their objectives are achieved[45]: "*nuestra estrategia tiene unos objetivos bien definidos y claros: el reconocimiento por parte del estado de los derechos políticos y sociales que se han arrebatado a nuestro pueblo por la violência y la fuerza de lar armas*"[46].*Our strategy has well defined goals, the recognition by the state of the political and social rights that were taken away from our people through violence and guns"*

O MICĂ CONTRIBUȚIE LA ÎNȚELEGEREA NAȚIONALISMULUI DIN ȚARA BASCILOR
(*Rezumat*)

Autoarea abordează o temă actuală, cunoscută mai ales prin consecințele actelor teroriste şi mai puțin pentru cauzele şi motivele care se află la originea apariției Euskadi Ta Askatasuna (ETA).

Studiul de față nu epuizează nici pe departe problema bascilor. Cu toate acestea, autoarea a încercat să explice cât mai bine cu putință sechelele provocate de aceştia în societatea spaniolă, pentru o luptă care nu poate să aducă liniște şi al cărei final încă nu se zăreşte.

Problematica studiului reprezintă o reală preocupare, mai ales pentru lumea occidentală, care duce o ofensivă ce se pretinde a fi eficientă contra terorismului mondial. Totuşi, există o diferență mare între cauzele subiacente actelor teroriste comise de extremiştii islamici şi cele comise de basci. Este evidentă existența unui extremism, în zilele noastre, absolut inacceptabil.

[45] Luís Santos – "Euskadi Ta Askatasuna. A defesa intransigente dos *fueros*", cit. http://ultimahora.publico.pt/documentos/textos/pais_basco/historia/fueros.html, p. 2.
[46] Iñaki Egaña – "Euskadi Ta Askatasuna (ETA) " *in op. cit*., p. 9.

HISTORY AND POLITICS IN ROMANIA UNDER CEAUSESCU SYSTEM. SOME CONSIDERATIONS ABOUT TRANSYLVANIAN HISTORIOGRAPHY

Gabriel MOISA

Both from quantitative and qualitative point of view, the Transylvanian historiography followed the same sinuous curve of the history writing as the whole Romanian historiography. If the years 1944-1948 haven't brought important changes compared to the inter-war period, the years that followed and especially the end of the six decade, were the worst of the Romanian historiography. However, after the second congress of the PMR in 1955 December, with the rehabilitation of some valuable historians, trained at the inter-war historic school (Ioan Lupas, Constantin Marinescu, Silviu Dragomir, Stefan Metes, Ioachim Craciun, Mihail Dan)[1], the things changed in good for the historic research.

An important fact during the period 1965-1989 is the fluctuation of the dialogue between the politics and the ideology. After a time of discreet ideological influence in the historic research[2], between 1965-1971, as time had passed, the insinuation of the ideology was more brutal. In these two periods, 1965-1971 and 1971-1989, strange phenomenon had been happening from historiographer point of view, that contradicted the general content of the epoch.

Even if in the first period the key word was "relaxation", there were a lot of subjects, themes or even research direction historiogrophic forbidden. But, in the second stage, when the censorship was extremely attentive to the historic work and it could have been possible, at least theoretically, to write

---

[1] Pavel Ţugui, *Istoria şi limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej*, Editura Ion Cristoiu, Bucureşti, 1999, p. 35-43

[2] Vlad Georgescu, *Politică şi istorie. Cazul comuniştilor români 1944-197*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1991, p. 58; Wilhelmus Petrus van Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*, Editura Arc, Chişinău, 1996, p. 388-392; Anatol Petrencu, *Învăţământul istoric din România, 1948-1989*, Editura Universităţii din Chişinău, Chişinău, 1991, p.43-70; Keith Hitchins, *Historiography of the Countries of Eastern Europe. Romania*, în *The American Historical Review*, Indiana University, Bloomingtin, 1992, vol. 97, p.1064-1068; Şerban Papacostea, *Captive Clio, Romanian Historiography under Communist Rule*, în *European History Quarterly*, London, vol. 26, 1996, p. 181-206; Lucian Boia, *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1997, p.69-82; Gabriel Moisa, *Istoria Transilvaniei în istoriografia românească 1965-1989*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003, p. 43-62, etc.

about forbidden subjects very difficult even in the so-called relaxation period, there were approached more subjects forbidden until then, like Antonescu system[3], the union between Basarabia and Romania[4], the dialogue between Hungarian and Russian historiography, in the detriment of that Hungarian, or the accept to talk again about some historians whose names were forbidden (Gh.I.Bratianu[5]).

These paradox make us believe that, despite the general appreciation according to, between 1965-1989, the Romanian historiography had known a liberal period, it was always a punctual control of the history's writing, being liberal as long as the politic-ideological censorship wanted.

It is also true that those years were favorable for the entire Romanian historiography. This fact was not due to the discovery of some sudden affection towards history, but to the general context in the Romanian society. The differences were made by the nature itself and the evolution of the politic system from Bucharest. In the first stage of its existence, this needed for the atmosphere, image and dissociation from the Dej system, a class of historians to write the history, as the system wanted.

When the system was strong enough and its image was no longer so important, it followed a descending slope in the history writing, as well as in the entire Romanian society.

In our opinion, this is the explanation for these contradictions. In fact, the history was a very useful tool for the politic regime from Bucharest, the appeal to the history being made, in fact, in all times and by all regimes of this type; the regime from Bucharest had applied successfully a recipe invented and used beginning with the antiquity.

In order to accomplish this goal, the regime from Bucharest had created its own institutions for writing the history[6], almost all of them working in Bucharest. After that, it tried to subordinate the professional institutions to those mentioned before, in the conditions in which the majority refused to apply to this historiographer context. Here we think about the Academy of Politic and Social Sciences of R.S.R. to which was subordinated the entire historic research activity from Romania. So, if the historians hadn't written the history according to the order because they wanted to, they had to do it because they had forced

[3] Aurică Simion, *Preliminarii politico diplomatice ale insurecției române din August 1944*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979

[4] Valeriu Florin Dobrinescu, *Româna şi organizarea postbelică a lumii*, 1945-1947, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1988

[5] Pompiliu Teodor*, Gh. I. Brătianu-istoricul, I, Dimensiunile operei*, în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie* , Iaşi, 1983, p. 233-247; Idem*, Gh. I. Brătianu-istoricul, II, Concepţie şi metodă istorică,* în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie*, Iaşi, 1988, p. 233-245

[6] Ne referim aici mai ales la Academia de Ştiinţe Social Politice a Republicii Socialiste România

to, being dependent, including financial, of the research contracts with the Academy of Social and Politic Sciences, by the new institution. However, even so, the most part of the historians has maintained reserved positions towards the ordered history. They wrote about neutral subjects or they made minimum concessions generated either by the human being or by the natural need of survival in a hostile world.

Taking into account the main historic research institutions, we have to make some important specifications[7]. The first one is related to the existence in Transylvania, in the period 1965-1989 of three major categories of institutions having as the main goal of activity the history of Transylvania. The first category included those institutions that covered in research the whole Transylvanian historic and geographic area, historic Transylvania, Banat, Crişana and Maramureş, such as: The Institute for History and Archeology from Cluj Napoca, the Faculty of History and Philosophy from the Babes-Bolyai University and the Museum of Transylvania History from Cluj Napoca. All the institutions from this category are in Cluj Napoca. This fact was and still is determined by the tradition of the historic school from Cluj Napoca, the greatest professors and Transylvanian historians working in this city, but also by the scientific structure, meaning the libraries and the books.

The second category was dedicated to the local historic production. It covered the museums from the districts that, mainly through their historic sectors, studied this type of history. Even their definition as museums of the districts implies the historic research for these institutions for a space limited by the borders of a district. Therefore, the specialists from here built a history of the place. This was not an obstacle for a larger research, even if those who had these objectives were confronted with difficulties related to the research sources and financial. However, the local historic research was fundamental for understanding and accomplishes of the whole named the history of Transylvania.

The type of history promoted by the museums was considered as a provincial history, after the French historiography's point of view. It was largely promoted in France as a concept according to what the whole can be understood only by studying its parts, but also for the discovery of the local specific, the differences and the similarities between the provinces. This kind of research was also promoted by the English historiography, mainly through the group from Cambridge, the German historiography, through Landgeschichte Ortsgeschichte, the Italian one through Brunello Vigezzi and his research about Lombardia.

[7] pe larg despre această chestiune la Gabriel Moisa, *Istoria Transilvaniei în istoriografia românească 1965-1989*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003, p. 131-204

Even if the communist regime put a lot of obstacles for the historic research, by stretching more and more obvious as the time passed by this kind of history to the thesis of unitary character of the Romanian people, the majority of the historians contributions who worked in the museums are very important, these representing parts of a whole named the history of Transylvania.

The third category was at the middle of the distance between the first two, meaning Groups of Social Sciences.

The second major characteristic is related to the fact that the most important direction of the Transylvanian history research was related to the antique history and archeology. In almost all the museums from Transylvania, the archeologists and specialists in old history imposed themselves through the scientific value of their work. The fact that the majority of the museum's leaders came from this category of historians make us believe that the most appreciate specialists from these institutions were the archeologists. With a few exceptions, like the Faculty of History-Philosophy from Cluj Napoca and the other institutions for history in Transylvania, where the sections were well-balanced, the most powerful section of specialists was that of the archeologists and specialists in old history.

A special mention must be given to the Center of Social Sciences from Sibiu, concerned mainly about the history of the German minority from Transylvania, especially from the south of Transylvania and to the Center of Social Sciences from Targu Mures, concerned about both the history of the Hungarian minority from the center of Transylvania and of the Romanians from the same region, especially in the first part of its existence.

We now have to mention the thinner direction of research of the Transylvanian historiography. In our opinion, this was the contemporary history. We believe that almost half of the materials for this period were dedicated to the superficial subjects, approved by the communist censorship. We can mention here a lot of institutions, beginning with the Center of Social Sciences from Targu Mures, the Faculty of History-Geography from Targu Mures and the Faculty of History and Geography from Timisoara. The specialists from the museums were those who dodge the best from this chapter, even if not all of them.

The research of the Transylvanian history between 1965-1989 has known a great progress due to the performances obtained by these institutions. Despite all the difficulties, especially in the last decade of the communist regime, the majority of the Transylvanian historians remained dignified historians and respected the professional norms. There were, still, some of them who did not treasure the real historic research. Even if in that moment this was an advantage for them, the time showed that the truth was on the professional

historians side, those who remained through their research more or less consistent, in the history of Romanian historiography.

If we study the Transylvanian historic education from this period, we will conclude that, at least quantitatively, this was very good compared to the rest of the Romanian education. Five of the thirteen historic institutions in Romania were in Transylvania. Most of the historic Universities from Transylvania had very good professors, a very good example being the Faculty of History and Philosophy from Cluj-Napoca.

The institutions were subjected to the corresponding times. If the University from Cluj followed its existence regardless the nature of the politic system, the moment interests or the politic context, the others had a different way.

Built because of the need for professors as a consequence of generalizing the primary education and of increasing the compulsory classes from seven to eight in 19648, followed by the increased interest of the politic regime for history, these institutions disappeared in two stages, like they were built. This was a consequence of the lack of interest showed by the politic power for the real history, materialized in the decrease of the history classes number in schools and in building of some own institutions for controlled history writing, in the terms wanted by the power, the other institutions having no use in this context.

Following the dynamics of the institutions which "produced" history in Transylvania, we realize that the most important period for this was between 1964-1971, corresponding to the period of the national communism, as the Romanian historiography names it. It really was a favorable period for history development in Romania, but this happened not as a consequence of the sincere believes of the politic power, but of the real needs to make from history a *instrumentum regni*.

Faculty	**Year of establishment**	**Year of abolishment**
Faculty of History and Philosophy, Cluj	1919	-
Faculty of History and Geography, Sibiu	1969	1985
Faculty of History and Geography, Oradea	1964	1979
Faculty of History and Geography, Targu Mures	1960	1977
Faculty of History and Geography, Timisoara	1959	1985

[8] ***, *Institutul pedagogic din Oradea*. *Monografie*, Oradea, 1973, p. 23-24

As we can see, all of these institutions, with one exception, were abolished to the middle of the ’80. The longest life have had the faculties from Sibiu and Timisoara, abolished in 1985, those from Oradea and Targu Mures being abolished much sooner, in 1979 and 19779.

Between 1944-1964, according to the information offered by the “Romanian historic Bibliography”, Transylvanian historiography had a certain disadvantage compared to the rest of the Romanian historiography. Out of the 3954 existing titles, only 707, meaning 17.88%, were for Transylvania, a very small percentage for the cultural potential of this Romanian province. This fact influenced the specialty writings from Transylvania. In the first half of the ‘50, the situation had a certain characteristic, but in the second half, the things have known an improvement, al least from historic periodicals point of view. After 1955-1956, there were more and more publications in historiography, even if some of them disappeared shortly after that.

Even in these conditions, Transylvania had fewer publications than Bucharest. In Transylvania, the centers that had a benefit from these new realities were: Sibiu, Deva and Cluj; in 1956 appeared in Sibiu the Brukenthal Museum’s magazine, “Studii si comunicări. Muzeul Brukenthal” and the Social Sciences Center magazine, “Forschungen zur Volks-und Landeskunde”, in Deva there was the History Museum year book, “Sargetia”.

In 1956 in Cluj appeared the R.P.R. Academy subsidiary magazine, “Studii si cercetări de Istorie” and the “Buletinul Universităţilor V. Babes si Bolyai. Seria ştiinte sociale”. In 1958, this changed its name into “Studia Universitatis Victor Babes si Bolyai. Historia” and next year into “Studia Universitatis Babes-Bolyai”. In 1958 appeared the “Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, a magazine of the History Institute from Cluj Napoca.

The real relaxation of the Transylvanian history magazines excepting the culture and theological ones was after 1964-1965, when almost yearly appeared new publications:

1964- Acta Musei Napocensis
1965-Marisia
1967- Cumidava
- Publicatii stiintifice
- Ziridava
1969- Aluta
- Marmatia
- Satu Mare. Studii si comunicari
- Studii de istorie a Banatului
1971 - Crisia
- Banatica

[9] Gabriel Moisa, *op. cit*., p. 204-221

- File de istorie
- Tibiscus

1977 - Acta Musei Porolissensis

1980 - Acta Hargitensia

1981 - Analele Banatului

The period 1964-1971 was the most important for the Transylvanian historic publications, 13 out of 16 new appeared publications being published between 1965-1971. There was a publishing impetus at the end of the ’70 and beginning of the ’80, but its proportion was very small. It was the last attempt because, after this, nothing important from this point of view happened. The only fact worthy of pointing out was the decrease of the existing publication number.

The theological periodicals appeared heterogeneously between 1951-1984; the magazines in the ’50 and “Indrumatoarele” at the end of the ’70 and beginning of the ’80:

Mitropolia Banatului – 1951

Mitropolia Ardealului – 1956

Indrumător bisericesc, misionar si patriotic. Episcopia de Alba Iulia – 1977

Indrumător bisericesc, misionar si patriotic al Arhiepiscopiei Clujului, Vadului si Feleacului - 1978

Indrumător bisericesc, misionar si patriotic. Episcopia de Oradea– 1984.

The cultural publications, excepting those from Cluj Napoca, appeared all after 1965. Those from Cluj appeared earlier than the rest of these specialized publications:

“Steaua” – 1949

“Tribuna” - 1956

“Familia” – 1965

“Echinox” – 1968

“Vatra” – 1971

“Transilvania” – 1972

“Orizont” – 1973

These publications appeared mostly in the first years of Ceausescu regime, as well as the history magazines. Five of those seven magazines with a special impact on the Transylavanian society appeared between 1965-1973. The relaxation of the system had, in this case too, good consequences.

If we compare these five categories of publications: those of the Romanian Academy, of the Educational Institutions, of the Museums, those of culture and theology, we can draw some conclusions. Some of them were preoccupied only by the local history research, like the museum’s year books, excepting the Transylvanian History Museum, the culture magazines and church’s “Indrumătoarele”. Another category included the publications that

studied a general history subject, from the Transylvanian history until the universal history aspects. Here we can talk about the Academy's magazines, published in Transylvania and those of the Educational Institutions. These last publications had a specific characteristic. Some of them are closer to the local history, "Lucrări stiintifice" from Oradea and "Analele Banatului" from Timisoara, while others are closer to the general history, "Studia Universitatis Babes-Bolyai.Histria".

In general, these publications including those for culture, had known a decrease of the manifestation possibilities, beginning with the stretching of the themes through some forbidden subjects and ending with the disappearance of some publications, a consequence of the economic problems, most of the institutions having their own financial sources.

Between the publications that appeared in the normal regime in the last year of the old system, we can mention "Crisia", "Acta Musei Porolissensis", "Apulum", and "Studia Universitatis Babes-Bolyai.Historia". The exceptions were the theological magazines. These continued to appear with a remarkable regularity, despite all the problems. Being under the church "umbrella" there were not too much exposed ideologically. Many historians went to these periodicals in the last years of the past system because it was the only place where some subjects could be published. In addition, the theological magazines had opened themselves a lot between '70-'80. Compared to the first decades of their existence, they changes their profile a lot and became more opened to lay collaboration. These contributors raised the level of the theological magazines, which became more interesting and valuable.

Between 1944-1989, when Romania was ruled by the communist system, there were 13.972 titles about Transilvania, according to "Bibliografia istorica a Romaniei". From these, 707 appeared in the first twenty years of the system and the others 13270 in the last twenty-five years. These figures show a large difference between those two periods, with a percentage of 94.94% for the last 25 years and only 5.06% in the first 20.

A similar situation has the general evolution of the Romanian historiographer titles between 1944-1989. From 47526 titles, 3954 belong to the period 1944-1964, meaning 8.32%, while 43.572, 91.68%, belong to the next period.

If we go on with this comparison between these two periods on each historic epoch, we will come to the same conclusions. Between 1944-1964 for the old history there are 88 titles and between 1965-1989, 2.056 titles; for medium history – 151 titles compared to 1367; for modern history – 140 compared to 2188, common subjects of modern and contemporary history from 2 to 599 and for contemporary history – 75 compared to 951 titles.

Talking about Transilvanian historiography, the main conclusion from the above analysis is related to the reality that the years 1944-1964 were,

quantitatively, worst than the years 1965-1989, the number of historic titles that appeared in this period being extremely small compared to the next period.

The second conclusion is that the quantitative inferiority showed also in the whole Romanian historiography context is more obvious in the first period than in the second one, in each stage, the Transilvanian historic research suffering an evident discrimination compared to other Romanian spaces.

Communist period historiography is not enough examined yet. Today, at more than a decade from the events from 1989 December, there are three important works regarding this period's historiography. The most complete of them remains, despite some defects, Vlad Georgescu's paper "Politică si istorie. Cazul comunistilor români, 1944-1977". We can also mention the important study of Şerban Papacostea, "Captive Clio. Romanian Historiography under Communist Rule", published in 1996 in the London magazine "European History Quarterly", in which the historian from Bucharest analyzed some punctual aspects of communist historiography accomplishments and the contribution of the historian from Iasi, Alexandru Zub, "Orizont inchis. Istoriografia română sub dictatura", an excellent radiography of Romanian historiography in the past system epoch. Ketherine Verdery, in "Compromis si rezistență. Cultura română sub Ceauşescu", also made an important analysis of Romanian historiography disputes in the communist regime years, emphasizing Transilvania's history research.

Without trying to compare with the above works, our study was meant to be a monographic presentation of Transylvania's historiography between 1965-1989, presentation made in order to present the main historiographer stages, directions and personalities from Transylvania.

ISTORIE ŞI POLITICĂ ÎN ROMÂNIA ÎN TIMPUL REGIMULUI COMUNIST. CÂTEVA CONSIDERAȚII ASUPRA ISTORIOGRAFIEI TRANSILVĂNENE (Rezumat)

O subliniere importantă care se impune a fi făcută, referitor la anii 1965-1989, este aceea a marii fluctuații a dialogului istoriei cu politica şi ideologia. După un timp în care ingerințele ideologice în cercetarea istorică au fost relativ discrete, aproximativ între 1965 şi 1971, insinuarea ideologiei s-a făcut, pe măsura trecerii timpului, tot mai brutal. În cele două perioade, 1965-1971 şi 1971-1989, s-au întâmplat fenomene paradoxale sub aspect istoriografic, care veneau în contradicție cu conținutul general al epocii.

Cu toate că în prima perioadă cuvântul de ordine era relaxare, au mai existat o serie de subiecte, teme sau direcții de cercetare supuse de către cenzură embargoului istoriografic. În schimb, în cea de-a doua etapă, când cenzura era extrem de atentă în direcția scrisului istoric şi, cel puțin teoretic, s-

ar fi putut scrie cu foarte mare greutate despre chestiuni tabu chiar şi în aşa-zisa perioadă de relaxare, au fost abordate mai multe subiecte până atunci inaccesibile, precum regimul Antonescu, unirea Basarabiei cu România, dialogul dur cu istoriografia maghiară şi cea sovietică, cu cea maghiară mai tot timpul în defavoarea sa, sau acceptarea rediscutării unor istorici a căror nume fuseseră până atunci trecute la index.

CRONICA ACTIVITĂȚII ŞTIINȚIFICE A DEPARTAMENTULUI DE ISTORIE PE ANUL 2006

Şi în anul 2006, membrii colectivului Departamentului de istorie din cadrul Facultății de Istorie, Geografie şi Relații Internaționale, au încercat să se racordeze la circuitul ştiințific național şi european, prin cercetări de specialitate, care s-au dovedit a fi compatibile cu tendințele istoriografice actuale. Cărțile, articolele, studiile publicate, precum si participările - în calitate de conferențiari - la sesiunile ştiințifice naționale şi internaționale organizate de diverse instituții de cultură reprezintă un argument solid în favoarea celor formulate mai sus. Avem, de asemenea, în vedere modernitatea discursului istoriografic şi actualitatea temelor de investigație propuse de unii colegi. Astfel, în cadrul departamentului s-a impus un anumit standard de exigență ştiințifică, care a condus la o emulație de idei benefică mai ales pentru tinerii istorici ai departamentului. De altfel, rezultatele muncii de cercetare au fost apreciate de o serie de personalități şi instituții de prim rang din sfera vieții culturale şi academice naționale.

În anul universitar 2006 au fost publicate de către colegii din Departamentul de istorie următoarele cărți: Antonio Faur, *Starea de spirit a locuitorilor din nord-vestul Transilvaniei în anul 1945,* Editura Universității din Oradea, 2006, 472 p.; Antonio Faur, *O viață de om sub „ochii" securității,* Editura Universității din Oradea, 2006, 154 p. (în colaborare cu Viorel Faur); Antonio Faur (co-editor împreună cu Corneliu Crăciun) la volumul omagial *In honorem Viorel Faur,* Editura Universității din Oradea, 2006, 561 p.; Ion Zainea, *Cenzura istoriei, istoria cenzurată: documente (1966-1972)*, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2006, 322 p.; Gabriel Moisa, *De la o stație la alta. Centenarul tramvaiului orădean*, Editura Arca, Oradea, 2006, 148 p. (în colaborare cu Liviu Borcea şi Mihai Apan).

De asemenea, cadrele didactice ale departamentului au publicat în cursul anului 2006 numeroase studii şi articole în reviste de specialitate din țară şi din străinătate: Mihai Drecin (2), Ion Zainea (7 din care unul în limba engleză - *Normalization of the Romanian-Hungarian Relations and Euro-Atlantic Integration*, în volumul *Regional Development in the Romanian-Hungarian Cross-Border Space – from National to European Perspective*, coordonatori István Süli-Zakar, Ioan Horga, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrețin, 2006, p.53-60), Antonio Faur (8 din care 3 publicate în volume internaționale - *New aspects concerning the situation of the romanian-hungarian border,* în volumul *Challenges and perspectives in the Regional and Euroregional Issues in the New Europe***,** *Institute for Euroregional Studies Oradea-Debrețin,* 2006, p. 145-

153, *The Romanian-Hungarian borderas an integrated factor in the European Union*, în volumul *Regional Development in the Romanian-Hungarian Cross-Border Space – from National to European Perspective* şi *French diplomatic reports regarding the changing of the Romania's eastern border after the soviet ultimatum in june 1940*, in *Man in the knowledge based organization*, Land Forces Academy Publishing House, Sibiu, 2006, p. 249-257), Mihaela Goman (2) Florin Sfrengeu (5), Gabriel Moisa (11), Bodo Edith (2), Laura Ardelean (1), Radu Romînaşu (6).

În acelaşi an, Departamentul de istorie a organizat cinci sesiuni de comunicări ştiinţifice locale şi naţionale, două dintre acestea în colaborare cu instituţii de prestigiu din ţară: *Sesiunea doctoranzilor în istorie a Universităţii din Oradea*, Oradea, Ediţia I, martie 2006 (au prezentat lucrări ştiinţifice - dintre membrii departamentului - Florin Sfrengeu, Mihaela Goman, Laura Ardelean, Bodo Edith şi Radu Romînaşu); *Sesiunea anuală de comunicări ştiinţifice a Departamentului de istorie – Universitatea din Oradea*, Ediţia a XVI-a, 26 mai 2006 (au susţinut comunicări toţi membrii departamentului pe secţiuni: istorie veche şi arheologie, istorie medie, istorie modernă şi contemporană); *Sesiunea naţională a studenţilor în istorie „Spaţiul românesc în context naţional şi european"*, Oradea, 6-12 noiembrie 2006; *Simpozionul de istorie şi teorie economică Victor Jinga*, Ediţia a VIII-a, Cluj-Napoca, 11-13 mai 2006, organizat de Facultatea de Ştiinţe Economice şi Gestiunea Afacerilor –Universitatea Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca; Institutul Cultural Român – Centrul de Studii Transilvane Cluj-Napoca; Facultatea de Istorie-Geografie (organizator principal Mihai Drecin) şi Facultatea de Ştiinţe Economice – Universitatea din Oradea; *Colocviul „Cenzura şi scrisul istoric"*, Bucureşti, 14 iulie 2006, organizat de Academia Română, Institutul de Ştiinţe Politice şi Relaţii Internaţionale din Bucureşti, Departamentul de istorie a Universităţii din Oradea.

Departamentul a fost implicat şi în organizarea a două sesiuni ştiinţifice internaţionale, prin intermediul colegului Antonio Faur. Este vorba de *Challenges and perspectives for the new EU neighbourhood policies* (*Provocări şi perspective ale noilor politici de vecinătate a UE)* - sesiune organizată de Institutul de Studii Euroregionale, Centrul European de Excelenţă „Jean Monnet" şi de sesiunea *Regional and euroregional structures efficiency in the area of new EU border*, organizată de Universitatea din Oradea şi Institutul de Studii Euroregionale, Centrul European de Excelenţă „Jean Monnet", în perioada 6-18 iulie 2006.

În anul 2006, membrii departamentului au susţinut numeroase comunicări în cadrul unor sesiuni ştiinţifice locale, naţionale şi internaţionale. Pe plan naţional amintim următoarele comunicări ştiinţifice: Mihai Drecin – *Profesorul Victor Jinga. Familia şi şcoala*, susţinută în cadrul *Simpozionului de istorie şi teorie economică Victor Jinga*, ediţia a VIII-a, Cluj-Napoca, 11-13

mai 2006; *Sighişoara în viaţa şi memoria familiei Victor Jinga* (în colaborare cu profesorul Mihai Maior, directorul Gimnaziului Naţional „Victor Jinga", Sighişoara), susţinută în cadrul aceluiaşi simpozion; *Preocupări de cercetare şi ofertă de expertiză a Departamentului de Istorie a Universităţii din Oradea*, susţinută în cadrul Colocviului „*Cenzura şi scrisul istoric"*, Bucureşti, 14 iulie 2006; Ion Zainea, *Cenzura istoriei, 1966-1972*, în cadrul aceluiaşi colocviu; *Începutul procesului de epurare politică în judeţele din nord-vestul României*, la Sesiunea ştiinţifică a Muzeului de Istorie şi Artă Zalău cu tema *Societate şi civilizaţie în N-V României*, 28-29 octombrie 2006; Gabriel Moisa **-** *Rezistenţa anticomunistă din judeţul Bihor. Studiu de caz: Organizaţia „România Independentă"* la *Simpozionul Rezistenţa anticomunistă în România 1945-1989*, Timişoara, 27-28 octombrie 2006; *Tehnici de instrumentalizare a istoriei 1965-1989*, la Simpozionul "*Cenzura istoriei şi scrisul istoric"*, 14 iulie 2006, Academia Română, Bucureşti**);** Florin Sfrengeu (în colaborare cu profesorul Sever Dumitraşcu) **–** *Relaţii interetnice în spaţiul românesc. Populaţii şi grupuri etnice (sec. I.î. Hr. – V d. Hr.),* Sibiu, iunie 2006.

La sesiunile de comunicări ştiinţifice internaţionale au participat - ca şi conferenţiari - următorii colegi**:** Antonio Faur - *Aspecte inedite privitoare la situaţia frontierei româno-maghiare (1944-1945)* la sesiunea *Challenges and perspectives for the new EU neighbourhood policies* (*Provocări şi perspective ale noilor politici de vecinătate a UE)* organizată de Institutul de Studii Euroregionale, Centrul European de Excelenţă „Jean Monnet", Universitatea din Debreţin, Universitatea din Oradea, Oradea, 19-20 ianuarie 2006; *Frontiera româno-maghiară – factor integrator în Uniunea Europeană*, la sesiunea *Regional development in the Romanian-Hungarian Cross-Border Space – from a National to a European Perspective*; (*Dezvoltare regională în spaţiul transfrontalier româno-maghiar – de la perspectiva naţională la cea europeană)* organizată de Institutul de Studii Euroregionale, Universitatea din Debreţin şi Universitatea din Oradea, Debreţin, 8-9 iunie 2006; *French diplomatic reports regarding the changing of the Romanian's eastern border after the soviet ultimatum in june 1940 (Rapoarte diplomatice franceze cu privire la schimbarea frontierei de est a României în urma ultimatumului sovietic din iunie 1940*), la sesiunea *Regional and euroregional structures efficiency in the area of new EU border*, organizată de Universitatea din Oradea, Institutul de Studii Euroregionale, Centrul European de Excelenţă „Jean Monnet", 6-18 iulie 2006, Oradea-Suceava-Iaşi–Chişinău–Cernăuţi-Ujgorod-Debreţin; Ion Zainea - *Normalization of the Romanian-Hungarian Relations and Euro-Atlantic Integration* la Seminarul organizat de Institutul de Studii Euroregionale "Jean Monnet", European Centre of Excellence Oradea-Debreţin, Debreţin, 13-15 iunie 2006; Gabriel Moisa **-** *Alienarea istoriei în România epocii Nicolae Ceauşescu*, la *al VI - lea Simpozion internaţional*

despre Experimentul Piteşti - Reeducarea prin tortură - PERT '06 Piteşti, 22-24 septembrie 2006.

În acest an au fost aprobate o serie de contracte de cercetare, unele aflându-se în derulare: Grant consorțiu A-C 47/2006-2008 C.N.C.S.I.S., cu tema *Procesul de integrare a României în economia europeană. Dimensiuni istorice şi contemporane (sec. XIX-XXI)*, împreună cu A.S.E. Bucureşti, Facultatea de Istorie a Universității Bucureşti, Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza" Iaşi, Departamentul de istorie a Universității din Oradea, Facultatea de Științe Economice a Universității „Ştefan cel Mare" - Suceava, Institutul de Economie Mondială „Costin Murgescu" al Academiei Române din București (implicați colegii Mihai Drecin, Barbu Ştefănescu, Ion Zainea, Gabriel Moisa); Contract cu Primăria Municipiului Oradea pentru publicare cărții *Starea de spirit a locuitorilor din județele de nord-vest ale Transilvaniei (Arad, Bihor, Sălaj, Satu-Mare şi Maramureş) în anul 1945*; contract cu Primăria Municipiului Oradea pentru editarea revistei de cultură *Cele trei Crişuri* pe anul 2006 (realizate de Antonio Faur).

Stagii de cercetare în străinătate**:** Florin Sfrengeu (Universitatea din Miskolc, februarie 2006).

În cadrul departamentului de istorie s-au susținut public următoarele teze de doctorat în cursul anului 2006: Luncan Marțian, *Octavian Goga – omul politic* (1 iulie), Vasile Crişan, *Aurel C. Popovici (1863-1917). Monografie* (8 iulie), Teodor Radu Pantea, *Mişcarea fotografică din România. Saloanele de artă fotografică din perioada 1945-2003* (28 septembrie), Constantin Moşincat, *Politica de apărare a vestului României (1930-1940)* (11 noiembrie), Elisaveta Roşu, *Roman Ciorogariu (1852-1936). Studiu monografic* (2 decembrie).

De asemenea, profesorii Viorel Faur, Barbu Ştefănescu, Mihai Drecin şi Aurel Chiriac au fost invitați în calitate de referenți la susținerea unor teze de doctorat în centre universitare de prestigiu din țară.

În final, prezentăm lista cu doctoranzii în istorie admişi începând cu data de 01.11.2006: Olariu Doina-Lenuța, Balaj Radu-Alin, Mustățea Ionel (conducător ştiințific: prof. univ. dr. Sever Dumitraşcu); Boroş Luminița-Sanda, Popovici Manuela-Otilia, Pop Călin-Ovidiu (conducător ştiințific: prof. univ. dr. Barbu Ştefănescu); Săvescu Constantin-Daniel, Chereji Donca-Marioara, Robotin George-Ciprian, Deac Rodica-Irina, Romocea Aurel-Mircea, Brânda Gheorghe-Radu, Ciurba Delia-Ştefania, Gaje Camelia (conducător ştiințific: prof. univ. dr. Viorel Faur); Toboşaru Nicolae, Marinău Marius-Alin, Stoenescu Adelina (conducător ştiințific: prof. univ. dr. Mihai Drecin); Dumitrescu Ionuț-Gabriel, Ionescu Sorin-Gabriel, Buzlea Cristian-Marin, Ghencea Zefir, Pop Laura (conducător ştiințific: prof. univ. dr. Ioan Godea).

Radu ROMÎNAŞU